

TAMPEREEN YLIOPISTO

Sanna Kuusikari

”Jokiyesi ja hyvä hoito”

Porin yleiset saunat 1860-1910

Yhteiskuntatieteiden tiedekunta

Historian pro gradu – tutkielma

Tampere 2017

Tampereen yliopisto

Yhteiskuntatieteiden tiedekunta

Sanna Kuusikari: ”Hyvä hoito ja jokiwesi” – Porin yleiset saunat 1860 – 1910

Pro gradu – tutkielma, 145s., + 2 kuviota + 20 kuvaa + liitteet 13s.

Historia

Huhtikuu 2017

”Jokiwesi ja hyvä hoito” on tutkielma Porissa toimineista yleisistä saunoista 1860-1910-luvulla. Pori teollistui nopeasti 1800-luvun puolivälin jälkeen, jolloin kaupunkiin muutti väestöä maakunnista. Puukaupungissa asuttiin tiiviisti eikä sisäpihojen tyypilliseen rakennuskantaan kuulunut saunaa. Ihmisillä oli kuitenkin tarve peseytyä ja teollistuminen 1800-luvun puolivälin jälkeen synnytti kaupunkiin palveluita kuten yleisiä saunoja, joita toimi tutkimusajanjakson aikana ainakin 51. Yleisissä saunoissa saunottiin tavallisesti yhteissaunoissa eli sukupuolet yhdessä ikään katsomatta 1900-luvun alkuun saakka. Yhteissaunomisen tapa alkoi hävitä viimeistään 1920-luvulla.

Tutkielman keskeisenä tehtävänä on selvittää missä Porin yleiset saunat sijaitsivat, kuka niitä piti elinkeinonaan ja kuka saunoja käytti, mutta myös millä tavalla saunakulttuuri muuttui ja mikä muutokseen vaikutti. Keskeisenä toimijana on kaupunkiyhteisö ja sen vuorovaikutus, joka piirtää raamit saunakulttuurin muutokselle. Aiemman tutkimuksen mukaan kaupunkien yleiset saunat olivat synteisiä maaseudun tavasta saunoa saman talon ja kylän asukkaat yhdessä. Näkemykseen kuuluu myös se, että yleiset saunat olivat yhteisöllisiä, tietyn kaupunginosan asukkaiden kohtaamispaikkoja ja että yleiset saunat hävisivät elintason noustua ja asuntokohtaisten kylpyhuoneiden ja saunojen määrän kasvaessa toisen maailmansodan jälkeen. Väitän, että saunakulttuurin muutokseen yleisestä yksityiseen vaikuttivat yhteiskunnalliset kysymykset ja muutokset jo 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa. Näihin kuuluvat perhekäsitteen muutos, moraalireformiliike, hygienian ulottaminen arkipäiväisiin toimiin sekä toisaalta saunojen muuttunut käsitys itsestään.

Pro gradu – tutkielman metodina on käytetty mikrohistoriallista johtolanka-metodia, jonka avulla on pyritty rakentamaan kuva saunakulttuurista Porin yleisissä. Keskeisenä lähteenä on käytetty aikaissaanomalehtiä (*Björneborg*, *Björneborgs Tidning*, *Porilainen*, *Porin Kaupungin Sanomia*, *Satakunta ja Sosialidemokraatti*). Lehdistä julkaistut mainokset ja kirjoitukset yleisten saunojen ongelmista ovat antaneet autenttista kuvaa saunoista sekä toisaalta auttaneet paikantamaan yleisiä saunoja ja vastaamaan kysymykseen siitä, kuka saunoja piti. Kansallisarkiston Porin maistraatin arkiston rakennuspiirustukset sekä vanhat puhelinluettelot (Porin kaupungin osoite- ja kunnalliskalenterit) ovat lisäksi antaneet tärkeitä tietoja saunoista ja saunojen omistajista. Henkilöhistoriallista tietoa on etsitty kirkonkirjoista Suomen sukututkimusseuran Hiski-tietokannasta. Porin kaupunginarkiston terveystietojen asiakirjat, Satakunnan Museon Keskinäisen Vakuutusyhtiö Tarmon ja Kansallisarkiston Porin Poliisin rikososaston asiakirjat ovat myös olleet osana luomassa kuvaa Porin yleisistä saunoista ja saunakäytännöistä. Tutkimuksen metodologisena lähtökohdana on ollut yhdistää erilaisia lähteitä ja pyrkiä luomaan yhtenäinen kuva saunakulttuurista.

Asiasanat: Mikrohistoria, Modernisaatio, Nostalgia, Yleiset saunat, Yhteisöllisyys.

SISÄLLYSLUETTELO

1. JOHDANTO	1
1.1 Yleisessä saunassa.....	1
1.2 Sauna tutkimuskohteena.....	4
1.3 Tutkimuskysymys	12
1.4. Lähteet	15
1.5 Metodit	21
2. Kaupunkilaisten asumisolot 1860-1910.....	27
2.1 Tuhkastaan noussut Fenix-lintu.....	27
2.2 Kaupungin eriytyminen sosiaaliluokan mukaan	32
2.2.1 Porvariston elämää Kivi-Porissa ja puutalokortteleissa	32
2.2.2 Työväen kaupunginosat ja esikaupunkialueet	38
2.3 Paikka puhtaudelle	45
3. Porin kaupungin yleiset saunat 1860-1870	47
3.1 Teollistuvan kaupungin asukkaiden puhtaus käsityöläisten sivuelinkeinona	47
3.1.1 Sjövallin sauna.....	49
3.1.2. Koivulan sepän lavolla	55
3.1.3 Wyöttyri Nordlundin löylyt	59
3.2. Porvarismiesten lavolla: puhdasta liiketoimintaa.....	64
3.3. Työ kodin piirissä – naiset saunayrittäjinä	68
3.5 Saunan pitäminen ammattina	74
4. 1880-1910-luku: Puhtautta ja terveyttä sielulle ja ruumiille.....	79
4.1 Puhtauden vaatimus.....	80
4.2 Saunasta kylpylän kautta hospitaaliin	84
4.3 ”Ei eleganssin merkkiäkään” – kaupungin saunaolot syynissä.....	87
4.4 Naisten ja miesten tunnit - saunaan aikataulu kädessä.....	97
4.5 Pesulla Blomin kaupungissa: Hjulgrenin sauna	109
4.6 Työväen kysymyksen ulottaminen yleisiin saunoihin.....	120
4.7 ”Siiwo saunan hoitoon tottunut tyttö saa paikan!” Porin yleisten saunojen pesijättäret ja saunapiiat.....	125
4.8 Kaikenmoiset taudit saunakävijöiden riesana	131
4.9 Muuttuva saunakulttuuri.....	133
4.10 Saunajat.....	137

4.11 Yhteisöllisyys 1800-luvun ja 1900-luvun alun porilaisissa saunoissa	139
5. Päättäjä	141
LÄHDELUETTELO.....	146
LIITTEET	

1. JOHDANTO

1.1 Yleisessä saunassa

Kirja-nitoja Sjöwallin talossa, pidetään kahtena päivänä viikosta, keskiwiikkoina ja perjantaina, hyvä ja siiwo sauna lämmitettynä. Yksi eräältään tästä kylpömässä käydessä maksaa 10 kop. Perekunnittaisin pääsee kukin vähemmällä maksolla. Muina päiwinä saapi myös saunaa, tilaten. Nöyrintä palvelusta luwataan.¹

Kirjansitoja Sjövall oli yksi niistä yleisten saunojen pitäjistä, jotka tarjosivat peseytymismahdollisuuden Porin kaupungin asukkaille 1860-luvulla. Hintaa saunakäynnille kertyi 10 kopeekkaa, mutta Sjövall takasi myös perhealennuksen. Mainoksessa ei mainita saunan osoitetta, mutta *Björneborgs Tidningissä* samainen *bokbindaren* Sjövall mainosti 30.11.1860 saunaansa viidennessä kaupunginosassa. On onni, että Sjövall päätti mainostaa saunaansa sanomalehdessä, sillä yleiset saunat arkisena aiheena ovat jääneet merkityksellisempänä pidetyn historian jalkoihin. Vanhoista saunoista saattaa löytää johtolankoja sanomalehdistä tai osoitekalentereista ja vaikka todistus, historian ”jäännös”, kirjansitoja Sjövallin saunasta jää yhden sanomalehden mainosten joukkoon, *potattien ja palowiinan* sekaan, paljastaa Sjövallin saunamainos osan yleisten saunojen historiaa.² Sjövallin sauna antaa myös vihjeen siitä, missä yleiset saunat kaupungissa sijaitsivat, kuka niitä piti, mikä väestönosa saunoja käytti ja kuinka saunassa käytiin.

Porissa toimi vuosien 1860–1910 välisenä aikana lukuisia yleisiä saunoja, jotka tarjosivat peseytymispaikan kaupungin asukkaille. Lähteissä esiin nousi tutkimusjakson ajalta 51³ saunaa, mutta todellinen luku on luultavasti isompi. Yleisillä saunoilla tarkoitan kaupungissa maksua vastaan toimineita, yksityisten ylläpitämiä yleisiä saunoja. Yleisistä saunoista käytetään myös nimitystä *liikesauna*. Tutkielmassani käytän kuitenkin nimitystä *yleinen sauna*, sillä modernisoituvassa kaupungissa saunayrittäjät eivät olleet vielä järjestäytyneet eikä saunan pitäminen kuulunut erityisesti minkään ammattikuntalaitoksen alaisuuteen, vaan oli enemmän sivutoimi.⁴ Juhana Väistön määritelmän mukaan yleinen sauna oli sellainen, jota ”yleisöllä on ollut mahdollisuus käyttää maksua vastaan kylpemistä ja peseytymistä varten ja sauna on ollut kaikkien halukkaiden käytettävissä.”⁵ Väistön määritelmä sopii hyvin myös Porin yleisiin saunoihin, joskin on syytä tehdä tarkennusta

¹ *Porin Kaupungin sanomia* 1.12.1860 no 22.

² ”Potattia” sekä ”palowiinaa” mainostettiin samassa sanomalehdessä, *Porin Kaupungin Sanomissa* 1.12.1860, kuin Sjövallin saunaa.

³ Luku on laskettu niin, että on otettu huomioon saunan fyysinen sijainti.

⁴ Elomaa Risto (Kansainvälisen saunaliiton presidentti) sähköpostiviesti Sanna Kuusikarille 23.3.2017: Suomessa toimi Suomen liikesaunojen liitto vuosina 1943-1980.

⁵ Väistö 1984, 10.

käyttäjäkuntaan. Vaikka yleiset saunat olivat kaikkien halukkaiden kaupunkilaisten käytössä, saunoilla oli eroa käyttäjäkunnan suhteen. On turhan romanttista väittää, että saunat olisivat olleet kaikkien käytettävissä, sillä vasta teollistuvassa kaupungissa säätyjako toimi erottavana tekijänä käyttäjäkunnan ja saunan käytön suhteen. Rahvaan saunoissa yhteissaunominen eri sukupuolien kesken oli yleistä 1920-luvulle saakka, säätyläistön suosimissa saunoissa oli erotetut saunavuorot jo 1860-luvulla. Saunassa säätyläismiehen liikkumavara oli levein – hänellä oli sukupuolen tuoma etu peseytyä haluamassaan laitoksessa sekä varallisuutta maksaa käytettävän saunan taksan mukaan. Saunamaksu vaihteli markka-aikaan kymmenestä pennistä puoleentoista markkaan riippuen saunasta.⁶ Teollistuvassa kaupunkiyhteisössä, jossa sääty-yhteiskunta oli vasta murenemassa ja jossa ihmisten paikka oli säädelty, eivät kaupunkilaiset olleet tasavertaisia syntymäasussaan. Sosiaalista asemaa ei riisuttu kylmän pukuhuoneen penkille, vaan ihmisten säätyjako kulki mukana lavolla ja kylpyammeessa. Näkemys siitä, että sauna olisi ollut tasa-arvoinen kaikille, on syytä unohtaa. Kaupungin asukkaat – sääty ja rahvas – kyllä saunoivat, mutta eri aikaan ja eri puitteissa.

Tutkimuksessani käytän saunoista nimitystä ”yleinen sauna”, joka kattaa yleispiirteisesti maksua vastaan käytössä olleet saunat, mutta tämän lisäksi kirjoitan kansansaunoista, joilla tarkoitan erityisesti rahvaan käyttämiä yleisiä saunoja. Kansansauna on lähteissä esiintyvä, aikakauden oma ilmaisumuoto tarkoittamaan muun kuin säätyläisten käyttämiä saunoja. Lähteissä käytetään myös nimitystä ”yhteinen sauna”, jolla tarkoitetaan niin ikään rahvaan suosimia saunoja. Säätyläistölle yleisiä saunoja markkinoitiin tavallisesti ”kylpylaitos” – nimityksellä. Kylpylaitos oli eri asia, kuin kylpylä, mutta kylpylaitos ehkä kuulosti paremmalta mainoksissa kuin rahvaanomainen sauna ja usein tarjosi perinteisen saunan lisäksi myös kylpyjä ja pesijättärien palveluja. Eroa käyttäjäkunnan kesken ei voi kuitenkaan vetää saunojen ja kylpylaitosten välille tiukasti. Toisinaan työväen alueella sijainneesta saunasta saatettiin käyttää uutisoidessa nimitystä ”kylpylaitos”. On myös huomattava, että säätyläisillä tai niillä, joilla oli varaa maksaa, oli mahdollisuus käyttää haluamaansa kaupungin yleistä saunaa (tai kylpylaitosta). Monet yleisistä saunoista tarjosivat myös saunaa tilauksesta, jolloin käyttäjänä on saattanut olla säätyläinen.

⁶ Markka otettiin käyttöön vuonna 1860.

Kaupunkeihin yleisiä saunoja alettiin perustaa 1800-luvulla puukaupungeissa⁷ useasti tapahtuneiden tulipalojen jälkeen.⁸ Suurin osa 1800-luvun suomalaisista kaupungeista oli puurakenteisia ja tulipalo helposti syttyvän rakennuskannan keskellä saattoi olla tuhoisa. Porin palo vuonna 1852 tuhosi lähes 80 prosenttia kaupungin rakennuskannasta.⁹ Vaikka Porissa ei tiettävästi kielletty omien saunojen pitämistä kaupunkialueella kuten esimerkiksi Tampereella vuonna 1869, hyvin harvassa pihapiirissä oli saunaa rakennuspiirustusten mukaan.¹⁰ Yleiset saunat toimivat siis kansan puhdistuslaitoksina kaupungissa, joissa pihapiiriin ei talousrakennusten lisäksi olisi ehkä mahtunutkaan saunaa.¹¹ Tapio Laaksosen mukaan yleiset saunat yleistyivät kaupungeissa teollistumisen jälkeen, jolloin tarve pesupaikalle syntyi teollisuustyöväestön tarpeesta. Pertti Haapalan mukaan teollistuminen loi palveluammatit ja aiemmin kodin piirissä suoritettut tehtävät siirtyivät vieraan palkkatyöntekijän hoidettaviksi. Saunan pitämisen lisäksi tällaisia ammatteja olivat pesulan pitäminen, parturina toiminen ja siivoojan ammatti.¹²

Saunan merkitys kaupunkiyhteisössä oli ylläpitää arkista puhtautta; saunoja tarvittiin, sillä kaupunkiasunnot olivat pieniä ja pihoihin oli mahdutettava asuinrakennuksen lisäksi eläinsuojat, makasiinit ja käymälät. Saunaa on peseytymisen tarpeen lisäksi pidetty eräänlaisena puhdistautumisriittinä, siirtymänä arjesta pyhään.¹³ Vielä 1800-luvulla oli varsin yleistä, että saunassa käytiin yhdessä sukupuoleen ja ikään katsomatta. Tällöin puhutaan *yhteissaunomisesta*, joka Porissa loppui verraten myöhään; Tapio Laaksosen mukaan yhteissaunominen oli Porissa yleistä vielä 1920-

⁷ Kaikki suomalaiset kaupungit ovat olleet alkujaan puukaupunkeja. Puukaupungilla tarkoitetaan kaupungin rakennuskantaa, joka usein koostui hirsisalvotuista rakennuksista. Porin puukaupungista on tehty verkkonäyttely Satakunnan Museon toimesta:

[<http://pori.fi/kulttuuri/museot/satakunnanmuseo/nayttelyt/verkkonayttelyt/puukaupungintarina.html>] (viitattu 5.5.2016). Puukaupunki käsitettä on alettu käyttää 1970-luvulla arvotettaessa suojeltavia kohteita. Museovirasto on jakanut puukaupungit viiteen ryhmään. Kts. Karhunen 2014, 150.

⁸ Väistö 1984, 10.

⁹ Porin palosta esim. Ruuth 1899, 418-424; Aukia & Virtanen 1993, 26; Frigren 2009, 6.

¹⁰ Väistö 1984, 10. Porissa vuoden 1867 rakennusjärjestys kielsi kateaineena muun muassa puiset katemateriaalit paloturvallisuussyistä. Satakunnan Museon verkkonäyttely puukaupungista: [<http://arcgis.pori.fi/Puukaupunki/index2.html?webmap=df060483943e40929080cd6f6aa5f6cf>] (viitattu 6.5.2016). Rakennuspiirustuksia ei kuitenkaan voi pitää täysin aukottomana lähteenä, sillä toisinaan osoitekalenterin mukaan tontilla sijaitsi saunarakennus, vaikka tontin rakennusluetteloon saunaa ei oltu merkitty. Tällöin rakennusluettelo on tulkinnan varainen ja ”ulkorakennus kivistä” [uthus av sten] viittaa mahdollisesti saunarakennukseen. Rakennukset, joissa oli tulipesä (kuten sauna) rakennettiin tyypillisesti kivistä, joka muodosti palomuurin.

¹¹ Esim. Ruoho 2007: *Suutari Lönnrothin piha*. Artikkelin käsittelee suutari Lönnrothin tonttia Porin viidennessä kaupunginosassa.

¹² Haapala 1986, 112.

¹³ Eeva Karhunen on kuvannut yleisessä saunassa käyntiä turvallisena ja ennalta arvattavana, toistuvana ja silti olemukseltaan lähes pyhänä. Kts. Karhunen 2013, 285. Vera Hjeltin vuosina 1908-1909 kokoaman tutkimuksen ”ammattityöläisten toimeentuloehdoista” mukaan osa porilaisista perheistä ei puhtauteen käytettyjen varojen mukaan käynyt viikoittain saunassa. Lähde: Työtilasto XIII. Tutkimus ammattityöläisten toimeentuloehdoista Suomessa 1908-1909, 117-120.

luvulla.¹⁴ Saunominen yleisissä saunoissa ei kuitenkaan päättynyt yhteissaunomisesta luopumiseen, vaan Porin viimeinen yleinen sauna sulki ovensa loppuvuodesta 1982.¹⁵

1.2 Sauna tutkimuskohteena

Suomalainen sauna ja saunominen ovat kiinnostaneet monia ja suomalaisesta saunasta onkin kirjoitettu paljon. Saunoista löytyy koko joukko populaaria kirjallisuutta, jossa opastetaan saunan oikeanlaiseen käyttöön, elvyttämään saunaperinteitä uudella tavalla sekä erilaisia saunakirjoja, jotka ovat suunnattuja tietyille käyttäjäkunnalle, kuten vaikkapa Suomeen saapuville liikemiehille, morsiusaunaperinteestä kiinnostuneille polttariporukoille tai hirsisaunan perinteen vaalijoille.¹⁶ Lisäksi saunakulttuuria vaalii vuonna 1937 perustettu Suomen Saunaseura ry, joka tekee pitkäjänteistä työtä kehittääkseen suomalaista saunaa, saunakulttuuria ja edistääkseen saunaan liittyvää tutkimusta.¹⁷

Akateemisesti saunaa on tutkittu jonkin verran, mutta pääpaino saunatutkimuksessa on ollut erityisesti kansatieteen parissa. Kuuluisin saunatutkimus lienee Ilmar Talven väitöskirja *Bastu och torkhus i Nordeuropa* vuodelta 1960. Talven tutkimus on ollut perusteellista ja keskittynyt saunan materiaaliin arvoihin: erilaisiin lavo- ja kiuastyyppeihin sekä saunarakennuksen tutkimukseen. Talven väitöskirja käy eräänlaisena perusteoksena suomalaisen (ja pohjoismaisen) saunan maailmaan. Tutkimus on kuitenkin luokitteleva ja keskittyy saunan aineelliseen olemukseen eikä varsinaisesti avaa saunakulttuuria käyttäjien kokemusten kautta, vaikka tutkimuksessa huomioidaankin tyypillisiä saunakäytänteitä. Talven tutkimus keskittyy julkistamisajankohtana olleeseen kansatieteen tyypilliseen tapaan tallentaa katoavaa agraarikulttuuria.¹⁸

Saunoista kirjoittaessa ei voi sivuuttaa Samuli Paulaharjun ja Sakari Pälsin työtä suomalaisen saunan historiassa. Paulaharju on kerännyt runsaasti ainestoa liittyen suomalaiseen saunakulttuuriin kohdistuen tutkimuksen pääasiassa Karjalaan ja maaseudulle. Pälsi tutki niin ikään myös maaseudun saunakulttuuria syventyen muun muassa mallassaunoihin ja kiukaisiin. Aiemman kansatieteellisen

¹⁴ Laaksonen 1994, 78.

¹⁵ Karhunen 2013, 280. Porin viimeinen yleinen sauna, Kalevan sauna, sijaitsi kuudennessa kaupunginosassa. Kts. Karhunen 2016, 73.

¹⁶ Näistä esimerkkinä: Arja Saijonmaa: *Arjan saunakirja* 2010; Heli Koppelo & Milka Alanen: *Naisten saunakirja* 2006; Maija Dahlgren: *A Survival Guide to the Finnish Sauna for Businesspeople* 2001.

¹⁷ Suomen Saunaseuran kotisivut: [<http://www.sauna.fi/>] (viitattu 5.4.2017).

¹⁸ Suomalainen kansatiede keskittyi erityisesti 1920-luvulta lähtien maaseutuun Kustaa Vilkun johdolla. Päähuomio oli esiteollisen ajan työkaluissa ja käsityössä. Turun yliopistoon 1960-luvulla ensimmäiseksi kansatieteen professoriksi valitti Ilmar Talve kuitenkin suuntasi tutkimuksen teollistuneeseen yhteiskuntaan. Kansatiede-oppiaineen historiasta löytyy tietoa Helsingin yliopiston internetsivuilta: [<http://www.helsinki.fi/kansatiede/historia.htm>] (viitattu 5.4.2017).

tutkimuksen mukaan maaseudulla saunat edustivat ensisijaisesti peseytymispaikkaa, mutta saunaa käytettiin myös maltojen valmistamiseen, lihan savustamiseen ja pellavan kuivaamiseen. Maaseudun saunarakennukset olivat useimmiten salvottuja hirsirakennuksia, joiden luonnonkivistä tehty kiuas sijaitsi ovinurkassa. Lavojen eli lauteiden sijoittelussa on maakunnittain eroja.¹⁹ Saunat sijaitsivat maakunnista riippuen joko pihapiirissä tai sen ulkopuolella, mutta aina kuitenkin erillisessä rakennuksessa. Saunassa peseydyttiin kesäisin useammin kuin talvella, tavallisesti kaksi tai kolme kertaa viikossa. Normaali käytäntö oli, että talon väki saunoi yhdessä.²⁰ Maaseudulla naisten tehtävänä oli lämmittää sauna ja pesuvesi sekä toimia pesijänä.²¹ Maaseudun saunomiseen myös kuului nykypäivänä eloon herätettyjä traditioita, kuten morsius-, hääsauna ja neiskyly. Tällaisilla traditionaalisilla saunoilla juhlistettiin erilaisia siirtymiä tilasta toiseen.²²

Kaupunkien yhteissaunat eivät syntyneet tyhjältä pohjalta, vaan aikaisemman tutkimuksen perusteella yleisten saunojen juuret ovat agraarissa yhteisössä, jossa talonväki saunoi yhdessä. Yhteissaunomista pro gradu – työssään tutkineen Tapio Laaksosen mukaan saunominen tapahtui maaseudulla useimmiten tilan väen kesken. Saunassa kävi tällöin talossa asuva isäntäväki sekä palveluskunta, mutta satunnaisesti myös vieraita sekä tilan yhteyteen liittyviä vähävaraisia alustalaisia. Saunassa käyntiä ohjasivat yhteisön kirjoittamattomat säännöt; ”saunassa ei saanut laulaa, kiroilla, huutaa, piereskellä, parkua, pissata, riidellä tai tirskaa”.²³ Saunassa ei myöskään saanut käyttää alkoholia eikä syödä.²⁴ Jossain tapauksissa saunassa kävi yhdessä myös koko kylän väki sekä myöhemmin tapa siirtyi teollisuusyhteisöihin. Suomalaista saunaa tutkineen Pekka Leimun mukaan maatalousyhteisöissä oli tyypillistä, että yhdessä saunovat ihmiset tunsivat toisensa erittäin hyvin.²⁵ Maaseudun talonpoikaistaloissa saunajat työskentelivät yhdessä, söivät saman pöydän ääressä ja mahdollisesti jopa nukkuivat samassa tuvassa.²⁶ Myös Leimu korostaa saunassa käynnin tiukkaa moraalista: kun kaikki tunsivat toisensa, yhteisössä vallitsi tiukka sosiaalinen kontrolli eikä epämoraalisuudesta ollut pelkoa.²⁷ Kun maaseudun väestö muutti kaupunkiin, väestön saunaperinne oli ongelmallinen. Saunaperinne tuli mukauttaa kaupunkilaisiin oloihin.²⁸ Leimu vertaa kaupunkien yleisiä saunoja englantilaisiin pubeihin – saunat olivat yhteisön tai kaupunginosan asukkaiden

¹⁹ Talve 1960, 329; Niiranen 1981, 163.

²⁰ Talve 1960, 327.

²¹ Talve 1960, 327.

²² Talve 1960, 334.

²³ Laaksonen 1994, 47.

²⁴ Laaksonen 1994, 47.

²⁵ Leimu 2004, 375.

²⁶ Leimu 2004, 375.

²⁷ Ibid.

²⁸ Ibid.

kohtaamispaikkoja.²⁹ Artikkelissaan Leimu viittaa todennäköisesti myöhempään aikaan, kuin oma tutkielmani käsittelee. Ajallinen ja mentaalinen matka 1800-luvun lopun yleisestä saunasta 1900-luvun puoliväliin on pitkä – väliin mahtuu teollistuminen, sääty-yhteiskunnan murtuminen, erilaiset yhteiskunnalliset kysymykset ja sodat.

Saunassa käytiin 1800-luvun loppuun ja 1900-luvun alkuun saakka sukupuolet yhdessä, mutta tapa ei ollut täysin mutkaton, vaan saunakäytänteisiin on liittynyt myös häpeää.³⁰ Mitä tulee Laaksosen pro gradu – tutkielmaan yhteissaunomisesta, on se kattava ja keskittyy alueellisesti koko Suomeen käsittäen myös maaseutu-, kaupunki- ja teollisuusyhteisön saunomistapoja. Laaksonen on selvittänyt missä ja milloin yhteissaunomista on esiintynyt, millaisilla ryhmillä on ollut tapana saunoa yhdessä ja millaiset ovat olleet saunomisen muodon ulkoiset tavat.³¹ Tärkeimmäksi aineistokseen Laaksonen nimeää postikyselyt, joissa vastaajat ovat kertoneet vapaamuotoisesti saunomisesta sekä yhteissaunomisesta.³² Laaksosen mukaan yhteissaunomisesta luopumiseen noin 1920-luvulta lähtien vaikuttivat erityisesti yksityisyyttä korostavat normit sekä ylemmiltä sosiaaliluokilta välittyneet moraalikäsitteet.³³ Laaksonen pitää yhteissaunomisen häviämisprosessia ilmentäjänä kulttuurissa ja yhteiskunnassa tapahtuneille muutoksille, kuten yksilöitymiselle ja familismille.³⁴ Myös Pekka Leimu nostaa esiin perheen käsitteen muuttumisen. Leimun mukaan yhteiskunnan modernisoituessa ydinperheen vaikutus kasvoi porvarillisen ja keskiluokkaisten ihanteiden vaikutuksesta.³⁵ Yhteissaunomisen tapaan palaaminen olisi Leimun mukaan historiallista taustaa vasten mahdoton, sillä yhteissaunominen kuului yhteiskuntaan ja yhteisöihin, joita ei enää ole.³⁶ Pekka Leimun suomalaista saunaa koskeva artikkeli on julkaistu *Suomen kulttuurihistoria*-teossarjassa vuonna 2004.³⁷ Artikkelissaan *Kansainvälinen suomalainen sauna* Leimu tekee eräänlaisen yleiskatsauksen suomalaisen sauna historiaan ja nykytilaan.

Kulttuuriperinnön ja maisematutkimuksen puolella tutkimuksen kohteena ovat olleet kaupunkisaunat 1920-luvulta nykypäivään, jolloin pääpaino on ollut jonkin kaupunginosa tietyssä saunassa kuvaten alueen asukkaiden yhteisöllisyyttä, arjen tapoja ja elämää. Saunakulttuurin tutkimusta on tehty 2000-

²⁹ Leimu 2004, 376.

³⁰ Laaksonen 1994, 81; Kivimäki, *Naistutkimus* 4/1995, ”Pisteliää silmät ruumiissani”.

³¹ Laaksonen 1994, 3.

³² Postikyselyllä tarkoitetaan Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran suurta saunakyselyä *Sauna suomalaisen terveyden lähteenä* vuonna 1993.

³³ Laaksonen 1994, 113.

³⁴ Laaksonen 1994, 113.

³⁵ Leimu, 376.

³⁶ Leimu 2004, 376.

³⁷ *Suomen kulttuurihistoria* 4. koti, kylä, kaupunki. 2004.

luvulla muun muassa Turun Yliopiston Kulttuuriperinnön ja – maisematutkimuksen parissa, jossa saunomiseen on keskitytty rakennuksen ja paikan luomien arvojen kautta. Näistä tutkimuksista oivallisena esimerkkinä on Eeva Karhusen väitöskirja, *Porin Kuudennen osan tarinoista rakennettu kulttuuriperintö* (2014). Karhusen väitöskirja ei keskity vain yleisiin saunoihin, vaan nimensä mukaisesti kuudenteen kaupunginosaan käsitellen viranomaisten ja asukkaiden välistä vuorovaikutusta kaavaprosessin aikana.³⁸ Karhunen kysyy mikä on arvokasta kuudennessa kaupunginosassa ja kenen se tulisi määritellä? Väitöskirjassaan Karhunen esittelee muun muassa entisessä työväenkaupunginosassa sijainneen Nylundin yleisen saunan. Nylundin saunaa käsitellään tutkimuksessa fokaalisuuden käsitteen kautta, jossa asukkaiden aineeton kulttuuriperintö on kiintopisteenä ja jonka ympärille yhteisöllisesti jaetut merkitykset tiivistyvät.³⁹ Karhusen mukaan ”laskevan ajattelun leimaamalle nykyajalle on ominaista yhteisöllisten merkitysten katoaminen. Elämän merkityksellisyyden katoamista voi kuvata myös pyhän kokemuksen katoamisena”.⁴⁰ Yhteissaunomista Karhunen pitää fokaalisena toimintana, jolle ominaista on kokonaisvaltainen kehollinen ja sosiaalinen omistautuneisuus ja läsnäolo.⁴¹ Tutkimuksen kohteena Karhusella on yleinen sauna, joka toimi kuudennessa osassa oman tutkimusajanjaksoni jälkeisenä aikana.

Satakuntalaisia saunoja ja saunomista ovat tutkineet myös Helena Mäenpää sekä Pia Vähämäki. Mäenpään raumalaisia saunoja koskeva artikkeli *Saunassa ja pyykillä* on julkaistu *Kotina suojeltu talo-* teoksessa (2007).⁴² Vähämäen ”*Mutta hyvät löylyt siellä oli*” -artikkeli on niin ikään julkaistu samassa *Kotina suojeltu talo-* teoksessa. Artikkelissaan Vähämäki kirjoittaa Porin viidennen osan saunoista 1950-luvulla.⁴³ Aineiston artikkeliinsa Vähämäki on kerännyt muun muassa Porissa toimivan Rakennuskulttuuritalo Toivon tiloissa järjestetyssä keskusteluillalla keväällä 2007.⁴⁴ Artikkelit ovat katsauksia kotiseudun saunakulttuuriin, joissa keskeinen osa on yhteisöllisyydellä ja nostalgialla, saunojen esittelyllä ja käyttäjien kokemuksilla. Molemmissa artikkeleissa lähteenä on käytetty muistitietotutkimusta, jolloin saunat ja pyykkituvat näyttäytyvät kohtaamispaikkoina, ”joissa

³⁸ Porin kuudes kaupunginosa on arvotettu valtakunnallisesti merkittävien rakennettujen kulttuuriympäristöjen luetteloon. Porin kaupunki suojeli vuonna 2011 alueelta 405 rakennusta. SatMus Porin kuudennen kaupungin osan rakennusinventointi 2008-2009.

³⁹ Karhunen 2016, 221. Fokaalisuus käsitteen on kehittänyt Albert Borggman, jonka teokseen Borgman 1984 Karhunen viittaa.

⁴⁰ Karhunen 2016, 221.

⁴¹ Karhunen 2016, 222.

⁴² Mäenpää nimeää artikkelissa raumalaisista yleisistä saunoja 1900-luvun alkupuolelta. Näitä olivat Silta-sauna, Kylpylaitos Vellamo, Porin Tullin sauna ja Luostarinkadun sauna. Kts. Mäenpää 2007, 60.

⁴³ Vähämäen mukaan Porin viidennessä kaupunginosassa 1950-luvulla toimineita saunoja olivat Tähtikadun, Varvinkadun, Vähälinnan sekä Tuorin saunat. Kts. Mäenpää 2007, 187.

⁴⁴ Vähämäki 2007, 185.

menneen ajan yhteisöllinen kaupunkikulttuuri tiivistyy”.⁴⁵ Artikkelit kokoavat yhteen käyttäjien kokemuksia ja kuvaavat saunomiskäytänteitä saunojen itsensä kertomina. Usein kerrontaa leimaa nostalgia ja kaipuu menneeseen, kuten Vähämäki haastatteluaineistoaan kuvailee.⁴⁶ Mäenpää ja Vähämäki kirjoittavat yleisten saunojen tarinan päättyneen 1970-luvulla, jolloin kotien varustetaso nousi.⁴⁷ Yksilöitymisen seurauksena on Mäenpään ja Vähämäen mukaan menetetty osa kaupunkien yhteisöllisyydestä. Vähämäki korostaa aineistonsa perusteella erityisesti sitä, kuinka Porin viidennessä kaupunginosassa saunomisen muutos on hajottanut asuinalueen yhteisöllisyyttä.⁴⁸

Historian oppiaineen puolelta saunaa on tutkittu melko vähän. Juhana Väistö on tehnyt pro gradun Tampereen yleisistä saunoista vuonna 1984. Tutkimuksessaan Väistö tarkastelee saunoja 1900-luvulla kartoittaen samalla muun muassa saunojen sijaintia, lukumäärää sekä saunojen omistajia ja syitä yleisten saunojen häviämiseen Tampereella. Syyksi saunakulttuurin muutokselle Väistö esittää asuinmukavuuksien lisääntymistä kaupunkiasunnoissa.⁴⁹ Asuinmukavuuksien lisääntymisen yleisten saunojen häviämislle mainitsee syyksi myös Vähämäki.⁵⁰ Pro gradu - tutkielmansa aikarajauksen Väistö asettaa 1900-luvulle todeten, että arkistomateriaali on ”viime vuosisadan puolelta hyvin puutteellista”.⁵¹ Kaupunkien yleisiä saunoja tai saunomisperinteitä ei 1800-luvulta ole juurikaan tutkittu, mikä saattaa johtua juuri materiaalin vähyydestä ja hajanaisuudesta sekä muisteluaineiston puutteesta. Myöskään arkistotietoa suoraan saunoista ei juurikaan ole. Väistön tutkimus ei sinällään ota kantaa saunakulttuurin muutokselle, vaan esittelee saunojen lukumääriä.

Suomalaista saunaa kansallisena symbolina on tutkinut kanadalainen antropologi L.M. Edelsward teoksessa *Sauna as a symbol*. Edelswardin tutkimuksen teesinä on ollut esittää sauna suomalaisen identiteetin rakennuskivenä 1800-luvun kansallisen heräämisen yhteydessä. Edelswardin näkemys on saanut kritiikkiä Pekka Leimulta, joka näkee, ettei saunan nostaminen kansallissymboliksi käynyt niin mutkattomasti, kuin Edelsward esittää.⁵² Kritiikin pääteesi on, ettei pääosin ruotsinkielinen säätyläistö käyttänyt saunaa eikä näin ollen ollut nostamassa saunaa kansalliseksi identiteetin osaksi. Leimun mukaan säätyläistö yksin ei nostanut saunaa suomalaisuuden symboliksi, vaan merkittävä rooli oli suomenkielisten muuttajien joukolla, joka toi saunan mukanaan maalta kaupunkiin. Sauna oli kuitenkin mukautettava uusiin oloihin – ratkaisuksi Leimu tarjoaa koko kerrostalon yhteistä

⁴⁵ Mäenpää 2007, 59.

⁴⁶ Vähämäki 2007, 185.

⁴⁷ Kts. Mäenpää 2007, 70. Vähämäki 2007, 195.

⁴⁸ Vähämäki 2007, 197.

⁴⁹ Väistö 1984, 8.

⁵⁰ Vähämäki 2006, 195.

⁵¹ Väistö 1984, 9.

⁵² Leimu 2004, 373;376.

saunaa, jota perheillä oli mahdollisuus käyttää viikoittain noin tunnin pituisella saunavuorolla.⁵³ Leimu kuitenkin viittaa tällä todennäköisesti toisen maailmansodan jälkeiseen aikaan, sillä esimerkiksi Porissa ensimmäisten teollisuustyöntekijöiden joukossa muuttaneet eivät asettuneet asumaan kerrostaloihin, vaan kaupungin lukuisiin puutaloihin. Porissa ensimmäiset kerrostalot rakennettiin 1920-luvulla Riihikedon kaupunginosaan eikä näihin kerrostaloihin piirretty saunaa.⁵⁴ Esimerkiksi vuonna 1947 valmistuneeseen ”Luistinlinnaan” Riihikedon Arava-alueella ei alkuperäisissä rakennuspiirustuksissa kuulunut talokohtaista saunaa eikä suihkukaan kuulunut varustukseen kaikkein pienimmissä asunnoissa.⁵⁵ Kerrostalokohtaiset saunat yleistyivät Porissa 1950-luvun myötä. Saunan nostamisen suomalaisuuden symboliksi lienee monien asioiden ja pitkäaikaisen työn summa. Omassa tutkielmassani en tutki saunaa suomalaisuuden symbolina, mutta lähteistä piirtyy kuva, jonka mukaan erityisesti hygienialla, suomalaisen talonpoikauskulttuurin arvostuksella ja toiseuden rakentamisella suhteessa ympäröiviin kansoihin on saattanut olla vaikutusta saunan korottamiseen symboliseen asemaan.⁵⁶

Sanna Kivimäki ja Marianna Laiho ovat kirjoittaneet vuonna 1993 historiikin Rajaportin saunasta. Teos *Puhrasta tuli. Tarinoita Rajaportin saunasta* kuvaa nimensä mukaisesti Tampereen Pispalassa sijaitsevan Rajaportin saunan vaiheita. Kivimäen ja Laihon teos on antanut hyviä vinkkejä ja suuntaviivoja yleisten saunojen tutkimukseeni. Täysin aukottomana tutkimuskirjallisuutena teosta ei voi pitää, sillä lähdeviitteitä ei ole käytetty. Kirjasta löytyy kuitenkin käytetyt lähteet. Suomalaisen saunomisen vuosikymmeniä puolestaan esittelee Suomen saunaseuran 75-vuotisjuhlajulkaisu *Kiukaan kutsu ja löylyn lumo*, joka on julkaistu vuonna 2012. Tuomo Särkikosken kirjoittama juhlajulkaisu esittelee suomalaisen saunomisen tapoja, suomalaisen saunaseuran historiaa sekä asettaa saunan osaksi kansallista identiteettiä.

Ymmärtääkseni saunakulttuuria 1800-luvun lopulta ja 1900-luvun alussa on pitänyt hahmottaa ihmisten elinympäristöä materiaalisine ja aineellisine ulottuvuuksineen. Alkuperäiskirjallisuutena

⁵³ Leimu 2004, 376.

⁵⁴ Leimu kirjoittaa ”*Sauna kaupungistuu*” kappaleessa, että kerrostalot olivat ylemmän säätyluokan suunnittelempia eikä heidän tarpeisiinsa kuulunut saunominen. Leimu 2004, 376. Porissa Riihikedon (yhdeksäs) kaupunginosa kaavoitettiin kerrostalorakentamiselle 1920, mutta kaupunki ei kasvanut ennusteiden mukaisesti ja alueelle valmistui 1920-1930-luvulla vain muutamia kaksi- ja kolmikerroksisia kerrostaloja. Alueen ensimmäisiin kerrostaloihin kuului vuonna 1929 valmistunut Antinlinna, joka oli valmistuessaan Porin kallein asuintalo. Rosendahl 2015, 9.

⁵⁵ Porin Riihikedon Arava-alueen rakennusinventointi 2016. Satakunnan Museo ja Porin kaupunkisuunnittelu. [http://pori.fi/material/attachments/hallintokunnat/kulttuuritoimi/satakunnanmuseo/Hv56bq85B/Riihikedon_Arava-alueen_inventointiraportti_2016.pdf] (viitattu maaliskuu 2017).

⁵⁶ Sanomalehdistössä kirjoiteltiin paljon suomalaisesta saunasta 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa. Yleensä kirjoituksen tarkoituksena oli esittää suomalaisten saunomistavat siveinä sekä toisaalta korostaa suomalaisten hygienian tasoa. *Satakunta* 3.4.1880, no 14; *Satakunta* 15.3.1902, no 31.

tutkielmassani olen käyttänyt J.W.Ruuthin *Porin kaupungin historia* – teosta, joka on julkaistu alun perin vuonna 1897 ruotsinkielisenä nimellä *Björneborgs stads historia*.⁵⁷ Teoksessa on tärkeää aikalaiskuvausta muun muassa kaupungin asukkaista ja teollistumisesta. Ruuthin kaupunkihistorian rinnalla luin Juhani Saarisen *Porin historiaa* (1972), josta yritin hahmottaa kaupungissa vuosina 1860-1910 tapahtuneita muutoksia sekä toisaalta suhteuttaa hygieniakeskustelua kaupungin terveydenhuoltoon. Tärkeää paikallishistoriaa esittelee myös Markku Aukian ja Timo J. Virtasen *Porilaisten kaupunki. Asumista ja tapakulttuuria noin 1880 – 1980*. (1994). Teos käsittelee porilaista kansankulttuuria, jonka lähdeaineisto on kerätty Satakunnan Museon toimesta ”Porilaista kansanelämää 1880-1980”-tutkimushankkeessa. Tallennuksen osa-alueina olivat asunnot, asuminen ja tapakulttuuri. Tutkimuksen objektiivi on kansatieteellinen.

Porilaista historiaa on viime aikoina erinomaisesti tutkinut Pirita Frigren, jonka pro gradu-tutkielmaa ”*Kaupungin wierustalla*”. *Porin kaupungin rajojen ulkopuolella asuneiden kaupunkilaisuus ja alueen aikalaisulottuvuudet 1852-1864* (2009) käytin etsiessäni tietoa Porin esikaupunkialueista. Frigrenin pro gradu – tutkielma avaa esikaupunkialueen asukkaiden elämänehtoja ja omaa aktiivista osaa pyrkiessään parantamaan oloja Porin vuoden 1852 palon jälkeen. Frigrenin väitöskirjaa *Kotisatamassa. Merimiesten vaimot, toimijuus ja perheiden toimeentuloehdot 1800-luvun suomalaisessa rannikkokaupungissa* (2016) luin pyrkiessäni hahmottamaan naisten toimintakenttää ja mahdollisuuksia saunayrittäjänä. Frigrenin tutkimuksessa naiset ovat aktiivisina toimijoina, jotka miesten ollessa pitkään merellä, kuollessa tai kadotessa toimivat perheen elättäjinä. Frigrenin tutkimus antaa merimiesten vaimoista ja heidän elämänehdoistaan sekä toisaalta naisiin ja heidän ansaitsemismahdollisuuksiinsa itsenäisinä toimijoina hyvin monipuolisen kuvan. Teoksessa on myös tutkielmalleni tärkeää tietoa porilaisesta kaupunkiyhteisöstä 1800-luvulla.

Teollistuminen ja kaupungistuminen loivat erilaisia yhteiskunnallisia kysymyksiä kuten työväenkysymyksen, jossa keskeisessä roolissa oli työläisperhe. Markku Teinosen kansatieteellinen tutkimus *Porilainen perhe 1881-1931* toimi oppaana paikalliseen perhe-elämään. Teinonen tutki 26:n porilaisen, eri säätyihin kuuluvan perheen kehitystä ja sitä kuinka erilaiset perheeseen liittyvät seikat korreloivat keskenään ja ovat sosiaalisesti sidonnaisia.⁵⁸ Tutkimuksessaan Teinonen tuli tulokseen, että ylimmän ja alimman sosiaaliryhmän välillä vallitsi eroja mitä tulee muun muassa perheen solmimiseen liittyviin tapoihin, avioitumisikään, perheen asuinalueeseen ja perherakenteeseen. Pirjo Markkolan *Työläiskodin synty. Tamperelaiset työläisperheet ja yhteiskunnallinen kysymys 1870-*

⁵⁷ Tutkielmassani olen käyttänyt I.E.Forsmanin suomennosta vuodelta 1899.

⁵⁸ Teinonen 1984, 2.

luvulta 1910-luvulle (1994) oli tutkielmani kannalta toinen keskeinen perhehistoriaan liittyvä teos. Markkola tutkii työläisperhekysymystä ja sitä mitä teollistuminen merkitsi työläisperheille, kun sääty-yhteiskunta mureni ja muuttui kansalaisyhteiskunnaksi. Teinosen ja Markkolan rinnalla luin Kai Häggmanin *Perheen vuosisata* -teosta, joka keskittyy säätyläisperheiden elämään ja avaa perheihannetta, joka ulotettiin myös alempiin säätyihin vaikuttaen saunakulttuurin muutokseen.

Porin kehitys laivanrakennukseen keskittyneestä rannikkokaupungista teollisuuskeskittymäksi ei käynyt käden käänteessä ja teollistuminen ja kaupungistuminen muokkasivat ihmisten elämää mullistavalla tavalla, vanhojen ammattien kuihtuessa pois ja korvautuessa uusilla. Porin kaupungin suurimpiin teollisiin työllistäjiin kuului Rosenlew, jonka Jussi Koivuniemen kirjoittamaa historiaa *Sukuyhtiön aika - Rosenlew 1853-1987* on tässä tutkielmassa luettu taustana, jotta hahmottuisi teollisuuspatruunan ja työväestön suhde sekä olosuhteet ja ympäristö, jossa kaupungin saunova teollisuustyöväki eli. Toinen työlleni tärkeä teollistumista valaiseva teos on ollut Pertti Haapalan *Tehtaan valossa – Teollistuminen ja työväestön muodostuminen Tampereella 1820 – 1929* (1986). Haapalan teos on sosiaalishistorian klassikko Tampereen Finlaysonin työntekijöistä, teollistumisesta ja työväen muodostumisesta. Teos antaa myös näkökulmia muuttuvaan työelämään kaupungissa kuten käsityöläisyyteen.

Kaupungistumiseen liittyy erilaiset huolenaiheet paitsi asumisesta, myös siveellisyydestä ja hygieniasta. Työssä on käytetty Pirjo Markkolan *Synti ja siveys*-teosta (2002) antamaan suuntaviivoja saunakulttuurin muutokselle yleisestä yksityiseen. Moraalireformistinen henki kosketti myös Porin säätyläisnaisia. Hygienian merkityksestä modernisoituvalle Suomelle olen lukenut Minna Harjulan teoksesta *Terveiden jäljillä – Suomalainen terveystalitiikka 1900-luvulla* (2007).

Sosiologian 1800-luvun klassikot antavat hyvät välineet kaupunkitutkimukselle auttaessa ymmärtämään murrosta, joka aikalaisilla tapahtui. Chicagon koulukuntaan vahvasti vaikuttanut Simmel näki, että mitä suppeammat piirit ja rajat yksityistä ihmistä, tämän suorituksia, elämäntapaa mielipiteitä vahtivat, sitä herkemmin laadullinen ja määrällinen poikkeavuus uhkasivat piirin kokonaisuutta.⁵⁹ Tutkielmassani hyödynnän Simmelin ajatusta yleisiin saunoihin ja siihen, kuinka ihmiset kokivat voimakkaan kaupungistumisen omassa arkisessa ympäristössään. Chicagon koulukunnan perintöä Suomessa on jatkanut Heikki Waris, jonka klassikkoteosta *Työläisyhteiskunnan syntyminen Helsingin Pitkäsillan pohjoispuolelle* (1932) olen käyttänyt

⁵⁹ Simmel 2005, 38.

suhteuttaessani kaupungin asukkaiden elettyä ympäristöä ajan aatteellisiin ihanteisiin. Toinen tärkeä yhteisötutkimus on ollut Veikko Anttilan Jyväskylän Tourulaa koskeva pienyhteisötutkimus (1982), jota lukemalla olen yrittänyt ymmärtää yhteisön tutkimuksen tapoja ja yhteisön elämäntapaa.

Mitä tulee saunoja koskevaan aiempaan tutkimukseen, olen aika ajoin kokenut hankalana, ettei keskustelemaa tutkimusta ole ollut saatavilla oman oppiaineen parista. Vaikka kansatieteilijät ovat tehneet arvokasta työtä maaseudun saunojen kuvaajana, on 1800-luvun ja 1900-luvun alun kaupunkien saunakulttuuri jäänyt vähemmälle huomiolle. Ehkä syy saunatutkimuksen puutteelle on ollut Väistön mainitsema puute lähdeaineistossa tai se, että kaupunkisaunomisen varhaisemman vaiheen on nähty olleen synteisiä agraarista saunakulttuurista. Olen hakenut tukea pro gradu -työlleni kansatieteestä sekä kulttuuriperinnön tutkimuksesta yrittäen löytää oman tieni ja tapani kertoa saunoista. Toisaalta vertaistuen puute tutkimuskirjallisuudessa on antanut minulle varsin vapaat kädet tutkia saunaa omasta näkökulmastani. Olen tuntenut silkkaa iloa ja riemua löytäessäni lähteiden joukosta jotain, mikä johdattaa eteenpäin ja avaa uuden näkökulman saunomiseen. Työlle olen saanut tukea Suomen Saunaseuralta, jonka jäsen ja Kansainvälisen Saunaliiton presidentti (International Sauna Association president) Risto Elomaa on antanut tärkeitä vihjeitä saunoihin liittyvistä lähteistä.

1.3 Tutkimuskysymys

Pro gradu-tutkielmassani kysyn *millaista oli Porin yleisten saunojen saunakulttuuri vuosina 1860-1910 ja miten kulttuuri muuttui yhteiskunnan modernisoituessa?* Samalla pyrin vastaamaan siihen, millaisia olivat Porin kaupungin yleiset saunat ja kenen elinkeinona saunat olivat? Oliko saunakulttuuri yhteisöllistä ja millaisia mentaalisia muutoksia saunojat kävivät läpi ja miten muutokset, kuten hygienian merkitys näkyvät saunakäytänteissä? Entä oliko suhtautuminen alastomuuteen ja ruumiillisuuteen vieraiden kesken niin mutkatonta, kuin myöhemmin on annettu ymmärtää? Tutkimuskysymykseni kuitenkin tiivistyy kaikkineen kysymykseen saunakulttuurin muutoksesta.

Yleisten saunojen tutkiminen 1800-luvun lopulta 1900-luvun alkuun avaa mielenkiintoisen näkökulman modernisoituvaan yhteiskuntaan. Saunassa käyminen ei ole ollut suurien aatteiden historiaa, se on ollut jopa niin arkista, että virallisiin lähteisiin ei ole jäänyt kuin nimellinen määrä tietoa, rivien väliin hiukan enemmän. On kuitenkin oletettavaa, että arkisessa ympäristössä ihminen toimii arvojensa mukaan – toki olosuhteet kuten taloudellinen tilanne vaikuttavat valintoihin ja myös

siihen, että kaikki eivät sauno. Vaikka puhtaus olisi puoli ruokaa, ei se täytä vatsaa kuin *potaatit*. Ja juuri siksi, että yleiset saunat ovat niin arkisia, ne ovat tutkimisen arvoisia, sillä ne peilaavat yhteiskunnan muutosta omalla tavallaan. Tutkimusajankohtana Suomi oli teollistuva yhteiskunta ja Pori muuttovoittoinen kaupunki.⁶⁰ Väestöä muutti maaseudulta kaupunkiin; etsimään työtä ja sen kautta avautuvaa parempaa elämää ja uusia mahdollisuuksia. Aikakausi on myös vahvan yksilöitymisen ja sääty-yhteiskunnan murtumisen aikaa, jolloin yksittäisen ihmisen merkitys kasvoi paitsi yhteiskunnassa, mutta myös kokemus itsestä ja omista mahdollisuuksista vahvistui.⁶¹ Tutkielmani aikarajaukseen ja monien murrosten aikaan sijoittuu myös kaupunkien yleisten saunojen kukoistuskauti, jonka aikana saunakulttuuri muuttui yleisestä yksityiseen. Porin kaupungissa toimineet yleiset saunat tarjoavat oivan tutkimuskohteen, sillä kaupungin kasvaessa kasvoi myös kaupunkilaisten määrä. Kun kaupunkiin muutti lisää väestöä, muotoutuivat myös kaupunginosat säätyjen mukaan ja kaupunginosissa sijainneet saunat muodostivat oman mikromaailmansa, jossa näkyivät ajan hygieeniset ihanteet, sosiaalinen normisto sekä moraalisäännöt.

Porilaisiin saunoihin tutustuminen ja tutkimuskysymyksen tarkentuminen hahmottuivat vasta työn edetessä. Markku Hyrkkänen on kuvannut *Aatehistorian mieli*-teoksessa lähteiden kanssa käytävää vuorovaikutusta seuraavalla tavalla: ”Ongelmat ja vaikeudet johtuvat kysymyksen ja vastauksen käsitteellisestä suhteesta: vastausta ei voi tietää (vaikka se on tekstinä edessämme) ennen kuin kysymys on saatu selville”.⁶² Hyrkkäsen kuvaus kysymisestä ja vastaamisesta kuvastaa saunoihin liittyvää tutkielmaani, jossa tutkimuksen aloitin konkreettisesti etsimällä lähteistä kaupungissa toimineita saunoja 1860-1910-luvulla. Tällöin valmiina ei ollut alakysymyksiä, vaan työ oli melko mekaanista. Kysymykset täsmentyivät työn edetessä, kun pihan perällä sijainneet saunat ja niiden mainokset alkoivat hiljalleen avautua. Ensimmäisenä lähtökohtana oli siis selvittää missä saunat sijaitsivat ja kuka niitä piti. Yleisistä saunoista 1800-luvulta on jäänyt hyvin vähän arkistotietoa, jolloin mainoksien kautta avautuva saunamaailma vastasi paitsi kysymykseen, kuka saunoja piti ja missä saunat sijaitsivat, myös muuttuvaan saunakulttuuriin, josta avautui varsinaisesti työn tutkimuskysymys. Huomioidessa teollistuva ja urbanisoituvaa yhteiskuntaa, ei ole merkityksetöntä, milloin saunat olivat auki ja kenelle. Kaupunginosien asukkaat hahmottivat tilaansa, omaksuivat

⁶⁰ Pori ja sen naapurikaupunki Rauma kehittyivät elinkeinojen sääteleminä; suurin väkiluvun kasvattaja kaupungeissa oli muuttoliike. Pori ja Rauma kasvoivat koko maahan suhteuttaen muita kaupunkeja hitaammin, mutta maan väkilukua nopeammin. Jussi Koivuniemen mukaan lähes kolme neljäsosaa 1870-1890 Porin väestönkasvusta muodostui muuttoliikkeestä. Muuttoa vahvistivat kaupunkiin perustetut tehtaat ja sahat. Koivuniemi 2006, 173, 174.

⁶¹ Yksilön kokemus omista mahdollisuuksista saattoi kasvaa, mutta myös ehkä tietoisuus omista ruumiin rajoista. Kokemus yhteissaunomisesta vieraassa seurassa saattoi tuntua kiusalliselta.

⁶² Hyrkkänen 2002, 164.

uusia aatteita ja etsivät identiteettiään, mikä kaikki näkyi arkisessa elämässä. Saunakulttuuri arkisena toimintakenttänä toimii eräänlaisena heijastuspintana muuttuvalle yhteiskunnalle.

Tutkimus päättyy vuoteen 1910, johon mennessä oli annettu suuntaviivat saunakulttuurin muutokselle 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun terveys-, työläisperhe-, hygieni- ja siveellisyyskeskustelussa. Tutkimuksen päättyminen vuoteen 1910 tekee myös rajan kaupunkien uuteen saunakulttuuriin, sillä yhteissaunominen alkoi 1920-luvun jälkeen tulla tiensä päähän, jolloin viimeistään siirryttiin naisten- ja miestenvuoroihin sekä perhesaunoihin.⁶³

Tutkimuskysymyksen saunakulttuurin muutoksesta keskusteleen 1900-luvun kaupunkien yleisiä saunoja koskevan aiemman tutkimuksen kanssa, jotka lähestyvät saunoja käytännöllisesti sekä usein nostalgian ja yhteisöllisyyden käsitteiden kautta. Saunakulttuurin mentaalista muutosta ei ole aiemmin juurikaan tutkittu, joskin Laaksosen mukaan saunakulttuurin muutoksen vaikutti familismi. Yleensä vastaukseksi yleisten saunojen katoamiselle on annettu elintason nousu, jossa asuntokohtaiset kylpyhuoneet ja rintamamiestalon yhteyteen rakennettu pihasauna tai pesutilat kellarikerroksessa tekivät yleiset saunat tarpeettomiksi. Näkemys on oikea, mutta virtaviivaistettu.

Aiemmassa tutkimuksessa saunat näyttäytyvät arkisen yhteisöllisyyden tyyssijoina, joissa jokaiselle on paikkansa lavolla huolimatta yhteiskuntaluokasta ja jossa kaupunginosien yhteisöllisyyden loppu kulminoituu yleisten saunojen ja kivijalkakauppojen tullessa tiensä päähän. Mihin pohjautuu käsitys kaupunkien yleisten saunojen yhteisöllisyydestä? Tutkimusajankohtanani 1800-luvun lopulta 1900-luvun alkuun sääty-yhteiskunta oli vasta murtumassa eikä kaupunkiin töiden perässä muuttaneet ihmiset välttämättä tunteneet toisiaan. Kaupungit eivät olleet ennen teollistumista tyhjiä alueita, vaan uudet asukkaat ehkä muuttivat jo lähtökohtaisesti kaupunkien saunakulttuuria. Varkauksiakin saunoissa tapahtui silloin tällöin, sillä lauteiden lisäksi jaettiin yhteiset pukuhuoneet, joihin ei kuulunut lukollisia kaappeja. Vaatteet ja muu omaisuus kasattiin penkille odottamaan tai laitettiin naulaan roikkumaan. Vaateparren säilyminen oli kansasaunojan moraalin vastuulla. Elämäntavan yhteisöllisyys ei ollut pelkästään mutkatonta ja kiiltokuvamaista, vaan yhteisölliseen elämään eli niihin raameihin, joihin usean kaupunkilaisen elämän oli mahdollista ilman varteenotettavia vaihtoehtoja, kuului oleellisena osana ilon ja onnen lisäksi myös kurjia puolia.⁶⁴ Vaikka aiempi

⁶³ Laaksonen 1994, 79.

⁶⁴ Yhteisöllinen elämäntapa ei tietenkään ollut vain kurjuutta ja huono-osaisuutta, vaan elämää kaikkine osapuolineen. Yhteisöllisyys myös saattoi näyttäytyä erilaisena eri tilanteessa ja eri aikana. Yhteisöllisyydestä puhuttaessa on toisaalta siis huomioitava myös ajallinen konteksti. Yhteisöllisen elämän huonoista puolista kertoo muistelija Aukia & Virtasen *Porilaisten kaupungissa*. Muistelija kertoo asuneensa 1910-luvulla Aittaluodossa yhteiskeittiöllisessä asunnossa, jossa

saunatutkimus keskittyy lähinnä ensimmäisen ja toisen maailmansodan jälkeiseen aikaan, leimaa yhteisöllisyyden positiivinen ja nostalginen puoli ikään kuin koko yleisten saunojen kulttuuria. Tutkimuksellani pyrin avaamaan yleisten saunojen kulttuuria yhdessä teollistuvassa kaupungissa.

1.4. Lähteet

Porin yleisistä saunoista 1800-luvulla ja 1900-luvun alussa ei juurikaan ole jäänyt täsmällisiä arkistotietoja, joiden perusteella saunoja, niiden sijaintia tai omistajia voisi suoraan paikantaa. Esimerkiksi elinkeinoilmoituksia, joista olisi saattanut selvittää kuka saunoja piti ja missä osoitteessa, ei ole säilynyt tutkimusajanjakson ajalta.⁶⁵ Saunan pitäminen on myös saattanut olla sivuelinkeino, josta ei ole tehty virallista ilmoitusta. Jonkinlainen rekisteri tai tieto viranomaisilla saunoista on kuitenkin pitänyt olla, sillä muun muassa kaupungin terveystoimi, joka aloitti toimintansa vuonna 1883, on kiertänyt tarkastamassa kaupungin yleisten saunojen tilat säännöllisesti. Rekisteriä tai listaa ei kuitenkaan ole liitetty terveystoimen raporttien yhteyteen eikä tiedossa ole, että tällaista listaa olisi säilynyt jälkipolville.

Tiedot saunoista ovatkin olleet murusina Porin kartalla. Saunojen jäljille päästäkseni olen käyttänyt painettuja lähteitä kuten sanomalehtiä ja puhelinluetteloja eli *Porin kaupungin osoite- ja kunnalliskalentereita*. Pääasiallisena lähteenä sanomalehtiä lukiessa olen käyttänyt digitaalista sanomalehtiarkistoa.⁶⁶ Tutkielmassani olen käyttänyt Satakunnassa vuosina 1860 – 1910 ilmestyneitä sanomalehtiä, joissa käsiteltiin saunaa joko artikkeleilla tai saunamainosten muodossa. Sanomalehtimainokset ovatkin olleet tutkielman kannalta monipuolisin lähdemateriaali. Porissa painettiin aikavälillä 1860 – 1910 kaikkiaan 15 eri lehteä, joista pro gradu – tutkielmaani varten olen käyttänyt kahdeksaa lehteä. Valintaa on pitänyt tehdä työergonomian kannalta. Sanomalehdet ovat valikoitu mukaan niin, että ne kattaisivat koko tutkimusajanjakson ja edustavisivat erilaisia aatesuuntia. Yksikään valikoiduista sanomalehdistä ei kuitenkaan ole toiminut yhtäjaksoisesti 1860-luvulta 1910-luvulle.

muistelijan (säkkitehtaan työntekijän) kaksivuorotyö vaikeutti arkea ja töistä tullessa muun muassa juuri hankittu ämpärillinen vettä oli varastettu. Sänkyä ei ollut, vaan muistelija nukkui yhdessä vuokranantajansa kanssa. Aukia & Virtanen 1993, 58. Sen sijaan Frigen kuvaa kaupunkiyhteisön tarjoamaa tukea tärkeäksi. Frigenin mukaan Porissa 1860-luvulla merimiesten vaimot ja lesket yhdistivät taloutensa ja ottivat myös elättääkseen köyhäinhoidon elättejä, jolloin toimeentulo oli turvatumpi. Frigenin mukaan naistenvälisestä yhteisasumisesta saattoi olla sekä taloudellista että sosiaalista tukea tilanteessa, jossa lapset olivat pieniä. Frigen 2016, 140, 143.

⁶⁵ Porin elinkeinoilmoitusten sijaintipaikka on Turun Maakunta-arkistossa, mutta 1800-luvun elinkeinoilmoitukset ovat kadonneet.

⁶⁶ Kansalliskirjaston digitaalinen sanomalehtikirjasto: [<http://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti>] (viitattu 6.5.2016).

Lähteinä käyttämistäni sanomalehdistä sain pelkästään hakusanoilla ”sauna” ja ”badstuga” tuloksia lähes 2000 kappaletta. Kaikki haun tuottamat tulokset on käyty yksitellen läpi. Toisinaan lehdissä on myös kierrätetty samoja uutisia ja jatkokertomuksia. Jatkokertomuksissa sauna jossain rajaseudulla näyttäytyy tarinan kulissina eikä sinänsä tuo lisävalaistusta kaupunkien yleisiin saunoihin, joskin on tärkeä kuvaaja saunakäytänteiden ja arvojen kannalta. Tutkielmassani käytetyt lehdet ovat:

Björneborg (1865- 1873)

Björneborgs Tidning (1860-1865)

Lounas (1886-1892) (maltillinen suomalainen)

Porilainen (1892 – 1895) (nuorsuomalainen)

Porin Kaupungin Sanomia (1860-1862) (sitoutumaton)

Satakunta (1873-1917) (vanhasuomalainen ja fennomaaninen)

Satakunnan Sanomat (1906-1917) (nuorsuomalainen)

Sosialidemokraatti (1906 – 1918) (sosiaalidemokraattinen työväenlehti)

Aineiston kävin läpi systemaattisesti, mutta mukaan tutkimukseen hyväksyin artikkelit ja mainokset, jotka koskivat Porin kaupunkialueen sisällä toimivia yleisiä saunoja tai koskettivat näitä aiheiltaan.⁶⁷ Sanomalehdistä etsin myös osumia hakusanalla ”kylpylaitos”, joka tarjosikin runsaasti aineistoa. Yleensä kyse oli kuitenkin valtakunnallisesti tunnetuista kylpylöistä ja tietoa Porin yleisistä saunoista oli niukalti. Hakusanat ”kylpylaitos” ja ”sauna” myös sekoittivat saunojen sijoittamista saunakartalle, sillä esimerkiksi Porin saunayhtiö tunnettiin myös nimellä Porin Kylpylaitos. Sanavalinnat edellä mainittuun tapaukseen riippuivat paljolti käytetystä sanomalehdestä ja yhtiöiden ollessa yksi ja sama ratkesi vasta vertaamalla mainoksia (oliko sauna/kylpylaitos samaan aikaan suljettuna korjausten johdosta) sekä löytämällä vihjeitä lehdistä.⁶⁸ Paljolti sanomalehtiaineiston pohjalta nostin esiin teemoja, joita työssäni käsittelen. Sanomalehdet ovatkin olleet korvaamaton lähde muoto, sillä ilman *palowiinan ja potattien* joukossa olevia saunamainoksia, ilmoitusosastolla villahuivia etsiviä saunoja tai uutisia varkaustapauksista saunoissa, olisi tutkimukseni jäänyt vaillinaiseksi. Sen lisäksi, että

⁶⁷ Porin kaupunkialueella tarkoitan kaupunginosia I, II, III, IV, V, VI, VII. Saunoja oli toki myös kaupunkialueen ulkopuolella kuten Toejoella, mutta olen rajannut nämä alueet tutkimukseni ulkopuolelle, sillä alueet olivat esikaupunkialueita, jotka eivät kuuluneet Porin kaupunkiin, vaan esim. Ulvilaan. Ainoa poikkeus on Blomin kaupunki eli kahdeksas kaupunginosa, joka sijaitsi kaupungin keskustan läheisyydessä.

⁶⁸ Esim. *Satakunnassa* oli 30.1.1891 ”päivälista”, jossa oli lueteltu kaupungin palveluja. ”Kylpylaitoksen” kohdalla oli merkintä ”Ks. Yhtiön sauna”, joka sijaitsi Aittaluodolla. *Kansalainen*-lehdessä julkaistiin 4.3.1897 ”taksoitusluettelo”, jossa oli Porilaisten yrittäjien sekä osakeyhtiöiden verotustiedot. Ainoa sauna/kylpylaitosyhtiö oli Porin saunayhtiö, joten on oletettavaa, että Porin Yhtiön sauna ja Porin Kylpylaitos olivat yksi ja sama yritys.

lehistä löytyi saunamainoksia, oli myös kantaaottavia kirjoituksia saunojen oikeanlaisesta rakennustavasta, saunojen moraalista sekä toiveista saada kaupunkiin kunnollinen saunalaitos. Lehtikirjoitusten perusteella olen yrittänyt ymmärtää, millainen on ollut kirjoittajan kokemus saunoista ja hänen kertomansa merkitys.⁶⁹

Sanomalehtien lukemisessa piilee kuitenkin ongelma niiden yksipuolisessa käsittelytavassa. Lehtiä toimittivat säätyläismiehet, jotka eivät välttämättä käyneet kansan suosimissa rahvaan saunoissa ja ongelmat, joita artikkeleissa käsiteltiin paljastavat hyvin yksipuolisen kuvan saunoista, mutta ovat kuitenkin tärkeitä kuvauksia säätyläistön käyttämisestä saunoista sekä peilaavat aatteellista maailmaa, jossa saunakulttuuria muutettiin ylätasolta. Kuitenkin ongelmat ja epäkohdat säätyläisten käyttämisessä saunoissa saattoivat olla hyvin eritasoisia kuin rahvaan käyttämisessä saunoissa. Ei siis ole autenttista tietoa millaisia asioita rahvas piti ongelmana yleisissä saunoissa – epäkohdat näkyvät pitkän matkan jatkumona, jossa rahvaan käyttämät saunat muuttavat käytäntöjään. Muutos saunakulttuurissa ja erityisesti rahvaan saunoissa pitää siis lukea mainoksista. Sanomalehtien avulla ei myöskään pääse jokaisen saunan jäljille, vaan varmasti osa kansansaunoista jää tahattomasti tämän tutkimuksen ulkopuolelle, jonkin pihan perällä seisovan ulkorakennuksen salaisuudeksi tai on jo pyyhkiytynyt kokonaan kaupunkikuvasta modernimman rakennuskannan alta. Näistä hiljaisista, menneisyyteen jääneistä saunoista ei ole sanomalehtimainoksia ja mahdollisista suullisen perimätiedon omaavistakin on saattanut jo aika jättää.⁷⁰

Sanomalehtien lisäksi *osoite-, elinkeino- ja ilmoituskalenterit* olivat oiva apu paikantaessa saunojen sijaintia Porissa, mutta nämäkin lähteet sisältävät vain osan Porin yleisistä saunoista. Julkaisutyypinä *osoite-, elinkeino- ja ilmoituskalenterit* olivat puhelinluetteloita. Osa kansansaunoista ei ilmoittanut olemassa olostaan kalenterissa eli puhelinluettelossa tai edes sanomalehdessä, jolloin ainoa todiste saunan olemassa olosta saattoi olla varkausilmoitus sanomalehden sivulla.⁷¹ Kalentereiden avulla ei myöskään pääse vanhempien saunojen jäljille, sillä vanhin käytössäni olleista *osoite-, elinkeino-, ja ilmoituskalenteri* on vuodelta 1886. Sanomalehtien saunailmoitusten ja osoitekalenterien avulla olen pyrkinyt paikantamaan saunojen osoitteet sekä tarkistamaan vanhoista kartoista ja rakennuspiirustuksista saunan sijainnin sekä olemassaolon.

⁶⁹ Tuomi & Sarajärvi 2009, 34.

⁷⁰ Eeva Karhunen kirjoittaa Nylundin saunasta esim. Karhunen 2013, 272; Karhunen 2016, 61-66.

⁷¹ Ko. *Osoite-, elinkeino- ja ilmoituskalentereissa* ei kaikilla yrittäjillä ollut puhelinta, joten nimitys puhelinluettelo on sikäli harhaanjohtava. Kalentereita saattoi kuitenkin käyttää ikään kuin ”keltaisina sivuina”, joilla tarkoitin 2000-luvun puhelinluetteloiden takana olleita väriykseltään keltaisia sivuja, joilta on mahdollista hakea palveluja aakkosjärjestyksen mukaan.

Sanomalehtien vanhimmissa saunailmoituksissa saattoi hyvällä tuurilla olla mainittu saunan osoite tonttinumerolla, varsinaista katuosoitetta mainittiin harvoin 1860-1870-luvulla. Tonttinumeroa hyödyntämällä pystyi selvittämään saunan sijainnin. Sijainnin paikannuksessa auttoi John Henrik Wahlroosin vuonna 1853 piirtämä kartta sekä F.J.Lindströmin piirtämä kartta vuodelta 1895, joihin on merkitty tonttinumerot.⁷²

Tonttinumeron avulla oli mahdollista löytää kyseinen saunarakennus käyttäen lähteenä alkuperäisiä rakennuspiirustuksia. Rakennuspiirustukset löytyvät digitoituna Kansallisarkistosta.⁷³ Porin maistraatin rakennuspiirustukset käsittävät kaupunginosat I – VIII. Jokaiseen tonttikarttaan ei kuitenkaan ole merkitty mainintaa saunasta eikä kaikista tonteista ole rakennuspiirustuksia. Tällöin varmuus saunan fyysisestä sijainnista jää tulkinnan varaiseksi, oletukseksi, että jokin piharivin rakennuksista oli sauna tai että tontin reunalla tai palokujalla sijaitseva, yksittäinen kivistä rakennettu ulkokuonarakennus oli mahdollisesti sauna. Lähteenä rakennuspiirustukset ovat monipuoliset, sillä piirustuksista selviää toisinaan myös tontin omistajan nimi sekä ammatti. Jos saunarakennus oli vuokralla, mikä oli myös tavallista, ei vuokralaisesta ole piirustuksissa mainintaa. Muutoslupaa rakennuksille anoi aina tontin omistaja, vaikka sauna olisikin ollut vuokrattuna jollekin muulle.

Rakennuspiirustusten lisäksi tietoa saunoista ja niiden omistajista löytyi Keskinäisen Vakuutusyhtiö Tarmon vakuutusasiakirjoista, jotka sijaitsevat Satakunnan Museossa mikrofilmeille jäljennettynä sekä alkuperäisenä Kansallisarkistossa.⁷⁴ Työssäni käytin Satakunnan Museon arkistoa. Yhtiö vakuutti rakennuksia tulipalojen varalta ja hallitsi kotimaan palovakuutusmarkkinoita 1800-luvun puoliväliin saakka.⁷⁵ Palovakuutuksia tutkiessa tuli tietää saunan osoite tai tonttinumero, jonka perusteella pystyi etsimään tietoa mikrofilmeiltä. Palovakuutuksista saattoi selvittää saunan omistaja, mutta hyvin usein oli, että tontin rakennuksista oli vakuutettu vain asuinrakennus ja ulkorakennus, jossa säilytettiin jotain kyllin arvokasta vakuutettavaksi. Saunat jäivät tavallisesti vakuutusten ulkopuolelle. Palovakuutuskatselmuksia tehtiin lisäksi noin kymmenen vuoden välein tai mikäli tontilla oli palanut jokin rakennus. Vaikka palovakuutuksien osalta tiedot saunoista jäivät vaillinaisiksi, selvisi vakuutuksista kuitenkin tontin omistajan nimi ja ammatti sekä toisinaan luetellut tiedot tonteilla sijainneista rakennuksista, jotka olivat jääneet vakuutusten ulkopuolelle.

⁷² John Henrik Wahlroosin sekä F.J Lindströmin kartta liitteenä työn lopussa (LIITE 7 & 8)..

⁷³ Kansallisarkiston internetsivuille on digitoitu Porin maistraatin arkiston rakennuspiirustukset vuosilta 1871-1932: [<http://digi.narc.fi/digi/dosearch.ka?o=0>] (viitattu 28.4.2016)

⁷⁴ Yhtiö toimi vuosina 1860-1909 Suomen Kaupunkien Yleinen Paloapuyhtiö – nimellä.

⁷⁵ Keskinäisestä Vakuutusyhtiö Tarmosta Kansallisarkiston sivuilla: [http://wiki.narc.fi/portti/index.php/Keskin%C3%A4inen_Vakuutusyhti%C3%B6_Tarmo] (viitattu 11.3.2017).

Kaupunkitutkimusta tekeväille palovakuutukset ovat mielenkiintoisia lähteitä myös siksi, että niistä on luettavissa yksityiskohtaisiakin tietoja kansan asumisesta ja asumisen raameista (esimerkiksi tulipalojen jälkeen ja korvauksia vaadittaessa vakuutusasiakirjoissa mainittiin asuinrakennusten tapetit).

Saunanomistajista olen etsinyt tietoa Suomen sukututkimusseuran Hiski-tietokannasta. Kun tiedossani on ollut saunan omistajan nimi, olen yrittänyt päästä hänen jäljilleen kirkonkirjojen (syntyneet, vihityt, haudatut ja rippikirjat) kautta, jotka löytyvät digitoituna Suomen Sukuhistoriallisen Yhdistyksen eli SSHY:n sivuilta. Kaikista saunanomistajista ei kuitenkaan ole löytynyt tietoa ja ainoa jälki, jonka omistajasta olen löytänyt, on jäänyt sanomalehden sivulle saunamainoksen muodossa. Sanomalehtiaineiston perusteella löytyi yhteensä 51 yleistä saunaa, joista jokaisen omistajan elämänvaiheita olisi mahdotonta ja mieletöntäkin mahdollista pro gradu-tutkielmaan – työ ei ole saunanomistajien elämäkerta, joskin saunanomistajien elämänvaiheet kertovat myös saunan pitämisestä liiketoimena. Tutkielmassa nostetaankin esiin muutamia saunan omistajia, jotka olivat joko tyypillisiä tai edustivat muulla tavoin ajanjakson muutosta. Tutkittaessa todellisia ihmisiä on muistettava tutkimusetiikka. Tutkielmassani saunojen omistajista on nostettu esiin vain sellaisia asioita, jotka ovat kaikkien luettavissa arkistoista ja sanomalehdissä ja jo aikalaisten tiedossa. Kuitenkaan esimerkiksi luvussa 4.4 esiintyvän prostituoidun nimeä en ole julkaissut kokonaisuudessaan, sillä hänen henkilöllisyytensä ei ole oleellinen työn kannalta, vaan tehty rikos. Pro gradu – tutkielmassa esiintyvistä henkilöistä tehdyt tulkinnot ovat luonnollisesti vastuullani.

Saunan ja hygienian yhteydestä etsin tietoa *Suomen Terveystieteiden-lehdistä*. Lehdet kävin läpi vuosilta 1885 - 1910 systemaattisesti, ottaen mukaan tutkimukseeni ne artikkelit, jotka käsittelivät hygienian hoitoa, saunomista sekä asumista.⁷⁶ Toinen tärkeä lähde saunan ja hygienian suhdetta tutkittaessa oli Porin kaupunginarkiston alaisuudessa toimivan perusterveydenhuollon arkisto, jossa säilytetään terveystieteiden raporteja vuodesta 1883 lähtien. Raporteissa harvoin mainitaan saunan osoitetta, mutta usein kuitenkin on merkintä kaupunginosasta ja saunan nimi. Saunoista ei kuitenkaan ole merkintää, ellei saunan puhtauden taso jostain syystä ollut tarkkailun alaisena. Raporteja lukiessa piiryy kuva kehittyvästä hygieniatietoudesta, jossa tärkeää oli muun muassa pesuastioiden puhtaus sekä kupparisaunoissa käytetyn pesuveden laatu. Terveystarkastajan raporteissa on mainittuna vain pieni osa kaupungin saunoista, mikä saattaa merkitä sitä, että saunojen puhtaus Porissa oli hyvällä

⁷⁶ *Suomen Terveystieteiden-lehti* 1885-1910. Porin kaupungin kirjasto ja Digitaalinen sanomalehtikirjasto.

tolalla tai kaikista saunoista ei ole merkintää viranomaisrekistereissä tai että kaupungin terveydelliseltä ja puhtaudelliselta kannalta oli aikalaisten silmissä tärkeämpiäkin asioita.

Saunan käyttäjistä on vähiten tietoa ja heidän mieltymyksistään, saunatavoistaan ja siitä, mikä vaikutti käyttäjien kokemukseen saunakulttuurin muutokseen, on ollut vaikein löytää vastausta. Jos pihan perällä olleet saunat ovat purettu ja iäksi kadonneet, samoin ovat poissa saunojen käyttäjät. Kokemuksia on vaikea löytää ilman erilaisia lähteitä ja niiden yhdistelyä. Muistitietoaineistona tutkimuksessa käytin Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kansanrunousarkiston perinteenkeruukilpailu *Suomalainen sauna terveyden lähteenä* (1993) kyselyn vastausaineistoa, joka on mielenkiintoinen ja näkökulmaa avaava. SKS:n aineiston kautta olen saanut vertailupintaa valtakunnallisesti saunakokemuksiin sekä toisaalta säröjä siihen kuvaan, joka välittyy nostalgia väritteisesti muisteluperinteessä liittyen yleisiin saunoihin. Täysin suoraan en aineistoa ole voinut käyttää, sillä käyttäjien syntymäaika rajautuu tutkimuksen ulkopuolelle (useimmat syntyneet v. 1910 jälkeen) ja koska vain pieni osa vastaajista oli Satakunnasta, saati Porista.

Toinen muisteluperinteen lähde on Turun yliopiston kansatieteen laitoksen opiskelijoiden tekemät haastattelut Kuudennen kaupunginosan asukkaille vuosina 1983-1984. Haastattelut liittyvät Satakunnan Museon hankkeeseen *Porilaista kansanelämää 1860-1980*. Haastattelujen tavoitteena oli kartoittaa kaupunkikulttuurista tietämystä liittyen asuntoihin, asumiseen ja tapakulttuuriin.⁷⁷ Satakunnan Museon tutkimus ei varsinaisesti liittynyt saunoihin, mutta toisinaan haastateltavat ovat maininneet asuinalueensa saunoista ja saunatavoistaan. Mukana on myös muutaman saunaa pitäneen tai saunottajana yleisessä saunassa toimineen haastattelu. Haastattelut ovat kuitenkin työskennelleet saunassa aikaisintaan 1930-luvulta lähtien. Haastattelut ovat siitä huolimatta hedelmällinen ja hyvä aineisto, että niissä sauna ei ole pääasiassa, vaan osana arkea. Toisinaan yleisiä saunoja on myös saatettu kuvailla. Haastattelujen ongelma on se, että monet haastatteluista ovat syntyneet aikarajaukseni loppupäässä, jolloin varhempaa tietoa yleisistä saunoista ei ole. Toiseksi muistitietotutkimuksessa muisteluun sekoittuu aina nostalgiaa. Porin viimeinen yleinen sauna sulki ovensa 1982, jolloin pääosa kaupunkilaisista käytti jo oman kotinsa tai taloyhtiönsä saunaa. Yleinen sauna ei näissä muisteluissa nouse nostalgiseen asemaan, joskin osa haastatteluista mainitsee lähellä sijainneen yleisen saunan olleen tärkeä paikka ja käyttäjäkunnan vakiintuneen.⁷⁸

⁷⁷ Turun yliopiston Kulttuurien tutkimuksen laitoksen haastattelut *Porilaista Kansanelämää 1860-1980*. Haastattelut vuodelta 1983. SatMus.

⁷⁸ SatMus. *Porilaista kansanelämää 1860-1980*, Bertta Sundvall (haastattelu 12.12.1983); Jenny Kotiniemi (haastattelu 7.12.1983).

Siveellisyyskeskusteluun hain syvyyttä *Koti ja Yhteiskunta* -lehden sivuilta. *Koti ja Yhteiskunta* on digitoituna Kansalliskirjaston internetsivuilla vuosilta 1899 – 1911. *Koti ja Yhteiskunta* oli Suomen Naisyhdistyksen järjestölehti, jonka päätoimittaja toimi Alexandra Gripenberg. Turun maakunta-arkiston Porin poliisilaitoksen rikososaston arkiston Irtolaispöytäkirjoista 1900-1907 etsin tietoa saunoissa tapahtuneista prostituutiosyytteistä. Arkistoa ei kuitenkaan ole käyty läpi systemaattisesti, vaan tutkielmassa on edetty vihjeiden perusteella. Jotta prostituution yleisyydestä rakentuisi eheä kuva kaupunkien yleisissä saunoissa, arkistoon pitäisi syventyä, mikä ei työn laajuuden ja ajankäytön suhteessa ollut mahdollista.

1.5 Metodit

Työni liittyy osaksi mikrohistoriallista perinnettä. Valitun metodologian käyttö valikoitui tutkimusaiheen sekä lähdeaineiston kautta, vaikka aiheensa puolesta työhön olisi voinut soveltaa myös sosiaalihistoriallista lähestymistapaa – työn teemat sivuavat yhteiskunnallisesti tärkeitä käännekohtia, etupäässä teollistuvaa ja kaupungistuvaa yhteiskuntaa. Tutkimuksen keskipisteenä on yhteisö, joka tässä tutkimuksessa ovat saunan omistajat ja saunojen asiakkaat. Yhteisön tutkiminen ei tässä työssä kuitenkaan tarkoita tutkimusta demografisten metodien kautta, vaan yhteisön tutkimusta vuorovaikutuksessa ympäristössä ja mentaliteetissa tapahtuneisiin muutoksiin.

Kuten aiemmin tuli ilmi, 1800- luvun ja 1900-luvun alun kaupunkien yleisten saunojen kulttuuria on tutkittu melko vähän, jolloin tutkittavasta aiheesta on syntynyt tietynlainen ennakkokäsitys, joka useimmiten pohjaa ensimmäisen ja toisen maailmansodan väliseen aikaan ja muistelijoiden tälle ajalle antamiin arvoihin tai yksinkertaistaen agraariin saunomisen perinteeseen, jossa kaupunginosa vertautuu kyläyhteisöön. Tutkielmassani mikrohistoriallinen lähestymistapa tuntuu luontevalta ja lähteiden kanssa käytävä vuoropuhelu on edellytys, jotta lähteet aukeavat ja kertovat jotain muuta, kuin jo todettua tai lähteistä suoraan luettavissa olevaa. Kuka tahansa voi kertoa Porin kaupunkialueella sijainneista yleisistä saunoista katsomalla osoitteen vanhasta puhelinluettelosta ja kertoa saunaa pitäneen yrittäjän ammatin. Tällöin on jo paikannettavissa yleinen sauna ja sen omistaja vailla suurempaa ponnistusta. Tarvitaan kuitenkin lisää kysymyksiä, jotta kuva menneisyydestä aukeaisi. Pertti Haapala lainaa *Johdatus sosiaalihistoriaan* -teoksessaan Leo Tolstoita, joka kirjoitti *Sota ja rauha*-romaanissa historiantutkimuksen muistuttavan kuuroa ihmistä, joka vastaa

kysymyksiin, joita kukaan ei tee.⁷⁹ Markku Hyrkkänen kuvaa aatehistorioitsija R.G. Collingwoodia, joka arkeologisia kaivauksia suorittaessaan havaitsi *havainnollisesti ja vakuuttavasti* tietoa syntyvän vain kysymyksiin vastaamalla. Collingwoodin kaivauksissa löydökset paljastivat sen, mihin aikaisemmassa tutkimuksessa nousseeseen kysymykseen tutkija halusi saada vastauksen. Hyrkkäsen mukaan ”löydöt kertoivat siis eri asioita eri kysymyksistä riippuen”.⁸⁰ Tutkielmassani tämä tarkoittaa esimerkiksi sitä, että en lähtenyt työssäni liikkeelle saunojen saunalle antamista merkityksistä, vaan konkreettisista käytänteistä, joiden perusteella pyrin havainnoimaan saunakulttuurin muutosta. Saunaa siis ei ole pyritty ottamaan tutkimuksessa vastaan vain saunana, vaan muuttuvien arvojen ja normien näyttämönä.

Saunamatkani metodologisena oppaana käytin Carlo Ginzburgin *Johtolankoja*.⁸¹ Koska aineistoni on hajallaan, on myös pitänyt tunnistaa aineistossa olevat johtolangat, joiden avulla saunojen perään on päässyt. Johtolankametodi on myös sikäli osuva, että lähteet eivät välttämättä suoraan kuvaa saunaa, vaan käsitys 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun saunoista ja saunakulttuurista on pitänyt muodostaa erilaisten vihjeiden avulla. Ginzburg kuvailee mikrohistoriallista metodia niin, että tutkijalla on kyky muodostaa ”näennäisesti merkityksettömien tietojen pohjalta monisäikeinen todellisuus, joka ei ole suoraan koettavissa. Havainnoitsija järjestää nämä tiedot siten, että niistä muodostuu kerronnallinen jatkumo”.⁸² Matti Peltonen kuvaa mikrohistoriaa niin, että se on kiinnostunut arkisesta elämästä, suhteellisen triviaaleista toistuvista tapahtumista, yleisistä tavoista ja käytännöistä.⁸³ Lisäksi mikrohistorialliset tutkimuksen kohteet saattavat käsittää myös mentaalihistorian tutkimusta. Pro gradu – tutkielmassani Porin yleisistä saunoista pyrin havainnoimaan paitsi ympäristöä ja toimijoita (eli saunan omistajia ja niiden käyttäjiä), mutta myös toimijoiden mentaalista maailmaa ja sen suhdetta teollistuvaan yhteiskuntaan. Konkreettisesti tämä tarkoittaa sitä, että ensin on pyritty löytämään Porissa vuosina 1860-1910 toimineita yleisiä saunoja ja sijoittamaan saunat kartalle, jonka jälkeen on tartuttu saunamainoksiin, terveystieteisiin raportteihin ja lehdissä julkaistuihin kirjoituksiin Porilaisista saunoista ja katsottu mitä näistä saadaan selville.

Tutkin Porin yleisiä saunoja mikrohistorian kautta käyttäen hyväkseni fenomenologia-hermeneuttista lähestymistapaa. Tuomen & Sarajärven mukaan ”fenomenologis-hermeneuttisen tutkimuksen

⁷⁹ Haapala 1989, 9. Tolstoin lainaus: Tolstoi, *Sota ja rauha IV*, s.395.

⁸⁰ Hyrkkänen 2002, 158.

⁸¹ Ginzburg 1996.

⁸² Ginzburg 1996, 46.

⁸³ Peltonen 1996, 11. Matti Peltonen: Carlo Ginzburg ja mikrohistorian ajatus.

tavoitteena on käsitteellistää ilmiö eli kokemuksen merkitys”.⁸⁴ Tällaisen tutkimuksen tavoitteena on tehdä jo tunnettu tiedetyksi. Tuomen ja Sarajärven mukaan tällaisen tavoitteena on ”nostaa tietoiseksi ja näkyväksi se, minkä tottumus on häivyttänyt huomaamattomaksi ja itsestään selväksi, tai se, mikä on koettu, mutta ei vielä tietoisesti ajateltu.”⁸⁵ Tutkimukseni kohde sauna on niin arkinen aihe, että sauna koetaan helposti itsestäänselvyydeksi, ikään kuin muuttumattomaksi. Se, kuinka saunomme ja kenen seurassa, ei kuitenkaan ole sattumaa, vaan menneisyyden toimijoiden valintoja, joiden pohjaltamme toimimme ja joiden arvomaailmaan suhteutamme omia arvoja ja normejamme.

Kirjoitan tutkimuksessani mentaalisesta muutoksesta, jonka saunojat kävivät läpi siirtyessään yleisten saunojen hämäriltä lavoilta kohti yksityistä, oman kotipihan perällä sijaitsevaa saunaa tai kellariin rakennettua pesutilaa. Mentaalisen muutoksen tutkiminen on sikäli vaikeaa, että tutkin menneisyyttä omista lähtökohdistani käsin enkä pysty karistamaan oman aikani identiteettiä itsestäni. Tutkimuskysymykset kumpuavat usein omasta ajastamme ja niistä haasteista joita kohtaamme. Tällöin erityisen tärkeäksi nousee vuoropuhelu lähteiden kanssa. Lähteet eivät ole välttämättä suoria objektiivieja menneisyyteen, vaan sisältävät ristiriitoja ja erilaisia totuuksia ja käsitystapoja. Mentaliteettihistoriaan hain tukea Seppo Knuutilalta, Matti Peltoselta sekä Markku Hyrkkäseltä. Mentaliteetista kirjoittaessaan Seppo Knuutila ottaa esiin filosofi Thomas Nagelin vuonna 1974 julkaiseman artikkelin, jossa Nagel tarkastelee mahdollisuutta tietää, miltä tuntuu olla lepakko. Nagelin ajatus joksikin muuksi muuntumisesta saattaa tuntua mielettömältä, mutta Knuutila huomauttaa, että Nagelin lepakkoesimerkin ”luontoisten kysymysten toistuvan eri painotuksin tietoisuutta koskevissa tutkimuksissa kaikilla aloilla.”⁸⁶ Markku Hyrkkäsen mukaan kukaan ei tarkalleen tiedä mitä mentaliteetti ja maailmankuva todella tarkoittavat, jolloin jokaisen on valittava tai luotava omiin tarkoituksiinsa sopiva määritelmä ja käytettävä sitä arkailematta sekä omalla vastuullaan. Hyrkkäsen mukaan mentaliteettihistorioitsijan on oltava kekseliäs sekä yritettävä kuvitella, mitä kaikkea teksteistä on mahdollista saada irti.⁸⁷ Tässä tutkielmassa mentaliteetin muutoksen vaikuttaneita tekijöitä on etsitty sanomalehtikirjoitusten sisällöstä sekä niiden suhteesta saunakäytänteisiin. Mentaliteettiin ovat vaikuttaneet muun muassa maalta muutto kaupunkiin, moraalireformismi, familismi ja sääty-yhteiskunnan murtuminen.

⁸⁴ Tuomi & Sarajärvi 2009, 35.

⁸⁵ Tuomi & Sarajärvi 2009, 35.

⁸⁶ Knuutila 2007, 345.

⁸⁷ Hyrkkänen 2002, 97.

Luvun alussa kirjoitin, että tutkielma rakentuu yhteisön ympärille. Yhteisö ja yhteisöllisyys ovat termejä, jotka nousevat esiin erityisesti aikaisemmassa tutkimuksessa ja käyttäjien saunoille antamassa merkityksessä. Yhteisö ja yhteisöllisyys ovat arvolatautuneita termejä, jotka kätkevät sisäänsä erilaisia merkityksiä, yleensä positiivisia. Sosiaalipolitiikan professori Heikki Lehtosen mukaan yhteisöä on äärimmäisen vaikeaa määritellä yleispätevästi. Lehtosen mukaan yhteisöt ilmentävätkin eriaikaisia, eritasoisia ja erilaisia sosiaalisen vuorovaikutuksen muotoja, joiden toimintaperiaatteet saattavat olla toisensa poissulkevia.⁸⁸ Lehtosen mukaan yhteisö voidaan käsittää *teoriahistoriallisesta näkökulmasta*, jossa yhteisöä pohditaan käsitteellisenä ilmiönä. Tällöin yhteisö ja yhteisöllisyys viittaavat tiettyihin yhteiskuntatieteen tutkimuskohteina keskeisiin ryhmämuodostuksen ja sosiaalisen vuorovaikutuksen tapoihin.⁸⁹ Yhteisömääritelmä pohjaa 1950-luvun sosiologisiin tutkimuksiin, joissa huomattiin, että yhteisön määritelmässä on usein korostuneesti esillä yhteenkuuluvuuden tunne. Tähän perustuukin yhteisötutkimuksen kolmijako, joka voidaan käsittää

- 1) alueellisesti rajattavissa olevaksi yksiköksi
- 2) sosiaalisen vuorovaikutuksen yksiköksi
- 3) yhteenkuuluvuuden tunteiden ja muiden symbolista yhteisyyttä osoittavien ilmiöiden yksiköksi

Lehtonen tiivistää kolmijaon niin, että kun ihmiset elävät tai asuvat yhdessä, toimivat yhdessä tai ajattelevat tietyistä asioista samalla tavoin, on kyse yhteisöistä.⁹⁰ Tutkielmassani yhteisön kolmijako ei toimi kaikilta osin näin yksinkertaisesti, että sitä voisi ulottaa koko kaupunkiin eli porilaisiin saunoihin. Kaupunkiyhteisö 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun rannikkokaupungissa koostui eri säätyisistä ihmisistä. Tutkielmassani yhteisö ovat kuitenkin porilaiset yleisten saunojen saunojat, mutta he eivät ole sosiaalisesti rajattavissa, alueellisesti kyllä, mikäli alue on kaupunki. Vuorovaikutuksessa yhteisön osakkaat ovat sikäli, että säätyläisten ajatukset hygieniasta, siveellisyydestä ja perhemallista koskettivat myös rahvasta. Rahvaalta säätyläistöön toimiva vuorovaikutus saunojen osalta ei ollut välttämättä suoraa, vaan perustui rahvaan saunatavoista muodostuneeseen kuvaan ja huoleen.

Aiemmassa tutkimuksessa esiin on noussut yhteisöllisyys, joka tuntuu korostuvan muistoissa mitä pidemmälle ajassa mennään ja erityinen huoli on nykyisessä tilassa, jossa yhteisöllisyyttä ei enää

⁸⁸ Lehtonen 1990, 9-10.

⁸⁹ Lehtonen 1990, 14.

⁹⁰ Lehtonen 1990, 17.

koeta. Lehtosen mukaan yhteisöjen hajoaminen perustuu huoleen ”aidon” sosiaalisen katoamisesta. Sosiaalinen katoaminen tulkitaan usein yhteisöjen katoamiseksi ja tällöin yhteisö edustaa jotakin tavattoman arvokasta, mutta väistämättä kadonnutta tai katoamassa olevaa.⁹¹ Yhteisön käsite nojaa myös tiukasti Ferninand Tönniesin Gemeinschaft/Gesellschaft-jaottelun, jossa Gemeinschaft tarkoittaa yhteisöä ja Gesellschaft yhdistystä tai yhteiskuntaa. Tönniesin yhteisö edustaa perhettä ja kylän harmoniaa sekä lämpimiä ihmissuhteita, jotka ovat vastakohtia modernille maailmalle.⁹² Lehtosen mukaan Gemeinschaft on modernin yhteiskunnan oman yhteisökäsityksen projektio esimoderniin aikaan. Tällöin yhteisö kantaa selässään painolastia, jolla on historialliset merkitykset ja käsitteelliset painolastit. Tutkielmassani Gemeinschaft/Gesellschaft auttamatta törmäävät ja oikeastaan siinä on koko tutkielman ja tutkimuskysymyksen ydin: agraarista perinteestä kumpuava saunakulttuuri ei ole tutun kyläyhteisön siirtämistä kaupunkiin, vaan moderniin elämään sopeutuva ja mukautuva puhdistautumisen tapa ja perinne, joka kantaa mukanaan sekä uusia että vanhoja arvoja ja normeja. Tätä törmäyksen seurausta yritän tutkielmassani selvittää. Määrittelemättä uudelleen tutkimuskysymystä, yhteisöllisyyteen ja yhteisöön liittyy ajatus siitä, millaista oli saunakulttuuri 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun yleisessä saunassa ja miten siihen vaikutti Gemeinschaft/Gesellschaft?

Yhteisöllisyyteen olennaisena osana kuuluu nostalgia. Nostalgia ja entisen kaipuu korostuvat uudemmassa yleisiä saunoja koskevassa muistiaineistoissa, jossa entinen kertautuu aina parempana. Lähteenä käyttämässäni Satakunnan Museon ja Turun yliopiston kansatieteen laitoksen yhteistyössä tehdyissä elämäkertahaastatteluissa kuudennen kaupunginosan asukkaiden keskuudessa 1980-luvulla taakse jäänyt elämä näyttäytyi parempana kuin nykyinen, jossa kaupunginosan kivijalkakaupat ovat kadonneet ja ihmiset käyvät kasvottomissa supermarketissa.⁹³ Katja Seudun ja Riikka Rossin mukaan yksi kulttuurimme vahvimpia myyttejä on kaipuu menneisyyteen, ihannoituun ja pysyvästi menetettyyn ihmisen alkuperäiseen tilaan, paratiisiin.⁹⁴ Paratiisista karkotettuna ihminen tuomitaan elämään pysyvästi arjen, työn ja tuskan maailmaan. Nostalgia tuo mielihyvää ja lohtua tuottavaa kaipuuta menneisyyteen, mutta nostalgian kääntöpuoli on tuskallinen ja melankolinen. Nostalgiaan kuuluu tietoisuus siitä, että mennyt maailma on pysyvästi menetetty eikä paluuta entiseen ole. Seudun

⁹¹ Lehtonen 1990, 21.

⁹² Lehtonen 1990, 21–22.

⁹³ SatMus. Porilaista Kansanelämää 1860-1980, passim.

⁹⁴ Rossi & Seutu 2008, 7.

ja Rossin mukaan nostalgia ei välttämättä merkitse aina koti-ikävää, kaipuuta konkreettiseen menneisyyden aikaan ja paikkaan, vaan kaipuuna pois nykyhetkestä, ”nostalgisena haluna”.⁹⁵

Katja Seudun mukaan erityisesti muistipaikat rakentavat suhdetta menneen ajan ja nykyhetken välille, jolloin ihminen tulee enemmän tietoiseksi menneiden aikojen katoamisesta ja kaiken lopusta.⁹⁶ Konkreettisesti tämä näkyy esimerkiksi Vähämäen Porin viidettä osaa koskevassa tutkimuksessa, jossa eräs haastatelluista toteaa: ”viidesosa kultaantuu muistoissa sitä enemmän, mitä enemmän sitä ajattelee”.⁹⁷ Nostalgiaan liittyvä erokokemus on siis psykologinen, mutta toisaalta nostalgian kehitys liittyy kysymyksiin historiallisesta ja kulttuurisesta kehityksestä. Seudun ja Rossin mukaan ”Eron merkitys entiseen alkoi korostua 1800-luvun modernisaation myötä, kun nykyaikaistumiskehityksen tuottama, kiihtyvällä tahdilla muuttuva, vaativa ja monimutkainen todellisuus syövytti tehokkaasti harmonian, eheyden ja pysyvyyden kokemuksia ja synnytti niin eksistentiaalista, yhteiskunnallista kuin maantieteellistäkin kodittomuutta ja juurettomuutta.” Tällöin käsitys minuuden ykseydestä ja yhdestä oikeasta todellisuudesta sirpaloitui, ja tieteellinen maailmankuva syrjäytti uskonnon tuoman turvan. Modernisaatiossa nostalgia alettiin nähdä taantumuksellisenä tunteena, sosiaalisina oireiluina joka ei sopinut modernin ihmisen identiteettiin.⁹⁸

Tutkielmani rakenne muodostuu lähteiden, niille esitettyjen kysymysten (saatujen vastausten) ja metodien kautta. Tutkielma rakentuu niin, että toisessa luvussa hahmotetaan kaupunkia ja sen aineellista ympäristöä. Millaisissa kodeissa ja millä tavalla ja kenen kanssa kaupunkilaiset elivät? Mitkä olivat ne aineelliset olot, joissa arkea jaettiin. Kolmannessa luvussa käsittelyn kohteena ovat saunat ja niitä pitäneet yrittäjät. Mistä lähdettiin liikkeelle ja muuttuiko saunayrittäjänä toimiminen? Neljännessä luvussa pureudutaan kaupunkilaisten mentaaliseen maailmaan. Koska kyse on koko kaupungin saunojista, ei voida nostaa esiin yhden saunan mentaalista maailmaa, vaan mentaalinen maailma näyttäytyy mielipidekirjoitusten, saunamainosten ja uutisten kautta ja vertautuu tiedossa olevaan lopputulokseen siitä, että saunakulttuuri muuttui 1920-luvulle tultaessa. Kokonaisuutena tutkimus pyrkii tuomaan esiin erilaisia näkökulmia tutkittaessa saunakulttuuria, jonka lopputulos ei ole ennalta määrättävissä.

⁹⁵ Alun perin nostalgian käsite luotiin lääketieteellisiä tarkoituksia varten. Käsitteen loi sveitsiläinen lääketieteen opiskelija Johannes Hofer, joka vuonna 1688 ilmestyneessä väitöskirjassaan kuvaili sairaalloista koti-ikävää nostalgiaksi. Alkujaan nostalgia on siis luokiteltu sairaudeksi, mutta romantiikan ajan myötä nostalgia alkoi siirtyä runoilijoille ja filosofeille. Tällöin nostalgia kaipuuna kotiin muuttuu sidokseksi abstraktimpaan aikaan. Rossi & Seutu 2008, 9,10

⁹⁶ Seutu 2008, 268.

⁹⁷ Vähämäki 2007, 185. Alkuperäinen lähde: Kulttuurituotannon ja maisemantutkimuksen laitoksen aineistokokoelma, AR 29.3.2007.

⁹⁸ Rossi & Seutu 2008, 11.

2. Kaupunkilaisten asumisolot 1860-1910

2.1 Tuhkastaan noussut Fenix-lintu

Tutkimusjakson alku sijoittuu dramaattisen tapahtuman jälkeiseen aikaan, jonka johdosta kaupungin asumisolot järjestyivät uudestaan. Vuonna 1852 Poriä tulipalo, jonka seurauksena tuli levisi liekkimerenä kaupungin yli tuhoten 392 rakennetusta tontista kaikkiaan 295. Palaneiden rakennusten määrä oli noin 75 prosenttia koko rakennuskannasta.⁹⁹ Kaupunki nousi kuitenkin nopeasti jaloilleen.

”Kuin uusi, tuhkastaan noussut Fenix-lintu on Pori joka suhteessa. Vain kahdeksan vuotta on kulunut siitä, kun kaupunkimme tasoitettiin maahan, mutta nyt tuskin näkee enää jälkeäkään tästä hävityksestä. Hyvin tasoitetut ja leveät, joskin vielä luvattoman liejuiset kadut, kulkevat säännöllisinä halki kaupungin. Niiden varsilla kohoaa osaksi puusta osaksi kivistä rakennettuja kauniita taloja. Etenkin pitkin jokirantaa johtava katu on komea ja rakennustaiteellisesti merkittävä.”¹⁰⁰

Porin kaupungin asemakaava suunniteltiin uudestaan vuoden 1852 palon jälkeen. Suunnitelmat laati lääninarkkitehti Georg Chiewitz, jonka asemakaavan senaatti hyväksyi pian toukokuisen palon jälkeen, syyskuussa 1852. Chiewitzin kaava edusti uusklassismia, jossa Pori jakautui ajan ihanteiden mukaan ruutukaavaan ja kaupungin keskusta jaettiin neljän puistoakselin erottamiksi, ensimmäiseksi, toiseksi, kolmanneksi ja neljänneksi kaupunginosaksi. Työväen kaupunginosat, joita olivat viides ja kuudesosa, sijoituivat keskustan ulkopuolelle.¹⁰¹ Porin teollistumisen myötä kaupunginosia tuli lisää. Näitä olivat muun muassa tässä työssä käsiteltävät seitsemäs (Aittaluoto) ja kahdeksas (eli Isosanta, josta käytettiin myös nimitystä Suursannanluoto, ”joen pohjoispuoli” ja Blomin kaupunki, jolla tarkoitettiin erityisesti Isosannan eteläosaa) kaupunginosa.¹⁰² Näiden lisäksi kaupunkialue levittäytyi eräänlaisiksi esikaupunkialueiksi, jotka alueliitosten ja kaavoituksen myötä liitettiin osaksi Porin kaupunkia. Suomen kaupunkien kuten Porin kaavoitustapaan vaikuttivat suuresti tuhoisat

⁹⁹ Ruuth 1899, 422; Saarinen 1972, 115; Koivuniemi 2011, 39-40.

¹⁰⁰ Saarinen 1972, 136. Alkuperäinen: *Björneborgs Tidning* 12.10.1860 no 15.

¹⁰¹ Kuudes kaupunginosa kaavoitettiin vuonna 1864. Koivuniemi 2006, 176; Saarinen 1972, 139-140.

¹⁰² Saarinen 1972, 278 – 279. Isosanta ja Seikku kuuluivat Aittaluodon kruununtilaan. Porin kaupunki lunasti alueet valtiolta vuonna 1899. Seitsemäs ja kahdeksas kaupunginosa kaavoitettiin vuonna 1893 kaupungin insinööri Lindströmin toimesta Selvennykseksi Isosannan alueesta käytettyihin nimityksiin: Isosannan alueesta käytettiin aikalaislähteissä nimitystä ”Suursanta”, ”Suursannanluoto” sekä toisinaan saunamainoksissa oli ylimalkainen maininta saunan sijainnista ”joen pohjoispuolella” eli Isosannan alueella.

kaupunkipalot pitkin 1800-lukua. Näistä dramaattisin oli Turussa vuonna 1827 tapahtunut pohjoismaiden suurin kaupunkipalo, jonka tuhojen suuruuteen nähtiin vaikuttaneen kapeat kadut, tonttijakojen epäsäännöllisyys ja tiivis rakentaminen. Turun uuden kaavan vuonna 1828 suunnitteli Johan Carl Ludvig Engel antaen samalla suuntaviivat puukaupunkien suunnitteluun 1850-luvulle saakka. Uuden kaavan myötä tulenarkojen rakennusten kuten saunojen tai riihien sijaintia ryhdyttiin todennäköisesti määrittämään entistä tarkemmin. Mahdollisesti kaupunkipalot ja kaavoitustapa yhdessä saunojen kasvavan tarpeen kanssa (kaupungin väkiluvun kasvaessa) vaikuttivat yleisten saunojen määrän lisääntymiseen 1800-luvun puolivälistä lähtien, jolloin annettiin myös ensimmäinen kaupunkien yleinen rakennusjärjestys vuonna 1856.

Porin vuoden 1852 kaava noudatteli Turun esimerkkiä; ensimmäinen ja toinen kaupunginosa sijaitsivat paitsi joen läheisyydessä, kaupungin tärkeimpien rakennusten kuten kirkon ja raatihuoneen välittömässä läheisyydessä työväen kaupunginosien sijoitettuna etäämmälle. Tonttimäärää pienennettiin palon jälkeen niin, kaupungin tonttien kokonaismäärä laski 488:sta 326:n.¹⁰³ Työn aikarajauksen alkaminen 1860-luvulta hahmottaa kaupungin kehittymistä ja asuinolojen muuttumista kohti modernimpaa kaupunkia, sillä kaupunginosat järjestyivät vuoden 1852 palon jälkeen tiettyjen sosiaaliluokkien mukaan – toki jo tätä ennen porvaristo asutti tiettyjä alueita, mutta erityisesti tonttimaiden kalleus pakotti työväestön hakeutumaan keskustan ulkopuolelle tuhoisan palon jälkeen.¹⁰⁴ Tonttien hinnat ensimmäisessä ja toisessa kaupunginosassa olivat 1850-luvulla 500 – 2000 hopearuplaa, joka oli kallis hinta varattomimmille työläisille, joille tonttien ostamiseen ei ollut käytössä muutamaa kymmentä ruplaa enempää.¹⁰⁵ Työmiehen tuntipalkka vuonna 1860 oli keskimäärin 0,4 ruplaa.¹⁰⁶

Porissa tehtaat sijoituivat pääosin joen pohjoispuolelle, joka oli vielä kaavoittamatonta aluetta ja kuului Ulvilaan. Satama sen sijaan sijaitsi Reposaareissa, jonne oli pääsy vain meriteitse.¹⁰⁷ Jako kaupungin väestön asumistavoissa näkyy erityisesti rakennuspiirustuksissa, joissa asumisen tavat eroavat eri kaupunginosissa muun muassa rakennusten koon ja tilojen puolesta. Väestön jakautuminen eri kaupunginosiin perustui Porissa Chiewitzin kaavan, jonka mukaan erityisesti joen

¹⁰³ Lilius 2014, 164. Huom! Vaikka tonttimäärät pienenevät, Porissa tehtiin kuitenkin runsaasti tonttien jakoja. Porin kaupunkiseurakunnan rippikirjoissa on tavallista merkintä asukkaalle kohdalle tietylle tontille, joka on jaettu osiin.

¹⁰⁴ Ruuth 1899, 436; Saarinen 1972, 137; Frigren 2009, 6.

¹⁰⁵ Saarinen 1972, 137.

¹⁰⁶ Palkan olen selvittänyt rahanarvolaskurin kautta, joka löytyy Rahamuseon internetsivuilta: [www.rahamuseo.fi] (viitattu 2.4.2017). Saarisen mukaan työmiehen ”kesäpalkka” (tarkoittaa tässä päiväpalkkaa) oli vuonna 1864 sekatyömiehellä 1,56 markkaa, hevostyömiehen 2,99 markkaa. Saarinen 1972, 537.

¹⁰⁷ Reposaari (Räfsö) sijaitsee noin 30 kilometrin päässä Porin keskustasta. Ulkosatama Reposaareen perustettiin 1880-luvun alussa. Maateitse Reposaareen on päässyt vuodesta 1956, jolloin rakennettiin maantie pienten saarien ja luotojen kautta. Nummelin 1988, 4; Frigren 2016, 71.

etelärantaan oli varattu alue kivitaloille, mutta samanlaisia eri sosiaaliluokkien asuttamia kaupunginosia muodostui samaan aikaan myös muihin samankokoisiin kaupunkeihin. Kaupungin keskusta-alueen muodostivat siis porvariston kivitalot ja kauppaliikkeet käsityöläisten ja työväestön joutuessa hakemaan asuinpaikkansa huokeammilta alueilta.¹⁰⁸

Björneborgs Tidningin lehtikirjoitus Fenix-linnun lailla tuhkasta nousevasta kaupungista maalailee Porista varsin siloisen kuvan, jonka pääroolissa ovat Etelärannan porvaristalot sekä leveät puistokadut, jättäen mainitsematta työväen puurakennukset ja kasvavan esikaupunkiongelman. Fenix-vertaus on kuitenkin varsin osuva, jos pohditaan Poria laajemmassa kontekstissa ja vertauskuvallisesti; teollistuvana kaupunkina Pori oli monella tapaa uuden alun edessä. Tuhkasta nousi 1860-luvun myötä uudelleen järjestäytynyt kaupunki, jossa niin teollistumisella kuin uusien asuinalueiden muodostumisella tuli olemaan merkitystä yleisten saunojen sijoittumisessa kaupungin kartalle. Vuoteen 1860 mennessä kaupunki oli rakentunut uudelleen ja asukaskunta jakautunut eri puolille kaupunkia sosiaaliluokkansa mukaan.

Kun Pori vielä 1860-1870-luvulla oli virkeä satamakaupunki, alkoi 1800-luvun loppua kohden laivanvarustus elinkeinona väistyä teollisuuden tieltä. Porin suotuista sijainti vesireittien äärellä auttoi kaupunkia teollistumaan nopeasti. Muita 1800-luvun puolivälin jälkeen teollistuneita kaupunkeja Porin lisäksi olivat Tampere, Helsinki, Turku, Viipuri, Vaasa ja Oulu.¹⁰⁹ Teollistumisen myötä kaupunkiin muutti uutta väestöä, mikä lisäsi asumisahtautta ja sosiaalisia ongelmia, mutta toisaalta alettiin kiinnittää huomiota puhtauteen ja asumisoloihin. Kaupunki muuttui siis paitsi rakenteellisesti, myös aatteellisesti; käsitykset hyvästä asumisesta, puhtaudesta, hygieniasta ja ruumiillisuudesta muuttuivat ajanjakson aikana ja näkyivät konkreettisesti suhteessa saunomiseen ja sen käytäntöihin.

Kaupunkien yleinen rakennusjärjestys vuodelta 1856 jakoi kaupungit neljään luokkaan, joiden perusteella pyrittiin arvioimaan kaupungin kantokyky kaavoituksen näkökulmasta. Luokissa 1. ja 2. kaupunkien keskusta-alueet tuli rakentaa 2-3 – kerroksen korkuisin kivitaloin. Suomen mittakaavassa Pori oli kaupunkien suuruusluokassa 2¹¹⁰ ja 1870-luvulle tultaessa Pori oli Suomen kuudenneksi suurin kaupunki.¹¹¹ Tutkimusajankohdan alkupäässä, vuonna 1860 kaupunkia asutti kirkonkirjojen mukaan 7130 henkeä. Väkimäärä tuplaantui tultaessa tutkimusajanjakson loppuun 1910-luvulle, jolloin kaupungin asukasmääräksi mainitaan 16 921 henkeä.¹¹² Suurin muuttoliike Poriin suuntautui

¹⁰⁸ Saarinen 1972, 219-220.

¹⁰⁹ Lilius 1985, 36.

¹¹⁰ Liliuksen mukaan kivirakenteiset keskustat syntyivät Helsinkiin, Turkuun ja Viipuriin sekä 1850-60-lukujen aikana Poriin, Loviisaan ja Vaasaan sekä myöhemmin Tampereelle ja osittain Ouluun sekä Kuopioon. Lilius 1985, 37.

¹¹¹ Peltola 2006, 30.

¹¹² Porin väkiluvut Ruuthin vuoden 1899 Porin historian liiteosassa. Liite IV: väestötilastoa.

maakunnista 100 kilometrin säteellä.¹¹³ Porin väestönkasvusta kolme neljäsosaa 1870-1880-luvuilla tuli muuttoliikkeestä.¹¹⁴

Taulukko 1. Porin kaupungin väkiluku vuosina 1860-1910.

Vuosi	Väkiluku
1860	7130
1870	6959
1880	8718
1890	10 010
1900	14 953
1910	16 921

Lähde: Juhani Saarinen, *Porin historia III*, 1972, s.460- 465. Taulukko 1. on myös LIITE 1 ja löytyy työn takaosasta.

Rakennuskannaltaan Pori oli tyypillinen puukaupunki lukuun ottamatta porvariston asuttamaa Etelärantaa, jossa kohosi komeita kivitaloja.¹¹⁵ Mitä tulee kaupungin puhtaudellisiin oloihin, oli ne hoidettu yhtä hyvin tai huonosti kuin muissakin Suomen kaupungeissa 1800-luvun puoliväliin saakka. Porissa lisäongelmia aiheutti maaperän tasaisuus, jonka johdosta jäte- ja pintavedet seisoivat pitkään pihoidilla ja kaduilla. Huolimatta teollistumisesta, Pori oli vielä varsin agraari kauppakaupunki ja katujen, pihojen ja torien kuraisuutta lisäsivät useat sadat kotieläimet.¹¹⁶ Kaupungin siisteyttä ryhdyttiin edistämään vuoden 1869 rakennusjärjestyksellä sekä vuoden 1874 poliisijärjestyksellä, joilla pyrittiin saamaan aikaan puhtaampi kaupunki.¹¹⁷ Terveystarkastuslautakunta Poriin perustettiin vuonna 1880, minkä seurauksena kaupunkiin avattiin terveystarkastus eli eräänlaisen terveystarkastajan toimi, jonka tehtäviin kuului tarkastaa muun muassa torilla myytävät elintarvikkeet, etupäässä liha- ja maitotuotteet sekä kaupungin kaivovesien puhtaus.¹¹⁸ Terveystarkastus myös kiersi yleisissä saunoissa ja tarkasti, että tilat olivat asianmukaisesti hoidetut. Saunoihin liittyi

¹¹³ Saarinen 1972. Taulukko no 33. Poriin muuttaneet lähtöpaikan mukaan v. 1845 – 1900. Väestönkasvusta myös Koivuniemi 2006, 173.

¹¹⁴ Koivuniemi, 2006, 173.

¹¹⁵ Porin rakennuskannasta tarkemmin esim. Satakunnan Museon verkkonäyttelyssä *Puukaupungin tarina*, jonka tekstit on laatinut rakennustutkija Liisa Nummelin:

[<https://www.pori.fi/kulttuuri/museot/museoverkossa/puukaupungintarina.html>] (viitattu 2.4.2017).

¹¹⁶ Saarinen 1972, 483.

¹¹⁷ Saarinen 1972, 485.

¹¹⁸ Saarinen 1972, 485.

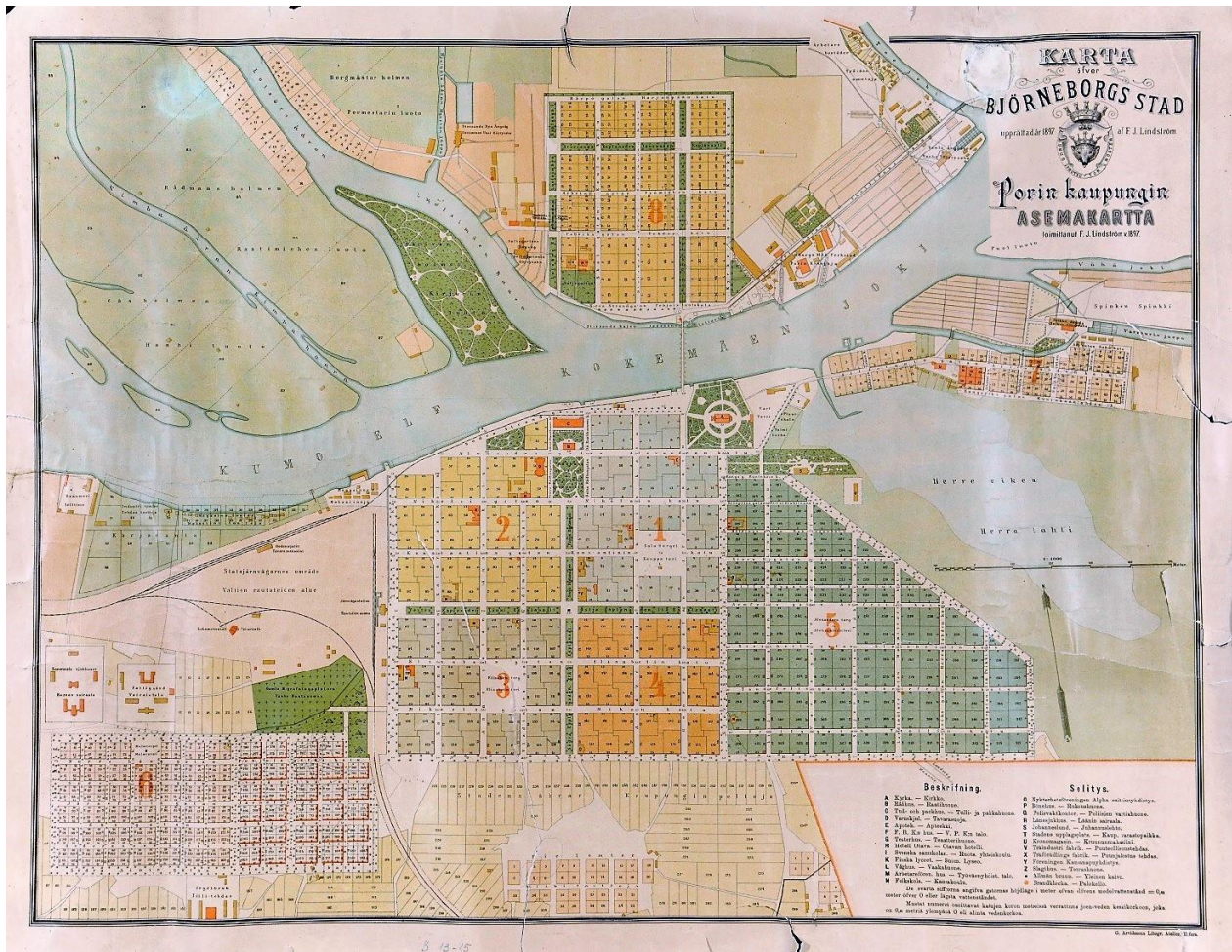
terveysriskejä ja esimerkiksi koleravaaran vuoksi likavesiä ei tullut laskea suoraan kadulle. Terveystarkastajan erityishuomion alla olivat kupparin palveluja tarjoavat kansansaunat. Viemärointi kehittyi 1890-luvun myötä ja ensimmäinen viemärointi valmistui vuonna 1892. Se kulki Annankadulta Kokemäenjokeen. Koko kaupungin viemärointiä ryhdyttiin suunnittelemaan vuonna 1894.¹¹⁹ Viemärointi siisti ympäristöä kuitenkin vain näennäisesti, sillä jätevedet johdettiin lähimpiin vesistöihin.¹²⁰ Kunnallinen vesilaitos Poriin perustettiin vuonna 1935, mitä ennen juomavesi noudettiin joko yksityisistä tai yleisistä kaivoista.¹²¹ Pesuvesi nostettiin Kokemäenjoesta, sillä kaivojen vesivarannot olivat rajalliset ja kuivina aikoina kaivot saattoivat tyhjentyä kokonaan. Alla olevassa J.E.Lindströmin vuonna 1895 piirtämässä Porin kaupungin asemakartassa (myös LIITE 8) hahmottuvat kaupunginosat eri värisävyjen mukaan, keskellä kaupunkia virtaa Kokemäenjoki, jonka asema kaupungissa on keskeinen. Kartassa näkyvän kahdeksannen kaupunginosan itäpuolella sijaitsivat Porin teollisuuslaitokset kuten Mekani ja vanha höyrysaha. Joen etelärannalla, seitsemännen kaupunginosan läheisyydessä sijaitsi Seikun saha.

¹¹⁹ Juuti, 2010, 56, 61, 154 – 155.

¹²⁰ Juuti 2010, 154-155.

¹²¹ Juuti 2010, 140-142.

Kuva 1. Porin kaupungin asemakartta vuonna 1895.

Lähde: SatMus.

2.2 Kaupungin eriytyminen sosiaaliluokan mukaan

2.2.1 Porvariston elämää Kivi-Poriissa ja puutalokortteleissa

Kokemäenjoen etelärantaan eli niin kutsuttuun Kivi-Poriin sijoittuvat rakennukset olivat koristeellisia ja ylellisiä ja asuinalue erityisesti kaupungin varakkaamman porvariston suosiossa. Tyyliltään talot edustivat kertaustyyliä, renessanssia, klassismia ja 1900-luvun alun jugendia. Näyttävät rakennukset kätkeyvät sisäänsä porvariston arkea erillisissä saleissa, ruokahuoneissa ja lastenkammareissa.¹²²

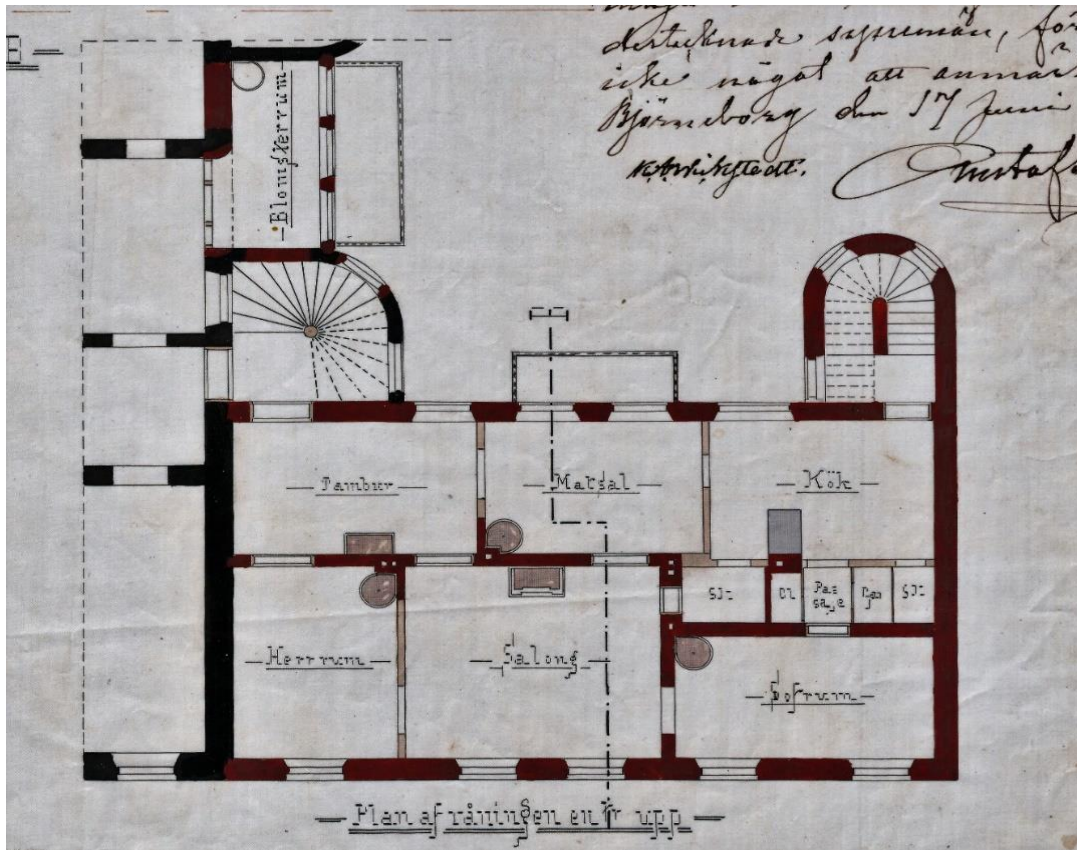
¹²² Porin porvariston tapaa asua voi tarkastella rakennuspiirustusten kautta. Rakennuspiirustuksia tutkittaessa on huomattava, että piirustukset ovat aina suunnitelmia ja lopullinen ratkaisu saattoi poiketa toteutuneesta tai suunnitelmat eivät koskaan toteutuneetkaan. Porin kaupunginosien I-VIII tonttien rakennuspiirustukset löytyvät digitoituna Kansallisarkiston verkkosivuilta. Piirustukset ovat Porin maistraatin arkiston alaisia. Rakennuspiirustukset löytyvät internetosoitteesta: <http://digi.narc.fi/digi/dosearch.ka?o=0>. (Viitattu 2.4.2017)

Tavallisesti varakkaan perheen asuntona oli kokonainen asuinkerros.¹²³ Varhaisimmissa säilyneissä rakennuspiirustuksissa 1870-luvulta huoneistoihin ei ole piirretty kylpyhuoneita, sillä niitä ei vielä tuolloin rakennuksissa ollut johtuen viemäröinnin ja vesijohtojen puutteesta. Käyttövesi kannettiin ulkoa kaivosta, jollainen löytyi tavallisesti jokaisen porvarisperheen pihapiiristä. Peseytyminen tapahtui ammeessa makuuhuoneen nurkassa, kunnes erilliset kylpyhuoneet yleistyivät. Esimerkin porvarisperheen asumisesta 1800-luvun lopulla tarjoaa ensimmäisen kaupunginosan tontin 14 asuinrakennuksen laajennuspiirustukset vuodelta 1893, jotka on signeerannut J.Norsstrand. Rakennuksen uudisosa on käsittänyt seuraavat tilat: tambur (eteinen), kök (keittiö), matsal (ruokahuone), herrum (miesten sali), salong (salonki/”olohuone”), sovrum (makuuhuone) sekä blomsterrum (lasiveranta). Vuonna 1894 rakennuksen on muutospiirustusten¹²⁴ mukaan omistanut apteekkari John Juselius. Kylpyhuonetta pohjapiirrokseseen ei ole piirretty eikä tiloja yksityiseen elämään kuten makuuhuoneita lepoon ole juurikaan varattu, vaan pääpaino on seurusteluun varatuilla tiloilla. Tilajäsentely ja samaan aikaan esille noussut porvarillisen perheen ihanne yllättävät, mutta toisaalta miesten sali korostaa sukupuolien eroa, jossa kodin yksityiset tilat ovat varattu äidille ja lapsille.

¹²³ Hakala 2006, 188.

¹²⁴ Piirustukset vuodelta 1894 koskevat julkisivun muutosta. KA Porin maistraatti, rakennuspiirustukset I kaupunginosa, tontti 14.

Kuva 2. Ensimmäisessä kaupunginosassa sijainneen tontin 14 asuinrakennuksen piirustukset vuodelta 1894.

Lähde: KA Porin maistraatti. Alkuperäisestä rakennuspiirustuksesta on erotettu asunnon pohjakaava Sanna Kuusikarin toimesta. Alkuperäinen rakennuspiirustus LIITE 9.

Tontille rakennettiin seuraavien vuosien kuluessa lisää ja asuinrakennusten lisäksi tontilla toimi muun muassa apteekki, joka oli sijoitettu todennäköisesti asuinrakennuksen katutasoon. Tonttimaan oli jaettu muutamien päärakennusten kesken, joten asumistiheys oli tuntuva. Vuoden 1899 rakennuspiirustusten mukaan tontille tuolloin suunnitelluissa ulkorakennuksissa oli liiteri, makasiineja, talli, käymälä, jääkellari, verstaas sekä toisessa kerroksessa asuinhuoneita käsittäen huoneen ja keittiön. Ulkorakennuksen asuinhuoneet lienevät varattu palvelushenkilökunnalle. Rakennuksen omistajaa ei piirustuksissa mainita, mutta vuoden 1891 *Osoitekalenteri ja kunnalliskirjan* mukaan tontilla 14 asuivat muun muassa leipurit (bagare) Mikael Grönholm ja Knut F. Kumlander sekä kirkkoherran apulainen Reinhold Grönvall sekä apteekkari John Juselius ja

kauppias Maria Lietzèn.¹²⁵ Tontilla sijaitsi vuonna 1893 myös kaksi muuta asuinrakennusta, joista yksi oli kauppias Alexander Holmströmin omistuksessa. Ei ole siis täysin selvää, kuka kyseessä olevaa uudisosaa asui tai lupaa laajennukselle maistraatilta haki, mutta suunniteltujen tilojen puolesta kyseessä oli joku muu kuin leipuri tai kirkkoherran apulainen.

Vuosisadan vaihtuessa asunnot muuttuivat astetta modernimmiksi ja vuoden 1903 rakennuspiirustuksissa ensimmäisessä kaupunginosassa tontilla 5 sijainneessa jugendtalossa, jonka katukerroksessa sijaitsi *Föreningsbanken i Finland*, oli myös verrattain moderni asuinhuoneisto (LIITE 10). Asuntoon kuului keittiö, makuuhuone, kolme asuinhuonetta sekä ruokasali. Toisessa kerroksessa sijaitsi asunto, jossa oli keittiö, kylpyhuone, wc, palvelijahuone, tarjoiluhuone, herrainhuone, makuuhuone, lastenkamari, olohuone ja ruokasali, vierashuone ja asuinhuone.¹²⁶ Rakennuksen ensimmäisen kerroksen asuntoon ei oltu sijoitettu wc:tä tai kylpyhuonetta. Kylpyhuoneita ei siis rakennettu jokaisen asunnon yhteyteen. Petri Juutin mukaan vuonna 1910 yhteensä 0,9 prosentissa asunnoista oli wc eli vesiklosetti.¹²⁷ Vesiklosetti oli 1900-luvun alussa eri tavalla epähygieeninen kuin kuivakäymälä eli lähes jokaisen talon sisäpihalta löytyvä makki. Vesiklosettien jätevedet johdettiin suoraan vesistöihin, joka Porin tapauksessa oli Kokemäenjoki. Minna Harjulan mukaan vesiklosettien salliminen 1800-luvun lopulla nähtiin ensin hygieenisenä voittona, sillä tauteja levittävät ulosteet saatiin välittömästi pois talojen ja pihojen alueelta. Tultaessa 1900-luvulle huomattiin muun muassa lavantautiepidemioiden yhteys klosettien aiheuttamiin haittoihin vesistöissä.¹²⁸

Rakennuspiirustuksissa 1800-luvun lopulla tai 1900-luvun alussa porvarien kivitalojen pihan perällä ei saunoja ollut, vaan ulkokuoneet koostuvat makasiineista, kauppahuoneiden varastorakennuksista, talleista, pakareista, renkipirteistä ja ulkokäymälöistä. Porin porvarien asunnot ja sisäpihat vaikuttavat olleen hyvin samantapaisia kuin Pohjanmaan porvariskodit. Teoksessa *Pohjanmaan porvariston vuosisata 1750 – 1850* esitellään porvarien asumista ja elämäntapaa. Myöskään pohjanmaalla porvariston pihapiiriin ei kuulunut saunaa, vaan ulkokuoneet koostuivat muun muassa aitoista, tallista, navetasta, pesu- ja leipomotuvista.¹²⁹ Pesutuvassa pestiin tavallisesti talon väen pyykki eikä tilassa hoidettu varsinaista henkilökohtaista hygieniaa. Kaupunkiasuntojen lisäksi Porin porvarien varakkaimmat perheet olivat rakennuttaneet huviloita lähelle merenrantaa, kuten Pihlavaan, Karhuluotoon ja Yyteriin. Saunarakennuksista näillä huviloilla ei ole tietoa. Vaikka

¹²⁵ SatMus, *Porin kaupungin osoitekalenteri ja kunnalliskirja 1891*.

¹²⁶ Aukia & Virtanen 1993, 97-98.

¹²⁷ Juuti 2010, 155.

¹²⁸ Harjula 2007, 31.

¹²⁹ Ahmas 2013, 58.

saunoja ei porvarien kaupunkiasuntojen sisäpihoilla sijainnut, ei rakennuspiirustusten perusteella voi olettaa, etteikö myös herrasväki olisi saunonut. Vuoden 1891 *Porin kaupungin osoite-kalenteri ja kunnalliskirjassa* on nimittäin eritelty vossikoiden taksat ensimmäisestä kaupunginosasta muihin kaupunginosiin, joissa *kylpöhuoneelle* ja takaisin vossikan hinta oli 50 penniä, hakariihillä sijaitseville saunoille edestakainen hinta oli samoin 50 penniä.¹³⁰ Ensimmäinen kaupunginosa oli erityisesti porvariston suosiossa asuinalueena eikä kivitalojen sisäpihoilla toiminut yleisiä saunoja. Vossikoilla siis tuskin ajelivat työmiehet, vaan pääasiassa vossikkaa käyttivät kaupungin porvarit ja pikkuporvarit, jotka matkasivat kaupungin yleisiin saunoihin työväen kaupunginosiin.¹³¹ Koska taksat saunoille *Porin kaupungin osoite-kalenteri ja kunnalliskirjassa* mainittiin erikseen, on saunakyydeille ollut tilausta ja porvarissädyn saunassa käymisen reviiri laaja.

Ensimmäisen ja toisen kaupunginosaan kivitaloja vaatimattomammat, pikkuporvareiden asuinrakennukset sijaitsivat kolmannessa ja neljännessä kaupunginosassa. Saarisen mukaan kyseessä olevat kaupunginosat olivat käsityöläisten ja pikkuporvarien suosiossa.¹³² Rakennuspiirustuksissa 1900-luvun alusta tonttien omistajiksi on merkitty mm. kauppias¹³³, kaksi merimiestä¹³⁴, palovahti sekä työmies¹³⁵. Vuoden 1891 *Porin kaupungin osoite-kalenterin ja kunnalliskirjan* mukaan alueella asui muun muassa kirjureita, kansakoulun opettajia, tullivartijoita ja kauppiaita.¹³⁶ Tyyllisesti rakennukset edustivat uusrenessanssia ja rakennuspiirustusten mukaan ne olivat tavallisesti hirsirakenteisia puutaloja, jotka olivat erotetut palomuurilla seuraavista rakennuksista. Asuntoja rakennuksessa saattoi olla useampikin ja tavallisesti asuintilaa oli perhettä kohden muutama huone, keittiö ja tambuuri eli kuisti. Alueen ulkorakennukset koostuivat talleista, makasiineista ja käymälöistä. Rakennuksen omistajan ammatti määritteli pitkälle pihan käyttötarkoitusta. Esimerkiksi neljännen kaupunginosaan asukkaana, kauppiaan lesken Aurora Södermanin, piharakennuksen rakennuspiirustus vuodelta 1878 käsitti mankelihuoneen, kaksi makasiinia ja ulkokäymälän.¹³⁷ Makasiineissa Söderman oli ehkä säilyttänyt kauppatavaraa tai omia ruokavarastojaan. Porin kolmannen tai neljännen kaupunginosaan piirustuksissa ei useinkaan mainita saunaa, joskin rakennuspiirustuksissa ”ulkohuone kivistä”- saattoi viitata rakennuksen sisällä olevaan tulipesään,

¹³⁰ SatMus, *Porin kaupungin osoite-kalenteri ja kunnalliskirja 1891*.

¹³¹ Useiden kansansaunojen hinta oli kymmenestä pennistä 40 penniin. Tällöin pelkkä vossikkamaksu olisi ollut kalliimpi kuin itse saunominen. Suhteutettuna saunan hinta vossikan hintaan on todennäköistä, että myös säätyläistö saunoi käyttäen käsityöläisten lämmittämiä yleisiä saunoja.

¹³² Saarinen 1972, 219-221.

¹³³ KA Porin maistraatti, rakennuspiirustukset, III kaupunginosa, tontti 105, piirustukset vuodelta 1909.

¹³⁴ KA Porin maistraatti, rakennuspiirustukset, III kaupunginosa, tontti 126, piirustukset vuodelta 1879; III kaupunginosa, tontti 95, piirustukset vuodelta 1883.

¹³⁵ KA Porin maistraatti, rakennuspiirustukset, III kaupunginosa, tontti 130, 1887.

¹³⁶ SatMus, *Porin kaupungin osoite-kalenteri ja kunnalliskirja 1891*.

¹³⁷ KA Porin maistraatti, rakennuspiirustukset, IV kaupunginosa, tontti 140.

tekihän kivi rakennuksesta tulen kannalta turvallisemman kuin puurakenteet. Kuitenkin usein varsinkin navetat oli rakennettu paikallisista rakennusaineista, joina käytettiin luonnonkiveä.¹³⁸ Tulipesä oli piirretty rakennuspiirustuksiin, jos sellainen ulkokuoneessa sijaitsi ja tavallisesti tulipesä tuli mainita jo palovakuutusten vuoksi.¹³⁹

Huolimatta alueen porvarillisesta statuksesta, kolmannessa ja neljännessä kaupunginosassa sijaitsi yleisiä saunoja, jotka kuitenkin lehti-ilmoitusten perusteella profiloituivat kansansaunoja korkealaatuisemmiksi.¹⁴⁰ Tähän viittaavat muun muassa saunakäytännöt (muun muassa mahdollisuus yksityissaunaan ja saunavuorojen jakaantuminen varhaisessa vaiheessa naisten ja miesten vuoroille), mutta toisaalta myös kaupunginosien läheisyys säätyläisasutukseen. Vuoden 1880 *kunnalliskalenterin* mukaan alueella sijaitsi kolme saunaa, Lindroosin, Starkin ja Lönnqwistin saunat.¹⁴¹ Rakennuspiirustusten perusteella tonttien pihapiiri noudatteli hyvin tyypillistä puukaupungin piha-aluetta erillisine asuin- ja ulkokuonerakennuksineen. Lindroosin sauna sijaitsi tontilla 159, mutta vuoden 1908 rakennuspiirustuksissa Lindroosin perilliselle siirtyneellä tontilla ei kuitenkaan enää sijainnut saunaa, vaan rakennuskanta koostui lähes yksinomaan asuinrakennuksista sekä kahdesta ulkokuoneesta, joiden käyttötarkoitusta ei ollut eritelty.¹⁴² Neljännessä kaupunginosassa Lönnqwistin tontilla numero 175, joka vuonna 1908 oli jaettu kahtia ja rakennuspiirustuksissa merkitty maanviljelijä Robert Sippolan nimiin, sen sijaan sijaitsi sauna. Päärakennuksen lisäksi tontilla oli ulkokuone sekä kyseessä oleva saunarakennus, jonka yhteydessä oli myös asuinhuone.¹⁴³

¹³⁸ Karhunen 2014, 210.

¹³⁹ Keskinäisen vakuutusyhtiö Tarmon vakuutusasiakirjoissa on vakuutettujen kiinteistöjen osalta mainittu tulipesät. SatMus, Keskinäisen vakuutusyhtiö Tarmon vakuutusasiakirjat, mikrofilmattu aineisto.

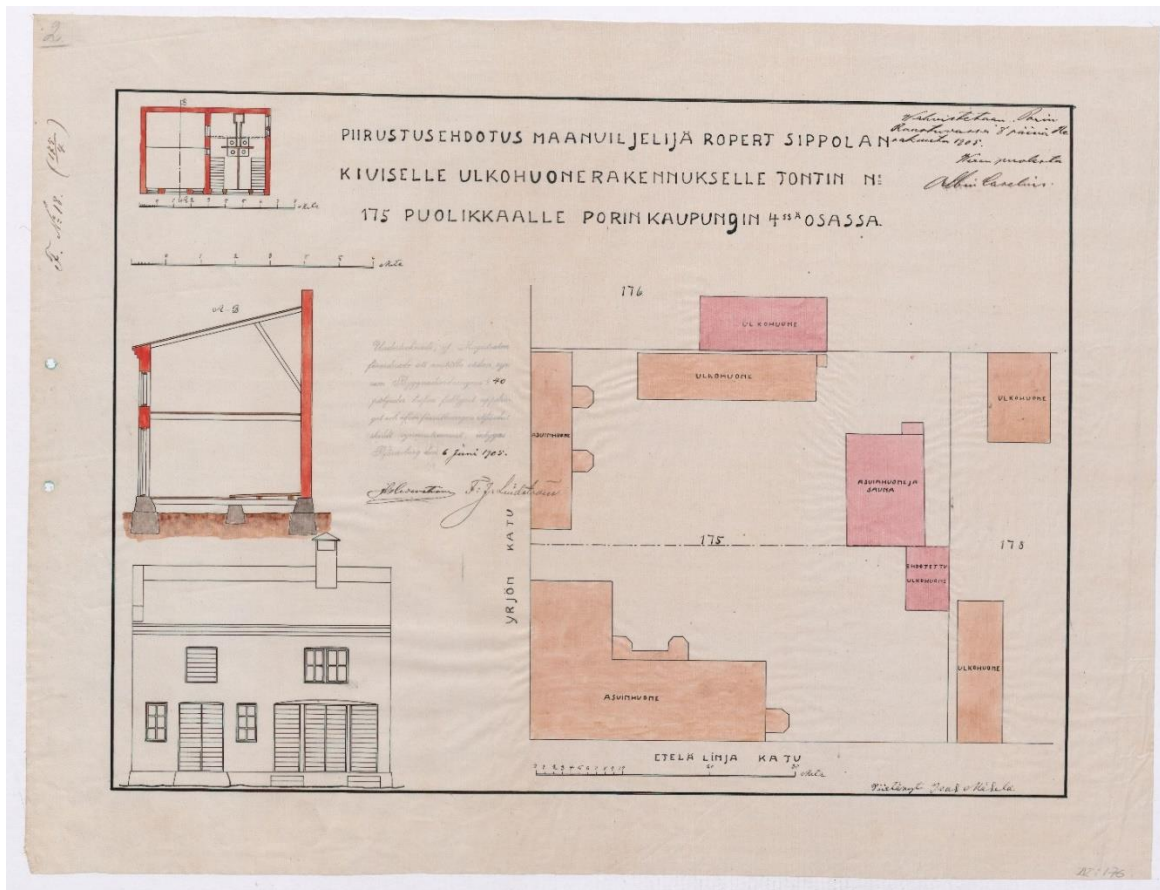
¹⁴⁰ Käsittelen saunoja erikseen myöhemmin luvussa 3. Kolmannessa kaupunginosassa sijaitsi esimerkiksi Elisabetin sauna, jossa tavallisen kansansaunan lisäksi oli erilliset saunat naisille ja miehille sekä runsaasti henkilökuntaa.

¹⁴¹ Porin kaupungin osoite,- kunnalliskalenteri 1888.

¹⁴² KA Porin maistraatti, rakennuspiirustukset, III kaupunginosa, tontti 94.

¹⁴³ KA. Porin maistraatin arkisto, rakennuspiirustukset, III kaupunginosa, tontti 94.

Kuva nro3. Maanviljelijä Robert Sippolan rakennukset IV kaupunginosassa tontilla 175 vuonna 1908.

Lähde: KA. Porin maistraatin arkisto.

2.2.2 Työväen kaupunginosat ja esikaupunkialueet

Porin viides ja kuudes kaupunginosa olivat leimallisesti työläiskaupunginosia, joskin viidennessä osassa asui tutkimusajankohtana runsaasti myös käsityöläisiä. Vuonna 1860 koko kaupungin väestöstä 22,6 prosenttia muodostui työväestöstä, joka käsitti niin teollisuuden kuin käsityön työläiset sekä sekatyömiehet perheineen.¹⁴⁴ Työväestön määrä kasvoi tasaisesti tutkimusajanjakson loppuun saakka.

Viides kaupunginosa perustettiin jo vuonna 1810 kaupungin keskustan käydessä ahtaaksi ja täyttyi alkujaan työläisistä sekä muutamista alempaan varallisuusryhmään kuuluvista käsityöläisistä muun

¹⁴⁴ Teinonen 1984, 102.

väestön karttaessa kaukana sijaitsevaa uutta kaupunkia.¹⁴⁵ Vanhan keskustan palaessa viidesosa säästyi kuin ihmeen kaupalla huolimatta siitä, että alue sijaitsi kaupungin keskustan välittömässä läheisyydessä. Kuudennen kaupunginosan perustaminen ajoittuu palon jälkeiseen aikaan: alue kaavoitettiin vuonna 1864 erityisesti työväen asuinalueeksi, vaikka suurin osa työpaikoista eli tehtaat sijaitsivat verrattain kaukana alueelta, Kokemäen pohjoispuolella.¹⁴⁶ Rakennustyöt alkoivat kuitenkin ripeästi kaavoittamisen jälkeen, sillä tonttimaiden hinnat työväen kaupunginosissa olivat tuntuvasti edullisemmat kuin keskustassa; tonttimaan hinnaksi kuudennessa osassa vuonna 1865 vakiintui 10-15 markkaa.¹⁴⁷ Työväenasuinalueiden asuinrakennukset olivat tavallisesti hirsitaloja, jotka edustivat kertaustyyliä kuten uusrenessanssia. Alueiden rakentamisen alkuaikoina talot suunniteltiin lähtökohtaisesti yhden perheen käyttöön, mutta käytännössä tilanne oli usein toinen. Kuudennen kaupunginosan asuntojen asukasmääristä tältä ajalta ei ole varmuutta, mutta esimerkiksi Helsingissä ja Tampereella oli tavallista, että työläisperhe asui ahtaasti ja majoitti usein vielä alivuokralaisia. Tämän lisäksi Porissa ja Tampereella esiintyi työväenasuntoja, jotka oli varustettu yhteiskeittiöillä ja vähensivät näin perheen käytössä olleiden neliöiden määrää.¹⁴⁸ Rakennuksia laajennettiin rahavarojen niin salliessa ja lisättiin asuinhuoneita, joihin saattoi ottaa vuokralaisia. Vuokralaisten pitäminen yleistyi kaupungin teollistuessa 1860-luvulta lähtien. Viidennen kaupunginosan asukaskunta muodostui erialojen käsityöläisistä ja työmiehistä sekä sekalaisesta joukosta vuokralaisia, joista osa asui vakituiseemmin, osa oli vain tilapäisasukkaita.¹⁴⁹ Kuudennen kaupunginosan asukkaat olivat muun muassa rautatieläisiä, sahatyöläisiä ja poliiseja.¹⁵⁰

Tonttien pihamaalle pyrittiin mahdollittamaan kaikki tarpeellinen kuten asuinrakennukset, keittiöpuutarhat ja huoltorakennukset. Eräs viidennen osan asukas, työmies Juho Mäkinen asutti perheineen tonttia 234.

¹⁴⁵ Saarinen 1972, 92-94; Ruoho 2007, 157.

¹⁴⁶ Saarinen 1972, 139-140; Virtanen 1993, 27; Koivuniemi 2006, 176.

¹⁴⁷ Virtanen 1993, 32. Työmiehen tuntipalkka oli vuonna 1860 noin 0,18mk. Lähde: www.rahamuseo.fi (viitattu 2.4.2017). Rahamuseon internetsivuilla on mahdollista laskea erilaisia rahasummia suhteutettuna ajanjaksoon ja palkkatasoon. Työmiehen tuntipalkka laskettu rahanarvonlaskurilla.

¹⁴⁸ Markkola 1994, 73.

¹⁴⁹ Saarisen Porin historian Kartta no 2:n on merkitty kaupungin käsityöläiset vuonna 1860. Käsityöläisiä asui määrällisesti eniten ensimmäisessä, toisessa ja ylivoimaisesti eniten viidennessä osassa. Viimeisenä mainitun kaupunginosan käsityöläisammateista edustettuna on mm. satulaseppiä, vaununtekijöitä, suutareita, muurareita ja kirjansitojia. Kartta on laadittu vuoden 1860 henkikirjan perusteella. Saarinen 1972, 221.

¹⁵⁰ SatMus, Porin kuudennen kaupunginosan rakennusinventointi 2008-2009.

[illegible]

Vuonna 1887 Juho Mäkinen haki maistraatilta rakennuslupaa yksikerroksisille asuin- ja ulkorakennuksille viidenteen kaupunginosaan Maanmittarinkadun ja Vähäuusikadun kulmaan. Piirustukset oli laatinut E. Halminen ja ne koskivat asuinrakennusta, joka koostui eteisestä, kahdesta asuinhuoneesta ja keittiöstä. Tontilla oli jo tätä ennen asuinrakennus, joka näkyy asemapiirroksessa Armfeltinkadun puolella. Aiemmasta asuinrakennuksesta ei ole tarkempaa tietoa, siltä tontilta vanhimmat säilyneet piirustukset koskevat Mäkisen uudisrakennusta. Ulkhuone sijoittui aiottua asuinrakennusta vastapäätä, pihan puolelle ja käsitti läävän, lantavajan, tallin ja aitan. Saunaa tontin asemapiirrookseen ei ole sijoitettu eikä työläiskaupunginosissa ollut tavallista sijoittaa tontille saunaa. Rakennustenpiirustusten mukaan talo oli tarkoitus laudoittaa uusrenessanssia mukaillen alaosta pystylaudoituksella, yläosa vaakalaudoituksella. Sisätiloissa lämpöä toi talon keskelle sijoitettu keittiö puuhelloineen ja lisäksi oli tavallista, että jokainen asuinhuone varustettiin pönttöuunilla tai

kaakeliuunilla. Usein toinen asuinhuoneista oli sali ja toinen kamari, joka oli rauhoitettu nukkumiseen. Mäkisen rakennukset vaikuttavat varsin tyypillistä työväen asuinalueen rakennuksilta, jollaisia viidenteen ja kuudenteen osaan suunniteltiin 1800-luvun puolivälin jälkeen. Rakentamistapa säilyi pitkään samanlaisena, joskin rakennuksia jatkettiin rahatilanteen niin salliessa.¹⁵¹

Miten Juho Mäkinen perheineen eli? Porissa asui 1880-luvulla muutama Juho Mäkisen kaima, mutta itse kaupunkialueella vain yksi työmies Juho Mäkinen vaimonsa Kaisa Sofia Juhontyttären kanssa. Osoitetta kirkonkirjoihin ei ole merkitty, mutta perheen asuinpaikaksi on mainittu kaupunki.¹⁵² Juholle ja Kaisalle syntyi vuosina 1885, 1890 ja 1892 kolme lasta; Alma Sofia, Juhan Oskar ja Juho Oskar.¹⁵³ Kirkonkirjoissa ei ole myöhempää merkintää perheenjäsenistä, joten ei ole selvää varttuivatko kaikki lapset aikuisikään saakka. Lisäksi Mäkisen pariskunta sai lapsensa yli 30-vuotiaana, joten on mahdollista, että lapsia oli syntynyt jo aiemmin, vaikka heistä ei mainintaa Porin kirkonkirjoissa olekaan. Markku Teinosen mukaan tyypillinen avioitumisikä Porin työläisperheissä oli vuosina 1886-1890 miehillä 26,4 vuotta ja naisilla 23,8 vuotta.¹⁵⁴ Esikoislapsen syntymä ajoittui yleensä pian avioliiton solmimisen jälkeiseen aikaan, joskin Teinosen mukaan työväestön keskuudessa oli tavallista harrastaa esiaviollisia suhteita ja lapsi ikään kuin syntyi ”ennen aikaisena” eli ennen kuin avioliiton solmimisesta oli kulunut yhdeksää kuukautta.¹⁵⁵ Markkolan mukaan työläisten avioitumisiästä pystyy päättelemään perhe-elämän ihanteita. Työmiehet avioituivat nuorempina, kuin säätyläiset, sillä heille riitti perheen perustamiseen vaatimattomampikin yhteiskunnallinen asema.¹⁵⁶ Kaikilta osin tämä ei kuitenkaan pidä paikkaansa, vaan teollistuminen nosti esimerkiksi Tampereella naisten avioitumisen ja esikoislapsen syntymän keski-ikää.¹⁵⁷ Myöhemmin Juho Mäkisen ammatillinen status muuttui ja vuonna 1892 Mäkisen ammatiksi on merkitty kauppias. Nousu ei vaikuta olleen mitenkään poikkeuksellista ainakaan Porin viidennen ja kuudennen kaupunginosan rakennuspiirustusten mukaan, joissa tontin omistajan ammatti saattoi

¹⁵¹ SatMus, Porin kuudennen kaupunginosan rakennusinventointi 2008-2009.

¹⁵² Mäkisen perheen tiedot tarkastettu SSHY:n (Suomen Sukuhistoriallinen Yhdistys ry) tietokannasta. Porin kaupunkiseurakunnassa vuosina 1878-1885 syntyneissä mainitaan Mäkisen perheelle syntyneen Alma Sofia -nimisen pienokaisen. Osoitetta ei ole mainittu. Numero, joka on merkitty viimeiseen sarakkeeseen, on liian iso tonttinumeroksi Porissa. Lähde: Porin kaupunkiseurakunta, syntyneet 1878-1885.

¹⁵³ Hiski.tietokanta: Pori: Juho Mäkinen: syntyneet. Vaimo Kaisa Sofia oli vanhimman lapsen syntyessä 33-vuotias. Luettu lokakuussa 2016.

¹⁵⁴ Teinonen 1984, 25.

¹⁵⁵ Teinonen 1984, 37.

¹⁵⁶ Markkola 1994, 54.

¹⁵⁷ Markkola 1994, 48-49.

vaihtua esimerkiksi työmiehestä talonomistajaksi.¹⁵⁸ Ammattinimikkeen vaihto ja ajoitus osuvat myös kaupunkien palveluammattien kasvuun.

Aukia ja Virtanen ovat tutkineet kuudennen kaupunginosan työläisten asumista 1800-luvun lopulla. Tyypillinen asuinrakennus heidän mukaansa oli kahden huoneen ja keittiön talo, joka oli suunniteltu yhden perheen käyttöön. Rakennusrungon leveys oli tavallisesti yhtä suuri kuin huoneen leveys. Mikäli rakennuksessa sijaitsi useampi asunto, oli nämä tavallisesti erotettu omin sisäänkäynnein.¹⁵⁹ Aukia ja Virtanen esittelevät tyypillisimpiä asuinrakennuksia, mutta eivät huomioi rakennuksissa asuneiden perheiden kokoja. Koska talonkirjoja ei ole käytettävissä, on vaikeaa kertoa suoraan asukaslukua rakennuksissa. Myöhemmän muisteluperinteen mukaan työväen kaupunginosissa asuttiin kuitenkin ahtaasti, toisinaan kokonainen perhe huoneen ja keittiön asunnossa.¹⁶⁰ Heikki Wariksen mukaan vuonna 1900 Helsingin Pitkäsillan pohjoispuolen työväenasunnoissa asui 3.86 henkeä huonetta kohden, Kalliossa 4.56 henkeä huonetta kohden. Waris kuitenkin huomauttaa, että luku on keskiarvo, jolloin oli huoneita, joissa asui sekä enemmän että vähemmän asukkaita.¹⁶¹ Suomen Virallisen tilaston mukaan esimerkiksi Tampereella vuonna 1900 tavallisin asukaskunta oli kuusi henkeä kahta asuinhuonetta kohden.¹⁶² Luku käsittää kuitenkin koko Tampereen väestön. Tamperelaisissa työväen kaupunginosissa kuten Amurissa keskimääräinen asukasluku yhtä asuttua huonetta kohden oli 2,670 henkeä, Kyttälän pohjois- ja eteläosassa 2,004 ja 2,044 ja Tammelan Osmonmäessä 2,749 henkeä¹⁶³. Alueet olivat Tampereella tyypillisiä työväen kaupunginosia, joista esimerkiksi Tammelan Osmonmäessä sijaitsi muun muassa kenkäteollisuutta. Vera Hjeltin työtilastojen mukaan Porin tilastoperheissä asui lähinnä perheen oma väki, koko otannan (14 perhettä, yhteensä 80 henkilöä) mukaan työläisperheissä oli kaksi ”majailijaa”. Hjeltin työtilaston perheistä neljä asui ”vapaassa asunnossa” ja yksi perhe omassa talossa, muut perheet asuivat vuokralla. Menoja porilaisperheitä kohden asumisesta oli 157,09 markkaa, joka oli 9,9 prosenttia kaikista menoista.¹⁶⁴

Työväen kaupunginosien piharakennukset käsittivät kaiken arkisessa elämässä tarvittavan. Porin kuudetta kaupunginosaa tutkineen Eeva Karhusen mukaan 1800- ja 1900-luvun pihapiirissä kaikki

¹⁵⁸ Ammattinimikkeiden vaihtumiseen on kiinnittänyt huomiota myös Markku Teinonen vuonna 1984 teoksessa *Porilainen perhe 1881-1931*, luku 4. Työläisperheet.

¹⁵⁹ Aukia & Virtanen 1993, 33.

¹⁶⁰ Aukia & Virtanen 1993, 36, 69, 72.

¹⁶¹ Waris 1973, 160-161. Vuosisadan vaihteessa ihanteena oli, että jokaista asukasta kohden olisi 20m² ilmatilavuutta. Lukua tuskin saavutettiin työläiskodeissa.

¹⁶² Suomen maan tilastollinen vuosikirja 1900, 143.

¹⁶³ Suomen maan tilastollinen vuosikirja 1900, 150.

¹⁶⁴ Kalleinta asuminen oli Helsingissä, jossa menoja keskimäärin huonekuntaa kohden oli 340,44 markkaa sekä [Nikolainkaupungissa] Vaasassa 257, 29 markkaa. Edullisinta oli asua Forssassa, jossa asumiseen kului 74,12 markkaa eli 5,1 prosenttia kaikista menoista. Työtilasto XIII 1908-1909, 1912, 38.

tarvittavat talousrakennukset tehtiin saman katon alle pihariviin. Tällaisia olivat eläinsuojat, ajokaluvajat, makasiinit, leivintuvat ja käymälät. Pihamaata myös hyödynnettiin myöhemmin kasvimaana, sillä talousrakennusten takana kulki usein palokuja, rakentamattomaksi tarkoitettu alue, joka erotti tontit toisistaan. Aukkaat käyttivät palokujia kekseliäästi hyväkseen ja kasvattivat palokujan ”treekolimaas muretteit ja repettereit”, kuten Karhunen kuvailee.¹⁶⁵ Pihojen varustetaso ei kuitenkaan tehnyt taloista omavaraisia, vaan ulkorakennusten määrä korreloi talon vaurauteen. Turkulaisia asuinoloja 1700-luvulla tutkineen Panu Savolaisen mukaan esimerkiksi pieni navetta, käymälä ja aitta eivät riittäneet omavaraisuuteen, vaan tällaisen asukaskunnan elinolot olivat riippuvaisia varhaismodernin kaupungin ravintoa ja kulutushyödykkeitä tuottaneista elinkeinonharjoittajista. Savolaisen mukaan Turussa tuotannollisen sektorin kehitys ja elintarvikkeiden ostaminen vähensivät takapihojen talousrakennuksia.¹⁶⁶ Porilaisissa työväen kaupunginosissa ulkorakennusten määrä vaihteli ja teollisuus teki entistä tärkeämmäksi kaupungin palvelut.

Vaikka työmieh Mäkisen tontin pihamaalta ei saunaa löytynytäkään, oli viidennessä kaupunginosassa erityisesti 1800-luvulla mainosten mukaan eniten kansansaunoja, samoin kuudennessa kaupunginosassa oli kansansaunoja, joskin nämä saunat ilmoittivat toiminnastaan harvemmin sanomalehdissä.¹⁶⁷ Saunojen sijoittuminen tietyille asuinalueille kertoo paitsi työväestön hygienian hoidosta, myös siitä, kenen elinkeinona saunan pitäminen pääasiassa oli ja millaista mahdollisesti oli tyypillinen saunakulttuuri. Saunojen mainostaminen tietyissä kaupunginosissa saattaa kertoa myös siitä, että kolmannen, neljännen ja viidennen kaupunginosan saunoissa kävi asiakkaita laajemmalta reviiriltä, kuin kuudennessa kaupunginosassa. Tietyn kaupunginosan ”sulkeutuneempi” saunakulttuuri saattoi myös toimia eräänlaisena yhteisön voimistajana tai että asiakkaita oli riittävästi naapurustossa.

Työväen asumisessa pitää huomioida sen ympärillä vellonut keskustelu 1800-luvun lopulla. Keskustelu oli yhteydessä kaupungistumiseen ja moraaliin. Silmätikuksi joutui erityisesti työväestö, jonka asumistapaa porvaristo piti sopimattomana – pieniin asuntoihin oli sijoitettuna koko työläisperhe, jonka lisäksi ahtaissa tiloissa majaili perhekuntaan kuulumattomia henkilöitä. Yhteiskunnan perusyksiköksi 1800-luvun lopulla nousi perhe ja työläisperheiden tapaa sijoittaa

¹⁶⁵ Karhunen 2014, 160. Porin murteesta Satakunnan Museon vuonna 2008 toimittamassa sanastossa: *Porilaisuus o joittenki miälest ko stämppele otas. Porin murteen keskeinen sanasto*. Treekoolimaa = kasvima. Murettei = porkkanoita. Repetterei = punajuuria.

¹⁶⁶ Savolainen 2014, 38.

¹⁶⁷ Kuudennen osan yleisistä saunoista on kirjoittanut Eeva Karhunen. Karhunen 2013, ”Rakennusperintö ja arjen arvot. Nylundin yleinen sauna aineettomana perintönä” & Karhunen 2016, ”Nylundin yleinen sauna” 209-224.

kotiinsa alivuokralaisia pidettiin uhkana yhteiskuntajärjestykselle.¹⁶⁸ Vaikka rakennuspiirustuksissa perheen koti oli varattu yhdelle perheelle, varsinkin teollistumisen myötä oli tavallista, että rakennuksessa majoitettiin myös alivuokralaisia. Pirjo Markkolan mukaan Tampereen työläisperheissä harvoin kuitenkin sijoitettiin kotiin alivuokralaisia, varsinkin jos kyse oli monilapsisista perheistä – myöskään Hjeltin kokoamassa työläisperheiden oloja koskevassa tutkimuksessa ei porilaiskoteihin sijoitettu juuri ulkopuolisia. Mikäli alivuokralaisia oli, tällöinkään kotiin ei majoitettu ketä tahansa, vaan alivuokralaiset olivat nuoria tyttöjä tai poikia.¹⁶⁹ Huoli työväenasumisesta vaikuttaa kuitenkin olleen yhteydessä saunakulttuuriin, jossa yhtäältä yleiset saunat nähtiin kansalle oivana paikkana peseytyä, mutta saunomisen tavat muovautuivat perheen, hygienian ja siveellisyyskysymyksen korostamisen yhteydessä. Näitä kysymyksiä esittelen luvussa 4.

Erityisesti päänvaivaa kaupungissa aiheuttivat esikaupunkialueet, jollaisia muodostui teollistuviin kaupunkeihin. Porin keskustaa halkovat puistotiet olivat kaupungin ylpeys, mutta kasvavalla ja teollistuvalla kaupungilla oli myös synkempi puoli, josta oltiin yleisesti huolissaan kaupungista muodostuvan mielikuvan kannalta. Poriin rakentui erilaisia varattomamman työväestön asuinalueita kuten kuudennen kaupunginosan paikalla sijainnut kuoppakaupunki ennen alueen kaavoittamista sekä niin kutsuttu Blomin kaupunki Kokemäenjoen pohjoispuolella. Vaikka tässä esiteltyt esikaupunkialueet hävitettiin ja kaavoitettiin 1900-luvun alkuun mennessä, toimi Blomin kaupungissa ainakin yksi yleinen sauna asuinalueen olemassa olon aikana. Blomin kaupungissa sijainnut Hjulgrenin sauna mainittiin usein vähemmän mairittelevissa yhteyksissä ajan sanomalehdissä. Kuoppakaupungin yleisten saunojen olemassa olosta ei ole tietoa, mutta luultavasti jonkinlaisia saunoja alueella sijaitsi ennen alueen kaavoittamista työväen asuinalueeksi. Kuoppakaupungin ja Blomin kaupungin esitteleminen tarjoaa vertailukohdan elämismuotoihin ja hygieniaan 1800-luvun loppupuolen ja 1900-luvun alun kaupungissa.

Kuoppakaupungin asumukset rakennettiin Porin viimeisen paljon jälkeen kaivamalla kuoppa pehmeään hiekkamaahan. Maanpäällinen osa muodostui laudanpätkestä ja oljista. Luonnonvaloa asuntoihin tuli katonrajassa olevista ikkunoista. Alueen riesana olivat epäsäännöllistä elämää viettävät asukkaat ja leviävät kulkutaudit. Todellisuudessa kuva ei ole niin rosoinen, vaan alueella epäiltiin elävän edukkaasti myös hyvävaraisempaa väestöä, joilla oli muun muassa varaa keittää kahvia.¹⁷⁰ Toisaalta arveltiin, että alueella asui lähinnä juoppoja, työtä laistavia, rikollisia ja

¹⁶⁸ Markkola 1994, 229.

¹⁶⁹ Markkola 1994, 228.

¹⁷⁰ Aukia & Virtanen 1993, 29; Frigren 2009, 129-130.

prostituoituja.¹⁷¹ Asunnoista annettu kuva antoi ymmärtää, että kuoppakaupungin asumukset olivat kylmiä, epäterveellisiä ja likaisia ja alueella rehottivat erilaiset kulkutaudit.

Pirita Frigren on korjannut pro gradu -tutkielmassaan *Kaupungin wierustalla: Porin kaupungin rajojen ulkopuolella asuneiden kaupunkilaisuus ja aikalaisulottuvuudet 1852-1864* alueesta muodostunutta kuvaa. Frigrenin mukaan alueen väestö vaikutti huomattavasti monipuolisemmalta kuin aiemmassa tutkimuksessa on tuotu ilmi, mutta myös siltä, että asukkaat olivat itse aktiivisesti valmiita muuttamaan asuinolojaan paremmiksi edullisen tonttimaan kaavoituksen toivossa ja osasivat hakea oikeutta.¹⁷² Kuoppakaupungin asukasmäärä oli vuonna 1861 noin 500 asukasta.¹⁷³ Toinen kaupungin laitamille muodostunut esikaupunkialue oli niin kutsuttu Blomin kaupunki joen pohjoispuolella, joka muodostui tehtaiden välittömään läheisyyteen. Rakentaminen alueella oli halpaa ja pian joen varteen nousi vieri viereen pieniä hirsitaloja. Maapohja oli liejuista ja kulkemista alueella parannettiin rakentamalla lankuista polkuja jalankulkijoille. Juomavesi nostettiin Kokemäenjoesta. Hygieniä oli alueella heikkoa ja alue oli otollinen epidemioille. Blomin kaupunki ei ollut mikään pieni yhdyskunta, vaan alueella oli vuonna 1880 jo 1500 asukasta.¹⁷⁴ Blomin kaupunki sijaitsi Aittaluodon alueella, joka kuului vielä tuolloin Ulvilalle ja liitettiin Poriin 1800-luvun lopulla. Esikaupunkialue hävitettiin 1900-luvun alussa, jolloin samantapainen alue rakentui Toejoelle, Blomin kaupungin välittömään läheisyyteen. Kontrasti varattoman työväestön ja porvarien asumisessa oli iso, mutta saunoja löytyi lähes jokaisesta kaupunginosasta.

2.3 Paikka puhtaudelle

Peseytyminen 1800-1900-luvun vaihteessa tapahtui kylpyammeessa, pesukomuutissa tai yleisessä saunassa riippuen peseytyjän säädystä. Yksityiset saunat olivat puutalojen keskellä paloturvallisuusriski ja ne oli rakennettava kokoaan kivistä ja sijoitettava kaupungin laitamien tonteille.¹⁷⁵ Osa yleisistä saunoista sijaitsi niin kutsuttujen Haka-riihien alueella, kaupunkiasutuksen ulkopuolella. Rakentamista myös säädeltiin 1850-luvun alussa tapahtuneiden tuhoisten tulipalojen jälkeen ensimmäisellä kaupunkien rakennusjärjestyksellä vuonna 1856. Rakennusjärjestys määrittä rakennusten sijoittelun tontille. Asuinrakennukset rakennettiin tavallisesti katuun kiinni, jolloin sisäänkäynti rakennuksiin kävi sisäpihan kautta. Kaupunkien yleiset saunat sijaitsivatkin usein tontin

¹⁷¹ Saarinen 1972, 139.

¹⁷² Frigren 2009, 30.

¹⁷³ Koivuniemi 2006, 176.

¹⁷⁴ Blomin kaupungista Satakunnan Museon verkkonäyttelyssä *Teollisuustyön jäljillä*:

<https://www.pori.fi/kulttuuri/museot/teollisuustyonjaljilla/tyovaesto/asuinpaikat/isosantajaviiviosa.html> (viitattu 14.12.2016).

¹⁷⁵ Tikka, Lappalainen & Järvinen 2015, 16.

perällä, piilossa kadun katseilta. Saunat olivat ulospäin lämpeneviä, kerta- tai jatkuvalämmitteisiä. Kaikkiaan puutalojen asuinpiiri kaupungissa muistutti vielä paljon maalaisasutusta. Teoksessa *Elämää Helsingin puutaloissa* kuvaillaan Poriinkin sopivasti pääkaupungin puuasutusta ja sen pihapiirejä 1800-luvulla:

Kun mukavuuksia, kuten juoksevaa vettä, keskuslämmitystä tai sisävessoja ei ollut, oli pieneenkin pihapiiriin mahdutettava kaikki elämisen mahdollistava arkinen toimintaympäristö, joka oli maalaistalojen pihapiirissä. Pihoilta löytyi piharakennuksia ja ulkokuoneita. Pihan puolelle rakennettiin myös talli- ja navettarakennukset sekä heinäsuojat.¹⁷⁶

Kirsi Vainio-Korhosen mukaan maanviljely ja karjanhoito kuuluivat pitkälle 1800-luvun kaupunkilaiseen elämään ja koska pyrittiin elämään ainakin jossain suhteessa omavaraisesti, tarvittiin pihapiiriin rakennuksia eläimille. Samalla maatalouden harjoittamisella oli kaupungissa haittansa: vapaana juoksevat siat ja vuohet likasivat kadut ja torit.¹⁷⁷ Kaupunkisaunojen yleisyydestä on eriäviä näkemyksiä ja saunoista kirjoittanut Vuorenjuuri toteaa, että Suomessa saunoja oli lähes jokaisella kaupunkilaisella, jolla sellainen oli mahdollisuus rakentaa. Näkemyksessään hän nojaa Samuli Paulaharjuun, jonka mukaan vanhan Raahen lähes jokaisen talon pihan perällä sijaitsi sauna.¹⁷⁸ Paulaharjun teos kuitenkin kuvaa 1800-luvun alun esimodernia kaupunkia eikä vastaa 1800-luvun lopun teollistunutta kaupunkia. Tosin myös Porissa on saattanut sijaita saunoja yleisemmin talojen sisäpihoilla ennen vuoden 1852 paloa. Porin keskustan alueella väittämä ei siis tunnu pitävän paikkaansa 1800-luvun puolen välin jälkeen ja todennäköisesti Porissa saunojen rakentamista jotenkin pyrittiin säätelemäänkin, sillä muistissa oli varmasti viimeisen, vuoden 1852 palo, joka tuhosi suurimman osan kaupungin rakennuskannasta. Tiedossa ei kuitenkaan ole suoraa kieltoa rakentaa omia saunoja tonteille. Arkinen pihapiiri koostui jokapäiväisen elämän edellyttävistä tiloista, joiden määrä oli riippuvainen säädystä.¹⁷⁹ Saunojen sijoittumisessa pitää myös huomioida se, mille alueelle saunat keskimäärin sijoittuivat ja kenen elinkeinona saunat olivat.

Tutkimusajanjakson 1860 – 1910 aikana saunoja toimi kaupungissa ainakin 51, mutta todellinen luku saattaa olla suurempi, sillä jokainen sauna ei ilmoittanut toiminnastaan sanomalehdessä tai noussut otsikoihin, jolloin niiden jälkien seuraaminen on vaikeaa. Saunamäärässä saattaa myös olla kahteen kertaan laskettuna sama sauna, sillä aina saunayrittäjä ei maininnut osoitetta tai nimeä, vaan pelkän kaupunginosan. Toisinaan saunat saattoivat myös ilmoittaa toiminnastaan eri nimellä vailla osoitetta.

¹⁷⁶ Tikka, Lappalainen & Järvinen 2015, 16.

¹⁷⁷ Vainio-Korhonen 2007, 123.

¹⁷⁸ Vuorenjuuri 1967, 326; Paulaharju 1925, 30-31.

¹⁷⁹ Nummelin 1988, 18. Nummelinin mukaan Porissa suurta osaa asemakaavan ulkopuolisista maista käytettiin ennen II maailmansotaa maanviljelykseen. Kaupunki vuokrasi peltoja erillisinä palstoina määrääjäksi asukkaille. Osa kaupunkialueella sijaitsevista ulkorakennuksista oli siis pitkään maanviljelyksen käytössä.

Havainnollistavana esimerkkinä toimii Yhtiön sauna, jota mainostettiin *Satakunnassa* Yhtiön saunana ja *Porilaisessa* Porin kylpylaitoksena. Kyse on kuitenkin samasta yleisestä saunasta. Saunamäärissä on myös epätarkkuutta siitä syystä, että saunaa, joka on mainittu esimerkiksi 1870-luvulla ylimalkaisesti kaupunginosan mukaan, olen saattanut laskea toiseen kertaan osoitteen varmistuttua. Saunojen omistajat myös vaihtuivat toisinaan tiheään ja samaa saunaa on saatettu mainostaa eri nimellä. Porissa vuosina 1860-1910 toimineet saunat olen koonnut liitteeksi omistajineen (LIITTEET 2-6). Mainostaminen myös vaihteli eri aikoina ja esimerkiksi 1870-luvulla ilmoittaminen saunoista sanomalehdissä oli vähäisempää. Saunat eivät kuitenkaan hiljaisinaan jaksoina kadonneet, vaan lähteitä tutkiessa avautuu näkökulma kaupunkiin, jonka vaaroja kansan piti varoa sekä viriävään hygieniakeskusteluun, jonka osana olivat myös yleiset saunat.

3. Porin kaupungin yleiset saunat 1860-1870

3.1 Teollistuvan kaupungin asukkaiden puhtaus käsityöläisten sivuelinkeinona

Tässä luvussa esittelen vuosina 1860-1870 toimineita yleisiä saunoja. Missä saunat sijaitsivat ja millaisia ne olivat? Porissa saunat sijaitsivat asemapiirrosten mukaan yleensä tonttien perällä, hieman etäällä asuinrakennuksista palovaaran vuoksi. Toisinaan sauna oli sijoitettu palokujalle ja osa saunoista sijaitsi kaupungin rajojen ulkopuolella, riihirakennusten läheisyydessä. Tavallisesti saunat olivat ulkonäöltään melko vaatimattomia, kivirakenteisia rakennuksia, jotka eivät erityisesti nousseet esiin pihapiirin muusta rakennuskannasta (LIITE 12). Rakentamismateriaalia määrittä paloturvallisuus, mutta luultavaa on, että osa saunoista oli silti puurakenteisia. Puurakenteisissa rakennuksissa oli tavallista, että tila, jonne tulipesä oli sijoitettu, oli erotettu muista rakennuksista palomuurilla. Kaupunkien yleisten saunojen saunatyyppejä ei ole kartoitettu, mutta Etelä-Suomen ja rannikon saunat olivat muusta Suomesta poiketen uloslämpiviä eli savu johdettiin savupiippuun ja katolle.¹⁸⁰ On oletettavaa, että rannikon kaupunkien ja näin ollen myös Porin yleiset saunat olivat uloslämpiviä saunatyyppejä. Palovakuutusyhtiö Tarmolta otetuista palovakuutuksista selviää, että usein tontilla olevista rakennuksista vakuutettiin arvokkaimmat; asuinrakennus sekä ulkorakennukset, mikäli näissä oli jotain kyllin arvokasta. Saunaa sen sijaan vakuutettiin harvoin,

¹⁸⁰ Sisäänlämpiävä saunassa kiuastyyppi oli avonainen, jolloin savu tuli sisään ja poistui seinässä olevan aukon kautta. Sisäänlämpiävät saunat olivat savusaunoja, joihin ei tavallisesti kuulunut pukuhuonetta. Särkikoski 2012, 29. Bakteriologi Karl Fredrik Hirvisalon (1875 – 1960) mukaan savusauna oli suuressa osassa Suomea vallitsevana saunatyypinä lukuun ottamatta Etelä-Suomea ja rannikkoseutua. Särkikoski 2012, 25.

mutta mainittiin usein vakuutuksen ulkopuolelle jäävien rakennusten joukossa. Melko tyypillinen vakuutettu ulkorakennus sisälsi heinäparven, eläinsuojan ja makasiineja. Usein vakuutetuissa ulkorakennuksissa oli kaksinkertainen lattia, jonka tarkoitus oli estää viljavarkauksia. Saunan vakuuttamatta jättämisen syy oli ehkä se, ettei rakennusta katsottu kyllin arvokkaaksi; siellä ei säilytetty mitään varastamisen arvoista eikä saunan tuotto ehkä noussut vakuutussummien tasolle. Mikäli tontilla toimi yleinen sauna, saattoi uuden saunan rakentaminen olla edullisempaa kuin maksaa vuosia vakuutusmaksua. Saunan pitäminen ei välttämättä ollut kultakaivos ja se vähä, mitä saunan pitämisestä saatiin, meni pakollisiin hyödykkeisiin. Poikkeuksiakin oli, erityisesti myöhemmillä vuosikymmenillä kun kaupunkiin alkoi muodostua erikoistuneita palveluita. Yksityiskohtaista tietoa antaa pankkikomisaari Palmrothin perillisten ottama vakuutus viidennessä kaupunginosassa tontille 243 vuonna 1886. Tontilla sijaitsi yleinen sauna, joka oli poikkeuksellisesti vakuutettu muiden tontilla olleiden rakennusten lisäksi. Vakuutuksesta selviää, että tiilirakenteinen [af tegel] saunarakennus oli valmistunut vuonna 1881, katettu asfalttihuopakatteella [asfalt tak] ja oli pituudeltaan 16 kyynärää, leveydeltä ja korkeudelta 9 kyynärää.¹⁸¹ Saunan katteena toiminut asfalttihuopa oli aikakauden uutuus, joka sopi hyvin saunan kateaineeksi paloturvallisuutensa vuoksi.¹⁸² Palmrothin tontti on sikäli poikkeuksellinen muiden vakuutettujen joukossa, että vakuutusasiakirjan tonttikarttaan on piirretty puutarha. Joko puutarha katsottiin mainitsemisen arvoiseksi tai puiden tarkoitus oli hidastaa mahdollisen palon leviämistä.¹⁸³

Kuvausten perusteella tavanomainen sauna kolmannessa, neljännessä, viidennessä ja kuudennessa kaupunginosassa käsitti pukuhuoneen, pesutilan sekä saunahuoneen. Saunojen sisätiloissa oli yleensä pukuhuone sekä yhdistetty pesutila ja sauna niin, että lavot olivat korkealla ihmisten peseytyessä alapuolella.¹⁸⁴ Vuorenjuuren mukaan 1800-luvun lopulle saakka oli tavallista, että lauteille ja lattialle

¹⁸¹ SatMus. Palovakuutusyhtiö Tarmon arkisto, vakuutus nro 13951 (kansio 190, rulla 5). Museoviraston sivuilla yhden kyynärän pituudeksi on mainittu 59,3cm. Vanhat mitat löytyvät Museoviraston sivuilta rakennusperintöä käsittelevän linkin takaa: [<https://web.archive.org/web/20081015215531/http://www.nba.fi/fi/vanhatmitat>] (luettu 7.3.2017).

¹⁸² Tomminen 1987, 110. Poriin toimitettiin näytteeksi vuoden 1852 palon jälkeen englantilaista kattuhuopaa, joka oli käsitelty asfalttiterillä. Huopakatot yleistyivät kuitenkin vasta 1870-luvulla, jolloin sitä pystyi ostamaan rullatavarana.

¹⁸³ Savolaisen mukaan 1700-luvun lopulla Turussa otetuilla palovakuutuksilla, tontille istutetuilla puilla ei ollut vakuutusarvoa. Savolainen 2014, 37. Sen sijaan kenraalikuvernööri Zakrewski käydessään todistamassa Turun palon 1827 tuhoja, piti juuri kasvillisuutta paloturvallisuutta lisäävänä tekijänä, joka olisi voinut hidastaa palon etenemistä. Lilius 2014, 126.

¹⁸⁴ Porin kuudennessa osassa sijaitsi Nylundin yleinen sauna, joka lopetti toimintansa 1960-luvulla. Käyttämässäni lähteissä sauna esiintyy ensimmäisen kerran vuonna 1906. *Sosialidemokraatti* 17.2.1906, ”Hyvä sauna yleisön käytettäväksi joka lauantai klo 2:sta alkaen niin halvalla ettei tohdi ilmoittaa, jota paitsi vihdan ja pesuveden saa ilmaiseksi *Fr. Laaksolla*, 6.osa Pori.” Porin kuudennen osan asukas (syntynyt 1910) kertoo Nylundin saunan olleen pinta-alaltaan 25m², lauteiden alla oli pesutilaa 20m². Saunan eteinen oli kooltaan noin 15m². SatMus. Turun yliopisto, Kulttuurien tutkimuksen laitos. Kansatiede. Pori VI kaupunginosa. Svante Kujanpään haastattelu, tehty 24.5.1983. Haastattelijana Leena Tokila. Eeva Karhunen on käsitellyt Nylundin saunaa teoksessa *Porin Kuudennen osan tarinoista rakennettu kulttuuriperintö* 2014, Nylundin yleinen sauna 209-224.

levitettiin olkia.¹⁸⁵ Olkien käyttötarkoitusta Vuorenjuuri ei selitä, mutta mahdollisesti kyse oli lämmöneristyksestä, sillä lattiat olivat kylmiä. Toinen syy saattaa olla kosteuden sitominen. Ennen varsinaista viemärointia saunojen lattioilla virui likavesi, joka valui rakennuksista kaduille.¹⁸⁶ Likaveden poistamiseksi aloitettiin 1800-luvun lopulla kirjoitella *Suomen Terveystoimilehdessä* saunojen oikeasta rakentamistavasta, jossa lattiat esitettiin rakennettavan kalteviksi ja saunojen varustamisesta viemäreillä. Rakentamistavan todettiin olevan myös taloudellinen, sillä se säästi rakennuksia mätänemiseltä.¹⁸⁷ Lehdissä mainostettiin 1800-luvun lopulla ”puutralleja” eli puisia rutilöitä saunanlattioille. Puutrallien katsottiin olevan hygieenisia ja ne luultavasti lisäsivät käyttömukavuutta, sillä erityisesti talvisin kylmyys hiipi nurkista sisään. Saunarakennukset olivat sisältä hämäriä eikä tilaan tullut varsinaista luonnonvaloa paitsi silloin, kun saunan ovi avautui.

Porissa saunat sijoituivat pääosin käsityöläisten ja työväestön asuttamiin kolmanteen, neljanteen, viidenteen, kuudenteen sekä kahdeksanteen kaupunginosaan. Tämän lisäksi saunoja oli myös hakariihillä. *Porin kaupungin osoite-kalenteri ja kunnalliskirjassa* vuodelta 1891 on mainittu vossikan hinta Hakariihillä sijaitsevalle saunalle, mutta ei nimetty saunaa erikseen.¹⁸⁸ Sen sijaan kaupunkialueella sijaitsevat saunat mainostivat palveluitaan Porissa ilmestyvissä sanomalehdissä. Kaikkia saunoja ei lehtien avulla kykene tavoittamaan, mutta palveluistaan ilmoittaneiden saunojen omistajien/vuokraajien ammatillinen status nousee esiin niissä saunoissa, jotka mainostilaa ostivat. Tässä luvussa nostan saunoista esiin muutamia, jotka säilyivät kaupungin saunalaitoksina pitkään tai edustivat tyypillistä yleistä kaupunkisaunaa 1860-1880-luvulla. Saunoja pitäneet elinkeinon harjoittajat ja tonttien asukkaat vaihtuivat, mutta saunarakennukset itsessään seisoivat uskollisena paikallaan, lämpenivät arkena, juhannuksena ja jouluna. Tarkastelemalla tiettyjä saunoja pidempään pystyy myös havainnollistamaan sen, kenen elinkeinona saunat pääasiassa olivat ja millaisia muutoksia saunomiskulttuurissa tapahtui.

3.1.1 Sjövallin sauna

Johdannon alussa nostin esiin viidennessä kaupunginosassa toimineen Sjövallin saunan. Sjövall oli yksi Porissa vuonna 1860 toimineesta neljästä kirjansitojasta¹⁸⁹. Kirjansitoja Sjövallin asettuminen viidenteen osaan on merkille pantavaa, sillä useat käsityöläiset pyrkivät perustamaan liikkeensä torin

¹⁸⁵ Vuorenjuuri 1967, 325.

¹⁸⁶ Likavesien valumisesta kadulle huomautettiin Porin Terveyspoliisin raporteissa. Likavesiä valui kadulle myös käymälöistä. PKA Terveyspoliisin raportti, 15-16.8.1904.

¹⁸⁷ *Suomen Terveystoimilehti* 1896, no 4. ”Sauna”, kirj. ”O-n”.

¹⁸⁸ Sanomalehtimainoksissa mainostettiin saunoja Hakariihillä. Allekirjoituksena oli ”Holm” (*Satakunta* 23.3.1895) sekä toisessa mainoksessa maininta ”Lindwallin saunasta” (*Satakunta* 10.11.1894).

¹⁸⁹ Saarinen 1972, kartta nro 2. Porin käsityöläiset v.1860.

ympäristöön, jossa liikkui niin porvaristo kuin kaupunkiasioillaan ollut maaseudun väki.¹⁹⁰ Mainosten takana oleva kirjansitoja [bokbindaren] Sjövall oli koko nimeltään Adam Wilhelm Sjövall.¹⁹¹ Hän oli avioitunut helmikuussa 1837 kirjansitojan tyttären Amalia Wilhelmina Normanin kanssa ja perhe kasvoi jo kesäkuussa, kun 29.6.1837 pariskunnalle syntyi tyttölapsi, Ulrika Wilhelmina. Sjövallin perhe asettui viidenteen kaupunginosaan, jossa isä Adam toimi kirjansitojana. Pian suru kuitenkin kohtasi Adam Sjövallia ja hänen pientä tytärtään, kun vaimo Amalia Wilhelmiina nukkui pois. Sjövallin perheeseen odotettiin syntyväksi uutta pienokaista, mutta Amalia Wilhelmiina menehtyi lapsivuoteeseen vuonna 1839.¹⁹² Isä Adam jäi kaksin tyttärensä Ulrikan kanssa; kirkonkirjoissa ei ole mainintaa lapsesta, joka olisi selvinnyt synnytyksestä.¹⁹³ Myöhemmin Adam Sjövall avioitui työmiehen lesken, Fredrika Wilhelminan Renvallin kanssa 16.6.1856. Fredrika Wilhelminalle ja Adam Sjövalille ei syntynyt yhteisiä lapsia.¹⁹⁴ Fredrika Wilhelminan kanssa Sjövall piti saunaa, sillä mainokset Sjövallin saunasta ovat uuden avioliiton ajalta. Sjövall ja *Wilhelmina*, kuten mainoksissa oli allekirjoituksena, jakoivat tulonhankinnan ja 1.5.1863 Wilhelmina mainosti saunan lämpiävän kaikkina päivinä kello yhdeksästä eteenpäin.¹⁹⁵ Wilhelmina siis lienee pitänyt saunaa ainakin 1860-luvulla. Frigrenin mukaan esimodernissa yhteiskunnassa ei ollut tavatonta, että aviopari yhdessä vastasi perheen elatuksesta eikä saunan pitämistä ehkä myöhemmin katsottu ongelmaksi, naisten palkkatyöksi, joka oli aikaa pois kodin piiristä.¹⁹⁶ Pariskunta joutui todennäköisesti luopumaan tontista vuosikymmenen lopulla tai he vuokrasivat asuinhuoneita ja verstaatilat seuraavalle kirjansitojan ammattia harjoittaneelle sukupolvelle. Vuonna 1868 muuan kirjansitoja Frans Wilhelm Ekman nimittäin mainosti *Björneborgs Tidningin* sivulla muuttaneensa pois vanhalta asuinpaikaltaan apteekkarin tontilta ja löytyvänsä nyt viidennestä kaupunginosasta, Sjövallin tontilta [*Sjöval gården*], jossa oli myös siisti ja puhdas sauna. Sjövallin ainoa tytär, Ulrika, oli naimaton ja menehtynyt 18-vuotiaana keuhkotautiin, joten hänestä tai mahdollisesta vävystä ei saunanpitäjää tullut. Adam Sjövall itse siirtyi ajasta iäisyyteen joulun alla, aatonaattona 23.12.1869.¹⁹⁷ Sjövallin saunan kohdalla on syytä uskoa, että saunan pitäminen ei siirtynyt

¹⁹⁰ Saarinen 1972, 215.

¹⁹¹ Hiski-tietokanta: Pori: Adam Wilhelm Sjövall.

¹⁹² Hiski-tietokanta: Pori: Amalia Wilhelmiina Norman. Kuolinsyyksi 17.8.1839 on merkitty [barnsbörd] lapsivuode.

¹⁹³ Lasta ei ehkä ole merkitty kirkonkirjoihin, sillä lapsivuoteeseen kuollut kastamaton lapsi saatettiin katsoa olleen erossa seurakunnan yhteydestä. Lindgren 2012, 28.

¹⁹⁴ Fredrika Wilhelmina Lovén avioitui 8.1.1833 myllärin pojan Johan Renvallin kanssa. Perheeseen syntyi kaksi tytärtä Amalia Josefina (27.8.1836) ja Amanda Lucina (4.1.1838). Tiedot Hiski-tietokanta: Pori: Fredrika Wilhelmina Lovén. Tarkistettu SSHY:n sivuilta: Porin kaupunkiseurakunta, vihityt 1830-1865. Porin kaupunkiseurakunnan rippikirjoissa vuosilta 1836-1842 Renvallin perheen osoitteeksi on mainittu tontti 72, joka sijaitsi toisessa kaupunginosassa.

¹⁹⁵ *Björneborgs Tidning* 1.5.1863. no 18.

¹⁹⁶ Frigren 2016, 214-215.

¹⁹⁷ Hiski-tietokanta: Pori: Fredrika Wilhelmina Lovén. Adam Sjövallin leski, Fredrika Wilhelmina menehtyi vanhuuteen 65-vuoden iässä vuonna 1881. Fredrika Wilhelmiina on kuitenkin merkitty virheellisesti kirjanpitäjän leskeksi.

sukupolvelta toiselle, vaan saunan pitämisestä elinkeinona kyse oli ammattiluokasta sekä asuinpaikasta. Jos tontilla sijaitsi hyvä sauna, kannatti sitä lämmittää lisätienestin toivossa.

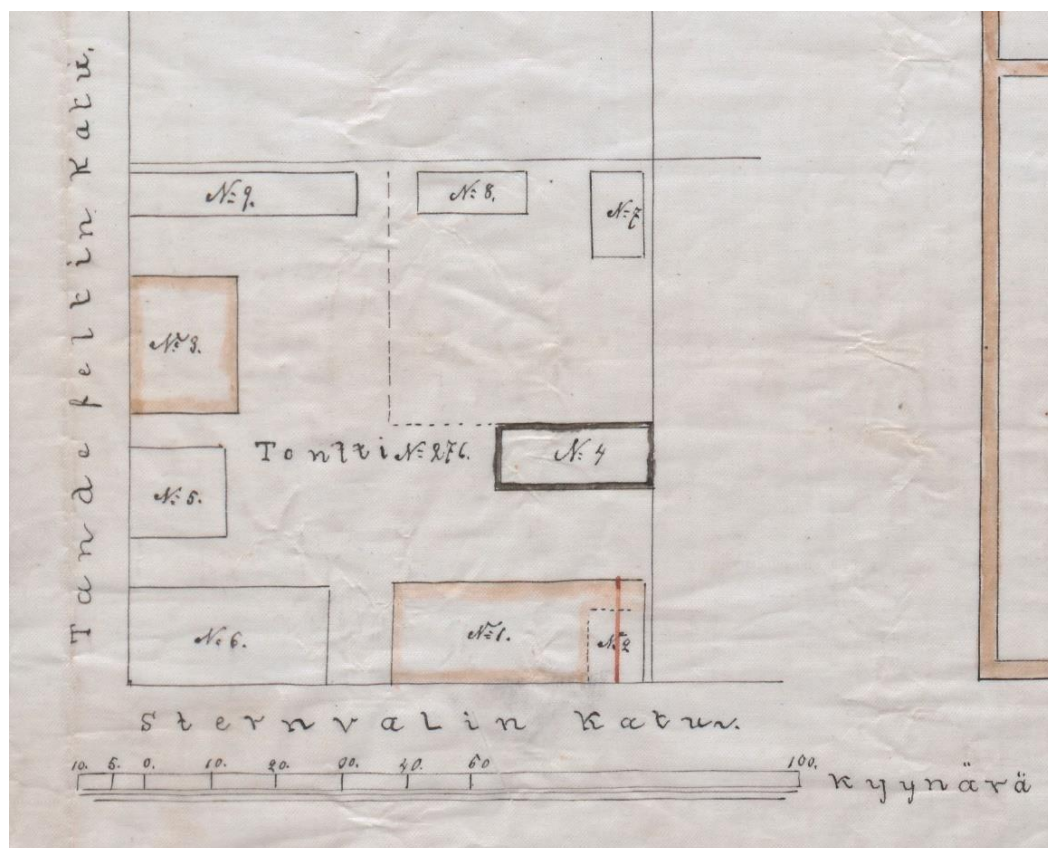
Sjövallin tai Ekmanin saunamainoksessa ei mainittu osoitetta, mutta koska koko kaupungissa oli vain muutama kirjansitoja, osasi saunaväki suunnata oikeaan osoitteeseen. Sitä vastoin Sjövallin saunan löytäminen 156 vuotta myöhemmin tuottaa lisätyötä. Saarisen mukaan vuonna 1860 viidennessä osassa asui kolme kirjansitojaa tonteilla 270, 276 sekä 125.¹⁹⁸ Vetämällä johtolankoja Lindströmin vuonna 1895 laatimasta kartasta¹⁹⁹ ja vanhoista rakennuspiirustuksista, löytyy tontilta 276 ”vanha saunarakennus”. Saunarakennus joka on piirretty asemapiirrokseen numerolla 5, sijaitsi tontin ulkosivulla, Tandefeltinkadun²⁰⁰ eli nykyisen Maaherrankadun puolella. Asemapiirrokseen merkityn rakennusluettelon mukaan rakennus oli valmistettu kivistä. Rakennusmateriaali teki rakennuksesta paloturvallisemman, joten todennäköisesti rakennuksessa sijaitsi tulisija. Merkillistä on saunan sijoittaminen katusivulle. Tavallisesti ulkorakennukset pyrittiin sijoittamaan sisäpihalle, joka sulki sisäänsä talon yksityisen elämän. Sauna oli hyvinkin saatettu rakentaa jo alkujaan liiketilaksi.

¹⁹⁸ Saarinen 1972. Kartta no 2. Porin käsityöläiset v. 1860. ; J. Lindströmin Porin kartta vuodelta 1895, jossa on merkittynä tonttinumerot. SatMus.

¹⁹⁹ Tonttinumerot ovat säilyneet samoina! Vuoden 1852 Chiewitzin kaavassa ja J.Lindströin 1895 kartassa samat tonttinumerot.

²⁰⁰ Porin katunimistö uusittiin vuonna 1954. Tandefeltinkatu muutettiin Maaherrankaduksi. Satakunnan Museon verkkonäyttely *Kadunnimet – kaupungin muisti*. <https://www.pori.fi/kulttuuri/museot/museoverkossa/kadunnimet-kaupunginmuisti/porinkadunnimistouudistuu.html> (viitattu 30.11.2016).

Kuva 5. J.K.Anttilan omistaman tontin 276 asemapiirros vuonna 1891.

Lähde: KA Porin maistraatin arkisto. Asemapiirros erotettu alkuperäisestä piirustuksesta Sanna Kuusikarin toimesta.

Sjövallin saunan sijainti tontilla 276 on kuitenkin epätodennäköinen, vaikka tontilla sijaitsikin sauna. Porin kaupunkiseurakunnan rippikirjan mukaan Adam Sjövall asui vuosina 1863-1869 tontilla 225²⁰¹ yhdessä Fredrika Wilheminan kanssa, jolloin pariskunta piti mainoksen mukaan sauna. Aiemmin Sjövallin perheen asuinpaikaksi on mainittu vuoden 1836-1842 rippikirjassa tontti 227²⁰² sekä samaisessa rippikirjassa Adam Sjövallin osoitteena on lisäksi mainittu tontti 224²⁰³, jossa Sjövall mahdollisesti asui poikamiesaikoinaan. Perheen yhteiseksi osoitteeksi on merkitty tontti 225. Kaikki tontit sijaitsevat viidennessä kaupunginosassa, mutta tonttien 224, 225 tai 227 rakennuspiirustusten

²⁰¹ Rakennuspiirustuksissa tontille 225 vuosilta 1872-1920 asemapiirroksissa ei ole mainintaa saunasta tontilla. Vuosina 1872 ja 1875 tontin omisti nahkurimestari M. Kiikonen. Vuonna 1884 G.W.Nieminen, vuonna 1886 kapteeni N. Nordman ja vuonna 1920 vaskiseppä K.Tähtinen. KA Porin maistraatti, rakennuspiirustukset, V kaupunginosa tontti 225.

²⁰² Rakennuspiirustuksissa tontille 227 vuosilta 1886-1903 ei asemapiirroksissa ole mainintaa saunasta tontilla. Vuoden 1889 asemapiirroksessa ei ole rakennusluetteloa. Omistajana tällöin leskirouva D. Nordberg. Lähde: KA. Porin maistraatin arkisto, V kaupunginosa, tontti 227.

²⁰³ Rakennuspiirustuksissa tontille 224 vuosilta 1871-1902 ei asemapiirroksissa ole mainintaa saunasta tontilla. Vuosina 1871, 1874 ja 1885 omistajaksi piirustuksiin on merkitty suutarimestari Karl Gustaf Rosenberg. Lähde: KA. Porin maistraatin arkisto, rakennuspiirustukset, V kaupunginosa, tontti 224.

tonttikartoissa ei ole mainintaa saunarakennuksesta.²⁰⁴ Tontin 276 rakennuspiirustuksissa vuodelta 1877 oleva asemapiirros vastaa pohjaltaan vuoden 1891 piirrosta eli rakennukset ovat kutakuinkin pysyneet samoina, mutta saunasta ei vuonna 1877 ole mainintaa.²⁰⁵ Sen sijaan kyseinen rakennus on mainittu valmistetun tiilestä [av tegel], mikä saattaa viitata tulipesään rakennuksessa. Tiilestä tai kivistä rakennettu rakennus oli paloturvallisempi kuin puinen ja muodosti palomuurin. Kaupunkipalojen vuoksi rakennukset, joissa sijaitsi tulipesä, tuli rakentaa kivistä. Tonteilla 125 (piirustukset vuosilta 1890-1895) ja 270 (1896-1916) ensimmäiset tallella olevat piirustukset ovat 1890-luvulta, joten rakennusten alkuperäistä käyttötarkoitusta on saatettu muuttaa tontin omistajan ja elinkeinonharjoituksen muuttuessa.²⁰⁶ Lisää hämmennystä Sjövallin saunan sijaintiin lisää se, että Sjövallin tontille muuttanut kirjansitoja Frans Wilhelm Ekman asui Porin kaupunkiseurakunnan rippikirjan 1863-1869 mukaan viidennessä kaupunginosassa tontilla 316.

Vaikka Sjövallin saunan tarkka sijainti ei lähteistä selviä, on hyvin mahdollista, että kaikilla edellä mainituista tai ainakin muutamalla tonteista sijaitsi sauna, sillä lokakuussa 1885 *Satakunta* julkaisi ilmoituksen:

Poismuuttamisen tähden myydään hyvillä ehdoilla, hyvässä kunnossa oleva puolen taloa ja tontti n:o 270 tämän kaupungin 5:ttä osaa, jossa on kaksi kiwirakennusta, sauna ynnä puurakennuksia sekä pieni nahkurin tehdas ja 20 tulensijaa, josta kaupasta saa likemmin sopia paikalla.²⁰⁷

Sanomalehdissä oli 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa hyvin tyypillistä mainostaa myytäviä tontteja ”poismuuttamisen tähden”. Mainoksen mukaan tontilla 270 myytiin ”puolen taloa” ja tontti numero 270. Rakennus oli osaomisteinen, mutta mahdollisesti myös tontti oli jaettu. Kauppaan kuului muiden rakennusten lisäksi saunarakennus. Saunanpito vaikuttaa olleen sidottu käsityöläisyyteen, sillä Sjövallin tontilla toimi kirjansitoja ainakin muutamassa sukupolvessa ja tontilla 270 oli nahkurin tehdas. Mainostettu tontti saunoineen ja nahkurin pajoineen kävi kaupaksi, sillä muutamaa vuotta myöhemmin ilmoitettiin saunan entisestä Branderin talossa tontilla 270 tarjoavan muurahaiskylpyjä joka päivä, paitsi lauantaisin jolloin mainostajan mukaan oli ”tavallinen sauna”.

²⁰⁴ Kirkonkirjoissa ja sanomalehtimainoksissa saattoi toisinaan olla mainittuna eri tontin numero, kuin todellinen asuinpaikka oli. Näin on ainakin myöhemmin esiteltävän Koivulan saunan kohdalla, jossa kirkonkirjoissa tontin numero on eri kuin sanomalehtimainoksissa tai palovakuutuksissa.

²⁰⁵ Vuonna 1877 tontin omisti [fabrikör] tehtailija Gustaf Gebler. KA Porin maistraatti, rakennuspiirustukset, V kaupunginosa, tontti 276.

²⁰⁶ Rakennuspiirustuksissa tontin omistaja saattoi lyhyelläkin aikavälillä vaihtua. Aina tosin koko tontti ei ollut samalla omistajalla, vaan tonttien omistajuussuhteita ositettiin.

²⁰⁷ *Satakunta* 17.10.1885 no 81.

Kuva 6. Saunamainos vuodelta 1887.

Lähde: Satakunta 4.5.1887.

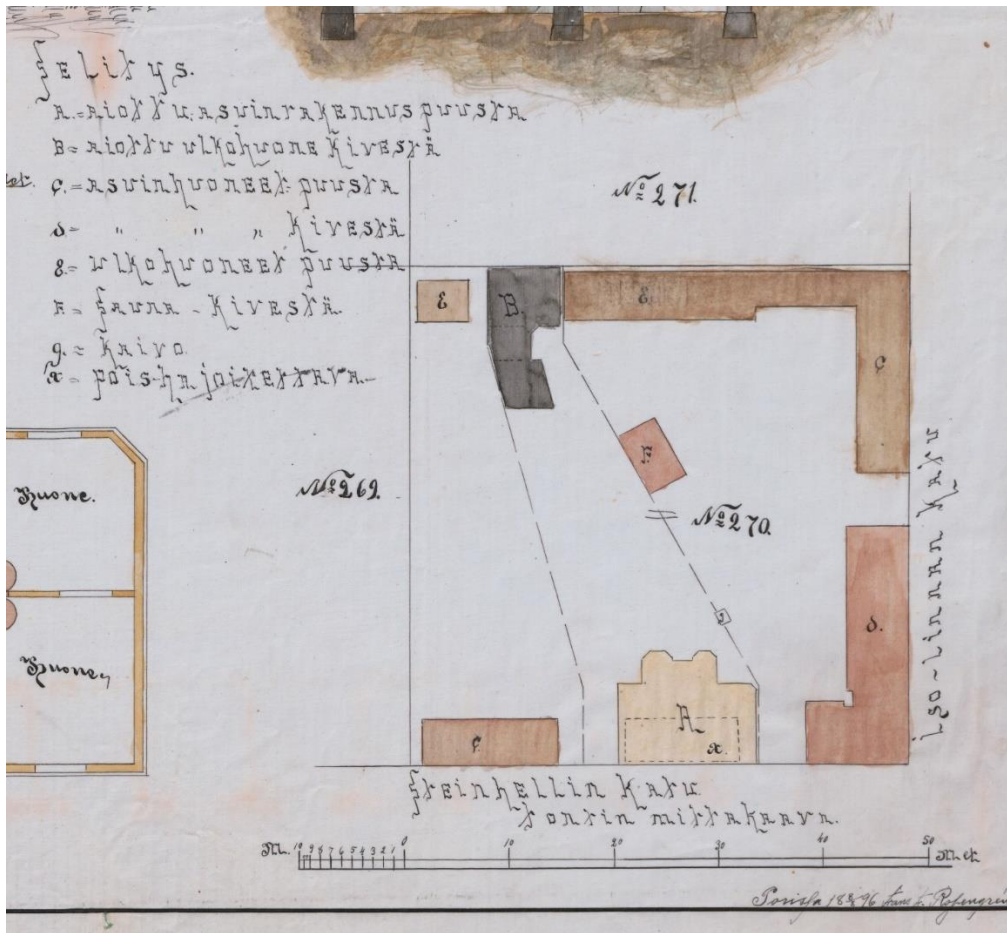
Saunojen sijaintia on vaikea määrittää rakennuspiirustusten perusteella, koska rakennuskanta uusiutui tai sitä muunnettiin uuteen käyttöön. Saunat vaikuttavat myös olleen rakennuksia, joita ei jostain syystä aina eritelty rakennuspiirustusten asemapiirroksiin tai edes palovakuutusasiakirjoihin. Rakennuspiirustukset ja palovakuutukset on tarkastettu mainoksissa mainittujen osoitetietojen ja tonttinumeroiden perusteella. Palovakuutuksissa vakuutuksen omistaja saattoi olla sama, kuin saunan mainostaja, mutta saunaa ei tästä huolimatta ole mainittu.²⁰⁸

Siitä, kuka muurahaiskylpyjä varmuudella tarjosi, ei ole tietoa. Saunamainoksissa oli yhtä tavallista olla ilmoittamatta saunan omistajan nimeä, kuin liittää mukaan kylpyjen tarjoaja. Lisäksi tontti 270 oli jaettu ilmeisesti usean omistajan kesken ja rakennuspiirustuksetkin alkavat tontin osalta vasta vuodelta 1896.²⁰⁹ Palovakuutuksiakaan tontille 270 ei ole otettu 1860-1880-luvulla. Vuoden 1898 asemapiirroksessa tontille vinottain sijoitettu saunarakennus (asemapiirroksessa rakennus F) on kadonnut eli rakennus on ilmeisesti purettu. Vuoden 1901 rakennuspiirroksissa on haettu lupaa ”aiotulle ulkokuonerakennukselle ristipuilla tiilitäytteellä”. Kyseinen rakennus on sijoitettu suurin piirtein vanhan saunarakennuksen tilalle. Puukaupungin rakennuskanta muuttui tarpeen vaatiessa ja vanha saunarakennus katosi tontilta 1900-luvun alkuun mennessä.

²⁰⁸ Esimerkkinä tällaisesta tapauksesta seppä Koivulan sauna tontilla 224. Sauna aloitti toimintansa vuonna 1877, mutta ensimmäisen kerran oletettu saunarakennus mainitaan palovakuutuksissa vuonna 1888. Rakennus on valmistunut vuonna 1862. SatMus, Keskinäinen Vakuutusyhtiö Tarmon vakuutusasiakirjat, tontti 224, vakuutusnumero 14972 (kansio 190, rulla 5).

²⁰⁹ Vuonna 1896 kaupunginpalvelija E.E.Rosenberg rakennutti tontin keskimmäiselle lohkolle mm. asuinrakennuksen. Saunarakennus näkyy asemapiirroksessa viereisellä lohkolle. Tontin muita omistajia vuosina 1902-1904 olivat pastorska Ida Lagus sekä konttoristi K.J. Laukka. Vuosien 1875-1882 mukaan tontilla oli asunut lukuisa määrä asukkaita ja tontti oli jaettu ainakin kahtia, mutta esimerkiksi Sjöholmin perhe on merkitty ¼ omistajaksi vuonna 1882. KA Porin maistraatti.

Kuva 7. Kaupunginpalvelija E.E. Rosenbergin rakennukset tontilla 270 asemapiirroksen mukaan vuonna 1896.

Lähde: KA. Porin maistraatin arkisto.

3.1.2. Koivulan sepän lavolla

Pääosa viidennen kaupunginosan saunoista oli työväen saunoja, joihin viittaavat paitsi sauna-ajat, jotka olivat pääosin suunnattu keskiviikko-, torstai- ja lauantapäiville. Perjantaisin saunoi säätyläistö, lauantai oli erityisesti rahvaan saunapäivä.²¹⁰ Kupparin palveluja tarjottiin tavallisesti torstaisin.

²¹⁰ Esim. Satakunta 2.9.1890 "Sauna avoinna. Ent. Hjulbergin tai nykyinen Wahlroosin sauna on taasen käytännössä: keskiwiikkoisin kuppari-, perjantaisin herrasväen – ja lauantaisin työväen sauna".

Yhteissaunomisesta luopumisen jälkeen saunavuorot vakiintuivat niin, että perjantaisin peseytyivät naiset, miehet lauantaisin.²¹¹

Eräs tällainen työväen sauna oli Koivulan sauna, josta terveystili vuonna 1892 teki maininnan raporttiinsa. Saunasta, joka mainittiin olevan työväen käytössä sekä myös tarjoavan kupparin palveluja, tuli pahanhajuista vettä.²¹² Terveystiliin huomio kiinnittyi Koivulan saunaan nimenomaan likaantuneen veden vuoksi. Kasvavan hygieniatietoisuuden johdosta bakteerien nähtiin olevan kaikkialla ja kuppauksessa, jossa ihmisestä valutettiin ”pahaa” verta avonaisten haavojen kautta, puhtaan veden tärkeys korostui. Kuppauksella kansa hoiti esimerkiksi päänsärkyä, korvasärkyä, reumatismia ja selkäsärkyjä.²¹³ Kuppauksella tarjottiin myös muutamissa muissa kaupungin rahvaan saunoissa – säätyläistö sen sijaan luotti kylpyjen hoitamaan voimaan pienissä vaivoissa.

Koivulan saunan tarina alkoi marraskuussa 1877, kun seppä Karl Oskar Koivula ilmoitti 26.11.1877 *Satakunnassa* uudesta saunasta viidennessä kaupunginosassa. Koivula oli vihitty mainosta edeltävänä päivänä Maria Fredrika Johanssonin kanssa ja innokas nuori mies oli päättänyt antaa julkaistavaksi saunailmoituksen heti seuraavana päivänä lehdessä, kun häähumusta tuskin oli selvitty.²¹⁴ Koivulan innokkuus oli hyvästä, sillä toimeentulosta tuli huolehtia, kun Karl Oskar ja Marian perheeseen syntyi vuosina 1878-1890 kuusi lasta.²¹⁵ Koivulan osoitetta ei tässäkään ilmoituksessa ole, mutta myöhemmillä vuosikymmenillä selviää, että Koivula perheineen asui viidennessä osassa, tontilla 224.²¹⁶ Osoitteen jäljille auttoi sanomalehti-ilmoitus, jossa leskeksi jäänyt Maria Koivula mainosti myytävän asuinrakennuksen, saunan ja pajan osoitteessa Vähälinnankatu 16.²¹⁷ Leskeksi jäädessään Maria Koivula oli 37-vuotias, aviomies Karl Oskar menehtyi ruusuun 36-vuotiaana, jonka jälkeen Maria jäi yksin kuuden alaikäisen lapsen kanssa.²¹⁸ Tulevaisuus näytti ehkä hetken aikaa

²¹¹ Vähämäki 2008, 190; Karhunen 2013, 273;

²¹² PKA, Ca:3 Helsevårdnämndens protokoller 1890-1896, Terveystiliin raportti 20. kesäkuuta 1892.

²¹³ Elias Lönnrothin *Suomalaisen talonpojan koti-lääkärin* mukaan kuppauksella ja iilimadoilla hoidettiin samoja tauteja. Lönnrothin mukaan iilimadot ”ovat tarpeelliset silloin, koska werta tahdotaan jolta kulta pienemmältä alalta wähenemään, ei yli koko ruumii, taikka jos sairasta warotaan liaksi suonenlyönnistä heikentyvän. Monesta taudista, esimerk. kurkunkuristajasta, wesiaivosta, silmänpunotuksista, kaulataudeista, nielinwioista, perätaudista, ulkonaisista loukkauksista, ovat werimadot [iilimadot] paljo hyödyllisemmät, kun suonenlyönti, ja samate silloin, koska lapsilta tulee werta ottaa.” Lönnrot 1832 (1981) 122, 124. Kuppauksen nähtiin olevan hyvä keino tautien hoitamiseen, kun iilimatoja ei ollut saatavilla.

²¹⁴ Hiski-tietokanta: Pori: Karl Oskar Koivula.

²¹⁵ Hiski-tietokanta: Pori: Karl Oskar Koivula.

²¹⁶ Lehti-ilmoituksessa *Satakunnassa* 14.2.1895 ”talo myytävänä hyvillä ehdoilla” osoitteeksi merkitty talo numero 16, Vähälinnankatu. J. Lindströmin vuonna 1895 laatimassa kartassa Vähälinnankatu 16 sijaitsee tontilla 224. Myös Keskinäisen Vakuutusyhtiö Tarmon palovakuutuksissa tontti 224 on Koivulan omistuksessa. Sitä vastoin Porin kaupunkiseurakunnan rippikirjassa vuosilta 1875-1882 perheen osoitteeksi on merkitty tontti 241 viidennessä osassa.

²¹⁷ *Satakunta* 14.2.1895 nro 19.

²¹⁸ Hiski-tietokanta: Pori: Oskar Koivula. Karl Oskar Koivula menehtyi ruusuun 24.6.1890. Kuollessaan Koivula oli 36 – vuotias.

lohduttomalta ja mahdollisesti Maria näki leskeksi jäämisen jälkeen ainoaksi vaihtoehdoksi myydä tontin taloineen. Millaiset mahdollisuudet Marialla olisi ollut tulla toimeen omillaan aviomiehen kuoltua? Käsityöammatissa toimineen miehen kuolema tarkoitti väistämättä myös tulojen vähentymistä. Asuinrakennuksesta ei ole piirustuksia joista näkisi talon kokoa ja mahdollisuutta vuokrata asuinhuoneita. Teollisuuskaan ei Porissa vielä tarjonnut merkittäviä työpaikkoja naisille ja vaikka olisi tarjonnut, ongelmana olisi ollut lasten hoito sekä pieni palkka. Ehkä myynti-ilmoituksen lehteen laittaessaan Maria ajatteli, ettei saunakaan pitäminen tuonut riittävästi tuloa, jotta pakolliset kustannukset olisi saatu katettua. Lisäksi tontilla oli paja, joka seisoj toimeettomana. Frigren mukaan kuitenkin leskeksi jääneet talolliset naiset olivat hyvässä asemassa suhteessa tilattomiin naisiin, jotka joutuivat muuttamaan pois kaupungista tai turvautumaan sukulaisiin.²¹⁹ Mariankaan tilanne ei vaikuttanut niin onnettomalta, kuin ehkä aluksi näytti. Myöhemmistä lähteistä selviää, ettei Maria Koivula myynyt tonttia 1890-luvulla. Elanto oli kuitenkin riippuvaista erilaisista lähteistä saatuihin tuloihin ja tartzumista mahdollisuuksiin. Palovakuutuksista vuodelta 1901 selviää, että tontilla oli sattunut tulipalo ja leski Maria Koivula oli hälyttänyt apuun tyttärensä Alma Marian, joka asui lähellä aviomiehensä räätäli Juho Fredrik Ahon kanssa.²²⁰ Heinäkuussa 1901, pari viikkoa tulipalon jälkeen Maria Koivula ilmoitti Satakunnassa talosta Wähälinnankadun varrella olevan vuokrattavana kaksi huonetta ja osa keittiöstä.²²¹ Saunaa Maria Koivula ei enää mainostanut, mutta se ei tarkoita etteikö sauna olisi jatkanut toimintaansa jonkin aikaa joko Marian toimesta tai vuokrattuna jollekin muulle – nimittäin vuonna 1898 oli *Satakunnassa* mainittu saunahintojen nousevan kaupungin saunayrittäjien korottaessa hintaa ja muiden saunayrittäjien mukana allekirjoittajana mukana oli M. Koiwula.²²² Saunan pitämisen lisäksi Marian tulot koostuivat myös huoneiden vuokraamisesta, mutta yritteliäs Maria elätti perheensä myös muilla tavoin. Vuoden 1904 taksoitusluettelossa Maria Koivula on mainittu keittiönpitäjäksi.²²³ Sama toistuu myös seuraavan vuoden taksoitusluettelossa. Merja Sillanpään mukaan 1800-luvun lopulla monet ihmiset alkoivat syödä ”ulkona” ateriansa tai lounaan, sillä kävelymatka kotiin keskellä työpäivää oli liian pitkä. Työruokailua varten syntyi vaatimattomia ruokapaikkoja ja kansankeittiöitä.²²⁴ Maria Koivula ei itse työskennellyt tehtaassa, mutta löysi teollistumisen aikakaudella yhden tavan lisää ansaita elantoa. Vuonna 1906 oli Satakunnassa ”Elinkeinoilmoituksia” -otsakkeen alla maininta sepänleski Maria Koivulan pitävän

²¹⁹ Frigren 2016, 148. Frigrenin esimerkissä on viidennessä kaupunginosassa asunut merimiehen leski, jonka vuokralaisena oli kolme merimiesperhettä.

²²⁰ SatMus Keskinäisen Vakuutusyhtiö Tarmon arkistot, vakuutusasiakirja nro 14051. Hiski-tietokanta: Pori: Alma Maria Koivula.

²²¹ *Satakunta* 19.7.1901.

²²² *Satakunta*, 4.8.1898.

²²³ *Satakunta* 22.3.1904, *Taksoitusluettelo*.

²²⁴ Sillanpää 2002, 33.

sekatavarakauppaa ja ruokatarjoilua viidennessä kaupunginosassa.²²⁵ Tontilla sijaitsevan pajankin Maria sai vuokrattua, sillä niin ikään lehdessä oli vuonna 1905 lasiseppä J.A. Rosbergin mainos, jossa kerrottiin sepän löytyvän tästedes Koivulan tontilta 224 ja ottavan töitä vastaan ”kohtuuhinnoin”.²²⁶ Saunamainoksia Koivulan saunasta ei enää 1900-luvulla ollut, mutta sauna saattoi silti jatkaa toimintaansa. Mitä tulee Maria Koivulan tulevaisuuteen, Maria ei avioitunut uudestaan ja jatkoi itsenäisenä yrittäjänä keräten ansioita muun muassa kevättakkien myynnistä²²⁷. Itsenäiseen yrittäjyyteen mahdollisti vuonna 1868 voimaan astunut asetus pesäerosta, joka mahdollisti naisen irtaantua aviomiehen vallasta ja hallita muun muassa omaa tuloaan.²²⁸ Laki vahvistettiin myöhemmin vuonna 1889.²²⁹

Koivulan saunan vaiheet ovat mielenkiintoiset, sillä ne tuovat esiin elinkeinon muutoksen 1800-luvun loppua kohden, joka kosketi myös useita kaupungissa saunaa pitäneitä. Kaupunkiin alkoi teollistumisen myötä muodostua erilaisia palveluita ja ne saunat, jotka olivat lämmenneet vielä 1860-1870 – luvulla, saattoivat korvautua pienteollisuudella. Vastapainona pienille, pihan perällä sijainneille saunoille alkoi kaupunkiin hiljalleen muodostua erityisiä saunalaitoksia. Muutos ei ollut äkinäinen, vaan kaupungissa sijaitsi yhä sekä uudenlaisia saunalaitoksia että pihojen perällä olevia saunarakennuksia, joissa oli yksi yhteinen pukuhuone ja saunatila.

Koivulan sauna on kuitenkin sikäli merkittävä, että se oli poikkeuksellisen pitkäaikainen ja pysyi samalla omistajalla ainakin 18 vuotta. Porissa saunayrittäjät vaihtuivat 1890-luvulle saakka tyypillisesti muutaman vuoden välein, joskus jopa muutaman kuukauden välein.²³⁰ Ilmiö on mielenkiintoinen, sillä yrittäjät olivat lähes poikkeuksetta käsityöläisiä ja ammatinharjoittaminen oli sidottu verstaaseen tai pajaan, joka useimmiten sijaitsi asuinrakennuksen kanssa samalla tontilla. Mikä säätelä ihmisten liikkuvuutta kaupungissa? Sjövallin tapauksessa tontin luopumisesta kyse oli elämän luonnollisesta kiertokulusta, jossa tontista tai ainakin elinkeinosta luovuttiin terveyden pettäessä tai vanhuuden koittaessa. Kaikkien yrittäjien luopumista elinkeinosta ei kuitenkaan selitä

²²⁵ *Satakunta* 22.3.1904 ja 8.6.1906. Maria Koivula ilmoitti kesän 1906 aikana useita kertoja lehdessä avanneensa yleisölle ruokalan, joka oli avoinna aamu kahdeksasta ilta yhdeksään. Tarjolla oli ruuan lisäksi myös teetä ja kahvia, kts.esim. *Satakunta* 19.7.1906. Kuitenkin jo elokuussa Maria oli luopunut ruokalan pitämisestä, *Satakunta* 7.8.1906. Myöhemmin Maria Koivula ilmoitti jälleen huoneiden olevan vuokralla sekä talon ja tontin myynti-ilmoitus oli jälleen *Satakunnassa* 16. ja 18.11.1911 sekä yhä edelleen vuonna 1914. Mielenkiintoinen anekdootti on kuitenkin Maria Koivulan ruokalan pito omistamassaan rakennuksessa osoitteessa Wähä-linnankatu 13. Mainoksessa mainitaan rakennuksen olevan entinen ”Salinin keittiö”. Mahdollisesti Maria Koivula jatkoi Eetu Salinin ruokalan pitämistä omalla nimellään. Eetu Salin toimi Porissa asuessaan ruokalan pitäjänä.

²²⁶ *Satakunta* 20.6.1905

²²⁷ *Satakunta* 15.4.1915. ”Myytävänä kewättakkeja oikein halvalla oikein halvalla Wähälinnankatu 16. M.Koivula”

²²⁸ Frigren 2016, 215.

²²⁹ Frigren 2016, 215.

²³⁰ Luvussa 4.5 esiteltävässä Hjulgrenin saunassa vuokralaiset vaihtuivat usein.

ikä. Sauna vaikuttaa olleen osalle yrittäjistä ehkä satunnaista elinkeinoa, jota tarjosi tontille rakennettu sauna. Saunan pitäminen oli keino näläntorjuntaan ja useimmille sivutoimi, mutta naisyrittäjille myös eräänlaista kotiin ja talonomistukseen liittyvää työtä.²³¹ Saunoja saatettiin myös vuokrata ulkopuolisille yrittäjille. Saunan pitäminen 1860-1890-luvulla ei vaikuta olleen kutsumustyötä, vaan erityisesti käsityöläisille keino pysyä leivänsyrjässä kiinni sekä väliaikainen toimi, josta luovuttiin jonkun muun vuokratessa saunan. Koivulan saunan tapauksessa mielenkiintoista on myös se, että tontilla asui tai työskenteli jossain vaiheessa kirjansitoja Adam Sjövall.

3.1.3 Wyöttyri Nordlundin löylyt

Kaikki kaupungin yleiset saunat eivät sijoittuneet viidenteen kaupunginosaan, vaan eräs 1860-luvulla saunaa pitänyt käsityöläinen oli wyöttyri Norlund, joka mainosti saunaansa useaan otteeseen sanomalehdissä. Nordlundin sauna sijaitsi neljännessä kaupunginosassa ja mainokset olivat ajan tavan mukaan lyhyitä antaen kaiken tarpeellisen tiedon.

Badstuga finnes hwarje Thorsdag, Fredag och Lördag hos gördelmakaren Nordlund i 4:de stadsdelen.²³²

Oman pajan pitämisen lisäksi Nordlund tai mahdollisesti hänen vaimonsa lämmittivät saunaa. Porin kuudetta kaupunginosaa tutkineen Eeva Karhusen mukaan oli tavallista, että yleisen saunan pitäjällä 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa oli samanaikaisesti kauppa tai mahdollisesti pakari. Karhunen kirjoittaa, että pienyrittäjän ja talonomistajan ansiot koostuivat useasta tulonlähteestä.²³³ Ilmiö lienee ollut valtakunnallinen, sillä myös Tampereen Rajaportin saunan perustajilla oli saunan lisäksi tontilla toimiva sekatavarakauppa ja Väistön mukaan vuonna 1900 Tampereen 15:sta saunasta vain yksi oli päätoiminen saunan pitäjä.²³⁴ Muut kuuluivat kauppiaisiin tai talonomistajiin. Porissa 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa saunan pitäminen oli tyypillistä käsityöläisille, ilmiö tosin muuttuu 1800-luvun lopulle tultaessa.²³⁵ Kirsi Vainio-Korhosen mukaan juuri käsityöläisillä tuntui

²³¹ Frigren 2009, 211.

²³² *Björneborgs Tidning* 14.12.1860, no 24.

²³³ Karhunen 2013, 272.

²³⁴ Rajaportin saunasta: Kivimäki & Laiho, 19; Tampereen yleisistä saunoista Väistö 1984, 19. Mikäli suurin osa Tampereen yleisten saunojien pitäjistä oli ammatiltaan kauppiaita tai talonomistajia, oli saunayrittäjien kesken vaihtelua eri kaupunkien kesken. Voi myös olla, että vahvasti teollistuneessa kaupungissa käsityöntekijöiden määrä oli jo kaventunut ja saunan pitäjänä palveluja tarjoava kauppias tai talonomistaja oli yleisin ammattiryhmä. Epäilen kuitenkin, että Väistön lähdeaineisto kertoo vain osan Tampereen yleisistä saunoista vuonna 1900, sillä 15 saunaa kuulostaa Tampereen kokoisessa kaupungissa pieneltä määrältä eikä tutkimus ole tavoittanut kaikkia saunoja.

²³⁵ Tässä tutkielmassa esimerkkinä muun muassa luvuissa 4.5 esiteltävät Hjulgrenin sauna sekä luvussa 4.9 Kustaa Nordlundin sauna.

olevan melko tavallista pitää sivutointa, joka toi lisäleipää pöytään.²³⁶ Saunan pitäminen käsityöläisten parissa saattoi olla perua ajalta, jolloin kauppaa ja käsityötä säädeltiin ammattikuntajärjestyksellä. Saunan pitämisestä ei löydy minkäänlaista mainintaa käsityöläisammattien joukosta ja ehkä se oli toimenä eräänlaista harmaata aluetta, jota saattoi harjoittaa vapaasti. On myös huomioitava, että jos teollisuustyöläisen työ oli vuodenkierrosta riippuvaista, eivät käsityöläisenkään ansiot olleet kuukausittain samanlaisia. Tällöin saunan pitäminen tasasi kuukausituloa.

Nordlundista itsestään löytyy muutama maininta kirkonkirjoissa, joista selviää, että hän oli perheellinen mies. Isak Nordlundilla oli vaimonsa Wendla Harthellin kanssa ainakin kolme lasta, jotka syntyivät vuosina 1847, 1860 ja 1863.²³⁷ Nuorimmainen lapsista syntyi Isakin ja Wendlan ollessa yli neljäkymmentävuotiaita. Pariskunta oli jo verrattain iäkäs 1860-luvulla ja huolehtiminen kahdesta pienestä lapsesta saattoi olla raskasta Wendlalle, sillä sauna työpaikkana oli raskas ja sitova. Saunaa piti pitää lämpimänä usein koko päivän ja tämän lisäksi oli huolehdittava pesuvedestä. Veden saamiseksi piti tehdä töitä; käyttövesi tuli noutaa Kokemäenjoesta joko käsivoimin kärryillä tai hevoskyydillä. Kaivoa ei jokaisen kaupunkilaisen pihapiiriin kuulunut ja tuskinpa minkään kaivon vesimäärä oli riittänyt saunojen tarpeisiin eikä Porin kaupunkikaan varmasti olisi katsonut suopeasti, mikäli vesivarannot olisivat kadonneet yleiseen saunaan. Vedenlaatua ryhdyttiin tarkkailemaan 1870-lopun lopulla, jolloin hyvän, puhtaan kaivoveden käyttö elintarvikkeena korostui. Juomavettä sai hakea kaupungin yleisestä kaivosta ne, joilla ei omaa kaivoa tontilla ollut. Saunan pesuvedeksi kaivovettä ei käytetty. Työtä saunan ylläpitämisessä siis riitti, sillä veden lisäksi oli huolehdittava polttopuista ja saunan siisteydestä.²³⁸ Vanhin Nordlundin lapsista, Wendla Regina, oli perheen nuorimmaisen lapsen syntyessä 16-vuotias, joten hänestä oli apua taloudenpidossa ja lastenhoidossa. Ylimääräisiä käsipareja tarvittiin, sillä piti huolehtia, ettei tuli kiukaassa tai padassa päässyt sammumaan, työtä tehtiin tulitikut taskussa. Jos saunan pitäminen oli kannattavaa, oli se myös varsin kuluttavaa ja sitovaa työtä ja vaikuttaakin siltä, että saunan paikka usein pysyi tietyllä tontilla, vaikka omistaja vaihtui. Nordlundin tontti on tästä mallikelpoinen esimerkki. Kun Nordlund luopui saunan pitämisestä vuonna 1865, ilmoitti teurastaja Lönnroth lehdessä pitävänsä saunaa Nordlundin tontilla.²³⁹ Saunan pitäminen siis siirtyi seuraavalle käsityöläiselle. Ei ole selvää miksi Nordlund luopui saunan pitämisestä; muuttiko Nordlund perheineen keskustan tuntumasta muualle vai antoiko Isak Nordlund saunan pitämisen seuraavalle omistajalle? Koituiko Nordlundille tuloja huoneiden

²³⁶ Vainio-Korhonen 2007, 123.

²³⁷ Hiski-tietokanta: Pori: Isak Nordlund.

²³⁸ Porissa saunojen asianmukaisen siisteyden tarkasti terveystoimikunta 1880-luvulta lähtien.

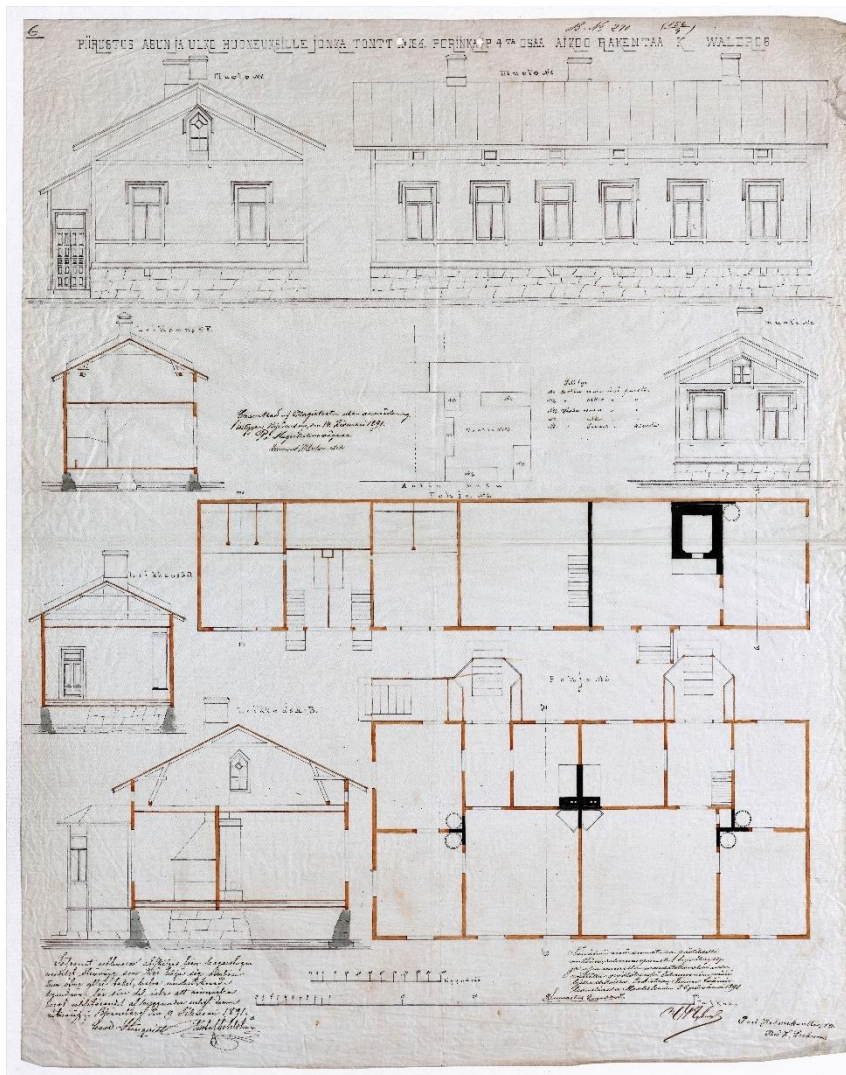
²³⁹ *Björneborgs Tidning* 10.6.1865.

vuokraamisesta eli tuliko Isakista talonomistaja? Tähän viittaavat saunan myöhemmät vaiheet mainoksissa. Myöhemmin tontin omistajuus siirtyi saunamainoksen ylimalkaisesti allekirjoittaneelle Walhroosille, joka alkuun mainosti saunansan löytyvän niin ikään Nordlundin tontilta.²⁴⁰ Jos sauna oli tunnettu tontin omistajan mukaan, kulki saunan liikanimi mukana pitkään. Saunan vuokraajien/tontin omistajien vaihtuessa oli tärkeää, että asiakkaat löysivät tuttuun, vakiintuneeseen saunaansa.

Luvussa 2 esitin Paulaharjun ja Vuorenjuuren käsityksen siitä, että lähes jokaisen talon pihalla sijaitsi sauna. Sjövallin, Koivulan ja Nordlundin tapaukset kuitenkin vahvistavat hypoteesiani siitä, että saunaa ei jokaisen tontin pihamaalta löytynyt ainakaan enää tuhoisten kaupunkipalojen jälkeen, varsinkin kun saunan pitäminen näyttää siirtyneen aina tontin omistajuuden myötä. Vaikka lähteet puhuvat saunoista hiljaa, yleisiä saunoja Porissa kuitenkin oli. Tämä tulee esiin vähemmän mairittelevassa valossa, kun kevättalvella 1862 Porin Kaupungin Sanomat uutisoivat 15.3.1862 kellosepän kisällä Kaarle Anton Ahlbumin joutuneen varkauden kohteeksi saunoessaan vyöttyri Hjulbergin saunassa. Ahlbumilta oli kadonnut A-kirjaimella kirjailtu paita sekä vähäinen summa rahaa. Samainen varkaus mainitaan myös Björneborgs Tidningissä 11.3.1862, mutta erityistä on, että kirjoituksessa mainitaan myös saunan osoite, tontti 156. Mitä tulee varkauksiin, niitä sattui silloin tällöin. Oman vaateparren vieressä olleet saappaat saattoivat houkuttaa ja tilaisuus tehdä varkaan.

²⁴⁰ *Satakunta* 20.12.1890.

Kuva 8. K.Waldroosin rakennukset tontilla 156 neljännessä kaupunginosassa vuonna 1891.

Lähde: KA. Porin maistraatin arkisto.

saunan tarina päättyy 1900-luvun alkuun. Vuonna 1902 tontilla olevia rakennuksia laajennettiin ja vanha sauna joko purettiin tai tiloja hyödynnettiin, kun saunan tilalle nousi meijeri.²⁴²

3.2. Porvarismiesten lavolla: puhdasta liiketoimintaa

Vuonna 1865 Poriin avattiin uusi sauna, joka sai palstatilaa *Björneborg*-lehdessä. Kyseessä oli Porin Kylpylaitos, joka tunnettiin myös nimellä Yhtiön sauna sekä ja Aittaluodon kylpylaitos.²⁴³ *Björneborg* kirjoitti avattavasta saunasta kiinnostuneena muutamaan otteeseen, ensimmäisen kerran 9.12.1865.²⁴⁴ Uutisessa mainittiin kaupunkiin avattavan nyt koko kansan kylpylaitoksen. Sauna rakennettiin Aittaluotoon, Kokemäenjoen välittömään läheisyyteen. Saunan sijainti oli ihanteellinen, sillä pesuvesien kuljetukseen ei tarvittu pitkiä kuljetusmatkoja sekä toisaalta jätevedet oli helppo laskea vieressä virtaavaan jokeen.²⁴⁵ Uutisen mukaan saunoja Porin kaupungista kyllä löytyi, mutta tällaiselle koko kansan saunalle oli kaupungissa ollut kipeä tarve. Keitä toimittaja tarkoitti *koko kansalla*? Neljänneistä ja viidennestä osasta löytyi kyllä saunoja, joissa mainosten mukaan kävi säätyläisiäkin, mutta mikä rajasi osan asiakaskunnasta pois olemassa olevista saunoista?

On kiinnitettävä huomiota siihen, miksi *Björneborg* niin pontevasti tästä kylpylaitoksesta kirjoitti. Syy oli todennäköisesti se, että saunaa oli perustamassa paitsi lehteä julkaissut tohtori Tigersted, myös apteekkari Wahlberg, raatimies Sohlström sekä kauppias Juselius. Omistajat kävivät ilmi seuraavasta saunaa käsittelevästä kirjoituksesta, jonka *Björneborg* julkaisi 8.12.1866. Yhtiön sauna ei ollut mikä tahansa nurkkasauna, vaan sen kerrottiin tarjoavan muun muassa ammekylpyjä, höyrykylpyjä ja kaappikylpyjä. Kansan saunoissa, joissa rahvas peseytyi, ei uudenlaisia höyry- tai kaappikylpyjä saanut. Kylvyt olivat säätyläistön peseytymistapa, jossa kului paitsi vettä myös polttopuita veden lämmitykseen ja näin ollen saunamaksu oli korkeampi kuin kansan saunoissa. Porin kylpylaitoksen voi katsoa liittyvän osaksi kylpyläkulttuurin nousua, sillä sauna tarjosi uudenlaisen tavan hoitaa henkilökohtaista hygieniaa perinteisen lavolla istumisen ja vihtomisen lisäksi. Erilaiset kaappi- ja höyrykylvyt eivät olleet eurooppalaisittain mitenkään uusi ilmiö ja Vuorenjuuri sijoittaa nämä osaksi eräänlaista saunakulttuurin jatkumoa Euroopassa, jossa saunomisesta luovuttiin uuden ajan

²⁴² KA Porin maistraatti. Piirustukset ovat vuodelta 1902. Tällöin vanhaa asuinrakennusta jatkettiin ja osittain palokujalle kaavailtiin rakennettavaksi kaksikerroksista rakennusta, joka oli yhdistetty myymälä ja pakarirakennus, asuinrakennus sekä ulkorakennus navetoiheen, talleineen ja käymälöineen. Vanha sauna oli muutettu meijeriksi.

²⁴³ Porin Kylpylaitos esiintyy eri nimillä lähteissä. *Satakunta*-lehdessä Kylpylaitosta mainostettiin Yhtiön saunana, *Porilainen*-lehdessä Kylpylaitoksena. Kyseessä on kuitenkin sama yleinen sauna, jota myös toisinaan herjattiin ”puulaakin saunaksi”. Yhtiön saunalla ei ole tekemistä vuonna 1910 Aittaluotoon avattuun Uimalaitokseen, jota ylläpiti Porin Uimaseura.

²⁴⁴ *Björneborg* 9.12.1865.

²⁴⁵ Harjula 2007, 31.

kynnyksellä.²⁴⁶ Porin yhtiön saunassa erilaiset kaappikylvyt olivat todennäköisesti juuri kylpyläkulttuurin vaikutusta. Myös kylpylaitoksen sijainnilla oli merkitystä, sillä Suvikummun mukaan ilmasto-olojen ajateltiin vaikuttavan merkittävästi sairauksiin.²⁴⁷ Aittaluoto oli 1860-luvulla etäällä kaupungin keskustasta ja tuolloin vielä hyvälaatuista vettä virtaavan Kokemäenjoen rannalla, joten alue vastasi ehkä näin jossain määrin arvostuksiin maaseutumaisesta miljööstä – joskin vastarannalle oli nousemassa Blomin kaupungin hökkelikylä.²⁴⁸ Sauna ei myöskään sijainnut tyypillisessä työläiskaupunginosassa, rahvaan pihapiirissä, josta likavedet juoksivat kadulle, vaan vehreässä jokimaisemassa, joka tosin oli muuttumassa nopeasti Porin teollisuuden keskukseksi. Aivan asumatonta seutua Aittaluoto ei suinkaan ollut, vaan alueelle muodostui oma puukaupunginosansa, jossa muun muassa sijaitsi ”Pultaaniksi” kutsuttu vuokratalo, joka oli entinen purje- ja köysitehdas sekä myöhemmin Rosenlew-yhtiön rakennuttama Hennalla, joka oli asuinkasarmi tehtaan työläisille.²⁴⁹ Todennäköisesti päätös saunan sijoittamisesta Aittaluotoon oli tapahtunut käytännöllisistä syistä: Aittaluodossa oli tilaa rakentaa sauna ja pesuveden noutaminen viereisestä joesta oli helppoa. Kivi-Porin porvarien talot sijaitsivat myös joen rannassa, mutta tuskin kukaan edellä mainituista herroista olisi ollut valmis sijoittamaan saunaa sisäpihalleen.

Kyseessä olevat porvarismiehet eivät olleet ketä tahansa, vaan mainittu jo Ruuthin 1800-luvun lopun aikalaishistoriikissa kaupungin silmää tekevinä. Ennen varsinaista teollistumisen ajanjaksoa Porin yhteiskunnan yläluokan muodosti joukko kauppiaita, muutama valtion tai kunnan virkamies sekä joitakin tehtaiden omistajia. Saarisen mukaan vain harvoissa tapauksissa varallisuutta oli käsityöläisten tai suomalaisporvarien hallussa.²⁵⁰ Saunayhtiötä perustamassa olleet miehet eivät kaikki kuuluneet taloudellisesti Porin varakkaimpiin, mutta he olivat kulttuurillista eliittiä. Gustaf Sohlström (1821-1907) oli ammatiltaan kauppias sekä toimi myös kaupungin raatimiehenä. Tämän lisäksi Sohlström oli mukana useassa yleishyödyllisessä hankkeessa: vuonna 1874 Sohlström ja tullipäällismies Wilhelm Nordblad laittoivat alulle keräyksen, jolla kartutettiin varoja Reposaa-

²⁴⁶ Vuorenjuuri 1967, 181, 184, 187. Vuorenjuuren mukaan saunakulttuuri alkoi rappioitua 1500-luvun alussa. Saunat olivat Vuorenjuuren mukaan muuttuneet epäsaadelliseksi ja esimerkiksi Napolissa yleisistä saunoista saattoi saada syfilistartunnan. Vuorenjuuri kuitenkin epäilee, että saunojen suosion hiipumiseen saattoivat vaikuttaa paitsi polttopuun ”nollarajan” siirtyminen etäälle sekä toisaalta liinavaatteiden käytön yleistymisen, mikä saattoi vähentää saunomisen tarvetta. Vuorenjuuri 1967, 187.

²⁴⁷ Suvikumpu 2014, 31.

²⁴⁸ Kokemäenjoki saastui nopeasti. Viemärlaitoksen valmistuttua vuonna XXXX jätevedet huuhtoutuivat Kokemäenjokeen. Porin Aittaluotoon avattiin vuonna 1910 uimalaitos, jonka ongelmana oli, että saunayhtiö sekä muuan asuintalo purkivat käymälöiden likavedet lastenaltaaseen. Juuti 2010, 154- 155.

²⁴⁹ Hennalla oli tarkoitettu paperitehtaan työväen asunnoiksi ja oli mukavuuksien puolesta kaupungin huippuluokkaa. Hennalaan tuli sisälle kylmä vesi ja asukkailla oli käytössään vesiklosetit. Rakennuksen suunnitteli Armas Lindgren yhdessä Bertel Lindquistin kanssa. Aukia & Virtanen 1993, 59-60.

²⁵⁰ Saarinen 1972, 513.

Harmaavuorelle rakennettavaa rukoushuonetta varten.²⁵¹ Sohlström oli myös mukana Porin teatteritalon rakentamista varten perustetussa johtokunnassa vuonna 1883.²⁵² Tohtori Tigersted oli myös monitoimimies, joka toimi paitsi ammatissaan kaupunginlääkärinä, että *Björneborg Tidnings-*lehden vastaavana toimittajana ja perusti oman kirjapainon vuonna 1872. Tigersted oli niin ikään mukana johtokunnassa, joka puuhasi Poriin teatteritaloa jo aiemmin, vuonna 1874.²⁵³ Carl Fredrik Juselius oli kaupungin varakkaimpia kauppiaita ja kuului Porin porvariston eliittiin. Apteekkari E. Wahlbergin toimista kaupungissa sen sijaan ei löydy erityistä mainintaa Ruuthin tai Saarisen Porin historiasta.²⁵⁴ Apteekkari Wahlberg ja kaupunginlääkäri Tigersted kuuluivat kaupungin keskikastiin mitä tuli miesten tulotasoon, joka oli suuruudeltaan 6500 markasta 7200 markkaan.²⁵⁵ C.F. Juseliuksen tulot sen sijaan olivat merkittävät ja hän kuului ehdottomasti Porin raharikkaisiin. Raatimies Sohlströmin tuloista ei ole tietoa, mutta todennäköisesti hän kuului varallisuudessaan johonkin Juseliuksen ja Tigerstedin sekä Wahlroosin väliin.

On erikoista, että joukko kaupungin hyvin toimeentulevia porvareita päätti perustaa saunan. Uskon, että motiivit saunan perustamiseen liittyvät yhteiskunnalliseen työhön sekä liiketoimeen. Kuinka tavallista oli, että sauna oli porvareiden omistuksessa? Rahvaan peseytymispaikka Aittaluodon kylpylaitos eli yhtiön sauna ei ensisijaisesti kuitenkaan ollut, mutta ehkä sillä oli tarkoitus nostaa kaupungin saunojen tasoa ja tarjota säädylliset saunatavat ja moraalista esimerkkiä rahvaalle. Ehkä mukana oli myös terveysajattelua, sillä kaupungin lääkäri Tigersted oli luultavasti perillä saunaa koskevasta kirjoittelusta terveyden edistäjänä.

Kylpylaitoksen hinnasto antaa myös viitteitä siitä, että laitoksessa noudatettiin porvarillisen perhekäsityksen mukaisesti säädyllisyyttä. Hinnastoon on eritelty miesten saunataksan olleen yhden

²⁵¹ Saarinen 1972, 709.

²⁵² Saarinen 1972, 783. Porin teatterin hyväksi tehtiin vuosia töitä. Teatterin saamiseksi kaupunginvanhimmat vastaanottivat jo vuonna 1862 herrojen J. Wahlgrenin, J. Grönfeldtin ja A. Björnebergin anomuksen, jossa muun muassa anottiin, että porvaristo luovuttaisi ilmaiseksi tontin teatteritaloa varten. Saarinen arvelee, että hanke kaatui ilmeisesti vuonna 1866 alkaneeseen talouspulaan porvarien käyttäessä tarmonsia omiin liikeyrityksiinsä. Uusi yhtiö teatteritalon rakentamiseksi muodostettiin vuonna 1874. Tämä yhtiö hajosi kuitenkin rakennushallituksen hylättyä teatteritaloa varten laaditut piirustukset. Kolmas yritys teatteritalon saamiseksi käytiin 1880-luvulla ja vuonna 1883 päästiin vihdoinkin aloittamaan teatteritalon rakennus. Porin teatterista kts. Saarinen 1972, 782-784.

²⁵³ Saarinen 1972, 783.

²⁵⁴ Hiski-tietokanta: Pori: Nils Edvard Wahlberg. Porin kaupunkiseurakunnan kirjoissa apteekkari Nils Edvard Wahlberg on merkitty kuolleeksi 5.10.1872, kuolinsyy [vattso] vesitauti. Kuollessaan Wahlberg oli 39 -vuotias. Wahlbergin syntymäkunnaksi on merkitty Taipalsaari. Hiski-tietokanta: Taipalsaari: Nils Edvard Wahlberg, syntyneet 1806-1836. Wahlberg syntyi kappalaisen Abraham Joseph ja Emilia Gustafsdotter Wahlbergin perheeseen. E. Wahlberg oli naimisissa Sofia Charlotta (os. Rosenlew) Wahlbergin kanssa, joka menehtyi vuonna 1888 sydäntautiin. Vuosien 1870-1874 rippikirjassa Wahlbergien osoitteeksi on merkitty tontti 14. Lähde: Porin kaupunkiseurakunnan kirkonkirjat, kuolleet v. 1856-1872. Apteekkari Wahlbergin tiedot ovat niukat, mutta sitä vastoin hänen vaimostaan löytyy tietoa. Sofia Charlotta Rosenlew oli Carl Fredrik Rosenlewin toiseksi nuorin tytär viiden lapsen katraasta. Wahlbergin pariskunta ei saanut lapsia. Koivuniemi 2011, 39, 131.

²⁵⁵ Saarinen 1972, 520.

markan (herrar 1 mark), naisten 75 penniä (frutimmer 75 penni) ja lasten 50 penniä (barn 50 penni).²⁵⁶ Hinnastosta päätellen herrasväen saunakulttuuri erosi kansan saunakulttuurista jo siinä määrin, että naisille ja miehille oli omat saunavuoronsa. Perhesaunan mahdollisuutta ei ollut, vaan miehet sekä naiset ja lapset oli erotettu omille puolilleen. Jakoa erillisiin saunavuoroihin ei mainita Nordlundin, Sjövallin tai Koivulan mainoksissa, mutta mahdollisuus yksityissaunaan oli tilauksesta joissakin kolmannen ja neljännen kaupunginosan saunoissa. Kylpylaitoksen hinnaston perusteella oli mahdollista, että myös säätyläisnaiset kävivät saunassa. Kaupunkien yleiset saunat, joissa säätyläisten saunavuoro oli perjantaisin, tuskin kävi sekasaunoissa naiset ja miehet. Säätyläisistä papisto tuntui saunatavoissaan olevan lähimpänä kansaa, sillä sanomalehdissä tartuttiin välillä yhteissaunomista koskien papiston tapaan maaseudulla saunoa koko talon väki keskenään.²⁵⁷

Porvarismiesten saunayhtiö oli Porissa poikkeuksellinen omistajiensa suhteen ja siksi mielenkiintoinen. Herrasväen saunakulttuuri tuntuu välillä olevan vailla johtolankoja ja saunatutkimus on perinteisesti keskittynyt 1900-luvun kansansaunoihin. Pekka Leimun mukaan kaupunkien kerrostaloissa ei ollut saunoja, sillä sauna ei kuulunut ”ylemmän luokan” tarpeisiin.²⁵⁸ Laaksonen esittää, että 1900-luvun alussa työväki saunoi yhteisissä kansan saunoissa alemman keskiluokan käydessä saunoissa, joissa oli mahdollista varata oma vuoro perheelle. Missä määrin näkemys herrasväen saunattomuudesta pitää paikkansa Porissa? Aittaluodon Kylpylaitos avaa näkökulman herrasväen saunakulttuuriin, mutta on ehkä turhan romanttista olettaa, että kaikki saunan perustajat Tigerstedista Juseliukseen olisivat itse istahtaneet lavolle. Tämä ei suinkaan vähennä kylpylaitoksen arvoa johtolankana, vaan saattaa osoittaa, että ainakin osa porilaisesta säätyläistöstä saunoi ja edisti esimerkillään säädynmukaista saunomista. Merkille pantavaa on myös se, että säätyläisten saunaa piti sen perustamisvaiheessa miehet, eivät vaimot, kuten oli tavallista rahvaan parissa.

²⁵⁶ *Björneborg* 8.12.1866 no 49.

²⁵⁷ *Satakunta* 13.2.1894 no 18. Myös Vuorenjuuri kiinnittää huomiota pappissäädyn saunomiseen. Vuorenjuuren mukaan vanhimmat kirjalliset tiedot saunoista ovat pappiloiden ja kartanoiden rakennusluetteloissa, muun muassa Kalannin pappilasta vuodelta 1411 sekä Hauhon pappilasta vuodelta 1536. Vuorenjuuri 1967, 305.

²⁵⁸ Leimu 2004, 376.

3.3. Työ kodin piirissä – naiset saunayrittäjinä

Maaseudulla oli tavallinen käytäntö, että saunan ja pesuveden lämmitys oli naisten työtä.²⁵⁹ Sauna arkisine toimineen kuului eräänlaiseen naisten alueeseen, jossa itse saunominen tapahtui kuitenkin sukupuolet yhdessä. Porissa yleisten saunojen mainostajina toimi sekä naisia että miehiä. Kaikista lähteistä löytämistäni 51 saunasta, oli mainostajana nainen neljässätoista (14) saunassa.²⁶⁰ Vastaavasti miesten ilmoittamien saunojen luku oli 17. Saunoja, joita mainostettiin talonnumerolla tai sukunimellä (”sauna lämmin X:n talossa”) oli 26. Usein oli myös niin, että sauna mainosti alkujaan aviomies, mutta myöhemmin ilmoittajaksi vaihtui vaimo.²⁶¹ Vaimon oikeus omiin ansiotuloihin vuonna 1889 ei vaikuttanut mainostamiseen naisen nimellä, vaan mainostamista tapahtui jo tätä ennen.²⁶² Frigrenin mukaan jäljet naisten tekemistä töistä on löydettävissä vain sivumennen ja luettavissa rivien välistä.²⁶³ Naisten saunayrittäjäisyys on tällaista rivien välistä luettavaa yrittäjyyttä, sillä esimerkiksi kirkonkirjoihin ei ole merkitty vaimon ammatiksi saunan pitäjää, miehenkin ammatti on jokin muu. Toisinaan naisenkin saunayrittäjäisyys hukkuu leskeyden ja ruokalan pitämisen taakse, kuten Maria Koivulan tapauksessa ja selviää vain sanomalehden sivuilta. Saunan pitäminen oli usein kytköksissä käsityöläisyyteen ja erityisesti käsityöläisten vaimot ovat hyvin edustettuna saunaelinkeinonharjoittamisessa. Saunan pitämisen voi myös määrittää tavalliseksi kodin piirissä tehdyksi työksi, joka ei aikalaisille ollut mitenkään poikkeuksellista. Frigrenin mukaan naisten ansainta miehen rinnalla oli tavallista.²⁶⁴ Saunan pitäminen tekee kuitenkin poikkeuksen käsityöläisioikeuksissa. Kauppaa säädeltiin lailla eikä naisen ollut mahdollista ilman avioliiton tuomia laillisia oikeuksia hoitaa kaupallisia asioitaan. Paras tilanne itsenäiseen ansaintaan oli leskillä, mutta näilläkin vain edesmenneeltä mieheltä perityillä oikeuksilla.²⁶⁵ Toki piioilla ja tehtaan työntekijöinä

²⁵⁹ Naistutkimus 4/1995. Kivimäki ”*Pisteliääät silmät ruumiissani*”.

²⁶⁰ Luku tulee saunamainoksissa mainitun mainostajan nimen mukaan. Naisyrittäjiä on saattanut olla enemmän, sillä kaikki saunat eivät mainostaneet nimellä.

²⁶¹ Esim. Näin oli ainakin Sjövallin saunan kohdalla 1860-luvulla sekä Koivulan saunassa, jossa sepän vaimo Maria Koivula piti sauna.

²⁶² Esim. *Björneborgs Tidning* 1.5.1863. no 18

²⁶³ Frigren 2016, 223.

²⁶⁴ Frigren 2016, 214.

²⁶⁵ Vainio-Korhonen 2007, 126.

toimivilla naisilla oli oikeus sopia työsopimuksensa ja hallita ansaitsemaansa tuloa, mutta itsenäisenä yrittäjänä toiminen oli naiselle hankalaa ennen vuotta 1889. Kaiken lisäksi sauna toi suoraa tuloa perheelle – mainoksissa oli usein laadittu taksa saunalle. Tietenkään ei voi tietää tapahtuiko vaihtokauppaa saunassa käymisen maksun suhteen. Toiko joku sahatyöläinen sahalta ilmaiseksi saamaansa jätetuuta polttopuuksi saunalle ja sai mahdollisuuden ilmaiseen kylpyyn?²⁶⁶ Lähtökohta kuitenkin on se, että saunanpitäjinä naiset käsittelivät rahaa. Sauna elinkeinona tuntuu olevan eräänlaista harmaata aluetta, joka ei kuulunut porvaris- tai käsityöammattien joukkoon. Samanlaisia ammatteja olivat myös ravintoloitsija, kapakoitsija ja ruokalanpitäjä.²⁶⁷ Frigrenin mukaan ammattinimikkeet kertovat vain yhden puolen varhaismodernin työnteon todellisuudesta, jossa ”miehen ammattinimeke antoi statuksen kotitalouden naisille, mutta vaimot työskentelivät sekä kodissa että kodin ulkopuolella todellisuudessa, jossa naisten työ oli samaan aikaan eristetty virallisilta työmarkkinoilta mutta jossa monet työtehtävät – ja suoritukset olivat naisisia tai sellaisiksi soveltuvia.”²⁶⁸ Saunan pitäminen sopi siis naiselle varsin hyvin, erityisesti siitä syystä, että naisilla ja saunalla oli agraarissa perinteessä jo kytkös, joka näytti olevan luonnollinen myös kaupungissa. Eräs huomion arvoinen seikka on ammattikuntajärjestyksen lakkauttaminen vuonna 1868. Määräys salli jokaisen kaupungissa asuvan henkilön harjoittaa haluamaansa ammattia elinkeinonaan yksin, puolisonsa tai lastensa auttamana.²⁶⁹ Ammattikuntajärjestyksen lakkauttaminen on mielenkiintoinen saunojen pitämisen kannalta. Vaikuttaa siltä, ettei saunan pitämistä elinkeinona erikseen säädelty, mutta saunojen sijoittuminen tietyille asuinalueille kertoo siitä, kenen elinkeinona saunat pääasiassa olivat. Myöhemmin elinkeinovapaus vuodelta 1879 vapautti ammatinharjoittamista entisestään. Naisten saunayrittäjyyden määrää ei Porissa säädellyt teollistuminen tai naisten vapautuminen työelämään, vaan se pysyi melko vakiona. Mielenkiintoista on, että 1880-luvulla kasvaa niiden saunayrittäjien osuus, joiden sukupuoli ei ole määriteltävissä mainosten perusteella eli saunamainosta ei allekirjoittanut kukaan tietty henkilö, vaan saunaa mainostettiin esimerkiksi sukunimellä, osoitteella tai talonnumerolla. Nämä saunat olen merkinnyt luetteloon nimeämällä heidät ”tuntemattomiksi”.²⁷⁰

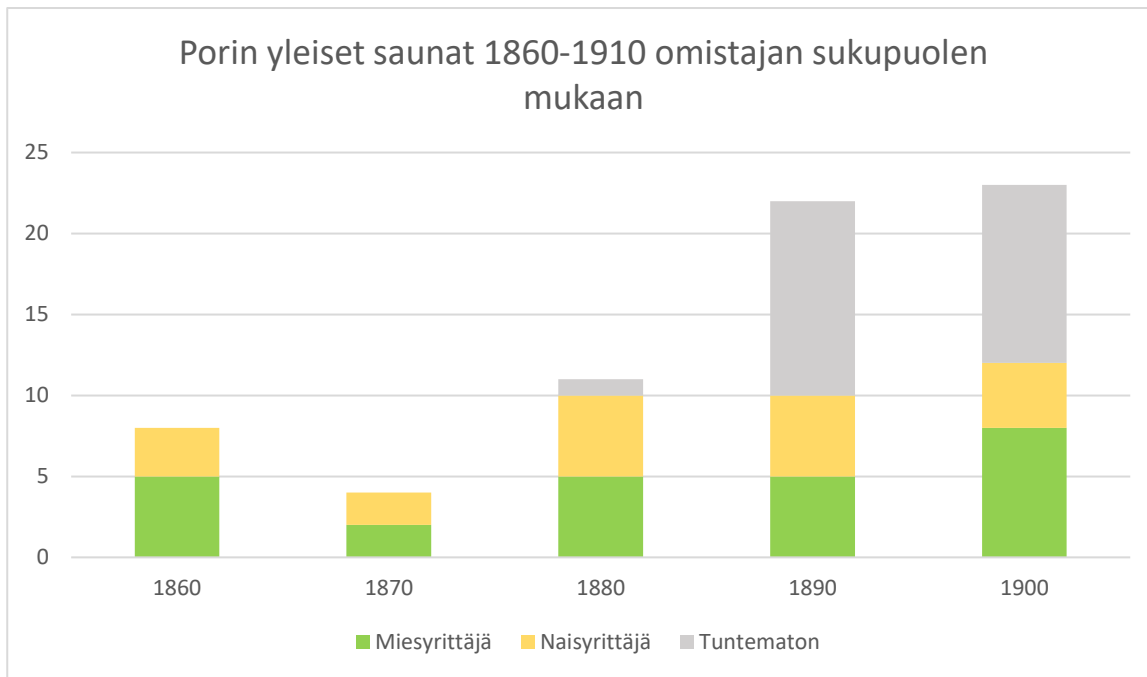
²⁶⁶ Tokila 2002, 20.

²⁶⁷ Vainio-Korhonen 2007, 127.

²⁶⁸ Frigren 2016, 221.

²⁶⁹ Ruuth 1899, 441.

²⁷⁰ ”Tuntematon” -nimeke verrattuna naiseen tai mieheen on kömpelö, sillä saunayrittäjän ei ole ”tuntematon”, jos mainitsee sukunimen. Nämä tuntemattomat saunan pitäjät eivät myöskään sovi lokeroon ”määrittelemätön” tai ”sukupuoleton”, vaan he olivat naisia ja/tai miehiä, joiden mainosten antamien tietojen perusteella heidän sukupuoltaan on vaikea määrittää. Siksi taulukkoon on valittu kömpelö ”tuntematon”.

Lähde: Sanomalehdet: Björneborg 1866-1868; Björneborgs Tidnings 1860-1865; Satakunta 1874-1911, Sosialidemokraatti 1901-1910. Porin kaupungin osoite- ja kunnalliskalenteri 1886-1891.

Frigren nostaa väitöskirjassaan esiin Gunnar Qvistin pioneiritutkimuksen naisten tekemästä työstä. Qvistin mukaan naisille sallitut työt olivat järjestettyjä köyhänavun korvikkeita. Frigren asettaa Qvistin näkemyksen kyseenalaiseksi, sillä tutkimiensä porilaisten merimiesten vaimojen työnkuvat 1800-luvulla olivat laajempia kuin pelkkää köyhänavun korviketta. Sauna naisten elinkeinona ei myöskään ollut järjestettyä köyhänavun korviketta, joskin saunayrittäjinä toimikin usein matalampaan tuloluokkaan kuuluneita käsityöläisiä. Saunan pitäminen sen sijaan saattoi olla houkutteleva työ, sillä siihen saattoi ryhtyä ilman koulutusta. Valkean teon tulipesään ja luukkujen sulkemisen oikeaan aikaan osasivat kaikki, jotka mielivät pysyä lämpiminä ja hengissä aikana ennen keskuslämmitystä.

Tutkimukseni alkuvaiheessa 1860-luvulla saunaa piti Wilhelmina Sjövallin lisäksi myös muuan Maria Mickelson.²⁷¹ Maria Mickelsson mainosti Björneborg -lehdessä 11.4.1868 saunansa lämpeävän joka keskiviikko ja lauantai. Mainoksen mukaan sauna sijaitsi F.E. Grönwallin tontilla, mutta tarkempaa osoitetta tai kaupunginosaa ei mainoksessa mainittu. Porin kaupunkiseurakunnan rippikirjassa vuosilta 1870-1874 on F.E.Grönwallin osoitteeksi merkitty tontti 67 toisesta kaupunginosasta. Tontin rakennuspiirustuksissa vuosilta 1871-1911 ei ole piirretty saunarakennusta.

²⁷¹ *Björneborg* 11.4.1868 no 19

Saunan mainostajasta, Maria Mickelsonista on jäänyt hyvin vähän tietoa lähteisiin. Kirkonkirjoissa 1860-luvulta löytyy yksi maininta kaupunkialueella asuneista Mickelsoneista. Vuonna 1864 työmies Isak Mickelsson ja vaimonsa Amanda Sofia, joka oli tuolloin 32 vuotta, olivat saaneet pojan, Oskar Juliuksen. Maria Mickelson tuskin kuitenkaan oli kyseinen Amanda Sofia.²⁷² Sen sijaan vuosien 1870-1874 rippikirjan mukaan tontilla 66 asui Margaretha Mickelsson yhdessä miehensä, merimies Gustav Michelssonin kanssa. Sanomalehtien mainoksissa ei Marian yhteydessä ei ole mainintaa aviomiehestä, joskaan ei muidenkaan naisten, jotka saunaa pitivät. Toisinaan saunamainoksen yhteydessä tosin oli maininta tontin omistajan ammatista, mutta pääelinkeinon mainitseminen ei ollut säännönmukaista. Maria Mickelsson saattoi olla kyseinen merimiehen vaimo tai joku muu käsityöläisen vaimo tai leski, joka asui Grönwallin tontilla ja oli vuokrannut saunarakennuksen. Täysin varaton ei näet saunan pitäjä voinut olla, sillä hänellä tuli olla pääomaa saunapuihin sekä itse rakennuksen vuokraan. Frigrenin mukaan merimiesten vaimoille erilaiset sivuelinkeinot olivat tyypillinen tapa ansaita rahaa miesten ollessa pitkiä aikoja poissa kotoa.²⁷³ Kotitalouteen liittyvä työ saattoi liittyä myös tiettyyn taloon palkollisena kuuluminen, jolloin saunan lämmittäminen ja hoito olisi saattanut kuulua Mickelssonille. Tällöin hän ei ehkä kuitenkaan itse olisi ilmoittanut saunasta lehdessä.

F.E.Grönwall, jonka tontilla Maria Mickelson liiketointaan harjoitti, on mainittu useastikin kirkonkirjoissa sekä Porin kaupungin historiassa. Ammatiltaan F.E. Grönwall oli porvari ja oluttehtailija. Vuonna 1872 Grönwall avioitui merimiehen tytär Ida Wilhelminan kanssa, jonka kanssa hän oli saanut vuotta aiemmin avioliiton ulkopuolisen lapsen, Karl Fredrikin.²⁷⁴ Miten Grönwall liittyi Maria Mickelsonin saunatoimiin? Oliko Mickelsson vain vuokralaisena ja yrittäjänä tontilla? Maria Mickelsoniin Grönwall tuskin liittyi muuten kuin saunan vuokraajan toimesta, mitä tukee lähteistä piirtynyt käsitys siitä, että saunoja vuokrattiin elinkeinoksi, kun liiketilaa oli vapaana. F.E.Grönwallin nuorikko ei myöskään ollut Mickelssonien tytär, sillä Ida Wilhelmina oli sukunimeltään Grönqvist.²⁷⁵

Saunaa pitäneet eivät olleet useinkaan olleet pitkäaikaisia yrittäjiä 1800-luvun puolivälistä 1900-luvun alkuun. Sekä nais- että miespuolisilla yrittäjillä saunan pitäminen vaikuttaa olleen läpikulkuammatti, jonka saneli asuinpaikan mahdollisuudet. Frigrenin mukaan kaupunkiyhteisöt

²⁷² Amanda Sofian kutsumanimi tuskin kääntyi Mariaksi.

²⁷³ Frigren 2016, 240

²⁷⁴ Perhe kasvoi vielä avioliiton solmimisen myötä neljällä lapsella. Vuonna 1895 oluttehtailija Karl Fredrik on saanut ensimmäisen lapsensa. Oluttehdas periytyi siis esikoispojalle. Hiski-tietokanta: Pori: Karl Frederik Grönwall.

²⁷⁵ Hiski-tietokanta: Pori: Ida Wilhelmina Grönqvist.

reagoivat ympäristöön jatkuvasti: perheenjäseniä syntyi ja kuoli, ihmiset muuttivat töiden perässä, naimattomat perustivat perheitä ja ne, jotka asuivat vuokralla, vaihtoivat usein asuinpaikkaa.²⁷⁶

Kolmas lähteissä esiin noussut naissaunayrittäjä oli Maria Koivula viidennessä osassa. Marian aviomies, seppä Karl Oskar Koivula ilmoitti saunasta lehdessä vuonna 1877, mutta myöhemmin yrittäjänä toimi Koivulan vaimo Maria. Koivulan perheellä oli kuusi lasta, jotka syntyivät vuosina 1878-1890. Sauna toimi tontilla 224 ainakin 13 vuotta, kunnes Marian aviomies kuoli vuonna 1890.²⁷⁷ Miehen kuoleman jälkeen Maria ei enää mainostanut saunaa, mutta todennäköisesti edelleen piti saunaa ja vuokrasi huoneita. Vuonna 1898 Maria Koivula mainosti yhdessä muutamien muiden kaupungin saunayrittäjien kanssa korottavansa saunamaksua.²⁷⁸ Saunan pitäminen vaikuttaa 1860-1900-luvulla olleen erityisesti kotiin liittyvää työtä, jota tekivät naimisissa olevat naiset. Frigren tuo tutkimuksessaan porilaisista merimiesten vaimoista esiin ruotsalaisen historioitsija Ulla Wikanderin näkemyksen siitä, että naimisiin meno antoi tietynlaisen fyysisen turvan muita miehiä kohtaan, jotka ei voineet kajota naimisissa olevaan naiseen väkivalloin tai seksuaalisesti.²⁷⁹ Sanna Kivimäen mukaan vanhassa kaunokirjallisuudessa esiintyy äidillinen saunapiika, joka valmistaa saunan ja toimii passarina.²⁸⁰ Sauna oli paikka, jossa naiset ja miehet olivat yhdessä alasti, joten liikuttiin vahvasti seksuaalisuuden alueella, vaikka yleisesti saunaan liittyvässä aiemmassa tutkimuksessa saunaa on korostettu siveellisenä paikkana. Naimisissa olo ja Kivimäen kuvaama seksuaaliton ”äidillisyyys” olivat todennäköisesti eräänlaisia moraalisia, kirjoittamattomia sääntöjä. Saunan pidossa fyysisen suojan lisäksi aviomiehestä oli käytännön apua raskaissa töissä kuten veden tai puiden kuljetuksessa. Hevosvoimaa käyttöön mahdollisuus oli vain harvalla.²⁸¹

Varhaisista saunayrittäjistä Wilhelmina Sjövall ja Maria Koivula ovat tyypillisiä esimerkkejä myöhempiä naissaunayrittäjiä ajatellen, sillä Wilhelmina ja Maria olivat avioituneita ja perheellisiä. Wilhelmina oli toimeen ryhtyessään jo ylittänyt nuoruusiän, Maria vasta juuri avioitunut nuori vaimo. Maria Koivula ei kuitenkaan ikänsä puolesta vaikuta olleen tyypillisin saunayrittäjä. Ehkä saunan pitämisen ruumiillisuus edellytti fyysistä ja henkistä kypsyä tai mutkatonta suhtautumista ruumiillisuuteen ja saattoi tuoda naiselle myös turvaa. Synnyttäneet naiset olivat myös ehkä soveliaita työhön, jossa työskenneltiin alastomien ihmisten keskellä. Avioliitto tai varttunut ikä saattoivat antaa

²⁷⁶ Frigren 2016, 145.

²⁷⁷ Koivulan sauna esitelty tutkielmassa luvussa 2.

²⁷⁸ *Satakunta* 4.8.1898

²⁷⁹ Frigren 2016, 88. Frigren tosin huomauttaa, että avioliitto ei tuonut turvaa omalta mieheltä, mikäli tämä oli väkivaltainen tai kielsi vaimolta omat ansiot.

²⁸⁰ Kivimäki artikkelissa ”Pisteliäät silmät ruumiissani”, *Naistutkimus* 4/1995

²⁸¹ Maataloutta Porin kaupungissa tutkineen Liisa Nummelinin pro gradu- tutkielmassa mainitaan Turun ja Porin läänissä olleen kaikkiaan 465 viljelmää, joista 199 ei omistanut hevosta, 183:lla oli yksi hevonen. Vuonna 1923 Porin yhteislaitumella hevosia piti 69 hevosenomistajaa. Nummelin 1988, 54.

suojaa naiselle. He olivat jo tulleet tutuiksi ruumiillisuuden kanssa, olleet raskaana ja synnyttäneet lapsia, olleet käsin kosketuksissa luontoon ja ihmiseen. Aina ei kuitenkaan ollut niin, että saunaa pitänyt nainen olisi ollut vielä itse äiti. Pitihän Koivulan juuri avioitunut pariskuntakin saunaa 1870-luvulla. Maria Koivula oli 20-vuotias saadessaan ensimmäisen lapsen, Alma Marian vuonna 1878.²⁸² Tutkimusajanjakson aikana esille ei sen sijaan tullut saunoja, joita olisivat pitäneet naimattomat naiset. Tosin tulosta ei voi pitää varmana, sillä osa saunoista mainosti ilman allekirjoitusta.

Saunan pitäminen naiselle oli mahdollisuus yhdistää kotityö ja ansiotyö. Saunaa tuskin olisi voinut pitää, jos olisi työskennellyt tehtaassa – saunan lämmitykseen, pesuveden noutamiseen ja sen lämmittämiseen meni aikaa, jota ei olisi ehtinyt eikä jaksanut tehdä tehtaan työvuoron loputtua tai palveluspaikasta illalla vapautuessa. Piiat olivat tavallisesti naimattomia ja tuskin he olisivat työskennelleet piikoina, mikäli olisivat omistaneet saunarakennuksen. Tehdastyöpaikkoja naisille oli sitä paitsi Porissa myös hyvin vähän tarjolla ennen vuosisadan loppua. Porin Puuvillatehdas, joka työllisti naisia, perustettiin vasta vuonna 1898.²⁸³ Haapalan mukaan tehdastyö erosi muusta työstä myös siinä, että tehdastyö tehtiin tehtaassa, joka oli erillään kodista ja kotipiiristä. Naiselle työskentely kotipiirissä, saunan pitäjänä, tarkoitti myös sitä, että lapset pystyi hoitamaan kotona. Kaupungin saunat olivat karkeasti ottaen vielä 1860-luvulta 1890-luvulle yhteissaunoja ja koska niissä saattoi käydä koko perhe, ei tarvittu erillistä selänpesijää. Saunakävijät tuli rahastaa, huolehtia pesuvedestä sekä lämmittää saunaa. Tällä välin oman talon lapset saivat olla kotona sen sijaan, että olisivat kulkeneet päivän kaduilla tai antaa naapuruston hoidettavaksi. Vaikka saunan pitäminen kotona saattoi tuoda helpotuksen talouskassaan, olivat saunat myös riskialtis työpaikka: löylyhuoneet tulipesineen olivat vaarallisia erityisesti pikkulapsille ja toisinaan lehdessä oli kirjoituksia menehtyneistä pienokaisista, jotka olivat saaneet kuolettavia palohaavoja saunan kiukaasta. Näissä tapauksissa tyypillistä oli, että äiti oli poistunut hetkeksi saunasta hakeakseen joko polttopuita tai muuta saunassa tarvittavaa, sillä seurauksella, että varomaton lapsukainen oli päässyt leikkimään tulella, joka oli tarttunut lapsen vaatteisiin.²⁸⁴ Porin yleisistä saunoista lasten kuolemantapauksia ei kuitenkaan esiintynyt.

Vaikka saunan pitämistä ei ammattina mainitakaan, uskon, että saunaelinkeinon harjoittaminen oli ulkoisista (riittävä varallisuus omistaa tai vuokrata saunarakennus) syistä säätyyn sidottu ja näin luonnollinen ammatti käsityöläisperheiden naisille 1860-luvun lopulta 1900-luvun alkuun. Työni kannalta on harmillista, että elinkeinoilmoitukset 1800-luvulta ovat kadonneet, sillä ilmoitukset

²⁸² Porin kaupunkiseurakunta, syntyneet 1878-1885.

²⁸³ Saarinen 1972, 375-378; Peltola 2006, 100-101.

²⁸⁴ *Sosiaalidemokraatti*, 22.1.1907, 5.2.1907.

olisivat valottaneet saunan pitämistä ammattina ja todistaneet konkreettisesti siitä, missä yhteiskuntaluokassa saunoja pidettiin ja toisaalta kuka niissä kävi. Sanomalehtimainoksia ainoana lähteenä on vaikea pitää, sillä kaikki saunat eivät ilmoittaneet palveluksistaan lehdessä.

3.5 Saunan pitäminen ammattina

Alussa esitin, että Sjövall oli hyvin tavallinen saunanpitäjä. Seuraava kysymys voisi kuitenkin olla millä tavalla ja milloin Sjövall oli tavallinen saunanpitäjä? Entä mitä tavallisuus Sjövallin tapauksessa piti sisällään, kun kohdetta käsitellään mikrohistoriasta käsin? Peltonen kuvaa mikrohistoriaa metodina niin, että se haluaa tutkia ”poikkeuksellisen tyyppillistä”. Tällöin keskiöön halutaan nostaa ihminen tai tapahtuma, jonka merkitys ulottuu laajalle alueelle. Sjövall, Koivula ja Nordlund ovat tässä tapauksessa *poikkeuksellisen tyyppillisiä* – he olivat tyyppillisiä aikakautena, jolloin Pori alkoi teollistua. Tyyppillisen saunanpitäjän 1860-1900-luvun alussa heistä tekee sen, että he olivat ammattitaustaltaan käsityöläisiä ja avioituneita. Kaiken kaikkiaan vuosina 1860 – 1910 saunaa Porissa pitäneistä oli mainosten mukaan käsityöläisiä 8 saunanomistaja 51 saunasta. Luku ei vastaa todellisuutta, sillä 43 ilmoittaneista saunoista sijaitsi työväen kaupunginosissa ja on oletettavaa, että näissä kaupunginosissa saunaa piti käsityöläinen tai myöhemmin 1900-luvun alussa työmies/työmiehen vaimo. Saunailmoituksissa ei kuitenkaan mainittu aina tarkkaa osoitetta tai ilmoittajan nimeä tai ammattia. Valtavirrasta poikkeavan Sjövallista, Koivulasta ja Nordlundista tekee se, että heillä oli varaa ja sosiaalista pääomaa mainostaa sanomalehdessä. Sosiaalisella pääomalla tarkoitan kirjoitustaitoa sekä oivallusta mainostaa lehdessä. Myöhemmin sanomalehdessä ilmoittaminen alkoi olla tavallisempaa ja erityisesti suomenkielisessä sanomalehdistössä, joskaan kaikki saunat eivät lehdessä tai myöhemmissä osoitekalenterissa saunasta ilmoittaneet. Tällöin osa Porissa toimineista saunoista jää piiloon ja esiin nousevat vain ne, joissa tapahtui lehdissä kirjoitettuja rikkomuksia, terveystarkastaja tarttui huonoon hygieniaan tai saunan omistajalla oli mahdollisuus mainostaa lehdessä. Toisinaan saunoista ei ole jäänyt jäljelle kuin suullinen perintö, kuten Nylundin yleisestä saunasta kuudennessa kaupunginosassa 1900-luvun alkupuolella.²⁸⁵ Tutkimusta tehdessä pohdin useaan kertaan, kuinka kattava tai yleisiä saunoja valottava tutkimus voi olla, kun auttamatta osa tiedosta jää piiloon ja esiin nousee 1800-luvun osalta vain se, mitä viranomaiset ja lehtimiehet saunoista kirjoittivat. Carlo Ginzburg on kuvaillut mikrohistoriallista metodia niin, että tutkijalle ominaista on ”kyky muodostaa näennäisesti merkityksettömien tietojen pohjalta monisäikeinen todellisuus, joka ei ole suoraan koettavissa.” Ginzburg jatkaa metodin esittelyä niin, että havainnoijan

²⁸⁵ Karhunen 2014, 209.

tulee järjestää nämä tiedot siten, että niistä muodostuu kerronnallinen jatkumo.²⁸⁶ Jälkien etsiminen mainoksista, rikoksista, rakennuspiirustuksista, terveystarkastajan raporteista ja artikkeleista tuottaa historiallisen kertomuksen, johon kuitenkin jää auttamattomasti aukkoja. Kaikkia saunoja ja niiden todellisuutta on mahdoton tavoittaa, lehtimainokset ovat vain pieni kurkistusaukko saunoihin. Matti Peltosen mukaan ”menneisyyden tapahtumia ja kertomuksia valaiseva nykyisyyden tietovaranto on perin rajallinen menneeseen todellisuuteen ja sen kaikkiin mahdollisiin merkityksiin nähden”.²⁸⁷ Aukkoja on kuitenkin mahdollista täyttää vihjeillä, joita lähteistä on havaittavissa. Lehdessä ilmoittaminen kertoo esimerkiksi jotain Sjövallin oletetusta asiakaskunnasta. Saunassa saattoi käydä ympäristön käsityöläisiä ja palkollisia, jotka eivät lehteä lukeneet ja tiesivät vanhastaan tontilla olevasta saunasta. Sjövall ilmoitti suomenkielisessä *Porin Kaupungin Sanomia*-lehdessä ylimalkaisesti Sjövallin saunasta, ruotsinkielisessä *Björneborgs Tidningissä* sen sijaan oli mainittu kaupunginosa. Suomenkielisille lukijoille Sjövallin tontin sijainti saattoi olla tunnetumpi kuin kaupungin ruotsinkieliselle säätyläistölle. Ilmoittaminen lehdessä kertoo myös siitä, että mainos oli suunnattu lukutaitoisille ihmisille. Kai Häggmanin mukaan kansanlukutaito oli 1860-luvulla varsin pintapuolista eikä kirkon tarjoama alkeisopetus ollut tuottanut kuin ulkoa lukutaidon. Kansan parissa luku- ja kirjoitustaitoa saatettiin pitää tarpeettomina. Häggmanin mukaan 1800-luvulla papisto sekä kansa tunsivat epäluuloa maallista kirjallisuutta ja sanomalehtiä kohtaan, kuitenkin asenne alkoi muuttua 1800-luvun loppua kohden.²⁸⁸ Kenelle Sjövall 1860-luvulla mainosti saunaansa? Ei lukutaidottomalle rahvaalle, vaan lukutaitoisille (ruotsin- ja suomenkielisille) säätyläisille ja ehkä toisille käsityöläisille. Voi kuitenkin olettaa, että kansa tunsu saunan luultavasti muuta kautta. Tutkimuksessani nousee esille myös muutama muu henkilö 1860-luvulla, jotka eivät edusta tyypillistä tai tavallista saunan pitäjää. Saunatoimeen tarttui 1860-luvulla kourallinen Porin porvarismiehiä perustaen varsin pitkäikäisen saunalaitoksen.

²⁸⁶ Ginzburg 46, 1996.

²⁸⁷ Peltonen 1994, 20.

²⁸⁸ Häggman 2007, 214-219, Markkola 1994, 40. Kansan lukutaito koheni 1900-luvun alkua kohden ja esimerkiksi Pirjo Markkolan mukaan tamperelaisissa työläisperheissä vanhemmat hallitsivat lukutaidon ja esimerkkiperheen kohdalla vanhemmat lukivat mieluummin kauno- kuin uskonnollista kirjallisuutta.

Taulukko 2. (LIITE 2) Saunanomistajat 1860-luvulla sanomalehtimainosten mukaan. Taulukkoon on koottu mukaan omistajan nimi, ammatti, sukupuoli ja osoite, mikäli se on ollut tiedossa.

Sauna	Saunan omistaja	Omistajan ammatti	Omistajan sukupuoli	Osoite
Berg	-	-	-	-
Haapala	Leskirouva Sahlberg	Leskirouva	Nainen	-
Hjulberg	-	Vyöttyri	-	Tontti 156, 4. kaupunginosa
Lönnroth	Lönnroth	Teurastaja	Mies	4. kaupunginosa.
Mickelsson	Maria Mickelsson	-	Nainen	Tontti 67, 2. kaupunginosa
Nordlund	J. Nordlund	Vyöttyri	Mies	4. kaupunginosa
Sjövall	Wilhelmina Sjövall	Kirjansitojan vaimo	Nainen	5. kaupunginosa
Yhtiön sauna	-	Porvari	Mies	Aittaluoto

Lähde: *Björneborg* 8.12.1866, 11.4.1868; *Björneborgs Tidning* 12.10.1860, 14.12.1860 no 15, 1.5.1863, 10.6.1865, 9.12.1865, *Porin Kaupungin sanomia* 1.12.1860: Hiski-tietokanta.

Porin yleisiä saunoja piti 1860-70 -luvulla ainakin viisi käsityöläistä; kaksi vyöttyriä, seppä, teurastaja sekä kirjansitoja. Oliko käsityöläisten saunan elinkeinoharjoitus ilmiönä uusi, teollistumisen ja kaupungistumisen myötä syntynyt sivutoimi oman työn kaventuessa käsityöläisille vai olivatko käsityöharjoittajat huomanneet saunalla saatavan lisätuloja oman leivän kavennettua? Kirsi Vainio-Korhosen mukaan parhaiten toimeentulevia käsityöläisiä löytyi värjärien, nahkurien, köydenpunojien ja kultaseppien keskuudesta. Köyhintä ääripäätä käsityöläisissä edustivat kirvesmiehet, muurarit, suutarit, räätälit ja kankurit.²⁸⁹ Käsityöläisten ja kauppiaiden oli mahdollista oman ammattinsa ohella

²⁸⁹ Vainio-Korhonen 2007, 123.

harjoittaa muuta pienimuotoista liiketoimintaa kuten oluenpanoa, viinanpolttoa, leivontaa sekä todennäköisesti myös saunanpitämistä. Näitä ammatteja ei useinkaan mainittu käsityöläisten yhteydessä ja vaikuttaa siltä kuin saunan pitäminen 1800-luvulla ei olisi ollut ammatti ollenkaan, vaikka sauna kuului kansan arkeen. Vainio-Korhosen mukaan lähteisiin kirjattu ammattijakauma ei aina kerro kaikkea kaupunkilaisten toimeentulosta, mikä tuntuu pitävän saunatoiminnan osalta paikkansa Porissa.²⁹⁰ Saunan pitäminen ammattina oli usein myös pelkkä sivutoimi, kun taas käsityöläiset olivat joutuneet käymään pitkän opintien saavuttaakseen ammatillisen statuksen. Status kiinnitti ihmisen yhteisönsä ja osoitti paikan hierarkiassa. Sama päti myös vaimoihin; koska vaimon ei ollut mahdollista toimia itsenäisenä yrittäjänä, hänen statuksensa oli sepän vaimo, työmiehen vaimo tai leski. Sjövall ja Nordlund edustivat kaupungissa alempaa käsityöläisjoukkoa ja muun muassa muurarien ja seppien joukko ovat edustettuna myös myöhemmin käsiteltävissä luvuissa. Myöhemmissä osoitekalentereissa ei sellaisen käsityöläisen kohdalla, joka omisti saunan, ammatiksi ilmoitettu saunan pitämistä, vaan ammattikunnan, johon hän kuului.²⁹¹ Yhteys saunaan selviää usein muuta kautta, kuten sanomalehtimainoksista.

Teollistuva yhteiskunta loi haasteensa käsityöläisille ja erityisesti 1800-luvun puolivälin jälkeen Poriin alkoi muodostua tehtaita, joilla alkoi olla merkitystä kaupungin elinkeinoelämässä – muutos elinkeinoelämässä tarkoitti muutosta myös elinkeinonharjoittamisessa yksityisellä tasolla. Porin elinkeinorakenne oli muutoksessa ja laivanvarustamisesta elänyt kaupunki alkoi höyrylaivojen yleistyttyä siirtyä teollisuusalalle. Vanhastaan kaupunkiväestö oli koostunut porvareista, käsityöläisistä ja palvelusväestä, mutta kaupunkien teollistuessa asukasmäärä kasvoi ja ammatteja tuli lisää, samalla kun vanhoja käsityöammatteja katosi. Vaikka Pori myöhemmin muodostui teollisuuskeskittymäksi, ei kaupungissa 1860-luvulla kuitenkaan vielä ollut mainittavia teollisuuden haaroja ja hyvin pian, tultaessa 1870-luvulle, osa perustetuista fabriikeista oli jo kaatunut tai pienentänyt tuotantomääriään.²⁹² Merkille pantavia yrityksiä oli kuitenkin muutama, kuten esimerkiksi Porin Tulitikkutehdas, jossa jo vuonna 1858 työskenteli viisi mestaria ja 360 työläistä.²⁹³ Porin merkittävin teollisuuden muoto oli kuitenkin sahateollisuus, joka toimi 1850-luvun jälkeen kaupungin suurimpana työllistäjänä.

Samalla kun kaupunkiin syntyi teollisuuslaitoksia, Porin elinkeinoelämä muuttui ja useat vanhat käsityöammatit alkoivat kadota, ensimmäisenä värjärit ja purjekankaiden kutojat. Käsityöntekijät

²⁹⁰ Vainio-Korhonen, 2007, 123.

²⁹¹ Porin kaupungin osoite-, elinkeino- ja ilmoituskalenterit vuosina 1886-1896.

²⁹² Saarinen 1972, 171; 174.

²⁹³ Saarinen 1972, 170.

anoivatkin usein ammatin vaihtoa huonon toimeentulonsa vuoksi. Voi siis hyvin kuvitella, miksi juuri käsityöläiset tarjosivat saunaa käytettäväksi korvausta vastaan. Toisaalta kun tehtaas tekivät tarpeettomaksi vanhoja käsityöläisammattia, houkuttivat työpaikat kaupunkiin työväkeä, joka tarvitsi palveluja, kuten yleisiä saunoja. Saunan pitäminen käsityöläisten toimenä ei ollut vain teollistumisen tulosta, vaan vanhaa perintöä, jonka juuret olivat ammattikuntajärjestyksessä ja jota teollistuminen vahvisti. Saunan pitäminen on luonteeltaan sosiaalista työtä ja käsityöläiselle työ oli Vainio-Korhosen mukaan kokonaisvaltainen elämäntapa, joka kattoi kaikki elämänalat mukaan lukien sosiaalisen kanssakäymisen.

Muutos Porin teollistumisen ja väestönkasvun kanssa kulkee hyvin samaa tahtia muiden Suomen teollisuuskaupunkien kanssa. Vaikka Pori ei missään nimessä ollut suurkaupunki ja Suomenkin tilastoissa viidennellä sijalla, oli länsimainen elinkeinorakenteen muutos havaittavissa Porissakin. Aikalainen Georg Simmel luonnehti vuonna 1903 Suurkaupunkiesseessään uutta talouselämää

Talouspsykologisesti olennaista tässä on, että alkukantaisimmissa oloissa tavara valmistetaan sille asiakkaalle, joka tilaa tavarat, jolloin valmistaja ja tilaaja tuntevat toisensa. Moderni suurkaupunki sen sijaan elää melkein yksinomaan markkinatuotannosta, eli tavara tuotetaan tuntemattomille ihmisille, joita valmistaja ei tule ikinä näkemään²⁹⁴.

Simmelin näkemys suurkaupungista ja kaupungistumisesta on ristiriitainen. Simmel näki, että kaupungistumiseen liittyi rahan vallan läpitunkeva voima.²⁹⁵ Teollistuvassa Porissa käsityöläisten joutuminen ahtaalle lisäsi kuitenkin vaihtoehtoisia elinkeinon tapoja ja saunan pitäminen oli hyvin ihmisläheinen ja kokonaisvaltainen liiketoimi, jossa käsityöläinen edelleen tuotti palveluja asiakkailleen, jotka todennäköisesti kävivät usein asiakkaana tutussa saunassa. Toisaalta teollistuminen ja kaupungistuminen myös vauhdittivat palvelualan syntyä, jolloin myös saunan pitäminen alkoi muuttua. Pirita Frigrenin mukaan kaupunkiin muutti yhä enemmän väestöä, joka ei löytänyt paikkaansa porvarissäädyn kauppias- tai käsityöläisammateista, vaan porvariston ja kaupunkilaisten palvelemisesta sekä muista sekalaisista ja satunnaisista toimeentulon muodoista.²⁹⁶ Konkreettisesti saunan pitämisen muutos näkyy lehti-ilmoituksissa, joissa saunan sijainti oli aiemmin mainittu ylimalkaisesti kaupunginosan tai tontin/talon omistajan mukaan. Viimeistään 1880-1890-luvun vaihteessa saunaa ryhdyttiin markkinoimaan osoitteella. Kaupungin kasvaessa uusi kaupunkiyhteisö ei olisi löytänyt peseytymispaikkaa ilman osoitetta. Kaupunkilaisten palveleminen

²⁹⁴ Simmel 2006, 30.

²⁹⁵ Simmel 2006, 29-31.

²⁹⁶ Frigren 2016, 69.

toimeentulona muuttuu saunan pitämisessä myös sikäli, jolloin muutos alkaa näkyä rakennetussa ympäristössä. Sauna ei enää ole vain sivuelinkeino, vaan vanhat saunarakennukset katoavat katukuvasta ja korvautuvat muun muassa meijereillä ja samaan aikaan sauna muuttuu liiketoiminnaksi.

Saunakulttuuri oli siis läpi 1800-luvun lopun ja 1900-alun teollistumisen myötä murroksessa ja myös sauna itsessään muuttui eräänlaiseksi ”pesulaitokseksi”, jolloin sauna käsityöläisten elinkeinona väistyi tai ainakin muutti muotoaan pienimuotoisesta sivutoimesta suurempia resursseja vaativaksi elinkeinoksi, liikeyritykseksi. Kaupunkikuva ja perinteinen kotiin sidottu käsityöläisten elämäntapa oli muutoksessa ja pieniä, pihan perällä sijaitsevia saunoja purettiin ja tilalle rakennettiin esimerkiksi meijeri kuten aiemmin esitellyllä tontilla 156 neljännessä kaupunginosassa, jossa sijaitsi ”vanha saunariivi”.²⁹⁷ Kaupunkiin perustettiin 1800-luvun lopulta lähtien erilaisia ja eritasoisia ”kylpylaitoksia”, jotka tarjosivat yleistä saunaa modernimmissa puitteissa ja joihin palkattiin erillistä työväkeä. Aiemmin käsityöläisen perhepiiriin oli kuulunut oppipoikia ja kisällejä, jotka saattoivat asua perheissä vuosia. Eräs näistä uudenlaisista yleisistä saunoista oli Elisabetin kylpylaitos, jonka esittelen luvussa 4.3. Kylpylaitokseen oli palkattuna sen avautuessa 12 työntekijää.

4. 1880-1910-luku: Puhtautta ja terveyttä sielulle ja ruumiille

Lähestyttäessä 1800-luvun loppua erilaiset yhteiskunnalliset kysymykset koskettivat saunakulttuuria sekä välillisesti että suoraan. Saunoja ja niissä tapahtuneita muutoksia ei voi nivoa vuosikymmenien mukaan, vaan muutokset tapahtuivat hiljalleen ja päällekkäin limittyen yhteiskunnalliseen keskusteluun sekä ympäristön muutokseen. Seppo Knuuttilan mukaan ”mentaliteettien hidasliikkeisyyttä on useimmiten tulkittu niin, että ihmiset elävät fyysisesti nykyisyydessä (historiallisessa preesensissä) vaikka menneisyyden pitkät aallot vielä huuhtelevatkin heidän ajattelutapojaan ja uskomuksiaan”.²⁹⁸ Saunomistapoja muokkasivat yhtäaikaaisesti saunakulttuurin sidos agraariin yhteisöön, teollistuminen ja työväenkysymys sekä yhtäältä tietämys bakteereista ja siveellisyyskysymys. Tässä luvussa käsittelen saunomisen tapoihin liittyneitä mentaalisia ja käytännöllisiä muutoksia.

²⁹⁷ KA. Porin maistraatin rakennuspiirustukset, IV kaupunginosa, tontti 156. Piirustukset vuodelta 1902.

²⁹⁸ Knuuttila 1994, 24.

4.1 Puhtauden vaatimus

Yhteiskunnalliseen keskusteluun nousi 1800- ja 1900-luvun vaihteessa hygienian vaatimus, jonka ensisijaisena tarkoituksena oli ennaltaehkäistä sairauksia. Harjulan mukaan ”kun kansakunnan terveydentilaa katsottiin voitavan kohottaa puuttumalla sairauksille altistaviin tekijöihin, huomion kohteeksi nousivat sekä ihmisten elintapojen, että elinympäristön terveysvaikutukset”.²⁹⁹ Hygienian vaatimusta lisäsivät lähihistorian yhteiskunnalliset katastrofit kuten 1860-luvun nälkävuodet, joiden aikana kuolemaa niitti paitsi nälkä myös taudit. Nälkävuosia ja niiden vaikutuksia Porissa kuvasi Ruuth:

Mutta varsinainen hätä alkoi vasta seuraavana vuonna*. Kuume ja muut tarttuvat taudit alkoivat raivota, samaan aikaan kun puolialastomat kerjäläisjoukot muilta paikkakunnilta tulvailivat kaupunkiin. Kuolleiden luettelo – viidettäkymmenine kuolemantapauksineen kuukaudessa - oli 6,7 eli 8 kertaa suurempi kuolleiden lukumäärä tavallissa oloissa, lukuunottamatta sitä noin 50:een nousevaa määrää vieraita kerjäläisiä, joka, sorruttuaan kaduille ja teille, joka kuukausi haudattiin kaupungin hautausmaahan.³⁰⁰

Nälkävuosien katastrofi jäi muistijälkeen ja varpaillaan tartuntatautien suhteen oli myös esivalta, sillä marraskuussa 1875 *Satakunta* julkaisi Keisarillisen senaatin kehotuksen papistolle, joka välittäisi kansalle ”warokeinoja” ruttoa vastaan. Kehotus perustui piirilääkärien kertomuksiin siitä, kuinka tauteja ei oteta tosissaan, vaan sairaita pidettiin samassa tilassa terveiden kanssa ja vietiin jopa saunaan, jolloin ”helppokin tauti tulee kokonaan parantumattomaksi”.³⁰¹ Vaikka saunojen yhtäältä nähtiin levittävän tauteja, pidettiin saunaa myös terveyttä edistävänä. Saunan terveydellisiin vaikutuksiin alettiin kiinnittää huomiota ja *Satakunta* julkaisikin niin *Suomen Terveystieteiden* kuin *Suomen Kuvalehden* artikkeleita saunan yhteydestä terveyteen.³⁰² *Sosiaalidemokraatti* käsitteli terveyttä maanläheisemmin ja varoitteli kansaa menemästä influenssaa sairastaessa saunomaan ja varoitteli syyhyn saamisesta yleisissä saunoissa.³⁰³ *Porilaisessa* otettiin kantaa sairaana saunomiseen

²⁹⁹ Harjula 2007, 16

³⁰⁰ Ruuth 1899, 447-448. *seuraavana vuonna eli vuonna 1867.

³⁰¹ *Satakunta* 27.11.1875.

³⁰² Toukokuussa 1874 *Satakunta* julkaisi luontolääkäriksi tituleerattu Jaakko Bäckin kirjoituksen siitä, kuinka sauna hoitomuotona tulisi ottaa huomioon sairaita hoidettaessa. *Satakunta* 2.5.1874. Alun perin julkaistu *Suomen Kuvalehdessä*, numero ei tiedossa.

³⁰³ *Sosiaalidemokraatti* 9.1.1908, 3.12.1910.

otsikolla ”*Tauti woipi useinkin tarttua!*”.³⁰⁴ *Porilaisen* havainnollistava tarina Suistamon Laitilaisten kylässä asuneesta työstä, joka ei ottanut lääkärin kehotuksia todesta, vaan nukkui ”pilkkukuumesten” sairaiden kanssa samassa pedissä, söi samalla lusikalla ja kylpi sairaan käyttämällä vihdalla. Pian tyttö sairastuikin ”pilkkukuumeseen” ja seurasi ”kuolon kutsua manalaan”. Tarina ohjeita kuuntelemattomasta työstä toimi esimerkkinä terveydelle vaarallisesta toiminnasta. Puhtauden merkitys sairauksien estämisessä oli tunnustettu jo aiemmin, mutta valistustoiminnassa riitti työsarkaa, sillä kansa ei välttämättä ottanut ylemmältä tasolta tulevia ohjeita vastaan.³⁰⁵ Elias Lönnroth, joka kansatieteilijän lisäksi oli ammatiltaan lääkäri ja julkaisi vuonna 1832 (teos julkaistiin uudestaan 1856) *Suomalaisen talonpojan kotilääkäri* - teoksen, ei myöskään suositellut sairaana ei saunottavan.³⁰⁶ Lönnroth kuitenkin piti sauna tauteja ehkäisevänä erityisesti työmiehille, joille ”rasitettuna, märkinä, wiluisina, on sauna iltasella hywin terveellinen ja estää monta tautia tulemasta”.³⁰⁷

Käytäntö ja ihanteet erosivat kuitenkin toisistaan ja se, mikä näyttäytyi 1800-luvun lopulla *Suomen Terveysdenhoito-lehdessä* korkealentoisena puhtauden ja terveyden korostamisena, tuntui olevan kaukana käytännön elämästä, puukaupungin sisäpihojen takaosissa sijaitsevista saunoista, joissa pestiin viikon liat ja korkeintaan aseteltiin vaatteet naulaan niin, etteivät ne koskisi likaisimpia myttyjä pukuhuoneen penkillä.³⁰⁸ Saunojen siisteys oli luultavasti ajan tapaan hoidettu – saunassa käytetyt ämpärit tuli päivän päätteeksi pestä, vihtoja vaihtaa uusiin ja likavedet johtaa ulos rakennuksesta. Saunojen siisteyttä myös valvottiin kaupungin toimesta terveystoimikunnan kiertäessä tarkastamassa saunojen olevan asianmukaiset.

Porissa oli 1890-luvulla 22 yleistä sauna. Kaupungissa todennäköisesti oli muitakin yleisiä saunoja, vaikka ne eivät lehdissä tai osoitekalentereissa ilmoittaneetkaan. Kun kaupunginasukasluku oli vuonna 1890 noin 10 010 henkilöä, olisi yhtä sauna käyttänyt 455 asiakasta. Luku tuskin täsmää. Saunoja oli varmasti enemmän kuten myös kaupunkilaisia, jotka eivät käyttäneet sauna säännöllisesti tai ehkä hyvin harvakseltaan. Sauna liitetään vahvasti suomalaisuuteen, mutta ehkä kaikki kaupungin (tai maakuntien) asukkaat eivät saunasta perustaneet.³⁰⁹ Kaupunkilaisten hygienian

³⁰⁴ *Porilainen* 6.4.1894.

³⁰⁵ Kati Mikkola 2009, passim.

³⁰⁶ Lönnroth 1981, 12.

³⁰⁷ Lönnroth 1981, 13.

³⁰⁸ Laaksonen 1994, 79. Laaksosen mukaan vaatteet pyrittiin asettelemaan niin, etteivät likaisimpien kansasaunojen vaatteissa olevat syöpäläiset leviäisi.

³⁰⁹ Saunassa käymiseen tuntuu liittyvän eräänlainen kaanon, jossa saunassa käyminen liitetään suomalaisuuteen. Kuitenkin esimerkiksi suomenruotsalaiset Ahvenanmaalla ja Varsinais-Suomen, Vaasan seudun ja Länsi-Uudenmaan saaristossa ovat käyttäneet sauna 1800-luvun lopulla pääasiassa kuivaustarkoitukseen. Lisäksi saamelaisilla sauna on ollut harvinainen. Laaksonen 1994, 7.

hoidosta antaa viitteitä Vera Hjeltin tekemä työläisten asuinoloja koskeva tutkimus vuosilta 1907-1908, jonka mukaan porilaisten perheiden vuotuisista kuluista puhtauden³¹⁰ hoitoon kului 0,4 - 3,8 prosenttia riippuen perhekunnan koosta.³¹¹ Vertauksena voi todeta, että ravinto vei 44,5 – 68,9 prosenttia perheiden vuotuisista kuluista, lämpö ja valo 2,1-6,1 prosenttia ja sivistystoiminta 1,4-14 prosenttia.³¹² Korkeimman summan vuosiansioistaan puhtauteen käytti nahkurin seitsemän henkinen perhe; isä, äiti ja 5 lasta, joilta kului hygienian hoitoon 44,60 markkaa vuodessa. Koska luku käsittää kaikki puhtaudenhoitoon käytetyt rahat, summasta ei voi päätellä kuinka paljon perhe käytti rahaa erityisesti saunomiseen. Kuitenkin jos lasketaan, että seitsemänhenkisen perheen saunakulut olisivat olleet yli 12-vuotialta 15 penniä ja 7,5 penniä lapselta, olisi kyseisen perheen saunakulut olleet vuodessa 36 markkaa, mikäli perhe olisi käynyt kerran viikossa saunassa.³¹³ Nahkurin perheessä oli isä, äiti ja 5 lasta, joista vanhin lapsi oli 14. Omassa esimerkkilaskelmassa olen laskenut 14 -vuotiaan aikuiseksi, jotta saunamaksuihin käytetty summa ei vääristyisi ainakaan alakanttiin.³¹⁴ Perheen puhtauteen käyttämän korkean summan perusteella voisi päätellä perheen arvostaneen puhtauden hoitoa. Kuitenkaan ei voi tietää onko nahkuri laskenut puhtauden hoitoon esimerkiksi nahan käsittelyssä tarvittavia aineita, vaikka talous-, huone- ja työkalut ovat taulukossa eritelty erikseen. Vastaavasti vähiten rahaa puhtauteen, saippuaan, pesuihin ja kylpyihin käytti puuvillatehtaan työläinen, jonka perheessä oli isä, äiti ja neljä alaikäistä lasta. Vuodessa perheen puhtauteen käytetty summa oli 7,7 markkaa, joka ei olisi kattanut perheelle viikoittaista saunaa. Perheen ei osalta ei voi kuitenkaan tietää oliko perheellä oma sauna, sillä asuinmenojen osalta on huomautettu, että perheellä oli oma talo eikä näin ollen vuokramenoja. Esimerkkitapauksissa on myös huomioitava, että Porin osalta työolotutkimuksessa oli otettu mukaan 14 perhettä, jotka käsittivät 80 henkilöä. Saunomiskäytäntöjen suhteen tähän laskemaan ei voi luottaa pienen otantansa vuoksi (noin 8 prosenttia kaupungin väkiluvusta), mutta puhtauteen käytetyt varat kuitenkin osoittavat, että henkilökohtaisen hygienian hoito saattoi vaihdella saman sosiaaliluokan sisällä paljonkin.³¹⁵ Puhtauteen käytetyt varat eivät myöskään kerro suoraan hygienian arvostuksesta, sillä käsitykset

³¹⁰ Huonekuntien yksityiskohtaiset vuosimenot on jaoteltu. Tässä kyse menoryhmästä ”Puhtaus: saipp., pesu, kylvyt”, Työtilasto XIII 1908-1909, 1912, 117-120.

³¹¹ Työtilasto XIII 1908-1909, 1912, 120

³¹² ”sivistys ja yhteiskunnallinen toiminta”.

³¹³ Satakunnassa joukko porilaisia saunan omistajia ilmoitti saunamaksujen nousevan niin, että aikuisen saunamaksu oli 15penniä, lapset puoleen hintaan. Tässä laskun kaava on ollut seuraava: perheessä aikuiseksi laskettavia oli 3 eli 3 x 0,15 x 4 x 12. Eli kolmen aikuisen saunamaksu olisi ollut viikossa, kuukaudessa ja vuodessa.

³¹⁴ Työtilasto XIII 1908-1909, 1912, 119. Perhe nro.12.

³¹⁵ Porin osalta tutkimuksessa oli mukana kuorma-ajuri (3 henk.perhe), puuvillatehtaalainen (3henk.perhe), kirjansitoja (4henk.perhe), värjäri (4henk.perhe), räätäli (5henk.perhe), ulkotyömiies (6henk.perhe), puuvillatehtaalainen (6henk.perhe), suutari (6henk.perhe), tehtaantyömiies (6henk. perhe), värjäri (6henk.perhe), tehtaantyömiies (7henk.perhe), nahkuri (7henk.perhe), puuvillatehtaalainen (8henk.perhe), puuseppä (8henk.perhe). Yhteensä 80 henkilöä, joista 13 avioparia, 1 leskivaimo, 51 lasta (alle 18vuotta) sekä 2 muuta henkilöä.

riittävästä puhtauden hoidosta saattoivat vaihdella nekin. Lisäksi sauna saattoi olla se, mistä karsittiin tarpeen vaatiessa, jotta olisi riittänyt rahaa ruokaan.³¹⁶ On myös huomautettava, että Hjeltin tutkimus koski työväenluokkaa, jonka asumisolot ja perhe nousivat yhteiskunnalliseen keskusteluun teollistumisen ja 1800-luvun lopun myötä. Matti Peltosen mukaan menestynein osa suomalaisesta sosiaalishistorian harrastuksesta on ”kysymysten” historiaa. Kysymysten historiassa katse on käännetty jollain tapaa problemaattiseksi pidettyihin kohteisiin kuten työväenkysymykseen, maanvuokrakysymykseen, alkoholikysymykseen ja naiskysymykseen.³¹⁷ Porvariston henkilökohtaisen hygienian hoito ei ollut ongelma aikalaisten silmissä eikä ole jäänyt tilastoa siitä, kuinka paljon apteekkarin tai tehdaspatruunan perhe käytti vuodessa rahaa saippuaan.

Mitä tulee kaupungin puhtauteen, Porissa siihen kiinnitettiin huomiota eri tavoin, vaatien muun muassa ajanmukaista viemärijärjestelmää. Erityisesti päänvaivaa aiheuttivat käymälät, joista oli merkintä terveyspoliisilla lähes jokaisen kuukauden raportissa vuosina 1883-1905. Esimerkkinä terveyspoliisin merkinnät kesältä 1892 kertoivat, kuinka käymälöiden likavesi [spillning vatten] valui kadulle kolmannessa kaupungin osassa. Terveyspoliisin raporteissa myös kerrotaan, kuinka kaupungin yleisiä käymälöitä puhdistettiin pesemällä sekä desinfioimalla kalkilla ja suosammaleella. Erästä leipomosta terveyspoliisi kirjoittaa, kuinka väkevä lanta haisi leipomossa, joka oli erotettu vain ohuella lautaseinällä vieressä sijaitsevasta hevostallista.³¹⁸ Joka tapauksessa 1890 – luvun ja 1900-luvun eräänlaisena isminä voi pitää puhtauden ja hygienian ulottamista arkiseen toimintaan ja ympäristöön. Näin hygienia ei ulottunut vain ihmisten henkilökohtaisen puhtauden hoitoon, vaan myös ympäristöön ja erityisesti asumiseen. Agraarista elämäntavasta ammentava saunakulttuuri sopeutui kaupunkimaiseen ympäristöön, mutta toisaalta itse saunakulttuuri muuttui uusien aatteiden ja uuden ympäristön myötä. Viikoittainen puhdistautuminen sai uuden ulottuvuuden hygieniakasvatuksen juurtuessa arkipäiväisiin rutiineihin ja toisaalta yhteiskunnallisten kysymysten myötä saunassa käyminen hiljalleen privatisoitui ensin niin, että 1920-luvulle tultaessa yhteissaunomisen ajanjakso tuli päätökseen kulminoituen toisen maailmansodan jälkeiseen tilanteeseen, jossa saunat rakennettiin oman kodin kellariin tai pihan perälle. Saunassa kävi tällöin enää oma perhe tai korkeintaan naapurit – hekin omalla vuorollaan. Saunan ja uuden kaupunkimaisen elämän asettuminen yhteen on kiinnostavaa, sillä se kuvaa ihmisen sopeutumista uuteen järjestykseen, modernisoituvaan Suomeen. Antropologi Mary Douglasin mukaan lika loukkaa

³¹⁶ Puhtauteen vähiten rahaa käyttänyt puuvillatehtaalaisen perhe (nro 6); mies, vaimo ja 4 lasta, käytti muihin kuuden hengen perheisiin nähden toiseksi vähiten rahaa esimerkiksi ruokaan. Asunto oli perheen oma, joskin vuokraksi on arvioitu 168mk/vuosi. Vuokra olisi ollut yksi vertailuryhmän kalleimmista. Työtilasto XIII 1908-1909, 1912, 118. Perhe nro 6.

³¹⁷ Peltonen 1988, 7.

³¹⁸ Porin kaupungin arkisto; Porin perusturvakeskus. Terveyspoliisin raportti, toukokuu ja elokuu 1892.

järjestystä, jolloin liian poistaminen ei ole negatiivinen teko, vaan positiivinen yritys järjestää ympäristöä.³¹⁹ Oliko teollistuvan ja kaupungistuvan yhteiskunnan uusi elämäntapa aatteineen ”likaa”, jota piti siistiä ja järjestää jotta sopeutuminen nopeasti muuttuvaan yhteiskuntaan olisi käynyt kivuttomammin? Teollistuvassa ja modernisoituvassa yhteiskunnassa paikkaansa eivät etsineet vain työläiset, vaan myös säätyläistön tapa elää tuli muuttumaan, jolloin Douglassin näkemys positiivisesta tavasta järjestää ympäristöä saa uuden ulottuvuuden. Suomessa modernisaatio ja hygieniä-aate osuivat yksiin ja esiin nostettiin siveellisyyden vaatimus sekä työväestön perhemalli, jonka nähtiin loukkaavan yhteiskuntajärjestystä. Keskeisellä sijalla tässä hygieniä-ajattelussa oli erityisesti kaupungistuminen, sillä koettiin, että kaupunkimaisessa ympäristössä taudit levisivät huonon ja epäpuhtaan ilman kautta, mutta kaupunki edusti myös moraalista rappiota, mielen likaisuutta. Kaupungistuminen ja siihen liittyneet ongelmat nostettiin esiin myös Porissa sekä sen yleisissä saunoissa.

4.2 Saunasta kylpylän kautta hospitaaliin

”Sauna on köyhän lasaretti, oli täällä entisaikana tapa sanoa. Sen piti auttaa kaikissa taudeissa vähän eri tavalla käytettynä. Jos ei sauna, viina ja terva auttanut, oli tauti kuolemaksi, mutta lapsille hampaiden puhkeamisen aikana se oli [pakoista], että lapselle täytyi sauna laittaa vaikka rukin kehrävarsista, jos ei muita puita ollut saunan pesään laitettavaksi.”

Nousiainen 1935.³²⁰

Sanonta Nousiaista 1930-luvun puolivälistä kuvaa, millainen merkitys saunalla oli rahvaalle aikana, jolloin terveydenhoito oli tuberkuloosin ehkäisytyötä ja lääkärissä käynti harvinaista. Synnytyskin hoidettiin 1800-luvun lopulle saakka pääasiassa saunassa tai muissa ulkorakennuksissa.³²¹ Kaupungeissa toimi tutkielman aikarajauksen aikana kulkutautisairaaloihin, mutta pienet vaivat ja nirhamat pyrittiin hoitamaan omin avuin.³²² Toinen sanonta Yläneeltä vuonna 1914 kuvaa saunaa myös käytännön läheisesti; ”Sauna on köyhäl lääkäri”.³²³ Hygieniä liittyikin alkujaan erityisesti terveydenhuoltoon, jossa 1800-luvun lopulta alkaen terveydenhuoltoa tarkasteltiin erityisesti

³¹⁹ Douglas 2000, 47.

³²⁰ Nirkko 2010, 30.

³²¹ Lindgren 2012, 27.

³²² Minna Harjulan mukaan kulkutautisairaaloiden ylläpitäminen oli keskeinen käytäntö epidemioiden puhjettua, mutta ensisijaista oli sairauksien ennaltaehkäisy. Koleran pitäminen Suomen rajojen ulkopuolella oli 1800-luvun lopun keskeinen tavoite. Harjula 21.

³²³ Nirkko 2010, 116.

alkoholin, tuberkuloosin ja sukupuolisuuden kautta, mihin liitettiin voimakas moraalinen ja hygieeninen ulottuvuus.³²⁴

Saunaan suhtauduttiin 1900-luvun alussa vielä hyvin kaksijakoisesti: se oli rahvaan peseytymispaikka, jonka hygieeniset ja terveydelliset hyödyt tunnustettiin, mutta yhtäältä kiinnitettiin huomiota niin yhteissaunomiseen kuin hygieenisiin käytänteisiin. Vuonna 1901 tohtori Max Oker-Blom oli pitänyt esitelmän Lappeenrannan lomakursseilla saunasta ja esitelmä julkaistiin vielä samana vuonna *Suomen Terveystieteiden lehdessä*. Esitelmässään Oker-Blom opasti, että saunassa tulisi käydä kerran viikossa ja tällöin vaihtaa päälle puhtaat alusvaatteet.³²⁵ Huomiota tuli kiinnittää myös ihohuokosten puhdistumiseen. Esitelmässään Oker-Blom syytti saunaa ihmisten likaisuudesta, sillä sen puhtaana pitävään vaikutukseen luotettiin liikaa. Oker-Blomin mukaan jokaisen kodin tulisi varustautua pyyheliinoin ja pesuvadein. Saunat olivat täynnä bakteereja, jotka levisivät lauteiden kautta kaikkialle ihoon.³²⁶ Oker-Blomin kuvailema sauna tarkoitti todennäköisesti rahvaan käyttämiä saunoja eikä kohdistunut säätyläistön suosimiin kylpylaitoksiin kuten Aittaluodon kylpylaitoksen tyyliin yleisiin saunoihin. Rahvaan puhtaudenhoitoon oli kiinnittänyt jo 1830 -luvulla huomiota Lönnroth, joka opasti kasvojen, kaulan ja käsien pesemiseen aamuin illoin. Jalkojen ja muun ruumiin pesemiseen riitti kerta viikossa. ”*Puhtaus suojelee ja pitää ihmiset terveenä, sepä on kulkutauksien paras varjeluskeino*” ohjeisti Lönnroth *Suomalaisen talonpojan kotilääkärissä*.³²⁷

Saunatilojen puhtaus saattoikin olla toisinaan kyseenalainen, vaikka yleisesti ottaen Porin yleiset saunat saivat melko vähän mainintoja puutteellisesta toiminnasta terveystieteisiin raporteissa. Tyypillisiä saunoihin liittyneitä huomautuksia olivat esimerkiksi vuonna 1895 annettu huomautus käymälän siisteydestä kolmannessa kaupunginosassa sijainneelle Haneliuksen saunalle. Syyskuussa 1896 oli erään niin ikään kolmannen kaupunginosan saunaa kehoitettu tarkkailemaan kylpytynnyrien ja vesien puhtautta.³²⁸ Saunojen puhtaudesta huolehtiminen oli tärkeää kansanterveydelliseltä kannalta. *Porilainen* julkaisi lokakuussa 1892 Porin ”terveyshoitolautakunnan” varotoimia koleraa vastaan. Varotoimissa ulkonaiseen puhtauden vaalimiseen tuli kiinnittää huomiota ja ”erinomaisen tarkka ja huolellinen” piti olla saunojen puhtaudesta sekä huolehtia, ettei likaisia vaatteita säilytetty

³²⁴ Tuomaala 2004, 252.

³²⁵ Suhde alusvaatteisiin oli rahvaalle vielä vieras. Umpinaisten alushousujen käyttö esimerkiksi esti naisten seisaaltaan virtsaamisen. Mikkola 251 (alkup. Heikinmäki 1967, s. 42, 47-48).

³²⁶ Terveystieteiden lehti 1901, nro 13.

³²⁷ Lönnroth 1981, 12.

³²⁸ Porin kaupungin arkisto; Porin perusturvakeskuksen arkisto. Terveystieteiden lautakunta. Db:2. Terveystieteisiin kertomuksia 1883 – 1905.

asuinhuoneissa, kaapeissa tai [konttoreissa].³²⁹ Joulukuussa 1910 *Sosialidemokraatti* kirjoitti kuinka opettajiston kokouksessa oli kiinnitetty huomiota kansakoululasten terveysoloihin.³³⁰ Koululaisten keskuudessa levisi [syhelmä] eli syyhy, jonka ”pesäpaikkana” mainittiin kuudes kaupunginosa ja epäilyksenä oli, että syyhy levisi yleisten saunojen kautta. Syyhyn tarttuminen yleisestä saunasta ei välttämättä ollut pelkkä huhu, vaan yleisesti saunojen puhtauteen liittyi myös paljon kansan sanontoja, joissa tarttuvan taudin ehkäisyyn liittyi erilaisia käytänteitä, kuten jalalla polkemisia.³³¹

Yleisten saunojen lisäksi 1900-luvun puolella erityisesti säätyläistö suosi kylpylöitä, joiden saunomiskäytännöt oli tarkkaan ohjeistettu. *Terveystieteiden lehdessä* vuonna 1910 kunnanlääkäri A.J. Hällström peräänkuulutti ”halpahintaisia kylpylaitoksia joka pitäjään!”. Lääkärin mukaan kylpylaitosten eli kylpylöiden terveyttä edistävä vaikutus oli havaittavissa reumapotilailla. Myöhemmin kirjoitukseen tuli jatke, jossa esitettiin, että kylpyhoitosauvoja tulisi rakentaa jokaiseen kirkonkylään. Kylpylaitoksessa tulisi olla pari leposohvaa sekä erillinen pukuhuone ja tarjolla savi-, muta- ja hierontakylpyjä. Kylpylaitokset tulisi varustaa vesisäiliöin, istuma-ammeella sekä tavallisella isolla kylpyammeella. Toisaalta kylpylaitosten käytöstä käytiin kiivasta keskustelua, sillä ihmiset tuntuivat nauttivan enemmän kylpylässä oleilusta ja syövän vääränlaisia ruokia, kuin heidän hoitonsa edellyttivät. Saunat kuuluivat siis kylpylöiden varustukseen, mutta kylpylöiden merkitys oli enemmän terveydellinen kuin hygieeninen eivätkä kylpylät vastanneet kaupunkien yleisiä saunoja. Kuinka Porissa saunottiin 1890-luvulla ja miten ihanteet hygieniasta ulottuivat porilaisiin saunoihin? Porin tuolloisista, tiedossa olleista kahdestatoista yleisestä saunasta karkeasti ottaen kymmenen oli niin kutsuttuja kansansaunoja ja kaksi säätyläistölle tarkoitettua. Säätyläistön suosimissa kylpylaitoksissa oli tarjota erilaisia kylpyjä ja saunoissa toimi useampia pesijättäriä. Kansansaunoissa sen sijaan tyypillisintä oli saunominen sekä peseytyminen muuten kuin kylpemällä. Kylpyjä ryhdyttiin tarjoamaan kuitenkin 1890-luvulla kansansaunoissakin, mikä näkyy mainoksissa. Kansa omaksui hiljalleen säätyläistön tavat, vaikka pääasiassa saunassa käytiin saunomassa.

Varsinaista kylpylää Porissa ei kuitenkaan 1800-luvun lopulla tai 1900-luvun alussa ollut. Kylpylä oli tarkoitus rakentaa tontille 8, ensimmäiseen kaupunginosaan, mutta suunnitelmat jäivät paperille.³³² Myös Yyteriin kaavailtiin ”hienoliston” kylpylaitosta ja ”huvittelupaikkaa” 1910-luvulla, mutta kylpylä rakennettiin vasta yli kuusikymmentä vuotta myöhemmin, vuonna 1974,

³²⁹ *Porilainen* 4.10.1892. [Konttorilla] tarkoitettiin ehkä *konttuuria*, joka on ruokakomero.

³³⁰ *Sosialidemokraatti* 3.12.1910.

³³¹ Nirkko 2010, 21–23. Sanonnat ja loitsun omaiset taudin ehkäisyyn liittyvät toimet ovat 1890–1930-luvulta.

³³² Aukia & Virtanen, 104. Suunnitelman mukaan tontin piharakennukseen oli tarkoitus rakentaa kylpylä, jonka ylimpään kerrokseen olisi sijoitettu kymmenen pukuhuonetta sekä muutamia kylpyammeilla varustettuja peseytymishuoneita sekä kaksi saunaa. Alempan kerrokseen suunniteltiin uima-allas sekä kaksi saunaa.

jolloin avautui Hotelli Rantasipi Yyteri.³³³ Porista katsoen lähimmät kylpylät sijaitsivat Raumalla ja Naantalissa. Erillisiä kylpyhuoneita asuinrakennuksiin alettiin rakentaa 1900-luvun alussa viemärlaitoksen yleistyttyä ja viimeistään kunnallisen vesijohdon myötä 1930-luvulla.

Jännittävää tässä saunan ja hygienian-ajattelun yhteydessä ovat yhtäläisyydet ja murrokset, jotka 1800-luvun loppu toi mukanaan. Aikakausi oli yhteiskunnallisen murroksen aikaa ja sitä se todella tarkoitti myös saunakulttuurille, vaikka etäältä tarkasteltuna suomalainen sauna on status quo, pysyvä kansallisuuden symboli. Erityisen kiinnostavaa tässä on juuri sairauden ja hygienian suhde. *Kansanomaisen Lääkintätietouden* mukaan (1957) ”tärkein parannuslaitos vanhan ajan ihmisillä oli sauna. Siellä pestiin ja kylvetettiin kaikki vaikeimmatkin taudit. Siellä suoritettiin myös hieromiset ja kuppaamiset.”³³⁴ Saunaa, jota kansa oli pitänyt parantumispaikkana, ryhdyttiin pitämään likaisena, mutta yhtäältä sauna siirrettiin uudelle, modernisoituneelle tasolle, jossa saunan hyödyt reumapotilaiden hoidossa ja bakteerien tappavassa voimassa tunnustettiin. Modernisoituvassa, 1800-luvun Suomessa sauna koki murroksen fyysisestä kansanhoitolaitoksesta eräänlaiseksi mielen hermoparantolaksi, jossa käyminen päätti työviikon.

4.3 ”Ei eleganssin merkkiäkään” – kaupungin saunaolot syynissä

Porissa saunojen määrä nousi kasvuun 1880-luvun myötä ja perinteisten löylyjen lisäksi sai myös kylpyjä sekä myöhemmin 1890-luvulla tarjottiin muodikkaita höyry- ja kaappikylpyjä erityisesti säätyläistön suosimissa saunalaitoksissa. Kaupungissa toimi lähteiden mukaan ainakin 39 saunaa vuosina 1880-1910. Osa saunoista oli perustettu jo 1860-luvulla, mutta Poriin perustettiin myös uusia saunoja, joiden käytännöt ja tasot kertovat saunakulttuurin kerroksisuudesta. Ajanjaksolla tärkeäksi teemaksi nousi puhtauden merkitys kaikkine tasoinensa, jossa hygienian pyrittiin ihanteissa ulottamaan kaikkialle – saunan osalta hygieeninen ihanne korosti yhtäältä kuuman höyryn tauteja lannistavaa voimaa sekä toisaalta paheksuttiin kansan saunatapoja, joiden myötä taudit ja matalan elintason seuralaiset kuten syöpäläiset levisivät.

Edellisissä luvuissa Porin saunaolot avautuvat välillisesti, mainosten ja rakennuspiirustusten kautta. Millaiset olivat ne olot, joissa kaupunkilaisten henkilökohtaista hygieniaa hoidettiin ja saunottiin?

³³³ *Sosiaalidemokraatti* 25.8.1910. Yyterin historiasta esim. ELY-keskuksen selvitys Yyterin maisema-alueesta [http://www.ely-keskus.fi/documents/10191/1930404/inventointilomake_Yyteri.pdf/783cf3a4-0ed9-4788-a474-af04f0b5dd61] (viitattu maaliskuussa 2017) sekä Tiira 2013.

³³⁴ Pentikäinen 2000, 104. Alkup. *Kansanomaisen lääkintätietous* (1957).

Entä millä tavalla kaupunkilaiset vastaanottivat uudistukset? Kesäkuussa 1895 *Satakunta* julkaisi kirjoituksen Porin saunaoloista, joskin on syytä kiinnittää huomiota siihen, että artikkeli kuvasi ”*kaupungin ainoaa kylpylaitosta*”. Porissa toimi useita kansan käyttämiä yleisiä saunoja, joten kyse oli todennäköisesti porvariston suosimasta Yhtiön saunasta, joka tunnettiin myös nimellä Porin kylpylaitos ja arkisemmin ”puulaakin saunana”. Lehti avasi Porin tilaa kuvailemalla, kuinka se oli kokoisiansa kaupunkia isosti etevämpi; kaupungista löytyi suuri kirkko, joka näkyi peninkulmien päähän, ilmavat leveät kadut, tuuheat lehtokujat, upea teatterirakennus sekä apteekit, sahatkin olivat pohjolan upeimmat, mutta Porin saunoissa sen sijaan oli parantamisen varaa. Toimittaja ihmetteli, kuinka porilaiset voivat tyytyä niin primitiiviseen paikkaan, kuin puulaakin sauna.³³⁵

Pistytykäämmepä siellä kylpemässä ja antakaamme arvostelukykymme olla walweilla. Jo ulkopuolikin näyttää vähän ränsistyneeltä ja koko rakennus ihan liian pieneltä suuren kaupungin ainoaksi saunaksi. Mutta ulkokuoresta wiisi, astukaamme siis sisään. Piletin ostettuumme riisuudumme kopissa, joka on suoraan werrallinen laiwan hyttiin, sillä erotuksella waan, ettei siinä ole eleganssin merkkiäkään. Huoneen katto on sawuttunut. Seinäpaperit repeämällä. Riisuudumme siis ja pasteeraamme huoneen wapaan alan poikitse ilko alastomina, sillä werholakana ei kuulu programmiin ennen kylpyä, ja kohtaamme matkalla mahdollisesti muitakin saunawieraita ja pesijättäriä.³³⁶

Kirjoitus jatkuu kuvauksena siitä, kuinka lavolle mennessä pitää ensin ohittaa pesutila. Jos on paljon saunoja, saattaa pestävänä olla kolmekin miestä samaan aikaan. Jos sattuu olemaan rauhallisempi päivä, joutuu silloin kulkemaan pesijättärien ohi, jotka lepäävät penkeillä ja odottavat seuraavaa asiakasta. Saunassa sen sijaan on hyvä ja lämmin olla eikä riitoja synny, vaikka samaan aikaan lauteilla istuisi ”kolme neljäkin miestä.”³³⁷ Saunan autuus muuttuu kuitenkin vähemmän lystiksi, kun asiakas joutuu odottamaan vuoroaan viileässä pesuhuoneessa, jossa korvat ”kiusaantuvat” pesuveden lämmityksestä johtuvasta melusta. Kun saunoja sitten valmistautuu saamaan niskaansa ”isoäänisesti” lämmitettyä vettä, on se yhtä kuumaa tai yhtä kylmää alusta loppuun saakka tehdyn tilauksen mukaan. Saunassa käytetyt ammeet ovat ”ikivanhoja” puisia ja niiden pohjassa on suuri tappi, tuo ”salakari”, johon varomaton kylpijä voi lyödä varpaansa. Kaiken lisäksi ammeissa oli kuuman ja kylmän veden hanat, joka tiputtelivat vuorotellen jompaakumpaa sorttia kylpijän jaloille, mikä tekin olon entistä epämukavaksi. Oman osansa toimittajan sanailusta saavat myös pesuhuoneet, jotka olivat synkät ja ikävät: lautapaneeleista ei ollut tietoaakaan, vaan hirret oli maalattu tummalla värillä sammalineen päivineen. Lavosaunassa luonnonmusta on toimittajan mukaan sopiva ja kodikas väri, mutta ei pesuhuoneessa.

³³⁵ puulaaki = yhtiö.

³³⁶ *Satakunta* 20.6.1895.

³³⁷ *Satakunta* 20.6.1895.

Aittaluodossa sijaitseva Yhtiön sauna eli Porin kylpylaitos oli perustettu vuonna 1866, mikä selittää osaltaan seinien mustaa väriä. Kun Porin saunaolot oli käsitelty, otti toimittaja vertailukohdaksi ”minkä tahansa Helsingin saunan”, jossa saunoja saa oman sievän sähköllä valaistun pukuhuoneen, kylpylakanan heti niskaan ja lavolta päästyä pääsee pesulle marmorilattialla varustettuun pesutilaan, jossa suihkusta tulee sitä sorttia vettä kuin asiakas toivoo. Kuivaajatkin ovat oppineita hierojia, joiden käsittelyn jälkeen toimittaja tuntuu aivan nuortuneensa. Toisin olivat asiat Porissa, jossa pesijättäret eivät kuivausta ja hierontaa osanneet. Lisäksi toimittaja myös ihmetteli, kuinka sauna voi Porissa maksaa puolitoista markkaa, kun Helsingissä sama lysti maksoi vain markan. Erikoista toimittajan mielestä kalleus oli siksi, että pesuvettä sai joesta ja polttopuita vierestä Seikun Sahalta varsin huokeaan hintaan. Toimittaja vaati pikaisia toimia saunan saattamiseksi ajanmukaiseksi ja tilojen laajentamista. Lopuksi toimittaja lisäsi, että ellei saunan emäntä olisi niin mukava ja hätäilemätön ihminen, olisivat porilaisten silmät auenneet jo kauan sitten.³³⁸ Huomautuksena saunataksaan pitää todeta, että Porin kylpylaitos todella oli melko hintava, sillä kansansaunoissa mainosten mukaan hinnat liikkuivat 10-40 pennin välillä. Saunan hinta tosin on suoraan verrallinen siihen, kuka Yhtiön saunaa käytti. ”Seka-ilmoituksia” – otsakkeen alla *Satakunnassa* 4.8.1898 ilmoittivat Porin 11 saunan omistajaa saunahintojen korotuksesta 15-40 penniin. Ilmoittajina toimivat J.B. Hanelius, M. Koivula, Tuori, Lönqwist, J.F. Brandhtill, Rolig, R. Stark, U. Rein, Anttila, P.J. Tysk sekä W. Urtig. Saunataksojen eroja ei ole mainoksessa selitetty, mutta todennäköisesti yhteinen sauna maksoi 15 penniä, tilauksesta lämmitetty sauna yksityiseen käyttöön 40 penniä.

³³⁸ *Satakunta* 20.6.1895 no 72. Saunan emännästä ei ole tietoa, todennäköisesti emäntä oli palkattua henkilökuntaa, sillä sauna toimi edelleen osakeyhtiönä 1890-luvulla. *Porilaisessa* F.H.Malin ilmoitti Porin Kylpylaitoksen osakkaiden kokoontuvan allekirjoittaneen luona Kts. *Porilainen* 20.6.1893. Samainen F.H.Malin ilmoitti myös, milloin kylpylaitos eli sauna oli suljettuna korjausten vuoksi, milloin jälleen avoinna. Kts. *Porilainen* 10.7.1894. Hiski.genealogia.fi – sivuston mukaan lehdissä ilmoittanut F.H.Malin oli todennäköisesti kauppias Frans Henrik Malin. Saarisen mukaan Frans Henrik Malin oli ammatiltaan varakonsuli. Malin oli mukana Porin kunnallispolitiikassa. Saarinen 1972, 668.

Kuva 10. ”Seka-ilmoituksia” saunahintojen korotus 1898.

Lähde: *Satakunta* 4.8.1898

Porin saunaolot vuonna 1895 eivät varmastikaan vastanneet kuvailtua Helsingin tasoa, sillä kaupungin sähkölaitos aloitti toimintana vuonna 1906, viemäri valmistuisi keskustan alueelle 1911 ja juoksevasta vedestä kaupunkilaiset pääsivät nauttimaan vuonna 1934.³³⁹ Vesilaitos Poriin avattiin vasta vuonna 1935.³⁴⁰ Kuvailut Helsingin yleisistä saunoista edustivat kuitenkin jotain muuta kuin kansansaunoja, jollaisia todennäköisesti suurin osa Helsinginkin yleisistä saunoista oli. Mitä kirjoitus sitten kertoo, paitsi toimittajan mielipidettä nuhjuisesta saunasta, jossa seinähirret on maalattu sammalineen pävineen? Saunan varsinaiseen puhtauteen toimittaja ei kiinnitä huomiota, vaan lähinnä huomiot liittyvät estetiikkaan sekä ajanmukaisuuteen. Kaiken kaikkiaan tilat ja olot saunassa vaikuttavat varsin seesteisiltä huolimatta muutamasta kokonaisuutta rikkovasta yksityiskohdasta kuten repsottavasta seinäpaperista. Oletettavasti yhtiön sauna edusti myös yhtä kaupungin laadukkaimmista yleisistä saunoista 1890-luvulla, sillä toimittajan nimesi ”puulaakin saunan” kaupungin ainoaksi kylpylaitokseksi. Kuvaustapa viittaa siihen, että sauna oli ainoa, jossa säätyläistö tapasi käydä ja parannuksia kaivattiin erityisesti säätyläistön suosimaan saunaan.

³³⁹ Vuonna 1882 Rosenlew yhtymä tilasi Englannista lokomobiilikäyttöisen generaattorin, jonka yhdeksän sähkölamppua valaisivat Vanhaa sahaa sisältä sekä ulkoa heinäkuun 1.päivänä 1882. Muutamaa viikkoa myöhemmin sähkövalosta päästiin nauttimaan Seikun sahalla. *Björneborgs Tidning* julkaisi tapahtuneesta kirjoituksen, missä kerrottiin valon olevan häikäisevän valkoista eikä levittävän ollenkaan lämpöä. Saarinen 1972, 397.

Vuonna 1907 sähkövirran tilaajia kaupungin sähkölaitoksella oli 162. Saarinen 1972, 401. Viemärlaitoksesta kirjoittaa Juuti 2010, 61.

³⁴⁰ Juuti, Katko, Louekari & Rajala 2010, 126.

Toimittajan kirjoitus Yhtiön saunasta antaa autenttista kuvaa Porin säätyläisten tavasta saunoa: vaateparren riisuminen tapahtui yksityisessä tilassa, suojassa muiden katseilta, joskin asiakkaan oli kiusallista myöhemmin kulkea vailla pyyhettä muiden alastomien ihmisten joukossa.³⁴¹ Sauna todennäköisesti siis tarjosi täyttä palvelua ja pesetti asiakkaidensa käytössä olleet pyyhkeet, koska toimittaja ei kuljettanut omaa pyyhettä mukanaan. Saunassa ei myöskään peseydytty häthätää pesuvadin äärellä, vaan Aittaluodossa tarjottiin kylpyjä, mikä viittaa säätyläisten suosimaan peseytymistapaan. Vuorenjuuren mukaan juuri sivistyneistö käytti kylpyjä sekä kylpylöitä.³⁴² Yhtiön saunan käyttäytymisnormit olivat omalla tavallaan pidättyväiset, jossa näkyy seksuaalisen itsehillinnän pyrkimys. Kylpeminen yhtiön saunassa oli säädeltyä ja eteni tietyn kaavan mukaan; pesulle pääsyäkin odotettiin rauhassa vaikkakin korvia vihloi veden lämmityksestä johtuva ääni. Toimittaja ei mainitse saunan asiakkaina naisia: vuorot olivatkin eroteltu sukupuolien kesken jo 1860-luvulla, jolloin sauna avasi ovensa.

Puolitoista vuotta lehtikirjoituksen jälkeen *Satakunnan* toimituksessa saatettiin hihkaista ilosta, kun Pori lopulta sai ”ajanmukaisen kylpylaitoksen”. Joulukuussa 1896 maistraatin istunnossa ilmoitti maalari Saine³⁴³ avaavansa Poriin uuden kylpylaitoksen kuluvan kuun puolivälissä, juuri sopivasti ennen joulun pyhiä.³⁴⁴ Kylpylaitos sijaitsi nimensä mukaisesti Elisabethin torin kulmassa, kolmannessa kaupunginosassa.³⁴⁵ Aittaluodon saunaa vanhanaikaiseksi parjannut *Satakunta* tarttui uutiseen ja kävi paikan päällä tutustumassa uuteen kylpylaitokseen, joka tuntui tehneen vaikutuksen toimittajaan. Artikkelin uudesta Elisabethin kylpylaitoksesta julkaistiin joulun jälkeen, 29.12.1896.

Lehdessä kerrottiin, kuinka Elisabethin kylpylaitos on nyt vihdoin valmis.³⁴⁶ Saunaa ja siihen liittyviä tiloja toimittaja kuvaili hyvin seikkaperäisesti: kylpylaitokseen kuljettiin pitkää korridooria³⁴⁷ eli käytävää pitkin, jossa heti vasemmalla oli lippuluukku. ”Hauska ja kookas” odotushalli sekä

³⁴¹ Pukuhuonetta toimittaja kuvaa ”hytiksi”. Myöhemmin käsiteltävän Elisabethin kylpylaitoksen pukuhuoneessa olivat myös erilliset ”hytit” eli pukutila, jossa saattoi riisuutua rauhassa muiden katseilta.

³⁴² Vuorenjuuri 1967, 339, 333; Väistö 1984, 11-12.

³⁴³ Millainen mies oli maalari Saine, joka näin uudismielisesti lähti rakentamaan Poriin ajanmukaista saunalaitosta? Maalari Alfred Konstantin Saine avioitui 30.10.1892 merimiehen tytär Hilma Bolmqvistin kanssa. Pariskunta sai vuosien 1893-1904 aikana kahdeksan lasta, joista kaksi menehtyi pieninä. Menetykset tapahtuivat Elisabethin kylpylaitoksen perustamisen aikaan, 1897 ja 1898, joten uuden yrityksen tuomat jännittävät ajat olivat nuorelle perheelle myös surun vuosia. Pontevasta alusta huolimatta maalari Saine ei kylpylaitostaan useaan otteeseen mainostanut. Elisabethin kylpylaitos kuitenkin jatkoi toimintaansa, joskin pienemmällä volyymilla. Hiski-tietokanta: Pori: Alfred Konstantin Saine.

³⁴⁴ *Satakunta* 8.12.1896.

³⁴⁵ Elisabethin tori muutettiin Liisanoriksi 1950-luvulla, jolloin katunimistöä uusittiin. Lähde: <http://www.aikamatkasatakunnassa.fi/kadunnimet/uudistuu.htm> (viitattu 10.12.2016).

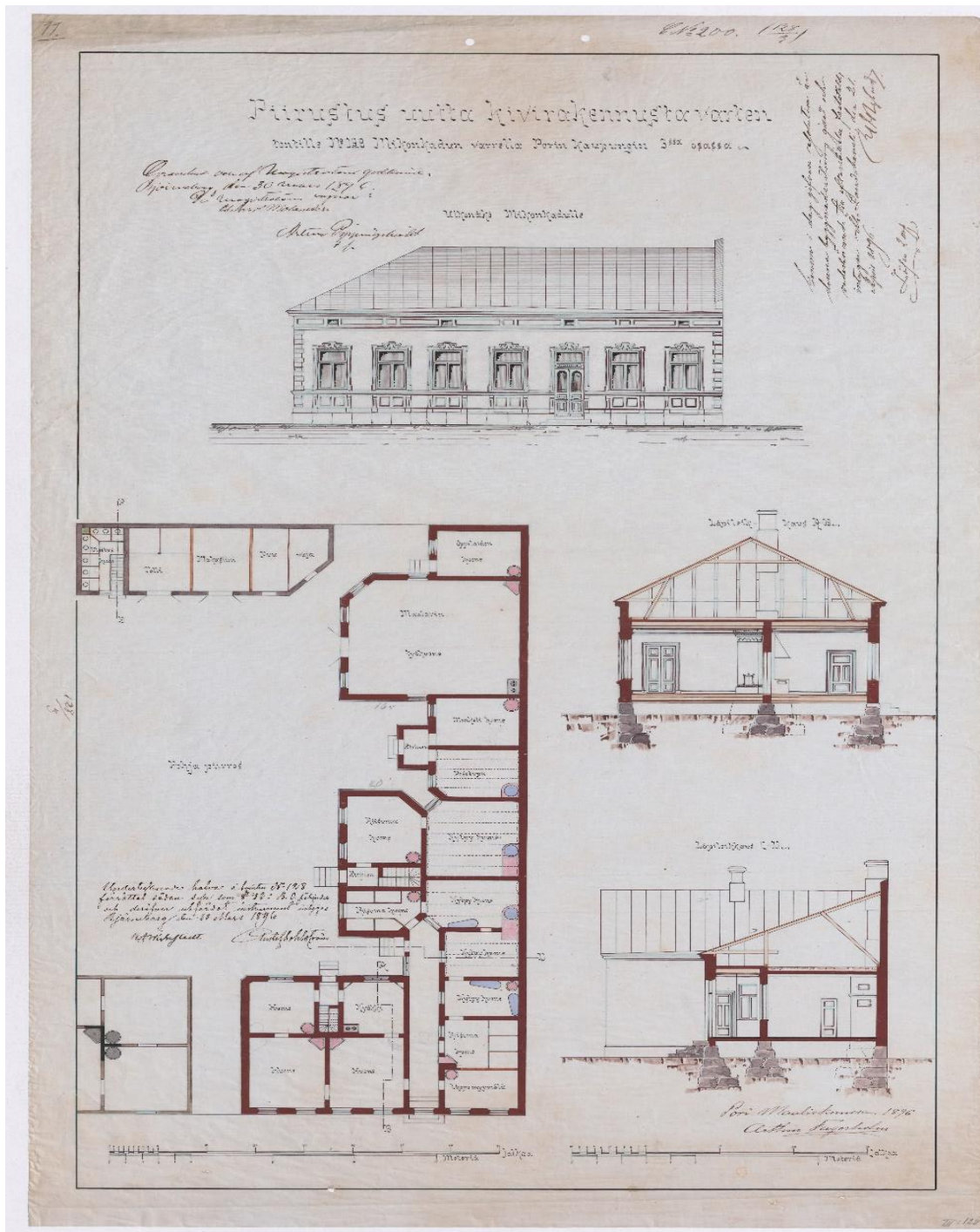
³⁴⁶ *Satakunta* 29.12.1896. Elisabethin kylpylaitosta ei alkujaan rakennettu saunaksi, vaan vuonna XXXX maalari Saineen ottaman palovakuutuksen mukaan rakennus oli... Rakennus siis muutettiin yleiseksi saunaksi.

³⁴⁷ [korridoori] eli korridor (ruots.) = käytävä.

virvokemyymälä avautuivat niin ikään vasemmalla. Näiden takana oli saunaosasto naisille, johon kuului pukuhuone, jossa oli neljä perhehyttiä sekä amme- ja pesusuoja kahdella kookkaalla kaarella. Perimmäisenä oli itse vihtasauna lämpimine ja kylmine suihkuineen [dush] sekä höyrykaappi.³⁴⁸ Eteisestä oikealle käännnyttäessä pääsi miesten osastolle. Etummaisena oli *riisumahuone* eli pukuhuone, jossa oli viisi ”hauskaa” kahden hengen hyttiä sekä perässä kookas ammehuone, kahdella kaarella varustettuna. Näitä seurasi tilava vihtasauna, jossa oli tilaa jopa 40 saunojalle sekä viimeisenä suihku[duschi]hytti, jossa vesi törmäsi ”alta, päältä ja sivusta”. Miesten saunassa oli myös kuvailun mukaan ”oiva” höyrykaappi sekä toinen vielä tekeillä. Miesten puolella oli lisäksi sivuhuone, jossa sijaitsi kaksi kookasta ammetta pesulaitoksineen. Elisabetin saunaan kuului vielä kolmas osasto, yhteinen sauna, jossa oli miehille ja naisille vihtasauna sekä pukuhuone ”erityisine” käytävineen ja pilettiluukkuineen”. Yhteisellä saunalla tarkoitettiin rahvaalle tarkoitettua kansansaunaa, jossa oli kuitenkin erilliset saunatilat naisille ja miehille. Kulku yhteiseen saunaan oli eri tietä kuin parempiin tiloihin.

³⁴⁸ Myös Aittaluodon kylpylaitoksen yhteydessä mainitaan kylmä ja lämmin duschi, joka lienee ollut eräänlainen suihku.

Kuva 11. Elisabetin kylpylaitoksen pohjapiirros vuodelta 1896.

Lähde: KA Porin maistraatin arkisto. Tutkielman lopussa on valokuva Elisabetin saunasta, jolloin käyttötarkoitus oli jo muuttunut ja rakennus muutettu linja-autotalliksi LIITE 13.

Kuvailu Elisabetin saunasta jatkui ja kirjoituksessa kerrottiin, kuinka kaikissa tiloissa oli sementtilattia, joka oli peitetty puutrallilla, jotta lattiat olisivat lämpimät. Rakennuksen päässä oli konehuone sekä pumppuhuone, joka nosti joesta vettä 6000 kannullista minuutissa. Saunan yläkertaan oli sijoitettu asumaan palvelusväki, johon kuului kaikkiaan kaksitoista henkeä. Näistä

yhdeksän oli Helsingissä koulutuksensa saaneita hierojia. Erityismainintana oli, että kylpylaitoksessa sai kylpyjä joka päivä. Saunataksaakin lehti piti varsin kohtuullisena, sillä sellainen hoito, johon kuului kuuma vihtasauna, ammekylpy, hieronta, höyrykaappi ja suihku, maksoi ”vain 1,5mk”. Vihtasaunan hinta oli 75penniä ja yhteisen saunan hinta 10penniä. Lehti kiitteli vielä, kuinka kaupunki oli vihdoinkin saanut ajanmukaisen saunalaitoksen. Elisabetin sauna lunasti paikkansa Porin saunakartalla ja jo seuraavana vuonna palvelut lisääntyivät, kun maalari Saine haki maistraatilta lupaa anniskella mallasjuomia kylpyvierailleen.³⁴⁹ Yhteisen saunan taksa oli edullinen ja vastasi hinnastoltaan kaupungin rahvaan käyttämiä saunoja.

Lehden yksityiskohtainen kuvailu kertoo, kuinka Poriin oli saatu ajanmukainen saunalaitos, joka edusti monella tapaa ajan ihanteita. Saunassa oli erilliset pukeutumishuoneet ja tarjolla erityyppisiä hoitoja ja kylpyjä. Naiset ja lapset olivat ”perhesaunan” puolella, mikä vahvisti porvarillisen perheihanteen jakoa myös hygienian hoidossa. Kyse oli myös eräänlaisesta vallankäytöstä, jossa nainen sidottiin perheeseen ja lapsiin niin yksityisessä kuin julkisessa tilassa. Miesten rooliin ei kuulunut pestä ainakaan pieniä lapsia. Minkäänlaista ohjeistusta siitä, missä vaiheessa poika oli kyllin vanha siirtymään miesten puolelle ei ollut. Raja kulki ehkä ymmärryksen tasossa. Elisabetin kylpylaitos myös haastaa ajatuksen siitä, miten sauna yhdistää suomalaisia. Porilaisessa 1800-luvun lopun yleisessä saunassa ne, joilla oli varaa, pystyivät päättämään millaisessa seurassa he puhtauttaaan hoitivat. Elisabetin kylpylaitoksessa vihtasaunan puolella ei todennäköisesti tarvinnut pelätä syöpäläisiä eikä kokea vieraita alastomia vartaloita liian lähellä – riisuminenkin tapahtui yksityisessä tilassa. Romanttinen ajatus suomalaisten yhteisestä saunasta romuttuu ainakin vuosisadan vaihteen osalta. Myöhemmässä muisteluperinteessä mainitaan usein kaupunkien yleisten saunojen olleen yhteisöllisiä ja kaikkien saunoneen yhdessä. Porin kuudennessa osassa yleistä saunaa toisen maailman sodan jälkeen pitänyt Koskenlumen saunan pitäjän perheessä korostettiin, että kaikki ovat saunassa samanarvoisia sosiaalisesta asemasta riippumatta. Karhusen haastatteleman Kaarina Laineen³⁵⁰ mukaan

”et kaikki käydä yhdessä saunas, ja mä olen koittanu sen viestittää eteenpäin lapsenlapsille, et saunapaikka o semmosen, et siäl ollaa kaikki ihmisii, siäl ei ol miähii, ei naisii, ei tyttöi, ei poikii. Et se sit ko siält saunast tullaa pois, ni ne muuttuu sit erilaisiks se roolit.”³⁵¹

³⁴⁹ Satakunta 23.1.1897.

³⁵⁰ Kaarina Laine on Koskenlumen saunayrittäjien tytär, s. 1939.

³⁵¹ Karhunen 2013, 279. Karhusen haastattelema Kaarina Laine (os. Koskenlumi, synt. 1939). Haastattelu tehty 11.3.2009.

Karhusen mukaan yhteissaunominen säilyi pisimpään tiiviissä yhteisöissä, joissa saunojat tunsivat toisensa.³⁵² Karhusen mukaan ”yleisessä saunassa tasa-arvoinen yhtenäisyyden kokemus oli vahvimmillaan, siellä oli esimerkiksi riisuttu pois yhteiskuntaluokkaa ja etnisiä ryhmiä erottavat tunnukset”.³⁵³ Yhteissaunominen eri sosiaaliluokkien kesken lienee ollut mahdollista vasta sääty-yhteiskunnan murruttua ja yhteiskunnan muututtua, jolloin kohoaminen yhteiskuntaluokassa oli mahdollista ja työläinen oli ylittänyt ajattelutavan, jossa säätyrajojen rikkominen olisi jollain tapaa jumalatonta. Sääty-yhteiskunta oli voimissaan 1800-luvun lopulla eikä jokainen ollut yhtäläinen paratiisin asussaan. Tehdaspatruuna tuskin olisi istunut alastomana sahan työmiehen viereen. Porissa 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa mahdollisuus päätyä lavolle etnisesti erilaisen ihmisen viereen oli pieni.³⁵⁴ Vuosina 1917-1918 Satakunnassa ilmestyneissä sanomalehdissä saunavuoroja mainostettiin ”vain suomalaisille” ja Raumalla Porin Tullin saunassa rauhallisia saunavuoroja alkuvuodesta, ”sillä sotilaita ei käy maanantaisin”.³⁵⁵

Kaupungin yleiset saunat olivat siis hyvin eri tasoisia ja puhtautta hoidettiin eri säätyluokissa eri tavoin. Erilaisen saunakokemuksen tarjoaa muuan yleinen sauna kuudennessa osassa, jossa tapahtui pienimuotoinen onnettomuus helmikuussa 1894.

Saunassa oli väkeä runsaanlaisesti etenkin parvella, jossa oli miehiä, naisia ja lapsia, jotka kaikki, pienimmästä suurimpaan huusivat wettä ja wihtoja. Saunapiika oli tietysti hyvin äkäisellä päällä, koska ei ottanut totellakseen. Silloin tapahtui, wäen huutaessa, että parwi rysähti julmasti, mutta tällä kertaa se ei wielä pudonnut. Kylpywieraitten ollessa näin alastomuuden tilassa, wajosi kumminkin saunaparwi hiukan myöhemmin aika melskeellä permantoon. Eräs rautatietyömiehen waimo, wähäsen rintalapsensa kanssa, istui parween menewillä ylisillä portailla ja selkoselälleen permantoon, lapsi painettuna rintaa vasten ja eräs toinen waimo sai parwen pylwäästä iskun hartioihinsa.³⁵⁶

Voi hyvin kuvitella millainen kaaos ja lasten itku täytti saunatilan, kun saunavieraat tarkistivat läheistensä olevan kunnossa ja ihmettelivät lattialle pudonnutta lavoa. Rautatietyömiehen waimo ehkä rauhoitteli pientä sylilastaan ja yritti itse toipua pelästyksestä. Arkinen saunailta sai joka tapauksessa yllättävän käänteen. Toimittajan kuvailema tilanne vaikuttaa karrikoidulta ja hallitsemattomalta, aivan kuin kansansauna olisi ollut jollain tapaa pitelemätön ja järjestymätön. Saunapiikakin oli pahalla tuulella mikä syvensi kuvausta tilan säätelemättömyydestä. Lehteä lukevat asiakkaat saivat

³⁵² Karhunen 2014, 221. Karhunen viittaa Laaksoseen 1994, 33-35, 56, 73-74.

³⁵³ Karhunen 221.

³⁵⁴ SVT 1905, 31 (väestö) Vuonna 1900 koko maassa oli 14% muita kuin suomea, ruotsia tai venäjää äidinkielenään puhuvia, mikäli kielen perusteella voi tehdä rajan vetoa.

³⁵⁵ *Sosialidemokraatti* 22.12.1917. Raumalla sijainneessa Porin Tullin saunassa oli jaettu erilliset vuorot naisille miehille.

³⁵⁶ *Satakunta* 8.2.1894 no 16.

ihmetellä primitiivisiä ja estottomia työläisiä, jotka saunoivat kaikki yhdessä pienimmästä isompaan. Kuudennen osan kansansauna vaikutti varsin erilaiselta kuin Aittaluodon tai Elisabethin kylpylaitos. Kuvauksen perusteella sauna ei täyttänyt hygieenisyyden ihannetta ruumiin säätelystä ja tilojen erottamisesta. Sen sijaa kyseiseen saunaan oli päästetty liikaa asiakkaita tilaan nähden ja lapsiperheiden täytyi pitää huolta pienokaisistaan, etteivät nämä polttaneet itseään kuumiin vesipatoihin tai kiukaisiin. Sukupuolet ikään katsomatta saunoivat yhdessä, mukana oli pieniäkin sylilapsia, joiden puhtautta hoidettiin saunomalla. Kuvauksen perusteella tila oli ahdas ja ilman täytti – ei kuuma, tauteja tappava höyry, vaan väen huuto ja estoton käyttäytyminen, joka kulminoitui lauteen putoamiseen. Moraalireformismia kirkkohistorian pro gradussaan tutkineen Emilia Lahden mukaan ihanteet uuden moraalin pohjaksi kumpusivat 1800-luvun yleisihanteista. *Koti ja yhteiskunta* – lehden välittämässä kuvassa ”ihminen ei ollut ruumiin sanelemien lainalaisuuksien ja viettien varassa toimiva eläin vaan korkeampia tarkoituspäitä toteuttava ja vapaan tahdon omaava yksilö.”³⁵⁷ Lahden tulkinnan mukaan ihmisen tuli hallita itsensä, moraalinsa, käyttäytymisensä ja terveytensä.³⁵⁸ Työväen sauna kuudennessa kaupunginosassa edusti *Satakunnan* kirjoituksen mukaan kaikkea muuta kuin itsensä ja käyttäytymisen säätelyä. Kuudennen kaupunginosan saunassa pääasiassa oli tarve peseytyä. Aittaluodon tai Elisabetin kylpylaitoksen 1,5 markan kertamaksulla rahvas saunoi 10 kertaa kansansaunassa, kylki kylkeä vasten.

Saunakuvaukset yhtiön saunasta ja kuudennen osan saunasta ovat keskenään erilaiset, joskin molempia yhdistää peseytymisen tarve – syy miksi saunaan oli menty. Millainen oikeastaan oli saunan ja hygienian yhteys? Rahvaalle peseytyminen saunassa kerran viikossa oli mahdollisesti ainoa peseytymismuoto arjen keskellä ja sauna tunnustettiin kansalle hyvänä puhdistautumismuotona. Yleinen hygieniakeskustelu ja kiinnostus terveyteen lisäsivät kuitenkin keskustelua myös saunoista ja sen hyödyistä. Saunaan kiinnitettiin hyvin paljon huomiota 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa, mutta usein keskustelu pyöri saunan bakteereja tappavan lämmön ympärillä.³⁵⁹ Yllättävää kyllä, *Suomen Terveystieteiden-lehdessä* ei juurikaan kiinnitetty huomiota rahvaan saunan käyttämis tapoihin, mutta kylläkin saunan rakentamistapaan ja tilan järjestämiseen. Vuonna 1896 julkaistussa *Suomen Terveystieteiden-lehden* artikkelissa opastettiin oikeanlaisen saunan rakentamiseen. Artikkelin mukaan saunassa piti olla lämmin eteinen, jossa riisumisen ja pukemisen tuli tapahtua, rumana sen sijaan tapana pidettiin ihmisten tapaa tulla saunan jälkeen alastomana asuinhuoneisiin. Huomiota tuli myös kiinnittää lattioiden kaltevuuteen sekä yleiseen hygieniaan, jota

³⁵⁷ Lahti 2013, 18.

³⁵⁸ Lahti 2013, 18.

³⁵⁹ Lundgren 1933, 21.

likaisten vaatteiden ei tulisi pilata.³⁶⁰ Lehden kuvailema tapa tulla ”alastomana asuinhuoneisiin” viittaa enemmän maaseudun saunomistapaan saapua pihapiirissä sijainneesta saunasta asuinrakennukseen, sillä kaupunkien yleisistä saunoista matkaa piti vielä taittaa kotiin. Vaikka kansan tapa sauna oli ollut eri tavalla estottomampi kuin säätyläisten, tuskin kaupungin kaduilla kohtasi alastonta saunojaa. Yhteistä maalaissaunoille ja kaupunkien yleisille saunoille oli kuitenkin se, että kaupunkien yleisissä saunoissa ei useinkaan ollut lämmintä eteistä, jonka lisäksi eteinen eli pukuhuone oli usein yhteinen kaikille sukupuolille 1900-luvun alkuun saakka. Saunan ja hygienian yhteys tiedostettiin eikä rahvaan tapaan sauna juuri kiinnitetty huomiota, ellei yhteisöä uhannut jokin epidemia. Saunan ja hygienian suhde nousi uudelleen keskusteluun 1930-luvulla, jolloin saunan merkitys bakteerien lannistajana voimistui ja Risto Lundgren julkaisi lääketieteen väitöskirjan *Tutkimuksia suomalaisesta saunasta* (1933), jossa Lundgren tutki saunan terveysvaikutuksia.

4.4 Naisten ja miesten tunnit - saunaan aikataulu kädessä

Kaupungin saunaoloja käsiteltiin Porin Naisyhdistyksen kokouksessa syyskuussa 1901. Yhdistys oli ”pääasiallisesti” kiinnittänyt huomiota suurimpaan epäkohtaan eli yhteissaunomiseen ja pyrki etsimään keinoja sen poistamiseksi. Kokouksessa yhdistys oli jakautunut kahteen leiriin, joista toisessa esitettiin, että eri sukupuolille olisi erilliset sauna-ajat, toisen puolen ehdottaessa kokonaan erillisiä saunoja. Asian tiimoilta ei kuitenkaan saatu yksimielisyyttä parempien tietojen puuttuessa. Yhdistys toivoi, että sauna-asia nostettaisiin yleiseen keskusteluun ja saunanomistajat itse tarttuisivat aiheeseen sekä pyrkisivät poistamaan epäkohdan ennen kuin yhdistys tekisi lopullisen päätöksen asiassa.³⁶¹ Kokouksen sisältöä esitteli *Satakunta*-lehti, jonka vastaava toimittaja Filip Waren tarttui myös Porin saunaoloihin.

Muutamia vuosia sitten pyysi eräs Poriin muuttanut tuttavani, että weisin hänet saunaan matkapölystä ja hiestä puhdistautumaan. Oli maanantai-ilta. Mentiin erääseen kylpylaitokseen, joka silloin vielä oli alkuperäisellä omistajallaan, mutta kylpemisestä ei voinut tulla mitään, sillä mieliharmiksemme olikin sauna jokin aika sitten suljettu ja kamarit luovutettu kaikenmoisten ihmisten asuttaviksi. Johtui mieleeni, että onhan täällä toki toinenkin sauna läheisyydessä, mistä minä olin monivuotinen [kundi] ja aina oli hyvästi ”löylyytetty”. Mutta voi sentään: ulko-ovi oli suljettu, sillä silloin ei ollutkaan saunapäivä. Olisihan minun pitänyt muistaa, että Porissa on saunapäiviä oikeastaan vain kolme: keskiwiikko, perjantai ja lauantai. Sitten arvelin, että koetetaanpas kolmatta, saadaanhän siellä ainakin ammekylpyä. Huomattavasti ärsyyntyneenä wihelsi towerini wossikan ja sitä ajettiin taas pulskasti onneamme koettamaan. Mutta kun tultiin sauna eteiseen, niin tuli sinne muuan Eevan tytär hajalla hapsin, posket

³⁶⁰ *Suomen Terveystieteiden lehti* 1896, no 4.

³⁶¹ *Satakunta* 7.11.1901. Porin Naisyhdistyksen kokous oli pidetty 27.9.1901.

punottawina, ja hankös rupesi saunanhoitajattarelle meluamaan, että tämä on kerrassaan kauheaa, täällähän on herroja. Minä pöllöpää, kun en tietänyt – silloin on naisten tunti.³⁶²

Toimittajan *towerin* suuttumus ei tuntenut enää rajoja tässä vaiheessa, vaan sauna etsinyt matkalainen antoi mielipiteensä kuulua. Toimittaja itse tunnusti hävenneensä porilaisten puolesta todeten, että miespuolisen henkilön on vallan mahdotonta saada maanantaina kylpeä. Toimittajan mukaan saunavuoroja ei pitäisi jakaa erikseen naisille ja miehille, vaan jokainen, joka saunaan tahtoo, pitäisi sinne päästä. Tällä Waren ei suinkaan tarkoittanut, että naiset ja miehet saunoisivat yhdessä, vaan sukupuolille olisi omat saunansa, jotta vastaavanlaisia ikäviä välikohtauksia ei tapahtuisi. Moitteen kohteena olivat porilaiset saunanomistajat, jotka kuvittelivat, että porilaiset tahtoisivat sauna vain kolmena päivänä viikossa, kun saunaan tulisi päästä joka päivä, kuten muualla on tapana. Tällöin ei tarvittaisi naisten ja miesten saunapäiviä, vaan saunaan pääsisi kirjoittajan ehdotukseen mukaan joka päivä välillä kello [2-10] iltapäivällä. Kuitenkin aikataulut piti pitää vallitsevassa tilanteessa, sillä ”... *niinkauan kuin ei ole eri saunoja miehille ja naisille täytyy kumminkin yhteissaunojen suhteen, niin kuin jo mainittiin, järjestää eri sukupuolille eri sauna-ajat.*”³⁶³ Toimittaja Waren lisäsi kirjoituksen loppuun vielä omien sanojensa mukaan ”muutamia mietteitä”:

Monesta saunassa on n.k. paremman saunan rinnalla myöskin halvempi, nim. yhteissauna, missä eri sukupuolet kylpewät sekaisin paratiisin aikuisissa puuissaan. Mutta eiköhän, warsinkin näin kaupunki-oloissa, tuo suuresti loukkaa etenkin naisille synnynnäistä kainoutta? Kun tähän vielä lisätään, että, niinkuin luotettavalta taholta on kerrottu, joskus pöhnäisetkin miehet tulevat joukkoon ja joku eukko tuopi saunaan ewäänään olutpullon, joka sitte lauteilla tyhjennetään, niin riittää tämä jo osoittamaan yhteissaunojen sopimattomuutta säädyllisyyttä loukkaawina laitoksina, joista sitä paitsi lapset saawat nähdä ja kuulla kaikenmoista.³⁶⁴

Toimittaja Waren oli yhtä mieltä naisyhdistyksen kanssa yhteissaunojen kieltämisestä, mutta naisten ja miesten saunapäiviin toimittaja suhtautui kielteisesti, sillä tällöin ”*saunaan on mentävä aikataulu kädessä*”. Toimittaja olikin erillisten saunojen kannalla, jotta matkamies olisi päässyt saunaan silloin kun haluaa ilman, että naisten saunapäivä romuttaa aikomuksen. Toiveena toimittajalla oli saada erilliset saunat naisille ja miehille todeten kuitenkin lopuksi, että ”*niin kauwan kuin tuo ei toteudu täytyy kyllä yhteissaunojen suhteen tyytyä siihen, että esim. miehet kylpewät eri aikoina ja naiset ja lapset, joko eri tunneilla tahi kokonaan eri päiwinä.*”³⁶⁵ Saunoissa ei kirjoituksen mukaan myöskään ollut erillisiä odotushuoneita, vaan suoraan ovelta siirryttiin pukuhuoneeseen, mikä lisäsi riskiä joutua

³⁶² Satakunta 7.11.1901. [kundi] – ilmaisulla toimittaja tarkoitti asiakasta. Ruots. kund = asiakas.

³⁶³ Satakunta 7.11.1901.

³⁶⁴ Satakunta 7.11.1901.

³⁶⁵ *ibid.*

samaan tilaan paratiisin asussa olevaan vastakkaisen sukupuolen edustajaan. Waren ehdotti, että laajentamalla saunarakennusta erillisellä odotushuoneella välttyisi saunomaan tuleva asiakas törmäämästä sopimattomalla tavalla pukuhuoneessa olevaan toiseen sukupuoleen. Kirjoitus otti vielä kantaa saunojen siisteyteen ja Waren toivoi, että terveydenhoitolautakunta tarkistaisi kaupungin yhteissaunat, jotta ”kaikenmoiset taudit” eivät leviäisi ja että saunoissa ylläpidettäisiin ”siisteyttä ja järjestystä”. Pääasiallisena toiveena oli, että terveyslautakunta kieltäisi yhteissaunat kokonaan. Kirjoituksen oli allekirjoittanut Filip Waren (F.W), joka toimi Satakunta-lehden vastaavana toimittajana. Koulutukseltaan Waren oli maisteri.

Saunoja koskevasta artikkelista on löydettävissä useita viitteitä kaupunkien saunakulttuuriin. Kirjoituksen tarkoitus oli esitellä kaupungin saunojen epäkohtia ja siveetöntä saunomisen tapaa. Vuorenjuuren mukaan 1800-luvun loppupuolella naiset ja miehet saunoivat yhdessä kaupunkien yleisissä saunoissa eikä osastoja naisille ja miehille eikä edes eri aikoja ollut sukupuolille, vaan ventovieraatkin saattoivat kohdata toisensa saunassa. Laaksosen mukaan yhteissaunominen oli tavallista kaupunkisaunoissa 1920-luvulle saakka, tehdasyhdyskunnissa pidempäänkin.³⁶⁶ Porissa yhteissaunominen kaupungin yleisissä saunoissa jatkui Laaksosen mukaan vielä 1920-luvun jälkeenkin, vaikka lasku yhteissaunomisen suosiossa Länsi-Suomen kaupungeissa taittui 1910-luvulla.³⁶⁷ Äkkiseltään ajatus yhteissaunomisesta tuntuu idylliseltä ja välittömältä, yhteisölliseltäkin, mutta yhteissaunominen sisälsi myös ikäviä piirteitä, joihin tartuttiin aikalaisten toimesta esimerkin voimalla.³⁶⁸ Vuorenjuuri lainaa vuosina 1870-1900 helsinkiläisissä saunoissa kylvettäjänä toiminutta Sauna-Eevaa, joka kertoi vuonna 1901 Helsingin yleisten saunojen oloista näin:

Järjestää ja korjata tulisi asioita tällä alalla paljonkin ja varsinkin kaupunkien suurissa saunoissa. Pyhänä saunaa ennen muinoin pidettiin. Jumalasta ovat luopuneet nykyajan ihmiset. Humalaisina tulevat usein miehet saunaan, eivätkä silloin sanoja säästele. Vaikeata on rivoa rahastakaan palvella. Jos ihmiset tyhmyyksiä viinapäissään tekevät, siitkö tulisi saunan arvoa vähentää? Ei. Sellaiset pitäisi kieltää saunasta pois. Minä voin sen kestää, joka olen vanha, mutta minä puhun nyt nuorempien eduksi. Jos olisin itse määräämässä, tahtoisin, että ainakin kaupungeissa olisi eri saunahuoneet miehille ja naisille. Ikäpuolet tai muuten vakaviksi tunnetut olkoot kylvettäjinä miesosastolla, nuoremmat naisosastolla.³⁶⁹

³⁶⁶ Laaksosen mukaan kuitenkin esimerkiksi Savonlinnan Konepajalaiset, Pyhtään ja Joensuun sahalaiset, Nokian kumitehtaan työntekijät, Mäntän paperitehtaan ja Karkkilan Konepajan työntekijät siirtyivät erillisiin naisten ja miesten vuoroihin 1910-luvulla. Kts. Laaksonen 1994, 67. Tehdasyhteisöissä kuitenkin luovuttiin yhteisaunomisesta yleensä 1920-30-luvulla, Porin Pihlavassa kuitenkin vielä 1945 konepajan työntekijät perheineen saunoivat yhdessä. Kts. Laaksonen 1994, 70.

³⁶⁷ Laaksonen 1994, 77-78.

³⁶⁸ Vuorenjuuri 1967, 326. Vuorenjuuren mukaan Konrad ReijoWaara saarnasi yhteissaunoja vastaan, jotka olivat turhan vilkkaassa käytössä.

³⁶⁹ Vuorenjuuri 1967, 326. Alkuperäisenä lähteenä Vuorenjuuri on todennäköisesti käyttänyt Mauri Hartea, sillä Vuorenjuuri viittaa esim. sivulla 330 Harteaan, joka julkaisi Sauna-Eevan muisteluita vuodelta 1901. Vuorenjuuren

Kylvettäjän kertomus pääkaupungin saunoista todistaa Porin naisyhdistyksen ja Warenin huolesta, mutta myös toistaa aikakauden retoriikkaa. Sauna-Eevan testamentin osuus saunan siveettömyydestä humalaisine asiakkaineen ei kuitenkaan ole pelkkää sanahelinää ja varoittelua, sillä siveellisyyskeskustelun ihanteiden ja pelkojen takana oli myös todellisia ikäviä piirteitä, joita esittelen tässä luvussa myöhemmin. Ensin on aiheellista kiinnittää huomiota siihen, kuinka paljon Sauna-Eevan kertomukseen vaikuttivat ajan siveellisyyskeskustelun ajatukset. Sauna-Eevan kertomuksesta loistaa poissaolollaan sievistely ja kuvaus on enemmänkin inhorealistinen. Vuorenjuuri on lainannut Sauna-Eevan ajatuksia suoraan, lähteenä hän on käyttänyt Mauri Hartean³⁷⁰ tekemään ”haastattelua”, joka on julkaistu Hartean ”Uusilla urilla”-teoksessa (1918) ja jatkokertomuksena ainakin *Satakunnassa* 6.5.1902 ja 20.5.1902. Vanhan saunottajan ajatukset ovat yllättävän ylevät ja vaikuttavat omaksutun säätyläistön siveellisyys- ja raittiuskustelusta. Oliko Sauna-Eeva fiktiivinen vai todellinen hahmo? Hartean Sauna-Eeva oli ”testamentin” mukaan iäkäs, kouluja käymätön kansannainen, joka ”muiden vanhojen ihmisten tapaan povasi säitä”, muttei ollut tietämätön kansannainen, vaan ”isänmaallinen” ja ”tosi suomalainen”. Hartea oli kohdannut Eevan saunassa asiakkaana käydessään ja myöhemmin tullut Eevan ”uskotuksi”. Hartea halusi kirjoittaa muistiin Eevan sanat, jotta vanhan saunottajan opit jäisivät ”korreksi kekoon isänmaan hyväksi”.³⁷¹ Vuorenjuuri on lainannut Hartean Sauna-Eeva todellisena henkilönä, mutta ylevillä ajatuksilla varustettu, raittiushenkinen ja fennomaani Sauna-Eeva voisi testamentin perusteella olla fiktiivinen hahmo.³⁷² Tällaiset fiktiiviset, ihannehahmot eivät olleet poikkeuksia ja esimerkkeinä oikeanlaisesta, ihanteellisesta ihmistyyppistä.³⁷³

Hartean Sauna-Eevan kautta saatettiin käsitellä asioita, joita muuten olisi ollut vaikeaa nostaa esille ja kansannaisen sanomana opit olisivat olleet ehkä helpommin omaksuttavissa. Pirjo Markkolan mukaan seksuaalisuudesta puhumista vältettiin 1800-luvun julkisuudessa aina 1880-luvulle saakka,

lähdeluettelossa teos: Hartea, Mauri: Uusilla urilla I-III, Suomen hierojaseuran julk. 1, 3, 4. Helsinki 1915, 1918, 1931. Samainen Hartean haastattelu on myös julkaistu *Satakunnassa* 13.5.1902 otsikolla ”Sauna Eevan testamentti”.

³⁷⁰ Satakunnassa kirjoittajaksi merkitty Mauri Hellsten.

³⁷¹ Sauna-Eeva oli Hartean mukaan 75-vuotias (1900-luvun alussa), elänyt kovan elämän, syntynyt Hämeen läänissä ja avioitunut, mutta menettänyt miehensä katovuosien aikana, jäänyt yksin ”suuren lapsikatraansa” kanssa ja löytänyt töitä saunottajana Helsingissä. Hartean ”haastatteleman” Eevan kertomana sauna kuului suomalaisuuteen.

³⁷² Sauna-Eevan testamentin kirjoittanut Mauri Hartea oli suomalaisuusmies, suorittanut lääketieteen kandidaatin opinnot, mutta jättänyt tutkinnon kesken, sillä ei saanut käydä opintojaan loppuun suomen kielellä. Hartea perusti myöhemmin Suomen hierontaopiston ja Sauna-Eevan testamentti sisältääkin erilaisia hierontaan liittyviä ohjeita. Lähde: ”Käsillä, aivoilla ja sydämellä”. Koulutettujen hierojien liitto Ry 1950-2000 juhlakirja. [<http://www.khl.fi/wp/wp-content/uploads/2011/04/historia.pdf>] (viitattu huhtikuussa 2017).

³⁷³ Markkolan *Synti ja Siveys*-teoksessa esiintyy sisar Ellonen, joka oli sisälähetyksen mallinainen ja määrittä diakoniatyön naisihannetta. Sisar Ellonen ei ollut todellinen henkilö, vaan Otto Aarnisaloon pamfletissa esiintyvä vaatimaton ja hiljainen nainen, ”jolla oli Syrjäkylän Perämökkiin tullessaan niin valkoinen esiliina, etteivät lapset olleet koskaan nähneet mitään niin valkoista”. Markkola 2002, 99. Sisar Ellonen oli hyvä kristitty, hiljainen ja nöyrä. Hartean Sauna-Eeva muistuttaa tällaista fiktiivistä henkilöä, joka täytti tietyn aatesuunnan ihannenaistyyppin kriteerit.

jolloin ryhdyttiin julkaisemaan siveellisyyskysymykseen liittyviä teoksia.³⁷⁴ Teoksissa hyökättiin prostituutiota ja kaksinaismoralismia vastaan, mutta toisaalta keskustelulla pyrittiin vaikuttamaan muutokseen, jonka Markkola on nimennyt moraalireformiksi. Moraalireformistit pyrkivät muuttamaan yhteiskunnassa vallinneita siveellisyyskäsitteitä sekä vakiintuneita tapoja.³⁷⁵ Vaikka Sauna-Eeva ei suoraan ollut moraalireformistinen hahmo, on hänen ajatuksissaan siveellisyyteen liittyviä pohdintoja. Porin yleisten saunojen tilaa koskevassa Warenin lehtikirjoituksessa mainittu naisten ”luonnollinen kainous” oli Markkolan mukaan aikakaudella hyvin tyypillinen keino vastustettaessa naisten ja miesten siveellistä epätasa-arvoa.³⁷⁶ Tasa-arvon saavuttamista vaikeuttivat miehet, jotka loukkasivat tasa-arvon ajatusta häikäilemättömästi.³⁷⁷ Moraalireformistien suhtautuminen seksuaalisuuteen oli ankaraa ja yhteiskunnan siveellisten ongelmien juuret nähtiin olevan seksuaalisuuden alueella. Markkola on jakanut seksuaalikeskustelun pääkaudet kolmeen ajanjaksoon, jotka käsittävät karkeasti myös saunakulttuurin muutoskohdat. Ensimmäinen seksuaalikeskustelun kausi osui 1880-lukuun, jolloin moraalireformivaatimukset ajoivat läpi suomalaisen keskusteluun. Toinen kausi sijoittuu suurlakkoa edeltäneeseen aikaan, johon myös Porin yhteissaunoja koskeva keskustelu *Satakunnassa* sijoittuu. Kolmannen kauden muodostavat 1910-luvun sotavuodet, jonka jälkeen yhteissaunominen hiljalleen hiipui.³⁷⁸

Tietenkään seksuaalikeskustelun ja yleisten saunojen muutospainoiden ajoitus ei koske kaikkia saunoja, vaan esimerkiksi säätyläisten Aittaluodon saunassa saunavuorot naisille ja miehille oli luoteltu mainoksessa jo 1860-luvulla. Elisabethin saunan valmistuminen 1890-luvun lopulla erillisine vuoroineen ja lasten siirtymisellä naisten puolelle antavat osviittaa moraalireformin läpiajosta Porissa. Laaksosen mukaan yhteissaunominen oli yleistä Porissa vielä 1920-luvulla, mutta muutokseen tuulet puhalsivat hiljalleen myös kansansaunoihin, joista antaa esimerkin porilainen saunamainos *Satakunnassa* 1880-luvun lopulta. Merimies Lönnqwist mainosti marraskuussa 1888 tilavaa saunaa neljännessä kaupunginosassa, talossa numero 175. Sauna lämpesi joka torstai, perjantai ja lauantai ja mainoksessa luvattiin niin hyvää hoitoa kuin jokivettä, mutta mainoksen huomiota kiinnittävä osa on ”lasten sauna on erinänsä”.³⁷⁹

³⁷⁴ Markkola 2002, 165.

³⁷⁵ Markkola 2002, 166.

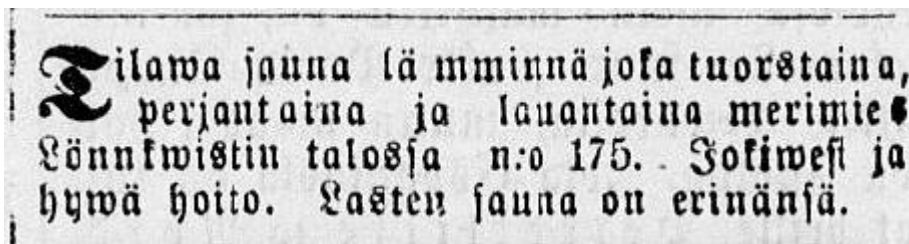
³⁷⁶ Markkola 2002, 331.

³⁷⁷ Markkola 2002, 331.

³⁷⁸ Markkola 2002, 342.

³⁷⁹ *Satakunta* 21.11.1888 no 92

Kuva 12. ”Jokiwesi ja hywä hoito”.

Lähde: Satakunta 21.11.1888

Mitä lasten sauna tarkoitti? Lapset tuskin saunoivat yksin, vaikka osa lapsukaisista tienasikin leipänsä kaupungin tehtaissa.³⁸⁰ Mainoksessa ei ole suoraan sanottu, milloin oli miesten tai naisten vuorot, mutta porvarillisen perhekäsityksen mukaan naisten työnä oli huolehtia lapsista ja tämä perhenäkemys alkoi näyttäytyä myös saunoissa, joissa poikkeuksetta pienet lapset kulkivat äitiensä mukana. Yhteissaunominen tässä vaiheessa oli vielä yleistä ja vasta 1910-1920 – luvulla vakiintui, että uusiin saunoihin rakennettiin saunahuoneet erikseen eri sukupuolille. Vanhoissa saunoissa pukuhuoneet jaettiin lauta-aidoilla ja hämärät saunatilat jaettiin verhoilla. Yhteissaunoissakin 1900-luvun alussa naiset ja lapset peseytyivät eri puolella saunaa, kuin miehet.³⁸¹ Lönnqwistin saunassa 1880-luvun lopulla saatettiin jo jakaa perhesaunat erikseen tai saunavuorot naisille (ja lapsille) olivat erikseen. Perhesaunat alkoivat yleistyä työväestön käyttämissä saunoissa vasta 1930-luvulla. Kaiken lisäksi sauna sijaitsi neljännessä kaupunginosassa, jossa asui alempaa säätyläistöä, jotka saattoivat omaksua uusia siveellisyyskäsitteitä.

Lasten siirtäminen naisten puolelle kertoo ajan siveellisyyskäsitteistä. Yhteissaunomista tutkinut Laaksonen painottaa, että saunoissa tuskin tapahtui moraalittomuuksia seksuaalisessa mielessä, siitä piti huolen yhteisöjen moraalit. Toisaalta kaupunkien kasvaessa ja perinteisten käsityöläis- ja työläisyhteisöjen kasvaessa saattoi myös tapahtua sopimattomuuksia ja kaupunkien yhteissaunomiseen alkoi ilmestyä ikäviä puolia, kun kaupunkiin tilapäisesti töiden perässä muuttaneet miesjoukot tulivat humalassa saunaan ja juttelivat rivoja, mikä Laaksosen mukaan teki nuorten naisten ja murrosikäisten tyttöjen olon kiusalliseksi. Laaksonen kirjoittaa, että toisinaan myös seksuaalista ahdistelua saattoi tapahtua, mutta ahdisteluun tartuttiin yleensä heti.³⁸² Saattaa olla, että Laaksosen käyttämässä muisteluaineistossa esiintyy sievistelyä yhteissaunomisen ja seksuaalisen häirinnän suhteen, mutta suhtautuminen yhteissaunomiseen vaikuttaa olleen myös alisteista,

³⁸⁰ Lasten tehdastyöstä esim. Haapala 1986, 49-60,

³⁸¹ Laaksonen 1994, 80.

³⁸² Laaksonen 1994, 81-82.

tyydyttiin siihen mitä oli tarjolla ja elettiin olosuhteiden mukaan.³⁸³ Elämä kaupungistuvassa yhteiskunnassa ei myöskään ollut kyläyhteisön elämää urbaanissa ympäristössä, vaan asukkaat olivat vuorovaikutuksessa ympäristönsä kanssa ja perinteiset arvot ja normit uusiutuivat.³⁸⁴ Kansansaunoissa jako naisten ja miesten puolille hyväksyttiin, joskin käytänteet vaihtelivat ja toisissa saunoissa muutos tapahtui nopeammin kuin toisissa. Oliko muutosnopeudessa (tai sen hitaudessa) kyse siitä, että naisten ja miesten saunavuoroihin jakaminen olisi lisännyt kustannuksia saunan kävijöille vai siitä, että saunat yleensä miellettiin siisteiksi? Ylätasolta, herrasväeltä tulleita käytänteitä saatettiin myös karsastaa ja välttää senkin vuoksi, että säädyt ylittävä käytös olisi ollut ainakin vanhemman polven silmissä jumalatonta. Mikkolan mukaan säätyjärjestelmän suojissa eli herravihan perinne ja uutuuksien näkeminen herrojen juonena kansaa vastaan antoi ajankohtaisen oikeutuksen.³⁸⁵ Ehkä hidas muutos saunomistavoissa liittyi työväen kysymyksen vastustukseen ja herrasväen pyrkimykseen muuttaa ja tirkistellä työväestön tapaa elää, mutta yhtä lailla myös siihen, että saunassa käymiseen yhdessä oli totuttu. Syy saattoi myös olla se, että saunan omistajat saattoivat kokea naisten saunapäivät tappiollisina. *Sosialidemokraatissa* vuonna 1915 käytiin keskustelu nimimerkin ”Liisu” ja saunanomistaja J.W.Forsbergin välillä. Nimimerkki ”Liisu” aloitti pakinansa kuvailemalla saunassa käyvien miesten tuntoja: ”Hoh! Hoh! Näin lauantaina tuntuu oikein hauskalta, kun saa pestä saunassa pois kaiken noen ja lian, ajattelevat miehet. Ottawat saippuan ja pyyhinliinan ja talsivat johonkin ”hökkelipahaseen”, jota nimitetään saunaksi. Se on kuitenkin monestakin paikasta kaikkea muuta, waan ei laitos, missä woi peseytyä mielensä mukaan”. ”Liisu” otti kantaa erityisesti naisten saunaoloihin ja kirjoitti kuinka eräässäkkin saunassa naisilla ja miehillä lauteet ovat yhteiset ja erotetut vain ”likaisella verholla”. Naisten ja miesten puolet olivat vain nimelliset, sillä pesutilassa piti olla sukupuolet yhdessä ”kylki lämmintä kylkeä vasten”.³⁸⁶ Toisessa yleisessä saunassa ”Liisu” kirjoitti pesutilojen naisten puolella olevan kaikkea muuta kuin asianmukaisessa kunnossa; kylmät kuin ”hollituvassa” ja erotettu pukuhuoneesta vain kangasverholla. ”Liisu” paheksui saunoja, joissa naiset, miehet, lapset ja muukalaiset olivat kaikki ”sikin sokin samassa pesukarsinassa”. Kunnollista saunaa, jossa lauteet eivät olisi niin hatarat, että likainen pesuvesi valui niskaan, josta ei saisi tauteja ja jonne voisi viedä ”liudan kakaroitakin” toivoi nimimerkki ”Liisu” tulevan kahdeksanteen osaan, jossa asui runsaasti työväkeä. ”Liisu” mainitsi kyllä, että saunoissa oli yleensä niin kutsuttu parempi puoli, mutta se oli usein niin ”ylösotettu”, ettei ”monella meikäläisellä ole aikaa odottaa”. Lisäksi tämä parempi puoli oli hintava eikä kirjoituksen mukaan työläisellä ollut

³⁸³ esim. Karhunen 2013, 275. Karhunen lainaa haastatellun muisteluja, jossa kerrotaan mm. Körri-nimisestä miehestä, joka kävi yleisellä vuorolla saunomassa ja jonka vaatteet kuhisivat syöpäläisiä.

³⁸⁴ Anttila 1982, 20-21

³⁸⁵ Mikkola 2009, 252.

³⁸⁶ Sosiaalidemokraatti 14.10.1915 ”Sauna pakinoita”nimimerkiltä ”Liisu” sekä 16.10.1915 J.W. Forsbergin vastine.

varaa maksaa paremmasta puolesta viikoittain. ”*Liisu*” paheksui myös vihtoja, jotka muistuttivat lähinnä luutaa. Saunapakinasta suivaantunut saunanomistaja J.W.Forsberg niin ikään kahdeksannesta osasta kirjoitti ”*Liisulle*” *Sosialidemokraattiin* vastineen, jossa kertoi kyseessä olevan ”likaisen verhon” olevan öljytty kangas ja sopivan tarkoitukseen lauteiden jakamisesta varsin hyvin sekä erottavan naisten ja miesten puolen omiksi osastoikseen. Pesuvedet eivät Forsbergin mukaan valuneet asiakkaiden päälle, vaan lavolta putkia pitkin suoraan ulos. Vihdoista Forsberg osasi kertoa, etteivät ne suinkaan olleet ikäloppuja luutia, vaan vaihdettiin kolmen asiakkaan välein. Lisäksi Forsberg mainitsi naisten päivän olevan perjantai, jolloin saunassa ei käynyt miehiä, mutta asiakkaita olevan vähän, sillä kahdeksannessa kaupunginosassa ei ollut ”likaisia Liisuja”. Lopuksi Forsberg antoi ymmärtää, että saunan pitäminen ei ollut kultakaivos, vaan kovaa työtä, jota ”*Liisu*” olisi tervetullut tekemään ja ottamaan voitot, kunhan maksaisi käyttämistään puista.

Oliko ”*Liisu*” ensinnäkään ”meikäläinen” eli työläisnainen ja edustiko hän työläisnaisten mielipiteitä ja toiveita saada parempi sauna? Todennäköisesti Forsbergin saunan asiakaskunta koostui pääasiassa alueen sahojen ja Konepajan miestyöntekijöistä, mutta joen rannalla sijaitti myös Puuvillatehdas, jossa työskenteli naisia. Olisiko ”*Liisu*” ollut puuvillatehtaan työntekijä? Entä kartoivatko työläisnaiset yleisiä saunoja ja hoitivatko he hygieniää mieluummin pesuvadissa asuinhuoneessaan omassa rauhassa? ”*Liisun*” henkilöllisyys nimimerkin takaa ei selviä, mutta vuonna 1915 tilanne oli jo varsin erilainen kuin Porin Naisyhdistyksen tehdessä aloitteen yhteissaunojen kieltämisestä 1890-luvulla ja moraalireformistisen *Koti ja Yhteiskunta*-lehden kirjoittaessa yhteissaunomisen ongelmista naisen näkökulmasta. Konkreettisia muutoksia saunomistavoissa oli tapahtunut 1900-luvun alun jälkeen, mutta ehkä naiset edelleen olivat saunakulttuurin toisia mitä tulee suhteessa saunavuoroihin ja pesutiloihin. Varsinaisen tutkimusajanjaksoni aikani Porin Kylpylaitoksen sekä Elisabethin kylpylaitoksen lisäksi Porissa ei 1900-luvun alussa ollut vielä uutta järjestäytynyttä ajatusmallia edustavaa saunaa, vaan suurin osa saunoista oli niin kutsuttuja yhteisiä saunoja, vaatimattomia, pihan perällä toimivia laitoksia.

Porilaisen saunakulttuurin siveellisyys ja siveettömyys näkyi lähinnä säätyläisten kauhistelemassa tavassa sukupuolten saunoessa yhdessä ja mukana oli aina moraalinen näkökulma. Yhteissaunomiseen ja yleisissä saunoissa käymiseen liittyi kuitenkin myös ikäviä tapauksia, joiden valossa viaton alastomuus tuskin haittasi yhtä paljon kuin ahdistelu tai pelko siitä, mitä pahimmillaan voisi tapahtua. *Satakunnan* ja *Porilaisen* välittämättä kuva yleisistä saunoista on siistitty verrattuna Porissa ilmestyneeseen *Sosialidemokraattiin*, jossa kirjoitettiin heinäkuussa 1908 Porin itäpuolella

sijainneen esikaupunkialueen saunasta, jossa oli tapahtunut pahoinpitely.³⁸⁷ *Sosialidemokraatin* kirjoituksen mukaan *suometarlainen* poliisi oli ollut Uudellakoivistolla yleisessä saunassa viettämättä iltaa nauttien alkoholia ”juomaweikkojensa” kanssa, kun kyseinen poliisi oli ottanut joukkoonsa kuuluneen toisen miehen vaimon mukaansa saunaan ”eräästä erikoisesta tarkoituksesta”.³⁸⁸ ”Tämä rupesi toisia ryyppykumppaneita sapettamaan, meniivät perästä ja ottivat esiwallan sääristä kiinni wetäen hänet pois ”siitä paikasta”, jonka poliisi valinnut itselleen ja lopuksi antoiwat poliisille selkään...”.³⁸⁹ Tapaus vaikuttaa todelliselta huolimatta poliittisesta piikittelystä ja romuttaa puhtoista kuvaa idyllisistä yleisistä saunoista, joissa ei suvaittu alkoholia ja seksuaaliseen häirintään puututtiin. Eräs toinen ikävä tapaus sattui maakunnassa, erään maatalon saunassa, jossa miesjoukko tuli kesken saunomisen saunaan ja raiskasi talon 27-vuotiaan palvelijattaren.³⁹⁰ Raiskaajat jäivät myöhemmin kiinni jatkaessaan rähinöintiä ja murtaessaan auki erään toisen talon oven, jonka naisväki oli lukinnut paetessaan hurjaa miesjoukkoa. Tällöin apuun olivat rientäneet oman talon miehet ja taltuttaneet tunkeutujat. Vaikka tapaus sattui maaseudulla eikä kaupungin yleisessä saunassa, rikkoo se myös saunoista luotua puhtoista ja siveellistä kuvaa, jossa seksuaalisuudella ei ole sijaa. Porissa oli lisäksi tapahtunut pari vuotta aiemmin tapaus, jossa humalaiset miehet ahdistelivat talon tytärtä Tähtisen yleisen saunan pihassa viidennessä kaupunginosassa.³⁹¹ Vaikka tapaukset ovat äärimmäisiä, ne tuskin olivat aivan poikkeuksellisia. Muuttuvat yhteisöt, joissa sopivuuden rajat saattoivat olla häilyvät ja usein alkoholi muodostivat yhtälön, joka osaltaan muutti saunakulttuuria.

Saunat myös saattoivat myös toimia prostituution välittäjinä saunan omistajan tahdosta riippumatta. Huhtikuussa 1905 poliisi oli käynyt noutamassa viidennessä kaupunginosasta, Itä-tullinkadulla sijainneesta saunasta naisen, joka oli juopunut ja aikeissa ryhtyä miesten kanssa ”haureuden harjoituksiin”.³⁹² Saunan omistaja oli tehnyt naisesta ilmoituksen poliisille. Nainen oli poliisille tuttu irtolainen Maria Sofia, joka joutui uudestaan poliisin kuulusteltavaksi heinäkuussa 1907 esiinnyttyään Kirjurinluodolla humaltuneena ja harrastettuaan juopuneiden miesten kanssa ”lihallista yhteyttä sanotulla luodolla”.³⁹³

Yllämainitut tapaukset kaupunkien yleisissä saunoissa kertovat yhtenäismoraalin murtumisesta tai ainakin sen löystymisestä, jota on pidetty aikaisemmissa tutkimuksissa kaupungin yleisten saunojen

³⁸⁷ *Sosialidemokraatti* 30.7.1908, ”’Järjestyksenwalwojaa’ pieksetty” ja samassa numerossa ”Poliisin onneton saunaretki”.

³⁸⁸ *Sosialidemokraatti* 30.7.1908, ”Poliisin onneton saunaretki”.

³⁸⁹ *Sosialidemokraatti* 30.7.1908, ”Poliisin onneton saunaretki”.

³⁹⁰ *Sosialidemokraatti* 13.10.1901.

³⁹¹ *Sosialidemokraatti* 13.6.1907.

³⁹² KA Turku, Porin poliisilaitoksen rikososaston arkisto 1904-1905 (Cc:4), lauantai 29.4.1905.

³⁹³ KA Turku, Porin poliisilaitoksen rikososaston arkisto 1906-1907 (Cc:5), torstai 4.7.1907.

selkärankana. Laaksosen mukaan yleisissä saunoissa toimi usein saunottaja, joka piti yllä kuria ja järjestystä, mutta myös Laaksonen mainitsee, että ahdistelua yleisissä saunoissa saattoi tapahtua. Laaksosen tutkimus koskee 1910-luvun jälkeistä aikaa ja on valtakunnallinen, joten 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun porilaisessa saunassa saattoivat vielä hyvinkin päteä vanhat moraalisäännöt, vaikka muuttuva yhteisö loi paineita eivätkä kaikki tulijat löytäneet paikkaansa. Pori kasvoi nopeasti ja siirryttäessä 1860-luvulta 1900-luvulle, väkiluku kasvoi 7130 asukkaasta 16 921 asukkaaseen. Tutut yhteisöt laajenivat ja kortteerit täyttyivät maalta kaupunkiin työn perässä muuttaneista. Kun vanhastaan maatalousyhteisöjen yhteissaunoja suojasi sen tutut jäsenet sekä toisaalta myös kaupunkien yleiset saunat saattoivat ennen olla tiettyjen naapurustojen käyttämiä, muuttui saunakulttuuri itsessäänkin. Aiemmassa tutkimuksissa korostettu agraarin yhteisön tapa saunoa yhdessä ei siirtynyt sellaisenaan kaupunkiin, eihän agraarit yhteisötkään siirtyneet kokonaisuudessaan kaupunkiin. Tällöin kaupunkien saunakulttuuri muuttui ja etsi paikkaansa. Merkittävää on se, että vanhat arvot ja normit pyrittiin säilyttämään ainakin jollain tasolla, sillä kaupunkien yleiset saunat muuttuivat liikesaunoiksi 1930-luvulla. Millä tavalla saunomisen tapoihin vaikuttivat säätyläistö ja heidän moraaliselle elämälle asettamansa ehdot ja millä tavalla yhteissaunomista harjoittanut työväestö otti vastaan uudistukset?

Yleiseen keskusteluun saunojen siveellisyys nousee 1900-luvun myötä. Yleisiä saunoja koskevassa siveellisyyskeskustelussa heijastuu se, että aatteiden lisäksi myös kaupunkiyhteisö muuttui eikä saunominen ei ollut enää saunomista tutussa yhteisössä, vaan kaupungissa asui runsaasti uutta väestöä. Yhteisöjen laajentuminen näkyy suoraan saunamainoksissa, joiden sävy muuttuu 1910-luvun jälkeen. Vuonna 1917 G. Lönqvist mainosti saunaansa osoitteessa Yrjönkatu 24:

Kuva 13. Lönqwistin saunamainos vuodelta 1917.

"Sauna lämpimänä torstaina, perjantaina ja lauantaina. Torstaina ainoastaan paikkakunnan asukkailla eikä vierasheimoisille. Olisi suotavaa, että naiset ja lapset silloin tulisivat kylpemään. G. Lönqwist, Yrjönk.24. Lähde: Satakunta 6.2.1917.

Lönqwistin mainos on poikkeuksellinen porilaisten saunamainosten joukosta ja asetettava aikalaistekstiin poliittisesti. Mainosta voi kuitenkin lukea äärimmäisenä osoituksena siitä, ketä saunayhteisöön hyväksyttiin ja mahdollisista ongelmista, joita kaupunkiyhteisöjen laajeneminen toi mukanaan. Laaksosen mukaan kaupunkien yleisissä saunoissa saunajat saattoivat olla toisilleen kokonaan vieraita ja sosiaalinen kontrolli saunoissa vähäisempää.³⁹⁴ Suomalaiseen saunakulttuuriin ei myöskään kuulunut alkoholi jauhokaljaa lukuun ottamatta, mutta Uudenkoiviston saunalla tapahtuneessa selkkauksessa poliisi tovereineen oli juopuneessa tilassa. Samoin irtolaisnainen saapui saunaan humaltuneena. Tammikuussa 1907 *Sosialidemokraatti* uutisoi Porin Saunayhtiön olevan "salakapakka", joka välitti olutta muillekin kuin saunavieraille, jopa alaikäisille poikasille. Vuonna 1906 oluen myyminen oli tahdottu kieltää saunoissa ja majataloissa.³⁹⁵

Miksi suomalaista saunaa kuvataan siveellisenä, kirkkoon verrattavissa olevana hartauden paikkana, jonka (alkuperäiseen) kulttuuriin ei ole kuulunut alkoholin nauttiminen? Vuorenjuuri esittää, että suomalainen sauna säilyi kulttuurissamme, sillä Euroopan yleisiin saunoihin verrattuna sauna oli harras paikka, jossa ei harrastettu siveettömyyttä. Suomen kaupungit olivat kuitenkin pieniä ennen teollistumista ja yhteisöt suojasivat saunakulttuuria. Entä kuinka paljon siveettömyyttä ja alkoholin käyttöä esiintyi kaupunkien yleisissä saunoissa? Irma Sulkusen mukaan Suomi lukeutui raittiustoiminnan synty- ja loistokautena kulutuslukujensa puolesta Euroopan kuivimpiin maihin.³⁹⁶

³⁹⁴ Laaksonen 1994, 81-82.

³⁹⁵ *Sosialidemokraatti*, 10.11.1906, "Saunavieraille ja talonpojille".

³⁹⁶ Sulkunen, 35. Suomalaiset kansanliikkeet. Yleisradion opetusohjelmat. Päiväämätön julkaisu.

Sulkunen kirjoittaa raittiusliikkeen valtakunnallisen organisoinnin Suomessa sijoittuvan fennomaanisen sivistyneistön pyrkimykseen ratkaista yhden ohjelman puitteissa sekä ”rahvaankysymys” että kansallisen integraation ongelma.³⁹⁷

Mikäli saunomisen seksuaalisuus oli ongelma, teollistuminen ja kaupunkien kasvu loivat ja toivat näkyväksi ongelmia. Yhteissaunomisen ajanjakson päättymisen ja säätyläisnaisten tarttuminen epäkohtaan saattoi myös tuoda helpotuksen työläisnaisille, joilla esimerkiksi kuukautiset rajoittivat osallistumista yhteissaunomiseen. Myös raskaana oleminen ja näkyvä vatsakumpu saattoivat rajoittaa naisten osallistumista yhteissaunomiseen.³⁹⁸ Kirkottamista pro gradu- tutkielmassaan tutkineen Susanna Lindgrenin mukaan naisten oli vältettävä seurustelua perheen ulkopuolisten kanssa raskaana ollessaan. Rajoittamalla sosiaalista elämää ja liikkumista, pyrittiin samalla suojelemaan sekä äitiä että lasta.³⁹⁹ Naisten suhdetta saunaan ja hygieniaan hoitoon rajoittivat siis ehkä yleiset seksuaalisuustabut eikä yhteissaunominen vieraiden eikä ainakaan miessukupuolen kanssa helpottanut asiaa. Sanna Kivimäen artikkeli ”*Pisteliäät silmät ruumiissani*” Naistutkimuksen lehdessä kiinnittää huomiota saunan miehiseen kulttuuriin avaten näkökulmia 1800-luvun kirjallisuudesta 1990-luvun lopulle.⁴⁰⁰ Kivimäen mukaan saunakulttuuri näyttäytyy miehisenä kulttuurina ja saunakuvaukset 1800-luvun ja 1900-luvun alun kirjallisuudesta ovat lähes yksinomaan miehisiä kuvauksia lukuun ottamatta Minna Canthin Kauppa-Lopoa. Saunomisen tapoja ja siihen liittyviä erilaisia seksuaalisuuteen liittyneitä tabuja ja käytänteitä ei liene tutkitun saunassa synnyttämisen lisäksi. Kuitenkin seksuaalisuus ja sukupuoli varmasti määrittivät saunatapoja. Kivimäen mukaan erityisesti naisten saunomiseen liittyi vahva ruumiin häpeällistäminen.⁴⁰¹ Naiset olivat myös altavastajia mitä tulee saunavuoroihin. Naisille (ja lapsille) oli varattu ”naisten tunti” tai päivä viikossa, jolloin pääsi vain oman sukupuolen edustajien kanssa saunaan.

Suomalaisen kirjallisuuden seuran saunatutkimuksen vastaajat olivat syntyneet eri aikoina, mutta saunan käytänteet toistivat sukupuoleen liitettyjä arvoja. Naiset ja pikkulapset kävivät yhdessä saunassa, jossa vauvaa saatettiin löylyttää kevyesti koko naisryhmän seuratessa vieressä. Kouluikään mennessä pojat siirtyivät miesten puolelle. Suomalaisen kirjallisuuden seuran saunatutkimukseen osallistujat harvoin kuvailivat ruumiillisuuteen liittyviä asioita, vaan saunaa verrattiin kirkkoon, jonne pääsi rauhoittumaan omaan oloon.⁴⁰² Saunan ja siveellisyyden suhteessa näkyy myös toiseuden

³⁹⁷ Sulkunen 1986, 95.

³⁹⁸ Myös Sanna Kivimäki on kiinnittänyt huomiota ko. asioihin. Naistutkimus 1995/4, Kivimäki: ”*Pisteliäät silmät ruumiissani*”.

³⁹⁹ Lindgren 2012, 24.

⁴⁰⁰ ”*Pisteliäät silmät ruumiissani*”. Kivimäki, Naistutkimus 4 (1995).

⁴⁰¹ ”*Pisteliäät silmät ruumiissani*”. Kivimäki, Naistutkimus 4 (1995).

⁴⁰² SKS, Sauna suomalaisten terveyden lähteenä 1993, passim.

rakentaminen suhteessa ympäröiviin kansoihin että toisaalta naisiin ja lapsiin. Naiset ja lapset näyttäytyivät saunakulttuurin toisina, jotka pääsivät käymään pesulla erillisillä vuoroilla. Jos saunakäytänteet vapauttivat naista, ne myös sitoivat erityisesti rahvaan naista, joka oli sidottu työhön, lapsiin ja nyt myös liikkumista yleisessä tilassa säädeltiin jälleen uudella tavalla. Saunassa käymisessä ongelma oli mitä ilmeisemmin naisen seksuaalisuus, joka piti verhota. Saunassa käymisen traditio ikään kuin toisti porvarillisen perheen ihannetta, jossa perhe asettui kansallisvaltion moraaliseksi perustaksi.⁴⁰³ Näkemykseen kuului nainen lastenkasvattajana sekä perheen ja valtion siveellisenä keskushahmona. Häggmannin mukaan avioliiton, perheen ja kodin onni oli riippuvainen siitä, kuinka hyvin nainen toteutti kutsumustaan kotona. Lapset siis siirtyivät automaattisesti naisten puolelle saunassa.

4.5 Pesulla Blomin kaupungissa: Hjulgrenin sauna

Teollistuminen ja kaupungistuminen muuttivat ihmisten elämää monella tavalla. Työväestölle teollistuminen ja kaupungistuminen avasivat mahdollisuuksia, jollaisia maaseudulla ei ehkä pystynyt saavuttamaan. Työtä ei enää tarvinnut tehdä osana isännän ruokakuntaa tai käsityönoppilaana, vaan työntekijänä ja palkka maksettiin rahassa.⁴⁰⁴ Pertti Haapalan mukaan tehtaalaisilla oli muihin verrattuna enemmän rahaa ja vapautta, ”mutta heilläkin kovin vähän”.⁴⁰⁵ Jos kaupunkimainen elämä näyttäytyi mahdollisuutena, oli se myös outoa ja uutta. Kaupunkimaisen elämäntavan nähtiin heikentävän ihmisten elinvoimaa lukemattomilla tavoilla: ilma oli huonoa, meluista ja kaupunkilainen elämä loi hermojännitteitä.⁴⁰⁶ Yhdeksi keskeiseksi ongelmaksi säätyläisten näkökulmasta koettiin työväen tapa asua. Asumiseen yhdistyi likaisuus, joka muuttui oireeksi yleisestä huonosta terveydestä ja jonka katsottiin heijastuvan samanaikaisesti niin yksityiseen kuin yhteisölliseen elämisen tasoon.⁴⁰⁷ Minna Harjulan mukaan keskeinen argumentti, joka hygienian välttämättömyyden puolesta 1800-1900-luvun vaihteessa esitettiin, oli pyrkimys nostaa Suomi sivistyneiden kansojen tasolle irtautuen takapajuisuudesta.⁴⁰⁸ Vaikka hygieniakasvatuksella ja –valistuksella saavutettiin paljon hyvää, niin hygienian kautta kajottiin ihmisten yksityisyyteen, jossa yläluokka tirkisteli työläisen henkilökohtaista tapaa elää. Saara Tuomaalan mukaan terveys nähtiin sekä kansataloudellisena että moraalisenä kysymyksenä.⁴⁰⁹ Tuomaalan mukaan teollistumisen ja

⁴⁰³ Häggman 1994, 177.

⁴⁰⁴ Haapala 1986, 36.

⁴⁰⁵ Haapala 1986, 36.

⁴⁰⁶ Mattila 1999, 30.

⁴⁰⁷ Tuomaala 2004, 270.

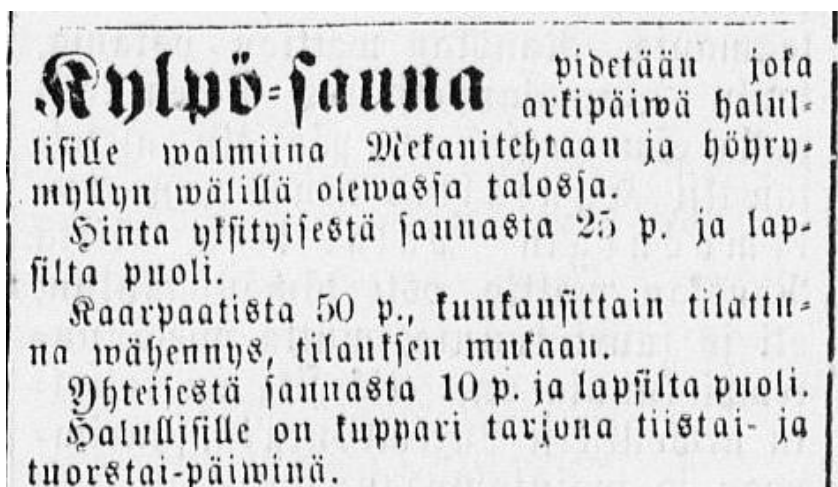
⁴⁰⁸ Harjula 2007, 17.

⁴⁰⁹ Tuomaala 2004, 251.

kaupungistumisen myötä pelättiin luonnonvalinnan häiriintyvän ja heikon perimän lisääntyvän. Henkilökohtainen terveydenhoito kohosikin erityiseen asemaan, mikä tuki yhteiskuntahygieniaa.⁴¹⁰

Teollistuvissa kaupungeissa kaupunkien vierelle kohosi esikaupunkeja, joita Porissa olivat muun muassa aiemmin esitellyt kuoppakaupunki sekä Blomin kaupunki. Esikaupungeissa kaupungistumisen huonoimmat puolet tulivat esiin ja näyttäytyivät rappiona. Millä tavalla saunottiin työväen keskuudessa? Blomin kaupungissa, Porin esikaupunkialueella Kokemäenjoen pohjoispuolella sijaitsi Hjulgrenin sauna, joka mainosti löylyjään *Satakunta*-lehdessä elokuussa 1882.

Kuva 14. Kylpö-sauna Mekanitehtaan ja höyrymyllyn välissä.

Lähde: *Satakunta* 9.8.1882

Saunan nimeä mainoksessa ei mainittu, mutta *kylpösaunan* sijainti Mekanitehtaan ja höyrymyllyn välissä kerrottiin.⁴¹¹ Mainitun *kylpösaunan* sijainti viittaa Isosannanluodolla sijainneeseen Hjulgrenin saunaan. Alue, jolla sauna sijaitsi, oli aikalaisten näkökulmasta rauhaton esikaupunkialue, josta sanomalehdet kirjoittivat usein kuuluvan juopuneitten melua ja rähinää. Porissa Blomin esikaupungin syntymistä vauhditti teollisuus, joka keskittyi kaupungin rajojen ulkopuolelle, Isosantaan. Joen pohjoispuolesta alkoi 1850-1860-luvulla muodostua Porin teollisuusalue, jonka suurimmat työnantajat 1800-luvun lopulla olivat saha- ja metalliteollisuus. Mekani eli Porin Konepaja (Björneborgs Mekaniska Werkstad) perustettiin vuonna 1858. Tehtaalla työskenteli pääasiassa miehiä ja tehdas tuotti muuan muassa rautatievaunuja.⁴¹² Yksi merkittävimmistä työllistäjistä Rosenlewin Konepajan lisäksi oli Isosannan höyrysaha, joka aloitti toimintansa vuonna

⁴¹⁰ Tuomaala 2004, 252.

⁴¹¹ *Satakunta* 9.8.1882.

⁴¹² Saarinen 1972, 174.

1862 sekä myöhemmin perustettu Seikun saha vuonna 1872. Saarisen mukaan Porissa vuonna 1885 metalliteollisuus työllisti 311 työntekijää, puuteollisuus 864 työläistä.⁴¹³ Muita alueen merkittäviä työllistäjiä olivat vuonna 1851 perustettu tulitikkutehdas, jonka työntekijöinä toimi pääosin lapsia sekä vuonna 1898 perustettu Porin Puuvillatehdas. Tulitikkutehdas sijaitsi Sofiegartenin alueella Isosannassa.⁴¹⁴ Isosannan alueella toimi myös muita lyhytaikaisia teollisuuslaitoksia, joiden merkitys työllistäjänä oli lyhytaikainen.

Blomin kaupunki tehtaineen tarjosi työväestölle työtä ja mahdollisuuden pärjätä omillaan – työntekijä ei enää ollut vastuullinen käsityömasterille tai talon isännälle, sen sijaan he olivat tehdaspatruunan alaisia. Oikeastaan koko elämisen tapa muuttui, kun työlle laskettiin hinta ja työaika erotettiin vapaa-ajasta. Toisaalta myös suhtautuminen itseän muuttui. Haapalan mukaan ”tehdastyö edellytti ja synnytti toisenlaista suhtautumista työhön ja omaan itseän kuin ajan maalaiselämä tai palvelijana oleminen.”⁴¹⁵ Teollistumisen ja kaupungistumisen myötä työväestölle tarjottiin uusia eettisiä ja sosiaalisia normeja ja hyveiksi tulivat ”kova työnteko, säästäväisyys, raittius ja tavoitteellisuus”, idea hyödyllisestä elämäntavasta.⁴¹⁶ Alueen tehtaisiin muutti runsaasti väestöä maaseudulta, jotka omaksuivat hiljalleen uuden statuksensa tehtaalaisina. Vaikka Blomin kaupunki oli väkimäärältään iso alue, ei esikaupungissa 1800-luvun loppuun mennessä toiminut lähteiden mukaan muutamaa yleistä saunaa enempää. Saunatoiminnastaan joen pohjoisrannalla ilmoitti myös rakennusmestari Wiren⁴¹⁷. Asukkaita alueella oli vuonna 1880 noin 1500 henkeä. Vertailuna voi todeta, Tampereen Kytälän esikaupunkialueella toimi Väistön mukaan 1880-1890-luvulla kymmenen yleistä sauna.⁴¹⁸

Blomin kaupunki ja joen pohjoisranta vaikuttavat jälkikäteen tarkasteltuna matalan elintason alueilta, mutta alueella sijaitsi myös aiemmin mainittu Sofiegarten, joka oli kauppias Hampus Julius Oldenburgin rakennuttama ja vaimonsa mukaan nimeämä tehdasyhteisön alue. Oldenburg asui itse alueella, joten joen pohjoispuolen asumiskäytännöt vaihtelivat tehdaspatruunoiden kartanoista lautahökkeleihin.⁴¹⁹ Blomin kaupunki oli kuitenkin varsin erilainen alue kuin vieressä sijainnut

⁴¹³ Rosenlewin tehtaiden työntekijöiden määrästä: Koivuniemi 2011, 183-185.

⁴¹⁴ Sofiegartenista ja muista Porin teollisuuslaitoksista Satakunnan Museon näyttely: [<https://www.pori.fi/kulttuuri/museot/museoverkossa/teollisuustyonjaljilla/1809-1856laivanvarustajien aika/teollisuustoiminta/porintulitikkutehdas1851-1987.html>] (viitattu maaliskuussa 2017). Sofiegartenista myös Saarinen 1972, 190; Peltola 2006, 106; Tokila 2012, 12.

⁴¹⁵ Haapala 1986, 71.

⁴¹⁶ Haapala 1986, 71.

⁴¹⁷ Satakunta 6.12.1879; Satakunta 9.4.1908.

⁴¹⁸ Kytälän asukasluku vuonna 1880 oli Kytälän pohjoispuolella (XI kaupunginosana) reilut 2000 henkeä, eteläosassa (XII kaupunginosana) reilut 1000 henkeä. Lähde: [<http://www15.uta.fi/koskivoimaa/kaupunki/1870-00/kaupos.htm>] (luettu huhtikuussa 2017).

⁴¹⁹ Oldenburgista Satakunnan Museon verkkonäyttely Teollisuustyön jäljillä: [<https://www.pori.fi/kulttuuri/museot/museoverkossa/teollisuustyonjaljilla/1809->

Sofiegarten, joka tarjosi työntekijöilleen asunnot ja mahdollisesti jopa peseytymispaikan. Hjulgrenin sauna sijaitsi keskellä Porin teollisuuden keskusta. Alueella oli runsaasti miestyövoimaa, mutta naisille teollisuus ei vielä tarjonnut mittavia työpaikkoja ennen 1890-luvun loppua. Blomin kaupungissa rehottivat erilaiset kulkutaudit ja lapsikuolleisuus oli suurta, mikä johtui paitsi alueen heikosta hygienian tasosta, mutta myös siitä, että lapsilla oli tapana leikkiä joen rannalla ja toisinaan joku pienokaisista hukkui Kokemäenjokeen.⁴²⁰ Tauteja lisäsivät joesta nostettu juomavesi sekä toisaalta alkeelliset asuinolot, jotka olivat aikalaisten mukaan epäterveellisemmät kuin vanhan keskustan ja viidennen osan alueella. Alueen saunoista eniten otsikoissa oli Hjulgrenin sauna, jonka edustalla todistettiin erilaisia väkivallan tekoja. Tämän lisäksi Hjulgrenin sauna löytyy myös vuonna 1886 julkaistusta *Porin kaupungin kunnallis-, osoite- ja ilmoituskalenterista*, jossa saunan osoitteeksi on merkitty Suursannanluoto⁴²¹, joka vielä 1880-luvulla oli Blomin kaupunkia ja kuului Ulvilaan.

Hjulgrenin saunarakennuksesta itsestään on mitättömästi tietoja eikä rakennuksesta ole piirustuksia, sillä alue oli vielä kaavoittamaton 1900-luvun alkuun saakka. Rakennuksesta ei ole myöskään mahdollista löytää palovakuutusta, mikäli sellaista oli otettukaan. Vakuutusyhtiö Tarmon arkistot Satakunnan Museossa kattavat kaupungin kaavoitetun alueen eli ensimmäisestä kaupunginosasta kuudenteen. Alueen rakennuskannan on kuvailtu olleen vieri viereen rakennettuja hirsitaloja tai sahalla syntyneestä jätetuutavarasta kuten rimoista ja katkaisusirkkelin pätkistä valmistettuja taloja, jotka olivat lähes kiinni toisissaan, joten lienee asiallista olettaa Hjulgrenin sauna olleen tyypillinen puu- tai kivirakenteinen saunarakennus, joka täytti pakolliset tarpeet.⁴²² Pesuvesi todennäköisesti nostettiin Kokemäenjoesta ja lämmitettiin padassa saunojen tarpeisiin. Hjulgrenin sauna oli melko suosittu oloinen, mistä saattaa kertoa se, että mikäli sauna jostain syystä ei ollut käytössä, ilmoitettiin asiasta lehdessä kuten myös siitä, että sauna oli jälleen yleisön käytettävissä. Sauna oli siis alueella tunnettu (joskin mainetta lisäsivät myös itse saunomiseen liittymättömät uutiset) ja yllättävän pitkäikäinen, sillä ensimmäiset mainokset saunasta ovat 1880-luvulta ja viimeiset mainokset saunasta

[1856laivanvarustajien aika/teollisuustoiminta/porintulitikkutehdas1851-1987.html](https://www.pori.fi/kulttuuri/museot/museoverkossa/naisiaporissa/rauhajohanna/jokiveitulevaisuuden.html)] (viitattu huhtikuussa 2017).

Oldenburgista ja Sofiegartenista myös Peltola 2006, 106.

⁴²⁰ Heinäkuussa 1907 oli Kokemäenjokeen hukkunut suutari Hertolinin 9-vuotias poika, joka oli ollut rannalla onkimassa, *Sosialidemokraatti* 7.7.1906. Heinäkuussa 1911 Seikun Sahalla vaunumiehenä työskennelleen Frans Salmisen 7-vuotias poika oli mennyt uimaan jokeen paikalle, jossa vesi on matalaa, mutta uimataidottomana hukkunut jouduttuaan liian syväälle. *Sosialidemokraatti* 29.7.1911. Kts. myös Satakunnan Museon verkkonäyttely: *Naisia Porissa*. (<https://www.pori.fi/kulttuuri/museot/museoverkossa/naisiaporissa/rauhajohanna/jokiveitulevaisuuden.html>) (viitattu 14.12.2016).

⁴²¹ Suursanta eli Isosanta.

⁴²² Tokila 201, 20. Porissa sahatyöläiset käyttivät hyväkseen edullista jätetuutavaraa ja rakensivat Toejoen lisäksi taloja jätetuusta mm. Porin kuudenteen kaupunginosaan. Kts. myös Satakunnan Museo, Porin kuudennen kaupunginosan rakennusinventointi 2008-2009.

ovat 1890-luvun lopulta. Saunalle löytyi myös aina vuokralainen, vaikka vuokrasuhteet olivat melko lyhyitä.

Jos vielä tarkastellaan itse Hjulgrenin saunan pitäjää, löytyy rippikirjasta vuosilta 1863-1869 tieto kaupunkiseurakunnassa asuvasta muurarioppilas Johan Adam Hjulgrenista, joka vielä vihkimättömän, mutta kuulutetun⁴²³ [förlysta] Wilhelmiina Grönbladin kanssa sai tyttären lokakuussa 1855. Saman vuoden joulukuussa pari avioitui. Hjulgrenin pariskunta asui 1850-60-luvulla kolmannessa kaupunginosassa tontilla 130.⁴²⁴ Perheen toinen lapsi syntyi 1858, jolloin Hjulgrenista oli maininta muurarioppilaana. Lapsia Hjulgrenin perheeseen syntyi tasaisin väliajoin vuosina 1860, 1864, 1866 sekä 1871. Hjulgrenin perheessä vuodet olivat kuitenkin murheen aikaa, sillä lapsista Ewa Wilhelmina, Johan Alfred, Johan Fredrik, Anna ja Johan Herman menehtyivät pikkulapsi-aikana.⁴²⁵ Ewa-Wilhelmiina, joka oli kuolleessaan kolme vuotta ja 11 kuukautta menehtyi tuhkarokkoon, muiden lasten kuolinsyytä ei ole kirjattu.⁴²⁶ Kirkonkirjojen mukaan tuhkarokko niitti kuolemaa erityisesti pikkulasten keskuudessa tammi-helmikuussa 1862. Tuhkarokkoon kuolleiden lasten perheet asuivat toisessa, kolmannessa, neljännessä, viidennessä ja kuudennessa kaupunginosassa, joten sairaus kosketi melko tasapuolisesti kaupungin asukkaita säätyyn katsomatta. Vaikka Blomin kaupungissa kulkutaudit lisäsivät kuolleisuutta, menehtyivät kaikki Hjulgrenin lapset vielä perheen asuessa kolmannessa kaupunginosassa.⁴²⁷

Millaiseksi muodostui Adam ja Wilhemina Hjulgrenin elämänkulku? Adam Hjulgrenin lasten kastetodistukseen isän ammatiksi oli vuonna 1860 merkitty työmies, joten muurarimestaria Hjulgrenista ei tullut. Työmiehen statuksella Adam on merkitty jo rippikirjoihin vuosina 1863-1869. Todennäköisesti kyse oli kuitenkin samasta miehestä, sillä ikä ja vaimon nimi täsmäsivät, vaikka ammatti vaihtuikin. Hjulgrenin pariskunta muutti Isosantaan lasten menehdyttyä, mutta vielä rippikirjassa 1875-1882 pariskunnan osoitteeksi on merkitty kolmas kaupunginosa, tontti 130. Ensimmäinen mainos Hjulgrenin saunasta on kuitenkin vuodelta 1882, joten Hjulgrenit muuttivat joen pohjoispuolelle todennäköisesti 1870-1880-luvun vaihteessa. Vuonna 1882 Adam Hjulgren oli

⁴²³ Ruotsinkielinen [förlysta] tarkoitti maallista ja suullista sopimusta kihlauksesta, [troflovning] taas oli kirkollinen kuulutus kihlauksesta. Frigren 2016, 121.

⁴²⁴ Porin kaupunki seurakunnan rippikirjat 1863-1869.

⁴²⁵ Porin kaupunkiseurakunnan rippikirjat 1863-1869.

⁴²⁶ Hiski-tietokanta: Pori: Ewa Wilhelmiina. Ewa Wilhelmiina on kirjattu A. Hjulgrensbarn, kuolinsyy [messling] 29.1.1862.

⁴²⁷ Rippikirjassa 1870-1874 Hjulgrenin perhe asui vielä tontilla 130 (1/4) kolmannessa kaupunginosassa. Perheeseen kuului tuolloin isä Adam, äiti sekä Johan Herman, joka syntyi 1.9.1871 ja menehtyi vain parin kuukauden ikäisenä, 3.11.1871.

51-vuotias ja Wilhelmiina 52-vuotias.⁴²⁸ Hjulgrenit tuskin työllistyivät alueen tehtaisiin, vaan hakeutuivat esikaupunkialueelle vanhuudenpäivikseen edullisempien asuinkustannusten toivossa. Elinkeinonaan Hjulgrenit ainakin pitivät saunaa ja vuokrasivat asuinhuoneita. Hjulgreneille saunan pitäminen ja huoneiden vuokraaminen oli elinkeino, johon todennäköisesti ryhdyttiin, kun pariskunta totesi ikääntyvänsä. Saunan pitäminen koitui kuitenkin ehkä liian raskaaksi tai arenttitoimet toivat kylliksi rahaa, sillä Adam vuokrasi välillä saunarakennuksia muille yrittäjille. Vaikka pesuveden olisi saanut lähellä virtaavasta joesta oli sen perille saamiseksi tehtävä työtä ja talvella kairattava avanto. Saunan pitäminen elinkeinona ei periytynyt seuraavalle polvelle, vaikka Hjulgrenin pariskunnalla oli kuusi lasta. Perhe menetti lapsistaan varmuudella viisi, sen sijaan vanhimman, Ida Wilhelmiinan kohtalosta ei ole varmuutta. Elämä talonmistajana ja saunan pitäjänä päättyi Wilhelmiinalla joulukuussa 1892, jolloin hän menehtyi ”watsatautiin”.⁴²⁹ Lokakuussa 1894 loppui itsensä Adam Hjulgrenin maallinen vaellus. Kirkonkirjoihin kuolinsyöksi on merkitty syöpä.⁴³⁰ *Satakunta*-lehdessä julkaistussa kuolinilmoituksessa suremaan jäivät Adam Hjulgrenin sisar, sisaren mies sekä hoitajatar ynnä muut sukulaiset ja tuttavat.⁴³¹ Lapsista ilmoituksessa ei ole mainintaa, joten todennäköisesti pariskunta menetti myös lapsista vanhimman, Ida Wilhelminan. Vuonna 1893 Hjulgren oli 62-vuotias, kun päätti viimeisen kerran luopua saunan pitämisestä.⁴³²

Adam Hjulgrenin saunan pitäminen elinkeinona erosi aiemmista saunayrittäjistä, sillä Hjulgren ei ollut käsityöläinen ryhtyessään toimeen. Adamin juuret tosin olivat käsityöläisyydessä hänen ollessaan muurarioppilaana ensimmäisten lasten syntyessä. Pertti Haapalan mukaan 1800-luvun lopulla käsityön määrällinen kasvu ja mestarien mahdollisuus säädellä kilpailua aiheutti tilanteen, jossa oppipoikien ja kisällien määrä suhteessa mestarien määrään kasvoi eikä kaikista oppilaista voinut tulla mestareita. Oppilaat saattoivatkin olla väliaikaista aputyövoimaa ja vain parhaat jatkoivat käsityöläisammattissa.⁴³³ Tähän viittaa myös muurarioppilas Johan Adam Hjulgrenin muuttuminen työmieheksi. Hjulgrenin kohdalla ammatin status ei sinänsä vaikuttanut asuinpaikkaan. Adam oli työmies jo ennen muuttamista teollisuusalueelle. Lehtimainoksissa Hjulgren myös mainitsi vuokraavansa huoneita. Hjulgren oli siis ilmeisesti *arenttimies* eli talonmistaja, joka vuokrasi asuinhuoneita ja sauna toi hänelle ylimääräistä tuloa vuokramaksujen lisäksi. Hjulgrenin saunan vuokraaminen eteenpäin omistajan itsensä luovuttua saunan pitämisestä toistaa myös tuttua kaavaa

⁴²⁸ Porin kaupunkiseurakunnan rippikirjat 1863-1869. Adam Hjulgrenin syntymäajaksi on merkitty 24.3.1831.

Wilhelmiina Grönbladin syntymäajaksi 26.2.1830. Adamin osalta syntymäajassa epätarkkuutta, sillä Hiski-tietokannan mukaan syntymävuodeksi on merkitty vuosi 1841.

⁴²⁹ Hiski-tietokanta: Pori: Adam Hjulgren

⁴³⁰ Hiski-tietokanta: Pori: Adam Hjulgren

⁴³¹ *Satakunta* 13.10.1894 no 124.

⁴³² Hjulgrenin ikä tarkistettu hiski-tietokannasta.

⁴³³ Haapala 1986, 75.

siitä, että 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alun useimmissa yleisissä saunoissa tilat vuokrattiin eteenpäin omistajien luovuttua elinkeinostaan eivätkä heidän lapsensa tarttuneet saunan pitämiseen. Toki sellaisiakin saunoja Porissa oli, jotka siirtyivät sukupolvelta toiselle kuten pitkäaikainen, 1970-luvulla toimintansa lopettanut Koskenlumen sauna, mutta tällöin kyse oli jo liikesaunasta eikä sivutulosta⁴³⁴ Hjulgrenin kohdalla tosin kyse oli jo pelkän sivutoimen lisäksi liiketoimesta, sillä tulot muodostuivat ilmeisesti huoneiden vuokrasta sekä saunan pitämisestä. Teollisuus synnytti palveluiden tarpeen.

Työväen saunoista tietoa on hyvin vähän ja Hjulgreninkin sauna nousee lähteistä esiin muiden, kuin saunakäytänteiden vuoksi. Tapahtumat saunan ympärillä kuitenkin kertovat millaista Hjulgrenin saunassa mahdollisesti oli ja kuinka negatiiviset käsitykset Blomin kaupungin työväen elämästä pahimmillaan vahvistuivat. Helmikuussa 1884 *Satakunta* kirjoitti Juho Aatami Hjulgrenin myyneen luvatta olutta ”kylpylaitoksessaan” sekä henkilökohtaisesti että muiden henkilöiden avustamana.⁴³⁵ Teko oli rikollinen, sillä Hjulgrenilla ei ollut lupaa elinkeinon eli oluen myynnin harjoittamiseen. Sakkoa Hjulgren sai 150 markkaa, sillä oikeus katsoi Hjulgrenin olleen ”warakas” mies. Maaliskuussa 1886 sattui Hjulgrenin saunan kohdalla ikävä tapaus: illan puolella oli kävelyllä ollut neljä nuorta miestä, jotka työskentelivät alueella sijaitsevilla Mekani-tehtaalla ja vanhalla sahalla. Miehiä vastaan oli tullut entuudestaan tuntematon, ”*outo mies*”, joka oli heittänyt miesten kasvoihin ja rinnuksiin polttavaa ainetta. Tekijä oli pinkonut karkuun saunan pihaan uhrien hakiessa apua eikä motiivia väkivallan teolle selvinnyt.⁴³⁶ Hjulgrenin saunan kohdalla sattunut välikohtaus oli poikkeuksellinen, vaikka Blomin kaupunki miellettiin rauhattomaksi alueeksi. Pian selvisi, että tekijänä oli ollut Hjulgren itse.⁴³⁷ Syytä väkivallanteolle ei selvinnyt, mutta myöhemmin Ulvilan kihlakunnan oikeus tuomitsi Hjulgrenin vuosina 1886 ja 1887 neljästä eri rikoksesta, muun muassa ”ihmis- ja eläinräkkäyksestä” sekä juopumuksesta puoleksitoista vuodeksi kuritushuoneeseen ja korvaamaan uhreille koituneet rahalliset vahingot.⁴³⁸ Keväällä ja kesällä 1889, jolloin Hjulgrenin rangaistus oli todennäköisesti tullut voimaan ja kärsittäväksi, saunaa piti Hjulgrenin vaimo Wilhelmiina.⁴³⁹ Saunan pitäminen keskellä tehdasaluetta saattoi olla hyvä ratkaisu elinkeinon harjoittamisen kannalta ja asiakkaita tehtaan työmiehissä varmasti riitti, mutta kasvavalla kaupungilla oli myös nurjat puolensa: alueella liikkui paljon väkeä, jotka eivät olleet tulleet jäädäkseen, ihmiset

⁴³⁴ Karhunen 2016, 72.

⁴³⁵ *Satakunta* 20.2.1884 no 15, ”*Sakotettu luwattomasta elinkeinosta*”.

⁴³⁶ *Satakunta* 27.3.1886 no 24.

⁴³⁷ *Satakunta* 23.2.1887 no 15.

⁴³⁸ *Satakunta* 27.4.1889 no 34.

⁴³⁹ *Satakunta* 11.5.1889 no 83.

eivät löytäneet paikkaansa yhteisössä, sattui tappeluja ja lain rikkomista. Yhteisön rajoja koeteltiin ja etsittiin.

Pian happohyökkäyksen jälkeen, toukokuussa 1886 *Satakunta* uutisoi Hjulgrenin saunalla tapahtuneesta väkivallan teosta:

Nyt meillä on taas kerrottavana toinen urostyö samoilta paikoilta. Noin 10 ja 11 välissä viime maanantaina illalla syntyi saunan omistajan Juho Adam Hjulgrenin ja muutamain muitten miesten välillä ensinmainitun pihalla riita. Kadulle tultua rupesivat miehet wiskelemään Hjulgrenia kiwillä, joka kärehämpi loppui siten, että Hjulgrenin otsaan tuli läpi ja hänen toinen jalkansa katkesi säären kohdalta, johon sitä paitsi kiwen sattuman kohdalle tuli isoläntä haawa. – Miesten sanotaan olleen konetehtaalta.⁴⁴⁰

Samassa lehtikirjoituksessa todettiin Isosannan tarvitsen parempaa järjestystä ja poliisihoitoa, sillä ”pahaa melua ja juopuneitten rähinää” oli kuulunut vielä tappelun jälkeenkin. Melua ja rähinän ääniä todettiin muutenkin kuuluvan usein joen pohjoispuolelta. Tappelut Hjulgrenin luona eivät jääneet tähän, vaan marraskuussa 1892 *Satakunta* kirjoitti otsikolla ”*Kallis vierailukäynti*” tappelusta, joka oli käyty Juho Adam Hjulgrenin asunnolla joulukuun 22.päivänä 1891 ja josta vuotta myöhemmin oli Ulvilan käräjäoikeus antanut tuomion. Joulukuussa 1891 torppari Nestor Lundgren-Leipäluoto Lattomerén takamaalta, koneenhoitaja Juho Vihtori Toiwonén, maalari Juho Henrik Heliander ja työmies Juho Oskar Lundgren Porista olivat menneet työmies Juho Adam Hjulgrenin asuntoon Isosannanluodolla. Hjulgren oli pyytännyt miehiä poistumaan, mutta vastoin poistumispyyntöä olivat miehet pahoinpidelleet Hjulgrenin. Tappelun seurauksena Hjulgren oli saanut ”naarmuja, mustelmia ja puremista korvaansa werihaawan”.⁴⁴¹ Ulvilan kihlakunnan oikeus määräsi miehet maksamaan 150 markan korvauksen ”räkkäyksestä” sekä toiset 150 markkaa kivusta, lääkärin palkkioista sekä käräjäkuluista.⁴⁴² Sattumaa tuskin on, että Hjulgren joutui toistuvasti väkivallan kohteeksi. Syitä tappeluille ei ole lehtikirjoituksissa mainittu, mutta mahdollisesti ne liittyivät Hjulgrenin muihin (laittomiin) liiketoimiin Isosannalla tai Hjulgrenin omiin väkivaltaisuuksiin.

Hjulgrenin saunan omistaja- ja vuokrasuhteet olivat myös sekalaiset. Vuonna 1883 Hjulgren mainosti hyyräävänsä eli vuokraavansa saunan seuraavalle elinkeinonharjoittajalle.⁴⁴³ Saunan vuokrailmoituksessa on mainittu, että Hjulgrenin omistama

”saunarakennus Isosannan luodolla, jossa on kaksi saunaa, 4 kamaria, kyökki ja isompaa puuliiteriä, hyyrätään tulewan syyskuun 1 päivästä alkain, samoin tulee myös julkisella wapaehtoisella huutokaupalla, joka pidetään samassa talossa

⁴⁴⁰ *Satakunta* 12.5.1886 no 37. Lehtikirjoituksessa Hjulgren mainitaan ensisijaisesti saunanomistajaksi, kun rippikirjat määrittivät Hjulgrenin statuksen työmieheksi.

⁴⁴¹ *Satakunta* 22.11.1892 no 139.

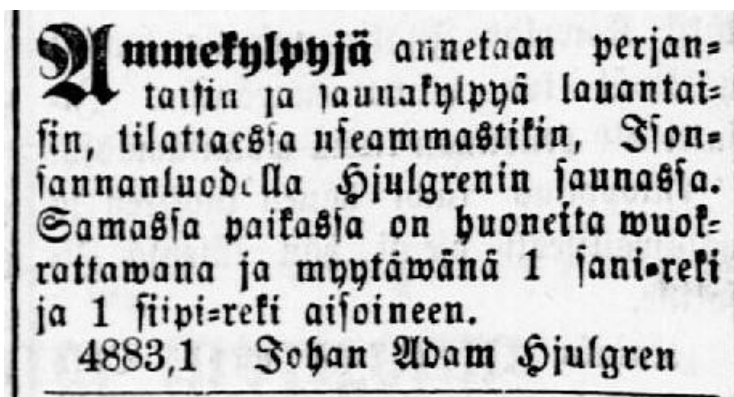
⁴⁴² *Satakunta* 22.11.1892 no 139. Isosanta kuului vuoteen 1892 saakka Ulvilan kaupunkiin. Koivuniemi 2006, 178.

⁴⁴³ *Satakunta* 18.8.1883

tämän kuun 28päiwänä kello 10 e.p.p myytäväksi kultaa, hopea-, kupari-, messinki- ja rautakaluja, isompi neulomuskone, petsatuja ja maalatuja huoneenkaluja, seinä- ja taskukelloja, sänky ja käymä vaatteita, kaksi kymmenys waakaa, messinki ja rautapuntareita, welkakirjoja ynnä muuta sekanaista omaisuutta, muistutuksella että huudot owat paikalla maksettawat. Isosannan luodolla elokuun 18 päiwänä 1883.”

Allekirjoituksena oli Juho Adam Hjulgren, joka vielä ilmoitti, että sauna vuokrataan samana päivänä eniten tarjoavalle. Tällöin saunan oli vuokrannut muuan Wilhelmiina Mickelsson.⁴⁴⁴ Mickelsson ei saunaa kuitenkaan kauaa pitänyt, sillä viisi vuotta myöhemmin sauna oli jo siirtynyt seuraavalle vuokralaiselle. Välillä Hjulgren taas itse toimi allekirjoittajana saunailmoituksissa kuten vuonna 1892.

Kuva 15. Hjulgrenin saunamainos vuonna 1892.

Lähde: 17.12.1892 Satakunta.

Mitä muuta Hjulgrenin saunasta selviää? Saunan vuokrailmoituksessa vuonna 1883 on mainittu, että Hjulgrenilla Isonsannan- eli Suursannanluodolla oli kaksi saunaa, neljä kamaria, kyökki ja kaksi isompaa puuliiteriä. Tontilla siis todennäköisesti oli asuinrakennus, jossa oli neljä huonetta ja keittiö, kaksi erillistä saunarakennusta sekä liiterit. Mainosten mukaan Hjulgren vuokrasi huoneita niitä tarvitseville. Saunanomistajaksi Hjulgrenilla oli säätyynsä nähden mittava omaisuus. Alemmissa sosiaaliryhmissä varakkuudeksi saatettiin laskea messinki- ja kupariesineet, mutta Hjulgrenilla sitä vastoin oli muun muassa ”kultaa, hopea-, kupari-, kupari ja messinki- ja rautakaluja”, seinä- ja taskukelloja.⁴⁴⁵ Vuonna 1884 oikeus oli katsonut *työmies* Hjulgrenin varakkaaksi mieheksi ja

⁴⁴⁴ Wilhemina Mickelssonista löytyy kaksi merkintää Hiski-tietokannasta. Toisen mukaan torpparin tytär Wilhemina Matssdotter Rajala avioitui renki Johan Henrik Mickelssonin kanssa 15.5.1865. Asuinpaikaksi heille on merkitty Ångsågs (höyrysaha). Toinen Porissa asunut Wilhelmina Mickelsson (Agata Wilhelmina Mickelsson) oli synnyttänyt avioliiton ulkopuolella syntyneen Anton Wilhelmin 31.3.1886. Näistä höyrysahalla 1860-luvulla asunut Mickelsson on saattanut pitää saunaa. Hiski-tietokanta: Pori: Wilhelmiina Mickelsson.

⁴⁴⁵ Perunkirjoituksista asumisen kuvastajana kts. Virtanen 1994, 118.

määrännyt maksettavaksi 150 markan sakot, jotka Turun hovioikeus vahvisti huolimatta siitä, että Hjulgren oli ilmeisesti vaatinut rangaistuksen muuttamista tai keventämistä.⁴⁴⁶

Vuoden 1882 mainoksessa saunaa tarjottiin yksityiseen ja yhteiseen käyttöön, joten toinen saunoista lienee ollut tilaussauna ja toinen yhteinen vihtasauna. Mikäli saunarakennukset olivat erilliset naisille ja miehille, oli Blomin esikaupunkialueella toiminut sauna edistyksellinen, varsinkin, kun vielä muiden kaupungissa toimineiden yleisten saunojen vuorot oli pyritty jakamaan eri päiville naisten ja miesten kesken.⁴⁴⁷ *Satakunta* oli lisäksi tituleerannut Hjulgrenin saunaa kylpylaitokseksi vuonna 1884.⁴⁴⁸ Todennäköisintä on, että Hjulgrenilla ei ollut erillisiä saunarakennuksia naisille ja miehille. Naisten ja miesten saunominen erillisissä rakennuksissa oli vielä erittäin poikkeuksellista. Kaupungin säätyläistön suosimassa saunassakin naisten tunnit oli mainittu erikseen. Vuonna 1892 sauna tarjosi perjantaisin kylpyjä ja lauantaisin saunaa. Ennen naisten ja miesten vuoroja säätyläistö suosi perjantaita ja lauantaisin saunoi rahvas, joten Hjulgrenin saunassa saattoi käydä säätyläisetkin kylpemässä. Edistyksellinen sauna kuitenkin oli siinä suhteessa, että siirryttyään Wilhelmiina Mickelssonin jälkeen seuraavalle omistajalle (ehkä välissä saattoi olla joku muukin vuokralainen) 1880-luvun lopulla, saunaan saattoi jo olla yhteydessä puhelimitse. Heinäkuussa 7.7.1888 Hjulgrenin saunaa mainosti uusi yrittäjä, rouva Galenius, jonka mainos löytyi seka-ilmoituksia – otsakkeen alta:

kunnioitettawalle yleisölle saan täten ilmoittaa, että olen vuokrannut Hjulgrenin sauna-laitoksen, höyrymyllyn lähellä, missä joka päivä pidetään tarjona suomalaista saunaa, amme-kylpyä, y.m.; Wenäjän, Suomen ja Ruotsin kieliä. Huom! Hywä hoito. Telefooni paikalla n.o 31. Rouva Galenius.⁴⁴⁹

Rouva Galenius on ilmeisesti satulaseppä Henrik Johan Galeniuksen vaimo Maria, joka oli syntynyt vuonna 1831. Ryhtyessään pitämään Hjulgrenin saunaa vuonna 1888 hän oli 59-vuotias. Maria Galeniuksesta löytyy niukasti tietoa, mutta hänen saunayrittäjyyttään tukee myös tieto siitä, että Galenius oli perheellinen. Kirkonkirjoista löytyy kastetuiden kohdalta tieto, että Maria Galenius olisi vuonna 1866 synnyttänyt Alexandra-nimisen tyttären 35-vuoden iässä. Maria saattoi hyvinkin pitää Hjulgrenin saunaa, mitä tukee hänen miehensä käsityöläistaustakin.

Entä miten kävi lopulta Hjulgrenin saunan Blomin kaupungissa? Sauna vaihtoi omistajaa useaan otteeseen Maria Galeniuksen jälkeen. Kuten aiemmin kävi ilmi, Galeniuksen jälkeen Hjulgren itse piti saunaa. Viimeinen Hjulgrenin oma saunailmoitus on vuodelta 1892. Hjulgren pyrki kuitenkin

⁴⁴⁶ *Satakunta* 20.2.1884, no 15.

⁴⁴⁷ Esimerkiksi: *Satakunta* 9.4.1908 ”Sauna 8:sta kaup.osasta on nyt korjausten tapahduttua jälleen yleisön käytettävänä joka lauwantai ja maanantai. Maanantaisin kylwetetään lapsia waan ei lauwantaisin. Saunarahaa on perhesaunasta 40p:iä henkilöltä ja yleisestä saunasta 20p:iä henkilöltä. K.Wiren.

⁴⁴⁸ *Satakunta* 22.2.1884.

⁴⁴⁹ *Satakunta* 7.7.1888.

vuokraamaan saunarakennuksen eteenpäin ja toukokuussa 1893 oli *Satakunnassa* Aleksandra Artigin ilmoitus, jonka mukaan Hjulgrenin talossa lämpeni sauna tiistaisin, perjantaisin ja lauantaisin.⁴⁵⁰ Aleksandra Artig ei kauaa saunaa vuokrannut tai ehkä vuokrasuhteen katkaisin Hjulgrenin sairastuminen ja poismeno vuonna 1894 tai jokin muu seikka huomioon ottaen, että Hjulgrenin historia oli varsin värikäs. Kesällä 1893 *Satakunnassa* oli nimittäin nähtävillä valtuustomiesten päätös ”arentimääristä Aittaluotomailla” eli vuokramääristä Aittaluodolla ja Isollasannalla. ”*Talonasemia*” - otsakkeen alla oli järjestysnumero neljän kohdalla työmies Juho Adam Hjulgrenin nimi. Vuokramääräksi Hjulgrenille oli määrätty 100 markkaa. Lisätietona Hjulgrenin kohdalla luki, että tontti oli siivottoman näköinen ja tulisi heti puhdistaa ja siivota. Vuokraajan oli myös ”welwollisuus” muuttaa tontilta pois 14. maaliskuuta 1895. Ilmoituksessa työmies Adam Hjulgren oli mainittu myös toiseen kertaan, ilmeisesti toisen tontin osalta, jossa vuokra oli 30 markkaa.⁴⁵¹

Hjulgrenin saunan tarina kuitenkin jatkui Adam Hjulgrenin poismononkin jälkeen, kun heinäkuussa 1896 Anna Sjöholm mainosti saunan lämpiävän joka tiistai, perjantai ja lauantai. Kuppari oli käytettävissä tiistain saunavuorolla. Saunan myös mainittiin tarjoavan säätyläisille ammetta ja kylpyä.⁴⁵² Sjöholmin omistuksessa sauna ei kauaa ollut, sillä myöhemmin tämä etsi vuokralaista ”hywässä kunnossa olewalle” entiselle Hjulgrenin saunalle. Ilmoituksessa kerrottiin, että sauna vuokrataan mieluiten perheelle, jossa on mies.⁴⁵³ Ilmoitukseen mitä ilmeisemmin vastasi mies ja vain kuukautta myöhemmin, elokuussa 1896, etsi Juho Hellman palvelustyttöä entiseen Hjulgrenin saunaan.⁴⁵⁴ Siitä löytyikö palvelustyttöä saunaan tai kauanko palkattu tyttö työssään viihtyi, ei ole tietoa. Mielenkiintoista kuitenkin on, että Hjulgrenin saunaa ei enää pitänyt käsityöläinen, vaan teollisuus toi uusia ammatteja ja tarjosi erilaisia mahdollisuuksia. Isosannassa asunut Juho Hellman oli kirkonkirjojen mukaan koneenhoitaja.⁴⁵⁵ Blomin kaupunki hävitettiin 1900-luvun alkuun mennessä ja alue kaavoitettiin kahdeksanneksi kaupunginosaksi.

⁴⁵⁰ *Satakunta* 4.5.1893 no 52.

⁴⁵¹ Vuokramääräilmoitus on mielenkiintoinen ja sillä siitä selviää kuinka kaupunki pyrki siistimään aluetta. Isosannalla sijaitsevia ”hökkeleitä” tuli purkaa ja osaa rakennuksista korottaa, Mekanitehtaan vieressä olevien ulkokuoneiden ”likaisuus” siirtää viereisille tonteille ja Kokemäenjoen ylittävän sillan viereen rakentaa yleinen käymälä. *Satakunta* 17.6.1893 no 70.

⁴⁵² *Satakunta* 4.7.1896.

⁴⁵³ *Satakunta* 18.7.1896 no 82.

⁴⁵⁴ *Satakunta* 29.8.1896.

⁴⁵⁵ Hiski-tietokanta: Pori: Johan Fredrik Hellman. Hellman Isosannan luodolta oli saanut vaimonsa Hilda Johannan (23 vuotta) kanssa pienen tyttären Lyyli Hellin 17.10.1890.

4.6 Työväen kysymyksen ulottaminen yleisiin saunoihin

Aiemmin esitellyssä kuudennen osan saunassa (luku 4.5), jonka laude tippui räminällä alas, huomioitavaa on se, että saunassa peseytyi todennäköisesti koko työläisperhe. Asiakkaina kun oli ”vähäisiä rintalapsia”, ”miehiä, naisia ja lapsia”. Saunassa työskenteli myös piika, joka huolehti kiukaasta ja pesuvedestä, mutta ei välttämättä toiminut pesijättärenä. Pesijätärtä työväen sekasaunoissa ei tavallisesti ollut, sillä selän peseminen kuului vaimon tehtäviin niin kauan, kunnes käyttöön otettiin sukupuolien erillisvuorot.⁴⁵⁶

Suurin osa kaupunkien yleisistä saunoista oli vielä 1900-luvun alussa niin kutsuttuja sekasaunoja, joissa saunoivat sukupuolet yhdessä, tällöin todennäköisesti saunassa kävi koko perhe kerralla, mikäli työvuoro antoi myöden. Työläisperheet ja heidän elämisen tapansa nousivat suomalaisen sivistyneistön huomion kohteeksi 1800-luvun puolivälistä lähtien. Huoli työväen perhe-elämästä kiteytyi huoleen yhteiskunnan tilasta, jonka osana olivat työläisperheet. Markkola käyttää 1800-luvun työläisiin liittyvästä yhteiskunnallisesta keskustelusta termiä työläisperhekysymys, jossa porvariston huoli ei ollut suoraan johdettavissa todellisuudesta, vaan koostui useista tulkinnoista.⁴⁵⁷ Yhteiskunnalliset kysymykset koskettivat välillisesti myös kaupunkien saunakulttuuria, joka muuttui yhdessä yhteiskunnan arvojen kanssa. Porissa, josta oli muodostumassa teollisuuskaupunki, työväestön osuutta nosti pelkästään Rosenlewin omistamat sahat ja tehtaat. Sahoilla (vanha saha ja Seikun saha) työskenteli 1890-luvun lopulla 800 sahatyömiestä. Rosenlewin Konepajalla eli Mekanilla työskenteli 1800- ja 1900-luvun vaihteessa noin 500 työntekijää.⁴⁵⁸ Näiden lisäksi kaupungissa työskenteli ja asui muuta kuin tehdastyöväkeä kuten palvelusväkeä ja vuokraviljelijöitä.

Työväen perhetutkimuksessa keskeistä on teollistumisen vaikutus työläisperheisiin. Vaikutuksesta on ollut vallalla kaksi näkemystä, joista vanhemman mukaan teollistuminen heikensi työläisperheitä. Työläisperheiden heikkeneminen perustuva näkemys juontaa juurensa 1800-luvun yhteiskuntakriitikoiden näkemykseen siitä, kuinka teollistuminen rikkoi perheet ja vei työläisiltä kodin.⁴⁵⁹ Merkityksellistä työni kannalta on Tamara Harevenin ajatusta mukaillen se, millä tavalla työläisperheet kontrolloivat ympäristöään ja vastasivat sen haasteisiin.⁴⁶⁰ Saunatutkimuksessani oleellista onkin kysyä, millä tavalla käsitykset porvarillisesta perheihanteesta ja sukupuolisuudesta vaikuttivat valtaväestön eli tässä tapauksessa työväestön saunakulttuuriin sekä yhtäältä

⁴⁵⁶ Vähämäki 2006 192.

⁴⁵⁷ Markkola 1994, 13.

⁴⁵⁸ Koivuniemi 2011, 185.

⁴⁵⁹ Markkola 1994, 8. Markkola viittaa Friedrich Engelsin ja Frédéric Le Playn kuvauksiin perustuvasta käsityksistä työläisperheiden rikkoutumiseen.

⁴⁶⁰ Markkola 1994, 10. Alkup. Hareven 1984, 4.

ruumiillisuuteen sekä muokkasivat saunakulttuuria yhtenäisemmäksi? Entä millä tavalla teollistuva yhteiskunta vaikutti yksilöön, yhteisöllisyyteen ja saunomisen käytänteisiin?

Ilman käyttäjien omaa ääntä on vaikeaa tehdä johtopäätöksiä 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun saunojen mielipiteistä. Matti Peltosen mukaan ”menneisyydellä ei voi selittää nykyisyyttä vain viittaamalla ajan kulumiseen ja johtamalla ilmiöiden periytyvyys ajankohtien peräkkäisyydestä”.⁴⁶¹ Saunojen käyttäjät esimerkiksi rahvaan parissa muodostuivat kaupunkiin työn perässä muuttaneista maalaisista kuin jo toisessa polvessa olevista työläisperheistä. Jo tämän yhteen nippuun nidotun käyttäjäryhmän sisällä saattoi olla hyvin erilaisia tapoja vastaanottaa kaupungin yleisten saunojen saunomistapoja. Yhteisöjen käytäntöjä saattoivat ohjata herraviha⁴⁶², ajatus säädyttömyydestä⁴⁶³ mutta toisaalta myös tehtaan valo, jolla viitataan Haapalan tutkimukseen Tampereen Finlaysonin tehtaan työntekijöistä.⁴⁶⁴ Kaupunkiin töiden perässä muuttaneille elämä näyttäytyi erilaisena kuin maaseudulla. Haapalan mukaan tehtaan työläiset (erityisesti naiset) Finlaysonilla arvostivat vapautta ja rahapalkkaa. Naimattomat tehdastyöntekijät olivat ajan mittapuun mukaan hyvin toimeentulevia ja heillä oli mahdollisuuksia kulutukseen sekä omaan asuntoon.⁴⁶⁵ Mahdollisesti myös Poriin töiden perässä muuttaneet omaksuivat uuden identiteetin sekä sisäistivät ajatukset individualismista. Toisaalta on huomattava, että teollistumiseen liittyi vahvasti toimiminen patruunan alaisuudessa ja aina vuoden 1905 suurlakkoon saakka työväestö oli hyvinkin kuuliaista työnantajilleen.⁴⁶⁶ Yksi syy saunomistapojen muutokseen saattoi olla myös Laaksosen mainitsema familismi. Kaupungeissa säätyläistö kuitenkin nosti esiin työläisperheksymyksen, joka kiteytyi erityisesti työväestön asumisen tapaan. Markkolan mukaan asutuksymys oli työläisperheksymyksen kaupunkilainen komponentti, joka syntyi kaupungistumisen ja teollisuuden työväestön kasvun myötä. Työläisten asunto-olot olivat sivistyneistön tarkkailun alaisena, vaikka asuinolot saattoivatkin olla paremmat kuin maaseudulla.⁴⁶⁷ Ikävänä pidettiin erityisesti työväestön tapana pitää kotonaan alivuokralaisia, jotka rikkoivat perheen hegemonian. Käyttämässäni Porin kaupungin terveyslautakunnan raporteissa ei työväen asumiseen muutamaa poikkeusta lukuun ottamatta ole kiinnitetty huomiota. Tällöinkin

⁴⁶¹ Peltonen 1992, 32.

⁴⁶² Herraviihalla viitataan Kati Mikkolan esiin tuomaan säätyjärjestelmän suojissa eläneeseen herravihaan, jossa uutuuskien näkeminen herrojen juonena kansaa vastaan sai oikeutuksen. Saunomisessa sukupuolten eriaikaan saunomista saatettiin siis vastustaa myös herrasväen sekaantumisenä kansan elämään. Mikkola 2011, 252.

⁴⁶³ Säädyttömyys ei ole yksiselitteistä, vaan säädyttömänä saatettiin rahvaan parissa nähdä alushousujen käyttö. Mikkolan mukaan alushousut tulivat lähelle seksuaalisuuden aluetta, jossa alushousujen käyttö liitettiin löyhään moraaliin; jollakin oli tarve suojella siveyttään housuilla. Mikkolan viittaa tutkimuksessaan Maija-Liisa Heikinmäen tutkimukseen *Mitä hameiden alla. Naisten alushousujen käyttöön tulo Suomessa* (1967). Mikkola 2011, 251.

⁴⁶⁴ Haapala Pertti 1986, *Tehtaan valossa. Teollistuminen ja työväestön muodostuminen Tampereella 1820-1920*.

⁴⁶⁵ Haapala 1986, 40.

⁴⁶⁶ Haapala 1986, 70.

⁴⁶⁷ Markkola 1994, 33.

kyse oli asuntojen sopimattomuudesta elämiseen.⁴⁶⁸ Kuitenkaan varsinaisesti perhe-elämään ei otettu kantaa, mutta työväestön yhteisasumisen paheksuminen tietysti oli osa työväenkysymystä. Lehtimainonnassa ihanteellinen sukupuoli- ja perheideologia alkoi sitä vastoin näkyä selvemmin, sillä tuskin on sattumaa, että saunoja lapsille eli perheille alettiin markkinoida 1800-luvun lopulla, kun kysymys työväen asumisesta nousi esiin. Ei riittänyt, että yhteiskuntajärjestyksen peruspilarin asunto-olot olivat säädyttömät, vaan säädyttömyys jatkui yleisessä saunassa, jossa ei oltu alasti vain perheen, vaan tuiki tuntemattomien kanssa. Perheen rikkonaisuus siis korostui saunassa, jossa oltiin alastomana muiden ihmisten keskellä. Markkolan mukaan niin sivistyneistö kuin työväenliike ottivat kantaa työväestön perhe-elämään, josta muodostui aikakauden tärkeimpiä kysymyksiä.⁴⁶⁹ Asuntokysymys liittyi siis hyvin laajalti työväestön elämäntapaan ja siveellisyyteen.⁴⁷⁰ On kuitenkin syytä huomauttaa, että siveellisyyden ja yksityisyyden tavoittelu ei kuitenkaan ollut mitään yksipuolista sanelua, vaan myös kaupunkilaisen työväestön nuoremman polven parissa oli havaittavissa yksityisyyden tavoittelua.⁴⁷¹ Laaksosen mukaan kaupunkien saunojat olivat 1900-luvun alussa tietoisia uusista käytännöistä ja saattoivat toivoa oman lähisaunan muuttuvan paremmin varustelluksi ja tarjoavan erillisiä vuoroja.⁴⁷² Kaupunkien saunakulttuuri muuttui Laaksosen mukaan käyttäjien toiveesta.⁴⁷³ Lähteinä käyttämissäni sanomalehdissä toive saunakulttuurin muutokselle tuli säätyläisten suunnalta, mutta kansa ei ottanut uudistusta passiivisesti vastaan, mistä kertoo saunavuorojen jakaminen eri sukupuolille myös kansansaunoissa. Erillisvuorojen vastaanotto oli hidas, muutos tapahtui reilun kahdenkymmenen vuoden aikana 1800-luvun lopulta 1920-luvulle. Tänä aikana oli käytössä erilaisia saunoja eri käyttäjille. Muutos saunomistavoissa tapahtui elinympäristön muutoksen, elintason nousun ja mentaliteetin muutoksen kautta.

Saunomisessa on syytä kiinnittää huomiota sanaan perhe. Kaupunkien saunomistavat juontuivat agraarista perinteestä saunoa koko talon väki yhdessä. Maaseudulla talon väki oli yleensä vakiintunutta ja palkolliset pysyivät ainakin vuodenkierron paikallaan. Juha Pentikäinen esittää eroavan näkemyksen maaseudun saunatavoista, jossa yhteissaunominen ei ollut tavallista maalaisyhteisöissä, vaan naisilla ja miehillä oli omat kylpyvuoronsa.⁴⁷⁴ Isäntä saunoi yhdessä renkien kanssa peltotöiden päätyttyä, emäntä taas piikojen kanssa, kun pääsivät lypsyltä. Järjestys perustui

⁴⁶⁸ Porin kaupungin arkisto, terveystieteiden raportit. Maaliskuussa 1905 räätäli F.O.Halmisen talo tontilla 221 todettiin olevan huonossa kunnossa ja vuokralaisten asuvan ”perin rappeutuneessa hökkelissä”. Terveyslautakunta kielsi asumisen ko. rakennuksessa.

⁴⁶⁹ Markkola 1994, 37.

⁴⁷⁰ Markkola 1994, 148.

⁴⁷¹ Markkola 2002, 228.

⁴⁷² Laaksosen 1994, 81.

⁴⁷³ Laaksosen 1994, 81-82.

⁴⁷⁴ Pentikäinen 2000, 112.

työrytmiin. Saunomistavoissa on ollut kuitenkin eroavaisuuksia eri maakuntien kesken. Laaksosen mukaan Satakunnassa yhteissaunominen tiloilla oli yleistä vielä 1910-luvulla, mutta 1930-luvulla Satakunnan maaseudulla yhteissaunomista esiintyi enää Hämeen rajan tuntumassa. Yhteissaunomisen rinnalla oli tavallista sauna sukupuolet erikseen niin, että talon emäntä peseytyi ensin lasten kanssa tai isäntäväki eri aikaan palkollisten kanssa.⁴⁷⁵ Eri sukupuolien ja perheiden tapa sauna yhdessä saattoi olla siis kaupungistumisen ja teollistumisen myötä syntynyt ilmiö, joka muodostui kaupunkien yleisen rakennusjärjestyksen sekä elinkeinovapauden myötä, kun palonarkojen rakennusten määrää ja sijoittelua ohjattiin ja työväestö alkoi liikkua vapaammin – aiemmin saunassa kävi tuttu yhteisö tai lähitalojen väki, kaupungissa naapurusto. Todennäköistä kuitenkin on, että kaupungissa oli hetken aikaa vallalla maaseudun perinne sauna sukupuolet yhdessä ennen kuin moraalireformilla ja familismilla pyrittiin vaikuttamaan asiaan. Kaupunkien asuinalueiden yhteisöt eivät olleet suoraan maaseudulta siirrettyjä pienyhteisöjä, vaan olot kaupungissa muokkautuivat omien lainalaisuuksiensa mukaan. On myös ironista, että sivistyneistön pyrkimyksenä yhdistää työläisperheet, se hetkeksi rikkoi perheiden yhteisen saunomisen tavan ja toi väliin perheiden ulkopuolisia henkilöitä, kuten pesijättären. Myöhemmin kuitenkin vakiintui tapa sauna koko perhe yhdessä niin kutsutussa perhesaunassa ilman ulkopuolisia.⁴⁷⁶ Perhesaunan maksu oli kuitenkin korkeampi, olihan sauna lämmitettävä tilauksesta eikä saunaan voinut tällöin ottaa muita asiakkaita. Saunavuorojen eriytyessä sukupuolien kesken työväestölle oli edullisempaa peseytyä tavanomaisessa saunassa erillisillä miesten ja naisten vuoroilla, mikä erotti ainakin vähävaraisemmat perheet peseytymään erikseen.

Saunomisen privatisoituminen on liitetty elintason nousuun toisen maailmansodan jälkeen, mutta pohja privatisoitumiselle muodostui porvarillisen ydinperheihanteen sekä työläiskotikysymyksen myötä. Huolimatta myöhemmästä nostalgian liittämisestä yleisiin saunoihin ja ajatuksesta siitä, että ”eilen vielä kaikki oli niin hyvin”, saunan käyttäjät eivät olleet vain tahdottomia pelinappuloita modernisaatiossa, vaan omaksuivat uudet käytänteet ja ehkä jopa ottivat muuttuneen saunakulttuurin helpottuneina vastaan omaksuttuaan individualistisen elämisen tavan. Siveellisyyskysymys ei myöskään ollut ainoastaan porvariston ajama asia, vaan myös työväenliike otti kantaa asiaan. Lähinnä kyse oli porvarismiesten kaksinaismoralismin vastustamisesta ja näkemyksestä ylläpitää varattomien naisten prostituutiota yläluokan miesten himojen tyydyttämiseksi.⁴⁷⁷

⁴⁷⁵ Laaksonen 1994, 34.

⁴⁷⁶ Perhesaunalla tarkoitettiin numerosaunaa, joka oli mahdollista varata tiettyyn aikaan oman perheen käyttöön. Tapa alkoi yleistyä 1900-luvun alussa. Palander 2015, 17.

⁴⁷⁷ Nieminen 1951, 252.

Huoli työväen asumisesta ja puhtaudesta kietoutui monella tapaa yhteen: huonon asumuksen kautta tie nähtiin kulkevan kapakkaan, vankilaan, hospitaaleihin ja vaivaiskartanoihin.⁴⁷⁸ Heikki Wariksen mukaan Helsingin työläiskaupunginosissa muun muassa ”työläiskotien liika-asutus ja ummehtunut ilma, vedensaanti ja juomaveden laatu, likavesiviemärit ja puhtaanapito, jokapäiväinen ravinto, sen valmistus ja kauppa, oluen ja viinan yletön käyttö, jotka yhdessä ovat olleet luomassa Pitkäsillan pohjoispuolella asuvan monituhantisen työväestön terveystasoa”.⁴⁷⁹ Porissa huolta kannettiin erityisesti Blomin kaupungin oloista ja myöhempiin mielikuviin Blomin kaupungista liittyvätkin epähygieeniset ja alkeelliset olot. Blomin kaupungissa sijaitsi myös Hjulgrenin sauna, jonka olot näyttäytyivät rauhattomina ja ympäristö siivottomana.

Työläiskoti ja hygieenisyyden vaatimus kietoutuivat toisiinsa ja onkin mielenkiintoista kysyä millä tavalla ihmisten mentaliteetti ja käsitys itsestä näkyivät saunassa? Bakteerit ja epäpuhtaus kun ulottuivat kaikkialle, mutta erityisesti työväenkoteihin. Esimerkiksi Duodecim-seuran kustantamassa *Suomen Terveystieteiden lehdessä* oli toistuvia kirjoituksia kansan asumisesta ”matalissa majoissa”, taloissa ja torpissa, joissa ”valmistuu ruumiillisesti ja henkisesti velttoa ja vaivaista kansaa”.⁴⁸⁰ Puhtaus ja hygienia piti viedä koko ympäristöön eikä riittänyt, että katse kiinnitettiin vain koteihin. Vuonna 1898 *Suomen Terveystieteiden lehdessä* oli kirjoitus tehtaiden epäpuhtaasta ilmasta ja kannanotto siihen, kuinka tehtaissa pitäisi olla puku- ja pesuhuonetilat sekä keuhkotautisille omat tilansa.⁴⁸¹ Yleisesti ottaen työoloihin ei kuitenkaan kiinnitetty niin runsaasti huomiota, kuin työväen asumiseen. Asuntojen siisteydellä oli kuitenkin myös muunlaisia seurauksia. Samalla, kun määritettiin terveellinen asunto, tultiin määritelleeksi myös aivan uudella tavalla kaupunkilainen ydinperhemalli, sillä asunnot haluttiin eristää ulkopuolisilta. Kodin tila oli keskeisenä huomion kohteena, kun arkielämää järjestettiin uudelleen. Kirsi Saarikankaan mukaan kyse oli *hygieenisestä projektista*, joka kattoi laajan alueen terveydenhoidosta asuntojen suunnitteluun, tilankäytön säätelyyn, kasvatukseen ja sosiaali- ja mentaalihygieniaan.⁴⁸² Erityisesti asuinolot muokkasivat ihmisen kokemusta liasta ja puhtaudesta sekä omasta tilasta ja ruumiista. Saarikankaan mukaan perheasunto kytkeytyi ajatuksiin ympäristön vaikutuksesta ihmisiin sekä lisääntyvään tietoisuuteen hygieniasta. Tämä tarkoitti tilan hallintaa, ihmisten ruumiillista erottamista sekä heidän kohtaamistensa ja liikkumisensa säätelyä. Keskustelu asuntojen puhtaudesta erityisesti alan lehdissä, kuten *Suomen Terveystieteiden lehdessä*, alkoi kuitenkin hiipua jo 1920-luvulla.

⁴⁷⁸ Saarikangas 2002, 65.

⁴⁷⁹ Waris 1973, 219.

⁴⁸⁰ *Suomen Terveystieteiden lehti* 1896, nro 3. sivut 41–45.

⁴⁸¹ *Suomen Terveystieteiden lehti* 1899, nro 9, s.137.

⁴⁸² Saarikangas 2002, 46.

Hygienian ja perheasuntojen korostamisen vaikutusta saunakulttuurin muotoutumiselle ei voi kuitenkaan väheksyä, sillä kun vielä 1890-luvulla kaupungin 12 saunasta 10 oli niin kutsuttuja yhteissaunoja, muuttui saunakulttuuri tultaessa 1910-luvulle. Tällöin jo yhä useampi sauna tarjosi niin tilaussaunan mahdollisuutta kuin erillisiä vuoroja naisille ja miehille. Kun 1900-luvun myötä kehittyi rotuhygieeninen ajattelu, voi suomalaista saunaa pitää eräänlaisena inhimillisyyden näyttämönä, jossa ihmiselämän koko kirjo näyttäytyi riippurintoineen, kompurajalkoineen ja väärine säärineen. Kansankuvausten ja folkloreaineiston mukaan rahvas oli tietoinen elämänmuotoonsa kohdistuneesta kritiikistä, jossa ylemmät luokat näkivät kansan siivottomana. Kati Mikkolan mukaan kansanihmiset reagoivat siisteystapoihin kohdistuneeseen kritiikkiin kaskuilla, joilla kyseenalaistivat ”herrasväen” tapoja.⁴⁸³ Vaikka uutuuksia vastustettiin, otti työväestön nuorempi osa erilliset saunavuorot vastaan hyväksyvämmiin. Toiko teollistuminen ja oman elämän hallinta, individualismi mukanaan myös hyväksyvän suhtautumistavan herrojen tapaan saunoa? Koska kaupunkien yleisten saunojen historiaa on tutkittu melko vähän, on vaikeaa arvioida mitään yleispätevää totuutta. Yhteissaunominen kuitenkin kiellettiin teollisuuskaupungiksi profiloituneella Tampereella 1922, Porissa yhteissaunominen hiipui 1920-luvun myötä.

4.7 ”Siiwo saunan hoitoon tottunut tyttö saa paikan!” Porin yleisten saunojen pesijättäret ja saunapiiat

Saunakulttuurin muutos yhteissaunomisesta erillisiin naisten ja miesten vuoroihin alkaa heijastua jo 1890-luvun saunakäytäntöihin, mikä näkyy muun muassa sanomalehtien työpaikkailmoituksissa, joissa haettiin saunapiikoja ja pesijättäriä palvelukseen. Pesijättärien tarvetta on selitetty sillä, että vanhastaan tapana oli ollut, että vaimot pesivät miesten selät, mutta saunavuorojen eriytyessä miehet ja naiset peseytyivät eri vuoroilla, jopa eri päivinä. Toinen selittävä syy saattaa olla kylpyläkulttuurin vaikutus. Loviisan kylpyläelämää tutkineen Mia Grönstrandin mukaan lääkärit ja kylvettäjättäret loivat kylpylän maineen: kylvettäjättärien oli hallittava erilaisten kylpyjen valmistelu sekä osattava suorittaa hoitoja.⁴⁸⁴ Myös Porissa oli aiemmin mainitussa lehtikirjoituksessa peräänkuulutettu Yhtiön

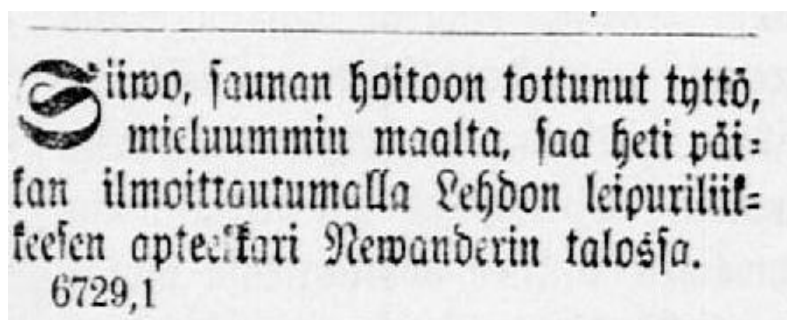
⁴⁸³ Mikkola 2009, 247.

⁴⁸⁴ Grönstrand 2015, 33.

saunaan asiansa osaavia pesijättäriä. Elisabethin saunaan palkattiin heti laitoksen avauduttua useampi ammattitaitoinen pesijätär.

Keitä nämä saunottajat ja pesijättäret olivat? Tavallisesti saunoissa työntekijöinä toimivat olivat naispuolisia henkilöitä. Timo J. Virtasen mukaan vuosisadan alkupuolella Poriin muuttaneen maalaistytön työnantaja oli tavallisesti Puuvillatehdas, mutta myös kaupunkilaisperheet työllistivät tyttöjä apulaisiksi.⁴⁸⁵ Useat maalaistytöistä siis palvelivat kaupunkilaisperheissä, joissa sisäkön työajan pituus saattoi olla 12-14 tuntia. Kaupunki tarjosi myös erilaisia kauppa-apulaisen paikkoja sekä lastenhoidollista työtä perheissä. Saattaa myös olla, että joku nuorista tytöistä huomasi lehdessä ilmoituksen, jossa haettiin saunapiikaa.

Kuva 16. ”Siiwo, sauna hoitoon tottunut tyttö”.

Lähde: Satakunta 6.12.1898.

Leipuri Lehdolla oli kiire löytää työntekijä saunaansa; paikka täytettiin heti sopivan ehdokkaan löydyttyä. Työpaikkailmoituksessa huomion kiinnittää sana ”siiwo”, mutta myös se, että hakijan tuli olla mielellään maaseudulta ja naispuolinen. Miessaunottajia ei lähteissä esiinny. Lehti-ilmoituksen mukaan pesijättären tulisi siis olla siveä ja mieluiten kaupungin humun vielä turmelematon. Jos kylpylän mainetta pitivät yllä lääkärit ja kylvettäjättäret, oli myös saunan maineen kannalta oleellista, että pesijättären moraali oli korkea eikä lankeamisia tapahtunut. Pesijättären henkilökohtainen korkea moraali oli tärkeä, koska vaikka jokaisen naisen käytöstä sääтели luonnollinen kainous, saattoi hän joutua kaidalle tielle mikäli kohdalle osuisi liikaa koettelevia tekijöitä.⁴⁸⁶ Moraalireformi-liikkeen äänenkannattaja lehden mukaan tällaisia tekijöitä olivat ”jumalaton perhe-elämä, puutteellinen kasvatus, isäntäväen rakkaudeton suhtautuminen palvelijattariin sekä porvarillisen yhteiskunnan

⁴⁸⁵ Aukia & Virtanen 1993, 106.

⁴⁸⁶ Markkola 2002, 331.

taipumus suvaita haureuden syntiä.”⁴⁸⁷ Markkolan mukaan Ruotsin federaatio kiinnitti huomiota jo vuonna 1897 työläisnaisten palkkoihin, joiden nähtiin olevan yhtenä syynä lankeamiseen.⁴⁸⁸ Aikakauden siveellisyyskeskustelu ei siis pyrkinyt ainoastaan vaikuttamaan saunassa käymisen tapoihin, vaan katse käännettiin myös saunassa työskenteleviin pesijättäriin. Aikakauden tyypillinen tarina oli maaseudun kodin turvasta kaupunkiin työhön lähteneestä tytöstä, jonka tielle osui koettelemuksia johtaen turmion tielle.⁴⁸⁹

Satakunnan Sanomat julkaisi kesäkuussa 1906 kirjoituksen, jossa käsiteltiin Valkonauhan vuosikokousta Turussa. Valkonauhan kokouksen aiheena oli siveellisyystyö, jota paikallisjärjestöjen tulisi harjoittaa naisten ja lasten keskuudessa sekä käydä katulähetyksessä, sairastuvilla ja poliisiasemilla, kodeissa sekä pitämällä toimistoa auki määrättyinä aikoina. Huolen aiheena olivat muun muassa kahviloiden ja ravintoloiden sekä höyrylaivojen naispalvelijat, joita toivottiin kiellettävän enää käytettävän. Valkonauhan edellisessä vuosikokouksessa oli käsitelty naispesijättärien poistamista miesten puolelta ja tätä asiaa määrättiin selvittämään toimikunta, johon kuuluivat rouvat Salenius (puheenjohtaja), Hanelius, Manner, Valtonen, Hellström ja Bell.⁴⁹⁰ Pelko oli ilmeisesti työntekijöiden aiheuttamasta haureellisuudesta, joskaan mainintoja esimerkiksi myöhemmässä muistitietotutkimuksessa pesijättärien osuudesta prostituution ei ole. Tämä tosin ei tarkoita, etteikö joku pesijättäristä olisi valinnut toisenlaista tietä ansaitsemiseen, ”sen tavallisen tarinan”. Pesijättären palkka oli pieni ja koostui alhaisimmillaan asiakkaiden antamista juomarahoista.⁴⁹¹ Porilaisten saunojen pesijättäristä 1800-luvun lopulta tai 1900-luvun alusta ei ole jäänyt henkilötietoja, jotta selviäisi naisten siviilisäätö tai ikä. Aikaisemmissa saunatutkimuksissa saunottajina ovat esiintyneet vanhemmat naiset. Mäenpää lainaa artikkelissaan haastattelemaansa 1910-luvulla syntynyttä henkilöä, joka kertoo suhtautuneensa myötätuntoisesti saunottajaan, jolla oli työtä aamusta iltamyöhään. Saunottaja oli ”väsyny”, ”tottakai, vanhempi ihminen”.⁴⁹² Työpaikkailmoituksissa 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa saunaan etsittiin usein ”nuorta tyttöä” tai saunan hoitoon tottunutta piikaa. Saunottajien ikä ei tule suoraan esiin lähteissä tai aiemmissa tutkimuksissa, mutta kuvaukset saunottajista antavat ymmärtää, että he olivat aikuisiän saavuttaneita, ehkä jo keski-ikä yrittäneitä äidillisiä hahmoja. Nämä varttuneemmat naiset tulevat

⁴⁸⁷ Markkola 2002, 331. Markkolan alkuperäinen lähde: ”En fallen qvinnans lefnandshistoria”, *Månadsskrift för diskussion af frågor rörande den allmänna och enskilda sedligheten* 10/1880, 14-16.

⁴⁸⁸ Markkola 2002, 332.

⁴⁸⁹ Mikkola 2009, 249. Mikkolan mukaan kaupunkiin muuttaneen tytön käynti kotiseudulla hienommin vaatetettuna oli merkki joutumisesta huonoille teille.

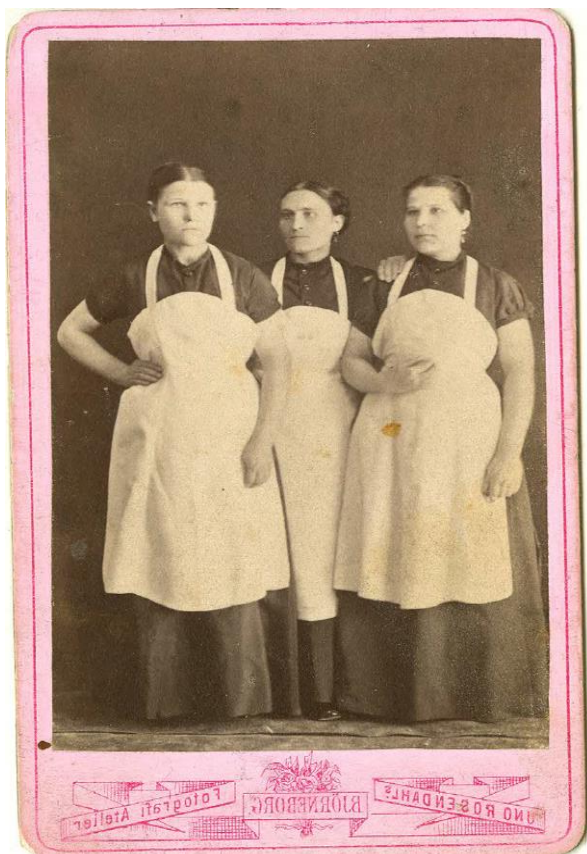
⁴⁹⁰ *Satakunnan Sanomat* 12.6.1907 no 66.

⁴⁹¹ Vähämäki 2006, 192; Karhunen 2013, 277.

⁴⁹² Mäenpää 2006, 62.

esiin erityisesti 1900-2000-luvuilla tehdyissä haastatteluissa.⁴⁹³ Ehkä saunapiian työhön oli helppo tarttua, sillä se ei vaatinut erityistä koulutusta, vaan hyvää kestävyyttä ja taitoa pitää yllä sopivuuden rajoja.

Kuva 17. ”Kylvettäjiä 1885-1888”, kuvaajana Uno Rosendahl, fotografi atelier Björneborg.

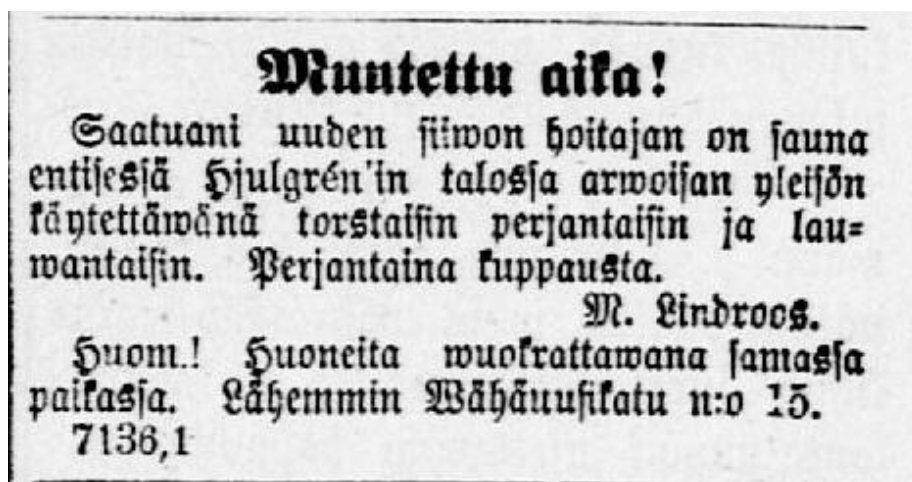

Lähde: SatMus, valokuva-arkisto, Porin kotiseutuyhdistyksen kokoelmat.

Miksi siveellisyyttä korostettiin saunojen työpaikkailmoituksissa? Oliko syynä siveellisyyskeskustelu? Saunan omistajat tiedostivat yleisen keskustelun ajankohtaisuuden pesijättäristä ja siveellisyyden vaatimuksesta, mikä näkyy työpaikkailmoituksissa. Saunojen omistajat pyrkivät ainakin mainosten tasolla varjelemaan saunan mainetta ja tällöin siivo saunapiika toimi käyntikorttina. Pesijättären palkkaaminen oli saunalle eräänlainen statussymbolikin, kuten näkyy Lindroosin saunamainoksessa vuonna 1900.

⁴⁹³ Ainakin Mäenpää ja Vähämäki kuvaavat saunoissa toimineen vanhempia naissaunottajia. Mäenpää 2006, 62; Vähämäki 2006, 192.

Kuva 18. Muutettu aika. Saunamainos vuodelta 1900.

Lähde: Satakunta 17.11.1900.

Mainoksessa ei ole kyse Isosannalla sijainneesta Hjulgrenin saunasta, sillä tämä sauna sijaitsi osoitteessa Vähäauuskatu 15, joka kuuluu viidenteen kaupunginosaan.⁴⁹⁴ Vaikuttaa siltä, että pesijättären käyttäminen vakiintui porilaisissa saunoissa 1890-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa. Tähän viittaavat useat lehtimainokset, joissa saunaan haettiin erityisesti naispuolista työntekijää.⁴⁹⁵

Lehdet kirjoittelivat saunojen pesijättäristä ja varsin reppanan kuvan maaseudun saunapiioista antaa *Satakunta*, jossa vuonna 1899 kirjoitettiin, kuinka palvelustytöt otetaan tekemään miehille ”pasninkia” saunassa. Kirjoituksen mukaan usein saivat nämä siveydestään tarkat tytöt itkeä sitä vääryyttä, kun joutuivat saunassa kuuntelemaan ja kestämaan miesten siveetöntä käytöstä.⁴⁹⁶ Pelko nuorten tyttöjen ahdistelusta ei varmaankaan ollut aiheeton, sillä yhteisöön mahtui monenlaista saunassa kävijää. Jo aiemmin nousi esiin, että yhteisön rajat häilyivät ja muuttuivat. Esimerkiksi Oulussa tapahtui vuonna 1909 ikävä tapaus, jossa muuan miesopettaja ahdisteli tyttöoppilaita. Opettaja oli käyttänyt varttuneempia oppilaitaan ”jotenkin säännöllisesti” saunottajina niin että tyttöjen oli myös pitänyt olla alasti ja pestä opettaja. Opettaja oli samoin pessyt heidät sekä lähennellyt tyttöjä.⁴⁹⁷ Tapaus ei tapahtunut yleisessä saunassa, mutta osa tapahtumista sijoittui saunaan. *Koti ja Yhteiskunta* -lehti otti kantaa useaan otteeseen nuorten naisten käyttämisestä saunoissa palvelijattarina.⁴⁹⁸ Lehti kysyi myös aiheellisesti eivätkö rengit voi pestä miehiä saunassa,

⁴⁹⁴ Hiski-tietokannan mukaan kaupungissa asui 1860-1900-luvulla useita Hjulgreneita. On sattumaa, että kaksi Hjulgrenia, joiden pihapiirissä sijaitsi sauna, asuivat samassa kaupungissa melko lähekkäin.

⁴⁹⁵ *Satakunta* 12.11.1907, no 130. Sauna osoitteessa Varvinkatu 119 etsi naistyöntekijää; *Satakunta* 29.4.1897 Tyskin sauna Mikonkatu 14:ssa haki lehti-ilmoituksella saunanhoitajaa.

⁴⁹⁶ *Satakunta* 7.1.1899 no 3.

⁴⁹⁷ *Satakunnan Sanomat* 3.9.1909 no 101.

⁴⁹⁸ *Koti ja Yhteiskunta* 1908 no 2, ”Palvelijatararkysymys”; *Koti ja Yhteiskunta* 1899 no 5-6, ”Synkkä kuva” (novelli); *Koti ja Yhteiskunta* 1908 no 6, ”Mietteitä muutamien ”Työläisnaisen” kirjoituksien osalta.

miksi siihen tarvitaan naista?⁴⁹⁹ Vastauksena lehti tarjosi miesten tulevan aivan yhtä hyvin toimeen saunassa ilman naisia, kuin naiset ilman miehiä.

Saunapiian tai pesijättären työn kuva luultavasti vaihteli saunan tason mukaan. Viidennen ja kuudennen kaupunginosan työläissaunoissa saunapiian tehtäviin kuului pitää yllä järjestystä, puhdistaa pesuämpärit ja huolehtia sopivan lämpöisestä pesuvedestä. Usein myös saunan siivoaminen illan lopuksi oli saunapiian työtä.⁵⁰⁰ Paremmissa saunoissa kylvettäjättären työhön kuului asiakkaan peseminen, hierominen ja kuivaaminen. Saunan lämmittäminen ja kassan hoito eivät Mäenpään mukaan kuuluneet saunapiioille tai pesijättäriille ainakaan Raumalla. Vähämäen mukaan saunapiikojen työolot olivat 1900-luvun alussa huonot: sopimuksia työajoista ei ollut, pesijät eivät saaneet kiinteää palkkaa, vaan maksu koostui asiakkaiden antamista juomarahoista.⁵⁰¹ Loviisan kylpylässä sen sijaan pesijättäret saivat kiinteän kuukausipalkan, jonka lisäksi asiakas maksoi pesijättärelle juomarahan. Näin on todennäköisesti ollut myös ainakin Elisabetin saunassa, jonne 1800-luvun lopulla oli palkattu erikseen henkilökuntaa, joka myös asui saunan yläkerrassa. Saunojen ja kylpylaitosten pesijättärien asemaan kiinnitettiin huomiota Työväen asiainvaliokunnassa vuonna 1909, jolloin esitettiin työpäivän pituudesta teollisuustöissä ja ”teollisuusväen työllisyyslaista”. Työpäivän pituudeksi ehdotettiin enintään 10 tuntia vuorokaudessa ja 57 viikkotuntia. Lakiehdotus sisälsi myös kylpylaitosten pesijättäret, joiden asemaa pyrittiin kohentamaan.⁵⁰²

Luultavasti kaupungin yleisissä saunoissa tapahtui prostituutiota, vaikka se ei lähteissä nouse esiin tai olisi ollut yleistä. Prostituutiota saattoi tapahtua saunan omistajista riippumatta, kuten aiemmin esitellyssä viidennen kaupunginosan saunassa. Tällöin kyse ei kuitenkaan ollut saunan pesijättärestä, vaan irtolaisnaisesta joka harjoitti prostituutiota ja josta saunan omistaja itse ilmoitti poliisille. Täysin aiheetonta huoli pesijättärien siveellisyydestä ei kuitenkaan ollut, sillä taistelussa sukupuolitauteja vastaan havaittiin, että tietyillä asuinalueilla sekä ammattiryhmillä oli prosentuaalisesti enemmän sukupuolitauteja. Armas Niemisen mukaan kylpyläkaupungeissa oli todettu kylpylävieraiden palvelun yhteydessä ammattihaureutta.⁵⁰³ Porin yleisten saunojen pesijättärien tai saunottajien yhteydestä prostituutioon ei kuitenkaan ole mainittu. Tutkielmaa varten ei ole käyty systemaattisesti läpi Porin poliisin rikosarkistoa

⁴⁹⁹ *Koti ja Yhteiskunta* 1896 no 10, ”Naispalvelijat ja saunat”.

⁵⁰⁰ Mäenpää 2007, 62.

⁵⁰¹ Vähämäki 2007, 192.

⁵⁰² *Sosialidemokraatti* 23.9.1909; 11.11.1909.

⁵⁰³ Nieminen 1951, 99.

4.8 Kaikenmoiset taudit saunakävijöiden riesana

Maaliskuussa 1889 *Satakunta* julkaisi kirjoituksen, jossa monisanaisesti otettiin kantaa erään Raumalla sijaitsevan yleisen saunan sisätiloihin ja saunomiskäytäntöihin.⁵⁰⁴ Saunan oloihin tarttui nimimerkki *Nikki*.⁵⁰⁵ Kynämiehen mukaan vanha sauna oli palvellut raumalaisia uskollisesti ollen välillä kaupungin ainoa sauna. Nyt sauna oli kuitenkin jäänyt ajasta jälkeen, mistä kertoivat useat seikat, joista erityisen ongelmallisia olivat kirjoittajan mukaan saunan rappeutuminen sekä järjestyksen puute.

Erittäinkin yhteisen kansan eli wihtasaunan puoli tästä laitoksesta on herättänyt suurinta murehtumista ja tyytymättömyyttä siellä käywissä ihmisissä. Ahdas on ollut ensinnäkin wihtasaunan huone ja samoin myöskin siihen kuuluva pukuhuone, jota vielä päälliseksi on ollut kokonaan ilman tulisijaa ja siis epäterveellinen ja kylmä.⁵⁰⁶

Nikin mukaan saunan tulisi olla sellainen, että se täyttäisi sekä tarpeen että mukavuuden; sen tulisi olla avara, ajanmukainen ja lämmin. Järjestyksen tulisi olla erinomainen ja puhtauden niin veden kuin ”käyttökalojen”, joilla *Nikki* todennäköisesti tarkoitti pesuvateja, ämpäreitä ja ammeita, puolesta sellainen, että houkuttelee kävijöitä. Kirjoittajan mukaan kylpylaitoksen tehtävä on edistää kansan siveyttä, raittiutta ja puhtautta. *Nikki* otti kantaa myös kansan velttouteen ja siihen, kuinka saunojen ja kylpyjen tulisi olla tärkeitä. Esimerkkinä hän piti Saksaa, jossa kylpyjen ja saunojen merkitys puhtauden hoidossa on huomioitu. Lopussa nimimerkki *Nikki* huomauttaa, että saunat ovat huolimatta siitä, että ovat sysään syrjättyjä, kansamme omia erinomaisia, perin vanhoja ominaisuuksia.⁵⁰⁷

Huoli vanhan saunan oloista kuvastaa varsin hyvin 1880-luvun ilmapiiriä, jossa hygienia, raittius ja sekä siveys olivat keskiössä. Erityisesti ympäristöhygienia ja sosiaaliset reformit vaikuttivat käsityksiin puhtaudesta, mutta myös siveellisyyteen alettiin 1880-luvulla kiinnittää huomiota, kuten edellisissä luvuissa on tuotu esiin.⁵⁰⁸ Toimittaja Waren myös epäili kirjoituksessaan Porin saunaoloista yhteissaunojen levittävän ”kaikenmoisia tauteja”. Erityisesti kaupungeissa lavantauti levisi puutteelliseen hygienia tason vuoksi elintarvikkeiden ja juomaveden välityksellä suolistoon. Lavantauti ei ollut useinkaan tappava, mutta puutteellisissa oloissa eläville tauti saattoi olla kohtalokas. Kolera sen sijaan oli pelätty ja tappava tauti, jonka edellinen epidemia oli koetellut Poria

⁵⁰⁴ *Satakunta* 2.3.1889.

⁵⁰⁵ Nimimerkki *Nikin* takaa ei selviä henkilöllisyyttä, mutta *Nikki* vaikuttaa olleen aktiivinen mielipidekirjoittaja, jonka kanssa käytiin välillä kiivasta keskustelua *Satakunnan* sivuilla. *Nikin* muut ajamat asiat liittyivät usein raittius ja terveyspuoleen.

⁵⁰⁶ *Satakunta* 2.3.1889, no 18B.

⁵⁰⁷ Vuorenjuuri 1967, 187. Vuorenjuuren mukaan saunat hävisivät Euroopasta keskiajan jälkeen. Ehkä *Nikki* viittasi kylvyillä ja saunoilla Euroopassa suosittuihin höyrykaappeihin, joita käytettiin kylpylöissä.

⁵⁰⁸ Harjula 2007, 26, 30.

vuonna 1892. Muita kulkutauteja olivat isorokko ja keuhkotauti. Kuitenkin se, mitä Waren kynänkärjellään todennäköisesti osoitti, olivat veneeriset taudit. Sukupuolitautilien määrät kasvoivat kaupunkien kasvaessa ja Poriin perustettiin kuppatautiparantola jo vuonna 1807 sen jälkeen, kun maaherra von Troil oli kiinnittänyt huomion lääninsä asukkaiden keskuudessa levinneeseen kuppatautiin. Potilaita oli ruuhkaksi saakka, joskin heitä tuotiin hoidettavaksi koko läänin alueelta ja hyvin pian sairaalan todettiin olevan riittämätön kattamaan potilastarvetta. Vuonna 1814 hoidossa oli 33 potilasta. Koska sairaala oli tarkoitettu vain väliaikaiseksi laitokseksi, toiminta loppui jo vuonna 1817.⁵⁰⁹ Jatkossa potilaita hoidettiin yksityisessä kuumesairaalassa, mutta koska sukupuolitauteja sairastavia oli kaupungissa runsaasti, anottiin valtiolta lupaa väliaikaisen kuppatautiparantolan avaamiseksi. Parantola aloitti toimintansa vuonna 1870 ja hoiti vuosittain noin 180-250 potilasta. Myöhemmin veneerisiä tauteja hoidettiin kaupungin yleisessä sairaalassa, joka avattiin vuonna 1875. Pääosan paikoista veivät sukupuolitauteja sairastavat, muille sairauksille varattiin 12 vuodepaikkaa. Saarisen mukaan yleisen sairaalan vuotuinen potilasmäärä oli vuonna 1880 noin 350 henkeä, seuraavalla vuosikymmenellä luku lähes tuplaantui. Luku ei kuitenkaan sisällä pelkkiä sukupuolitauteja sairastaneita, mutta mikäli prosenttiosuus taudeista pysyi samana, olivat sukupuolitaudit todellinen ongelma. Siveellisyyskysymys ja sukupuolitaudit nivoutuvatkin yhteen, sillä esimerkiksi Helsingissä prostituoitujen määrä lisääntyi 1800-luvulla tehden ilmiöstä näkyvämmän.⁵¹⁰ Markkolan mukaan huoli sukupuolitaudeista ei ollut aiheeton, sillä esimerkiksi vuonna 1888 syfilistä eli kuppaa sairastavia oli 2158 potilasta, joka oli noin prosentti koko väkiluvusta.⁵¹¹ Helsingin työläisyhdyskuntia tutkineen Wariksen mukaan sukupuolitautilien leviäminen on ollut riippuvainen yhteiskunnallisista tekijöistä, jolloin sukupuolitautilien määrän vaihtelu on muuttunut väestön muuttoliikkeiden mukaan.⁵¹² Porissa asukasluku kasvoi koko tutkimusjakson ajan, jolloin sukupuolitautilien ja siveellisyyskysymyksen voi liittää kaupungistumiseen.

Huolimatta kaupungin kasvusta ja kaupunkien yhteisöjen vaihtumisesta, lähteissä ei ole tullut esiin, että kaupunkien yleisissä saunoissa olisi harrastettu laajamittaisesti prostituutiota. Tosin tätä tutkimusta varten ei ole käyty läpi Porin poliisin arkistoa, josta selviäisi varmuudella saunojen siveellinen tila. Terveyspoliisin tarkastusasiakirjoissa tai terveyslautakunnan arkistossa ei kuitenkaan ole mainintaa saunoissa harjoitetusta haureudesta lukuun ottamatta erästä tapausta Itätullinkadulla sijainneessa saunassa. Aikakauden sanomalehdet myös tarttuivat helposti rikoksiin, joten jos saunassa

⁵⁰⁹ Saarinen 1972, 478.

⁵¹⁰ Markkola 2002, 232; 378.

⁵¹¹ Suomen väkiluku vuonna 1888 oli 2,232,378 asukasta. SVT 1888.

⁵¹² Waris 1973, 226.

olisi tapahtunut sopimatonta, olisi lehdessä mahdollisesti uutisoitu asiasta. Tamperelaisesta prostituutiosta 1890-1905-luvulla pro gradu-tutkielmansa tehneen Tiia Hakasen mukaan prostituutio Tampereella tapahtui tavallisesti bordelleissa, kadulla tai luonnon helmassa.⁵¹³ Siveellisyyskysymys saunoissa nousee esiin vasta 1800-luvun lopun myötä ja heijastuu lähinnä säätyläistön pelkona järjestyksen ja siveettömyyden puutteesta enemmän kuin todellisena huolenaiheena saunassa harrastetusta haureudesta.

4.9 Muuttuva saunakulttuuri

Kaupunkien saunakulttuuri ei muuttunut hetkessä, ei edes vuosikymmenessä eivätkä kaikki saunat muuttaneet käytäntöjään yhtäaikaaisesti – saunan omistajia, saunojia ja saunatiloja oli erilaisia. Ei myöskään tule esittää, että saunan muuttuminen yhteissaunasta sukupuolten erillisiin vuoroihin olisi tapahtunut vasta 1800-luvun lopun myötä, sillä jo 1860-luvulla Aittaluodon kylpylaitoksessa oli *fruitimmer* erikseen. Saunakäytänteet vaihtelivat ja vielä 1920-luvulla yhteissaunottiin ainakin kuudennessa kaupunginosassa. Useissa saunoissa oli lisäksi jo rinnan kulkenut mahdollisuus tilata yksityissaunaa. Sen sijaan perhesaunan mahdollisuus oli 1900-luvun alun tuote.

Aiemmin olen nostanut esille saunan pitämisen käsityöläisten elinkeinona, mutta 1800-luvun lopulla teollistuminen synnytti kaupunkiin palveluita ja sauna alkoi muodostua erilliseksi liiketoimeksi. Miten saunapalvelujen tarjoaminen erosi saunaa ammatikseen pitävien kesken? Pitikö perhesaunoja ja eri sukupuolten kesken jaettuja saunavuoroja jokin tiettyyn yhteiskuntaluokkaan kuuluva ammattiryhmä? Sisäistivätkö he uudet sosiaaliset normit vai olivat vain hyvällä bisnesvainulla varustettuja yrittäjiä, jotka aistivat muutoksen tuulet?

Saunojen pitämisessä 1900-luvun alussa käsityöläisyys kulkee edelleen mukana, mutta yrittäjinä on myös talonmistajia, kauppiaita ja työmiehiä. Sauna ei enää ole vain asuinpaikan (tontin) mukanaan tuoma mahdollisuus tienata sivuelinkeinona, vaan sauna alkaa muodostua liikelaitokseksi. Jos saunat olivat aiemmin pienimuotoinen tai väliaikainen sivutoimi, joka auttoi pitämään perheet leivän syrjässä kiinni, tuskin saunat 1900-luvun alussa olivat edelleenkään tuotteliaita toimi, mutta varteenotettava elinkeino kuitenkin. Näkemykseen saunan noususta liikelaitokseksi vaikuttaa se seikka, että elämä näyttää jossain määrin vakiintuneen ja samat saunayrittäjät toimivat pidempään,

⁵¹³ Hakanen 2015, 16, 18. Hakalan mukaan bordellit olivat tavallisia kerrostalojen asuinhuoneistoja tai puutalojen huoneistoja.

kuin muutaman kuukauden. Saunoihin myös panostettiin palkkaamalla erillisiä työntekijöitä, mikä osaltaan oli vaikutusta saunavuorojen jakamisesta miesten ja naisten puolille ja selän pesijän puuttuessa. Sen sijaan saunan omistajien varallisuustaso ei välttämättä noussut, vaikka yrittäjänä olisi toiminut kauppias käsityöläisen sijaan.⁵¹⁴ Kaupungissa tosin toimi eri varallisuuden omaavia kauppiaita. Varallisuus riippui myös muista elinkeinoista ja niiden laajuudesta.

Esimerkkinä muuttuvasta saunakulttuurista yrittämisen osalta on Aittaluodossa saunaa pitänyt Kustaa Nordling. Kustaa Nordling- nimisiä miehiä asui Porissa 1800-luvun lopulla useampi ja Aittaluodossakin kaksi.⁵¹⁵ Kyseessä oleva saunanomistaja on todennäköisesti merkitty kirkonkirjoihin alkujaan vuonna 1885 *arentimies* eli talonomistaja Gustav Nordlingiksi, jolloin hän sai vaimonsa Matilda Kaarlentyttären kanssa poikalapsen, Gustav Arvidin. Matilda oli lapsen syntymän aikaan 23-vuotias nuorikko. Gustavin ja Matildan perhe kasvoi tasaisesti ja vuonna 1891, jolloin syntyi perheen neljäs lapsi, Wäinö Herman, on Gustavin nimi merkitty suomalaiseen muotoon Kustaa Norlundiksi. Vuonna 1898 Kustaa Nordlingin ammatillinen status muuttuu työmieheksi, jona se kirkonkirjoissa pysyy perheen viimeisen lapsen syntymään vuonna 1902.

⁵¹⁴ Teinonen on merkinnyt taulukkoon 4 perheiden vuotuisen tulotason miehen ammattinimekkeen mukaan ennen vuotta 1917. Teinosen taulukossa varattomien, vähävaraisten ja varakkaiden luokkaan kuului kaikkiin kauppiaita. Vähävaraisten kauppiaiden taulukossa samaa tulotasoa ovat edustaneet tullivahtimestari, poliisikonstaapeli, läkkisepä, nuohooja, räätäli, maalari, valaja, entinen koneenhoitaja, merimies ja työmies. Samoja ammatteja löytyy myös vähävaraisten luokasta. Teinonen 1984, 21.

⁵¹⁵ Vuonna 1855 syntyi Aittaluodossa asuneelle suutari Gustav Nordlingille ja vaimolleen Lena Thomelle poikalapsi nimeltä Gustav. Vuonna 1908, jolloin Nordling ilmoitti saunastaan lehdessä, olisi hän ollut 53-vuotias. Vaimo Matilda olisi vuonna 1908 ollut 46-vuotias. Iät ja asuinpaikka täsmäävät siihen, että kyseessä oleva pariskunta olisi saattanut pitää saunaa. Samoin Gustav Nordlingin tausta käsityöläisen lapsena: alkujaan Gustav Nordling nimettiin kirkonkirjoissa talonomistajaksi, joten hän on saattanut periä vanhempiensa talon ja toimia vuokraajana. Kustaa/Gustav Nordlingin isovelji, joka syntyi vuonna 1833 ja oli Gustav hänkin, menehtyi neljän vuoden iässä (Skom: Nordlings gossebarn Johan Gustaf) ilmeisesti tulirokkoon. Hiski-tietokanta: Pori: Gustav Nordling (viitattu 11.12.2016).

Kuva 19. Nordlingin ja Wirenin saunamainokset.

<p>Kustaa Nordlingin uusi SAUNA Aittaluodolla N:o 3. on avoinna yleisölle joka arki perjantaina ja lauantaina sekä juhlien aattopäivinä klo 4 alkaen iltapäivällä. Hyvä hoito ja jokivesi. Huom.! Yksityissauna tilattaessa saatavana. Kunnioittaen Kustaa Nordling. Puhelin.</p>	<p>Sauna S:ssä kaup.osassa on nyt korjausten tapanahduttua jälleen yleisönkäytettävänä joka lauantai ja maanantai. Maanantaisin kylvetään lapsia vaan ei lauantaiin Saunarahat on perhesaunassa 40 p:ää henkilöitä ja yleisessä saunassa 20 p:ää henkilöitä. S. Wiren.</p>
---	---

Lähde: Kustaa Nordling mainosti saunaansa Satakunta-lehdessä 9.4.1908 no.40. Remontoitu Wirenin sauna mainosti palvelujaan Satakunnan Sanomissa 13.7.1910.

Nordlingin sauna lämpesi perjantaisin ja lauantaisin kello neljä iltapäivällä. Nordling tarjosi saunassaan mahdollisuutta myös yksityissaunaan, mutta muuten vuorot olivat yhteiset. Nordlingin sauna oli todennäköisesti suunnattu rahvaalle, sillä saunaan pääsi iltapäivällä työvuoron päätteeksi eikä saunaa ollut myöskään jaettu miesten ja naisten vuoroille. Sen sijaan muutamaa vuotta Nordlingia myöhemmin, vuonna 1910 mainosti rakennusmestari Karl Wiren sauna kahdeksannessa kaupunginosassa eli lähellä Mekania, vanhaa höyrysahaa ja puuvillatehdasta. Wirenin sauna lämpesi maanantaisin ja lauantaisin, mutta maanantaipäivät oli varattu naisille ja lapsille. Nämä työväen kaupunginosissa sijaitsevat saunat olivat saunomistavoiltaan eriävät. Kaupunginosat sijaitsivat joen vastakkaisilla puolilla, joissa molemmissa oli lähellä teollisuutta, joka työllisti erityisesti miehiä. Kahdeksas kaupunginosa sijaitsi joen pohjoispuolella, jossa oli myös puuvillatehdas, joka oli kaupungin suurin yksittäinen naisten työllistäjä. Ehkä eroavat saunakäytännöt liittyivät asiakas- ja asukaskuntaan?

Rakennusmestari Wiren, joka oli kirkonkirjoissa mainittu myös ammattinimikkeellä snickare sekä nikkarimestari, kuului vanhastaan käsityöläisten luokkaan ja saattoi olla paremmin toimeentuleva

kuin työmies Nordling. Vaikuttiko erityisesti rahvaan käyttämissä saunoissa saunan omistajan ammatillinen status? Teollistumisen mukanaan tuomat yhteiskunnalliset ilmiöt ja sosiaaliset epäkohdat kannustivat Teinosen mukaan alemmissa yhteiskuntaryhmissä relatiiviseen sukupuolimoraaliin.⁵¹⁶ Sen sijaan Markkolan mukaan porvariston keskuudessa oli yleistä, että miehillä oli suhteita ennen avioliiton solmimista. Kirkonkirjoja lukiessa ei voi välttyä näkemästä jonkin äidin ja vastasyntyneen pienokaisen kohdalla merkintää äpärästä. Kertooko se kuitenkin alemman sosiaaliryhmän vapaammasta suhtautumisesta seksuaalisuuteen, kun taustoja tapausten kohdalla ei ole läheskään aina luettavissa. Teinonen kirjoittaa, että sosiaaliryhmissä siveellisyydestä käytyyn keskusteluun vaikuttivat sosialismi ja kristillisyyden vastaisuus. Vaikuttiko sosialismi ja kristillisyyden vastaisuus saunoissa ja näkyikö sukupuolisiveellisyyden rappio niissä yleisissä saunoissa, jotka olivat erityisesti työväen suosiossa? Jonkinlaista jakoa saunan pitäjän säädyn, asuinalueen ja käyttäjäkunnan perusteella on havaittavissa, mutta kyse oli luultavasti enemmän rahapussin paksuudesta kuin aatteesta eikä tämä suinkaan tarkoita, että halvemmissä saunoissa olisi harrastettu esiaviollisia tai avioliiton ulkopuolisia suhteita. Säätyläistön saunoissa oli mahdollista jakaa vuorot naisille ja miehille erikseen tai rakentaa omat saunarakennukset. Työväen saunoissa ei välttämättä ollut sen vapaampi ilmapiiri, mutta saunan omistajalla ei ollut taloudellisia resursseja rakentaa useaa saunarakennusta. Laaksosen mukaan kaupungeissa saunajat olivat tietoisia uusista, paremmin varustelluista saunoista, joissa oli mahdollisuus sauna oman sukupuolen kesken ja saunajat saattoivat toivoa oman lähisaunansakin muuttuvan paremmin varustelluksi.⁵¹⁷ Tämä saattaa pitää Porissakin paikkansa, vaikka on hyvin vähän tietoa Porin yleisten saunojen asiakaskunnan mielipiteistä. Saunojien mielenliikkeitä pitää lukea siitä, kuinka he ”äänestivät jaloillaan”.

Kolmannen ja neljännen osan saunoissa saunavuoroja tarjottiin useammin tilauksesta tai saunapäivät olivat vakiintuneet miesten ja naisten saunan päville. Ylikonstaapelin vaimon, Edla Anttilan mainoksessa vuodelta 1904 tarjottiin mahdollisuutta yksityissaunaan osoitteessa Mikonkatu 24. Mainoksen perusteella sauna vaikuttaa vaatimattomalta, mutta tutkimalla Porin karttaa vuodelta 1895 selviää, että kyseessä oli tontti 128, joka sijaitsi Elisabethin torin kulmassa. Rakennuspiirustusten mukaan kyse oli Elisabetin kylpylaitoksesta, joka oli siirtynyt Edla Anttilan käsiin. Tontin omistivat vuonna 1901 E. Anttila sekä Kauppias Brander, joilla oli tontilla myös ”kauppahalli”, jolle he anoivat muutoslupaa väliseinien lisäämistä varten. Saunaan, joka piirustuksiin on merkitty ”kylpylaitoksiksi”, tarjosi tilat naisten ja miesten yleiselle saunalle sekä yksityiselle saunalle. Saunaa piti siis kauppias, joten ehkä myös saunakäytäntö myötäili yrittäjän käsitystä siitä, mikä oli siveellinen tapa peseytyä.

⁵¹⁶ Teinonen 1984, 36; Markkola 2002, 186. Markkolan mukaan kaksinaismoralismia esiintyi porvariston keskuudessa, jossa miehillä oli vapaus seikkailla ennen avioliittoa.

⁵¹⁷ Laaksonen 1994, 81.

Oma lukunsa tietenkin oli Yhtiön sauna, joka tarjosi saunaa aikataulun mukaan.⁵¹⁸ Yhteisiä saunoja kaupungissa oli yhä useita. Laxin sauna mainosti 30.6.1907, että sauna on käytettävissä keskiviikkoisin, perjantaisin ja lauantaisin. Mainintaa naisten tai miesten erillisistä vuoroista ei ollut. Jotkut saunoista mainostivat mahdollisuutta niin yhteiseen kuin yksityiseenkin saunaan kuten Amanda Arvela osoitteessa Mikonkatu 14, jossa sauna lämmitettiin yleisön käytettäväksi joka lauantai vuonna 1908.⁵¹⁹ Tontilla 142 tosiaan sijaitsi sauna, josta löytyy piirustukset vuodelta 1886. Tällöin P. Tysk on hakenut maistraatilta lupaa rakentaa tontille sauna sekä ulkorivi harmaasta kivistä. Samaissa piharivissä sijaitsi sikala, käymälä, navetta, leivinuone sekä kolme huonetta, joiden käyttötarkoitusta ei ole eritelty. Saunaan tultiin omasta sisäänkäynnistä niin, että ensin tultiin eteiseen, josta siirryttiin saunahuoneeseen. Ulkomuodoltaan rakennus oli vaatimaton. Erillisten saunavuorojen vaatiminen kaupungin sisäpihoilla sijaitseville saunoille saattoi olla vaikeaa toteuttaa käytännössä. Saunat olivat pieniä ja kun työt perjantaina tai lauantaina loppuivat suurin piirtein samaan aikaan sahoilla, tehtailla tai palveluspaikoilla, oli saunassa ruuhkaa. Kuinka pientä saunatilaa olisi pystynyt jakamaan kankaalla tai lauta-aidalla, jos muutenkin oli ahdasta? Ratkaisuksi muodostuivat erilliset saunapäivät sukupuolille.

4.10 Saunajat

Porin yleiset saunat eivät olisi mitään ilman asiakkaitaan ja heidän saunalle antamaansa merkitystä ja käytäntöjä. Tutkimuksen aikarajauksen alkupään asiakkaiden saunomistapoja tai mielenmaisemaa on enää vaikea tavoittaa, mutta saunamainosten kautta rakentuu kuva, jossa saunapäivät painoutuivat loppuviikkoon ja pyhään valmistauduttiin peseytymällä. Pyyhkeet eli ”kylpylakanat”, olivat käsin tehtyjä ja niissä oli usein kirjailtuna omistajan nimi. Rahvaan parissa saunaan saatettiin kulkea koko perhe yhdessä ja perillä viikon vaateparsi laskettiin penkille odottamaan paluuta. Pukuhuoneet olivat usein kylmiä ja kuumasta vihtasaunasta tullessa vedettiin päälle viileän nihkeät vaatteet. Vaikka arkisesta puhtaudesta huolehdittiin ainakin kerran viikossa, vaatteita ei kansan parissa vaihdettu yhtä usein.⁵²⁰

Rahvaan saunapäivät kohdistuivat yleensä loppuviikkoon. Vielä 1860-luvulla saunaa oli lämmitetty asiakkaille aamusta alkaen, mutta elinkeinorakenteen muuttuessa myös aukioloajat muuttuivat.

⁵¹⁸ *Satakunnan Sanomat* 8.7.1908 no 79.

⁵¹⁹ *Satakunnan Sanomat* 22.11.1908 no 138.

⁵²⁰ Suvikumpu 2014, 19. Suvikumpu kirjoittaa Elias Lönnrothin suositelleen vaatteiden vaihtoa kerran viikossa, vaikka vaatteet eivät likaisilta vaikuttaisikaan.

Saunat olivat mainosten mukaan 1800-1900-luvun vaihteessa valmiina ottamaan asiakkaitaan vastaan usein iltapäivästä kello kahden tienoilta loppuillan saakka. Saunaan saavuttiin siis työpäivän päätteeksi. Saunojien päivärytmi kulki tehtaan pillin mukaan, kaupungin vuokraviljelijöitä työntekoa ohjasi auringonvalo ja sääolosuhteet, sateisena päivänä tai talvella viljelijä saattoi ehtiä saunaan aiemminkin. Suutarit, räätälit, teurastajat ja muut käsityöläiset sulkiivat työtilan oven kukin oman työaikansa puitteissa ja saapuivat saunaan ilman kellokorttia. Säätyläistö sen sijaan toivoi 1800-luvun lopulla saunaa olevan mahdollista käyttää minä päivänä tahansa.⁵²¹ Kaupungin muuttuva elämänrytmi siis muutti myös tavallisia saunassa käymisen aikoja.

Karhunen on kuvannut saunassa käymistä hengellisen ja pyhän kokemuksena. Sauna on siirtymäriitti, jossa ”yksilö siirtyy aikaisemmasta sosiaalisesta tilasta toiseen”.⁵²² Saunassa käynti näyttäytyy rituaalina, joka erottaa arjen pyhästä, likaisuuden puhtaudesta ja työnteon vapaa-ajasta.⁵²³ Myös Juha Pentikäinen pitää entisaikojen saunaa suomalaiselle pyhänä paikkana, jossa on tietyt tapakäyttäytymisen säännöt.⁵²⁴ Kaupungissa saunassa käymisen tavat muovautuivat ja maaseudun perinteisiin ja kansanuskoon liittyvät rituaalit rikkoutuivat. Eräs tällainen oli esimerkiksi kielto käydä saunassa kello kuuden jälkeen illalla. Kellonaika saattoi kuitenkin vaihdella eri kulttuurialueilla. Irma-Riitta Järvisen mukaan suomalaisessa kansanperinteessä oli uskomus, jonka mukaan liian myöhään saunaan mennyt henkilö katoaa ja vain nahka jää jäljelle.⁵²⁵ Järvinen käyttää esimerkkinä Aleksis Kiven Seitsemää veljestä, jossa saunan nahkurina toimi itse paholainen. Myös Juha Pentikäisen mukaan viimeisten saunojien oli oltava pois saunasta ennen auringonlaskua.⁵²⁶ Tehtaan työmiesten ei kuitenkaan sopinut pelätä liian myöhään saunomista. Työpäivät olivat tavallisesti 12-14 tuntisia ja mikäli mieli helliä lämmöllä aristavia lihaksia ja pestä viikon liat pois, saunaan oli mentävä työpäivän päätteeksi kello kuudenkin jälkeen. Kaupunkilainen elämäntapa karisti saunaan liittyviä uskomuksia ja ihminen oli vapaampi yhteisön vanhoista käsityksistä.

Yleiseen keskusteluun 1800-luvun lopun myötä nousi toinenkin ”paholainen”, alkoholi. Alkoholin käytön suhteen lähteet ovat kaksijakoiset. Yhtäältä nähtiin, ettei alkoholi kuulunut saunaan, mutta 1800-luvun lopun siveellisyyskeskustelussa alkoholi ja päihtyneenä esiintyminen liitetään saunan rappioituneeseen käyttöön.⁵²⁷ Muutamista saunoista, kuten Elisabetin saunasta oli mahdollista ostaa

⁵²¹ Vrt. siveellisyyskeskusteluun liittyvä artikkeli Filip Warenin toimesta sekä Yhtiön saunaan liittyvä keskustelu.

⁵²² Karhunen 2013, 278.

⁵²³ Karhunen 2013, 278.

⁵²⁴ Pentikäinen 2000, 103.

⁵²⁵ Suomen saunaseuran kotisivut: saunatietaa: saunakulttuuria [<http://www.sauna.fi/saunatietaa/saunakulttuuria/liian-myohaana-saunassa/>] (luettu maaliskuussa 2017).

⁵²⁶ Pentikäinen 1999, 112.

⁵²⁷ Laaksonen 1994, 79. Osassa tamperelaisista saunoista saunamaksuun sisältyi niin kutsuttu jauhokalja, jota sai ottaa pukuhuoneen perällä olleesta saavista.

”wirwokkeita” ja myöhemmin olutta.⁵²⁸ Laaksosen mukaan alkoholin käyttö lisääntyi, kun miesten ja naisten erillisvuorot alkoivat muodostua tavaksi, mutta kuten Hjulgrenin saunan tapaus osoitti, alkoholia käytettiin aiemminkin tai että ainakin yksittäinen saunayrittäjä laajensi palveluvalikoimaansa.⁵²⁹ Missä laajuudessa alkoholia käytettiin saunoissa, ei voi tämän tutkielman perusteella sanoa varmaksi. Alkoholi vaikuttaa liittyneen jollain tavalla kaupungin saunakulttuuriin, mutta ei leimaa yleisiä saunoja tai niiden käyttäjiä.

4.11 Yhteisöllisyys 1800-luvun ja 1900-luvun alun porilaisissa saunoissa

Lähteitä ja tutkimuskirjallisuutta lukiessani olen kiinnittänyt huomiota saunoista käytyyn keskusteluun yhteisöllisyydestä. Vanhan Rauman yleisiä saunoja ja pyykkitupia 1900-luvun alusta toisen maailmansodan alkuun tutkinut Helena Mäenpää kirjoittaa, kuinka yhteisöllisyys korostui, kun ihmiset tapasivat toisiaan saunassa, pyykkituvissa, matonpesulaitureilla ja kaivolla. Mäenpään mukaan yhteisöllisyys murentui toisen maailmansodan jälkeen, kun varustelutaso parantui ja pihaan tai taloon rakennettiin oma sauna.⁵³⁰ Porin viidennen kaupunginosan saunoja toisen maailmansodan jälkeen tutkineen Pia Vähämäen käyttämässä muistitietoaaineistossa saunamuistoja leimasi ”yhteisöllisyyden tunne, ihmisten välitön vuorovaikutus ja arjen kiireettömyys”.⁵³¹ Yhteisöllisyyden käsite siis liitetään vahvasti 1900-luvun alkuvuosikymmenien yhteisiin saunoihin. Yleisissä saunoissa käyneet muistelijat ovat syntyneet 1900-luvun ensimmäisinä vuosikymmeninä ja mielikuvat saunoista ovat lapsuudesta. Tällöin osa kaupungin yhteissaunoista oli jo kadonnut ja vanhat, pihan perällä olleet yleiset saunat korvautuneet saunoilla, jotka edustivat uudenlaista kaupunkisaunakulttuuria.

Pohja aikaisemmassa tutkimuksessa esiin nousseelle yhteisöllisyydelle rakennettiin pro gradu – tutkielmani aikarajauksen loppuvaiheessa. Tutkimuksessani 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun saunoissa yhteisöllisyyden käsite tuntuu hankalalta. Tutkimuksessani tosin ei ole käytetty laajalti muistitietoaaineistoa, sillä tutkimus ei enää tavoita niitä, jotka elivät 1900-luvun alussa. On vaikeaa vastata kysymykseen siitä, kuinka aikalaiset kokivat yleisessä saunassa käymisen. Yleiset saunat eivät olleet 1800-luvun lopussa tai 1900-luvun alussa homogeenista massaa, vaan erosivat toisistaan muun muassa käyttäjäkunnan perusteella. Pienimmissä kansansaunoissa tuskin törmäsi säätyläiseen,

⁵²⁸ *Satakunta* 29.12.1896, nro 151.

⁵²⁹ Laaksonen 1994, 52, 85.

⁵³⁰ Mäenpää 2006, 58.

⁵³¹ Vähämäki 2006, 194.

jonka kanssa olisi voinut kokea olevansa yhdenvertainen huolimatta siitä, että saunassa riisuttiin kaikki ulkoisen habituksen tunnusmerkit. Saunat myös vaihtoivat omistajaa tai lopettivat toimintansa ja rakennuksen käyttötarkoitus muuttui asuinrakennukseksi.

Ihmiset kulkivat työn perässä ja kaupunkiyhteisö oli jatkuvassa liikkeessä. Knuutilan mukaan ”suullisen perinteen tutkimuksen erikoisongelmana on se, että menneisyys ei ainoastaan muutu joidenkin kehityshistoriallisten lainalaisuuksien mukaan elävässä kerronnassa, vaan sitä myös aktiivisesti muutetaan”. Tällöin pieni korjaus menneisyyden kertomuksessa muuttaa nykyisyyttä, jolloin Knuutilan mukaan perinteen tärkein kriteeri on sen suhde menneisyyteen.⁵³² Jos muistelijat itse arvottavat saunat yhteisöllisiksi ja se on heille merkityksellistä, miksi pitää tutkia ja kysyä, onko näin? Onko sillä merkitystä? Tutkimalla 1800-luvun lopun ja 1900-luvun yleisiä saunoja on helpompi ymmärtää kulttuurista muutosta, joka tapahtui, kun yhteisöllisenä pidetyt saunat loppuivat ja kulttuuri kääntyi sisäänpäin. Vai kääntyikö? Olivatko kaupunkien yleiset saunat vain poikkeus kaupunkihistoriassa ja niissä käytiin pakon edessä, kun ei ollut muuta mahdollisuutta ja yhteisöllisyyteen oli mukauduttava. Knuutila on todennut, että ”presentismin sisäinen ristiriita piilee tietenkin siinä, että menneisyyden tapahtumia ja kertomuksia valaiseva nykyisyyden tietovaranto on perin rajallinen menneeseen todellisuuteen ja sen kaikkiin merkityksiin nähden. Preesensistä perfektiin etenevä lukusuunta on myös liikettä keskuksista periferiaan. Knuutila lisää, että ”...kun tällaisen eroavuuden periaate vielä sijoitetaan kronologisessa aikakaavassa menneisyyteen, etnografisen ironian näköala on esteetön: ”me” tiedämme, mitä ”heille” tulee tapahtumaan.”⁵³³

Yleisissä saunoissa tämän voi nähdä pätevän niin, että saunassa käytiin agraariin perinteeseen pohjautuvien käytänteiden sekä mukauduttiin kaupunkilaiseen tiiviiseen elämänmenoon. Saunakulttuuri oli rikasta, kaupunki täynnä erilaisia ja eri taseisia pesulaitoksia, joissa saunoja saattoi kohdata naapurin, vanhan ystävän tai ventovieraan. Saunojen yhteisöllisyydestä puhuttaessa kuitenkin unohdetaan, että saunassa käytiin välttämättömyydestä, lavo jaettiin sen kanssa, joka saunaan oli asiakkaaksi tullut. Äärimmäisiä tapauksia tapahtui harvoin, mutta kontrasti hygieniää korostavana aikakautena syöpäläisiä kuhiseviin kanssasaunoihin tai humalaisiin asiakkaisiin, jotka rikkoivat moraalialia, oli karkea. Toisaalta juuri välttämättömyys ja vaihtoehtottomuus saattoivat rakentaa yhteisöllisyyden tunteen. Yhteisö kannatteli toisiaan.

⁵³² Knuutila 1994, 18.

⁵³³ Knuutila 1994, 24.

5. Päättäntä

Kun oli kylvetty saunassa niin piti siunata lähtiessä ja ovi tarkasti sulkea.⁵³⁴

Suomalainen sananlasku, Pielavesi 1936

Saunakulttuurin muutos Porin yleisissä saunoissa vuosina 1860-1910 jäsenyi moninaisin tavoin. Merkittävää oli kaupungin yhteisön vuorovaikutus fyysisen ympäristön ja yhteiskunnallisten kysymysten kesken. Tutkielmassa lähdettiin liikkeelle kaupunkilaisten asumisesta ja kaupunginosista – siis fyysisestä ympäristöstä. Pori oli 1860-luvulla monella tapaa uuden edessä: kaupunki oli siirtymässä laivanvarustuksesta teollisuuskaupungiksi ja elämä asettumassa uomilleen vuonna 1852 sattuneen tuhoisan palon jälkeen. Kaupungin rakenteen, asukkaiden ja saunojen sijoittumisen suhteen oli merkittävä rooli Chiewitzin vuonna 1852 laatimalla asemakaavalla. Porissa Chiewitzin kaava loi kaupunkirakenteen, jossa kaupunkilaiset asettuivat asumaan kukin varallisuustasonsa mukaan. Kaupungin ulkopuolelle muodostui lisäksi esikaupunkialueita, jotka sijaitsivat lähellä teollisuutta ja työpaikkoja.

Ennen kaikkea varallisuustaso toimi määrittävänä tekijänä saunojen sijainnissa. Ensimmäisessä kaupunginosassa, jossa asui pääasiassa kaupungin varakkaimmat porvarit, ei saunoja juurikaan ollut. Tämä ei suinkaan tarkoita, etteivätkö porvarit olisi saunoneet, mutta he eivät tehneet niin talonsa sisäpihalla, joka oli varattu arvokkaammille rakennuksille kuten makasiineille, palveluskunnan asunnoille, talleille ja myöhemmin autotalleille. Sen sijaan saunat löytyivät kolmannesta, neljännessä, viidennessä, kuudennessa ja kahdeksannesta osasta. Saunat olivat yksinkertaisia ja peseytymistarpeen täyttäviä kivirakennuksia, jotka sijaitsivat tavallisesti pihan perällä. Erillistä sauna- ja pesutilaa oli harvoin, vaan lavolta laskeuduttaessa peseydyttiin samassa tilassa. Pesuvesi tuotiin Kokemäenjoesta ja lämmitettiin padassa. Saunan pitäminen oli fyysistä työtä: saunaan piti kantaa puut sisälle (ja tuoda ne ensin saunalle), samoin vesi tuli sisälle kantamalla. Kesällä veden sisälle tuomisen suhteen saattoi päästä helpommalla, kun ei tarvinnut kairata jokeen avantoa.

Saunan pitäminen elinkeinona näyttäytyi 1860-1870-luvulla pääasiassa varattomimpien käsityöläisten keinona pysyä leivänsyrjässä kiinni. Kaikkien saunanpitäjien ammattia tutkimuksessa ei ole pystytty selvittämään, mutta saunan sijainti tietyssä kaupunginosassa antaa osviittaa ainakin yrittäjän säädystä. Saunayrittäjäys oli eräänlaista käsityöläisyyden harmaata aluetta, jota ei ollut

⁵³⁴ Nirkko 2010, 31.

nimetty minkään ammattikunnan alaisuuteen ja siksi toimeen oli helppo tarttua, mikäli tontilla sijaitsi saunarakennus. Asuinpaikat vaihtuivat usein ja samoin saunojen vuokralaiset. Saunan liikanimi eli jonkin tutun saunayrittäjän sukunimi, pysyi usein mukana pitkään, vaikka saunayrittäjä olisikin vaihtunut. Näin asiakkaat osasivat suunnata vanhaan tuttuun saunaan. Mielenkiintoista on, että saunan pitäjänä toimi usein nainen, joka oli käsityöläisen vaimo. Saunan pitämiseen oli sikäli matala kynnyks, että se ei vaatinut koulutusta eikä ammattikuntaa ja lisäksi työtä pystyi tekemään kodin piirissä. Toki naiset saattoivat olla taitavia käsityöläisiä toimiessaan miestensä tai isiensä apureina, mutta itsenäisiä yrittäjinä naiset toimivat harvoin ennen 1800-luvun loppua. Tämän lisäksi naisilla ja saunalla oli jo maaseudulla kytkös, jossa niin saunan lämmitys kuin pesuvesistä huolehtiminen kuuluivat naisten tehtäviin. Kaupungissa pääosa yleisten saunojen pitäjistä oli käsityöläisten vaimoja. Saunaa ei useinkaan ryhdytty pitämään ennen kuin oli syntynyt lapsia. Perheellisen naisen ja saunan suhde saattoi olla merkittävä siinä suhteessa, että avioliitto ja lapset suojasivat naista seksuaalisesti ja tekivät saunayrittämisen säädylliseksi. Avioliitto toi mukanaan myös ajallisen vapauden pitää saunaa – piikana tai tehtaan työntekijänä toimiessaan nainen olisi ollut palkattuna työntekijänä ja sidottu työaikaan.

Teollistuminen ja kaupungin kasvu vaikuttivat luonnollisesti myös saunan pitämiseen. Saunaa alkoi elinkeinonaan 1800-luvun lopulla pitää kauppiaat ja talonomistajat sekä työväki. Ehkä juuri teollistuminen vaikutti siihen, että elämänrytmi tasaantui ja huolimatta liike-elämän lasku- ja noususuhdanteista teollisuus työllisti ihmisiä niin tasaisesti, ettei jatkuvalle liikehdinnälle ollut tarvetta (toisaalta kaupunkiin tulijoita ja menijöitä riitti) ja myös saunayrittäminen vakiintui tietyille yrittäjille pidemmäksi aikaa. Saunan muuttuminen liikelaitokseksi näkyy erityisesti siinä, että saunat alkoivat tarjota pesijättärien palveluja ja kylpyjä perinteisen saunan lisäksi. Yleiset saunat olivat yksi kaupungin palvelu parturien, ruokaloiden ja pesuloiden lisäksi. Tämän lisäksi on huomioitava teollistumisen ja palveluammattien kasvun vaikutus ympäristöön; pienet pihan perällä toimivat saunat alkoivat korvautua erityisesti liikesaunoiksi tarkoitetuilla rakennuksilla, jotka täyttivät asukkaiden muuttuneet tarpeet.

Porin yleiset saunat eivät muuttuneet vain aineellisesti, vaan on huomioitava yhteiskunnassa tapahtuneet aatteelliset muutokset. Yleiset saunat ja niiden asiakkaat saivat istua lavolla melko rauhassa 1880-luvulle saakka, jolloin teollistumisen ja kaupungistumisen myötä yhteiskunnallisia ongelmia tehtiin näkyväksi. Saunakulttuuri ei ole ollut itsessään suurten aatteiden kohteena, mutta hygieeninen projekti, työväen perhekysymys ja moraalireformismi ulotettiin myös piharivien pienimpiin saunoihin – erityisesti kuitenkin työväentapaan asua ja välillisesti saunomiseen. Alussa saunakulttuuriin pyrittiin vaikuttamaan hygienian voimalla: saunat tuli rakentaa oikealla tavalla,

huolehtia pesuvesistä ja puhdistaa vesiastiat. Lisäksi sanomalehdissä annettiin *warokeinoja* tautien ehkäisyyn. Sairaana ja varsinkaan influenssaa potevana saunaan ei tullut mennä. Tällöin suhteellisen vaaratonkin tauti olisi saattanut muuttua vaaralliseksi. Saunoissa taudit saattoivat levitä nopeasti, kun monta ihmistä oli pakkautunut pieneen tilaan, mutta facilitateit saunassa käymisen jälkeenkin saattoivat altistaa pahemmalle sairastumiselle; pukuhuoneet olivat kylmiä ja usein saunasta oli vielä jatkettava matkaa jalkaisin kotiin. Toisaalta sauna oli kuitenkin paikka, jossa kansa hoiti pieniä vaivojaan. Huolimatta terveyden ja hygienian vaalimisesta ylätasolta tulevassa keskustelussa, virallinen terveydenhoitokoneisto kuten sairaanhoitajat ja lääkärit olivat kansan ulottumattomissa. Erilaiset kulkutaudit olivat arkipäivää, mutta sairaalan vuodepaikoista suurimman osan veivät sukupuolitauteja sairastavat potilaat. Mitä tulee yhteiskunnallisiin ja sosiaalisiin kysymyksiin kuten hygieenisyyden vaatimukseen ja työväen perhekysymykseen on huomattava, että vaikka aloitteet tulivat ylätasolta, ne olivat eräänlaisessa vuorovaikutuksessa huomionkohteensa kanssa. Vanhat arvot ja normit, joihin oli totuttu, olivat horjumassa, mikä aiheutti eräänlaisen kriisin säätyläistön parissa. Tällöin Mary Douglassin ajatus poistettavasta liasta tarkoituksena järjestää ympäristöä, saa oikeutuksensa. Esimerkiksi voimakas muuttoliike, uudet yhteiskunnalliset ajatukset ja sääty-yhteiskunnan särkyminen tekivät tarpeen järjestää yhteiskuntaa. Kaupungistuva yhteiskunta ja sen tulevaisuus epäterveellisenä ja epäsiiveellisenä ei ollut deterministinen, vaan sen kohtalo oli käännytettävissä.

Saunojen säädyttömyys oli usein myös asia, johon sanomalehdistössä tartuttiin. Yhteissaunominen eli sukupuolten saunominen yhdessä oli tavallinen tapa, joka nousi paheksunnan aiheeksi. Porvarien ja säätyläisten suosimista saunoista sukupuolten erillisvuorot otettiin käyttöön ensin Aittaluodon kylpylaitoksessa 1860-luvulla. Tutkimukseni ei ulotu tätä kauemmas, joten Aittaluodon kylpylaitoksen kaltainen, erityisesti säätyläistön suosima edeltäjä on saattanut hyvinkin olla jo aiemmin. Saunan avaaminen oli kuitenkin *Björneborgs Tidningissä* huomionarvoinen asia, jota uutisoitiin ”koko kansan kylpylaitoksena”, joten ehkä tällaista säädynmukaista tapaa peseytyä oli kaivattu. Virkamiesten ja säätyläisten kolmannessa ja neljännessä kaupunginosassa naiset ja lapset alkoivat siirtyä omalle puolelleen 1880-1890-luvulla, mutta yhtä tavallista oli, että kansa saunoi yhdessä. Sukupuolten erillisvuorot vakiintuivat työväenosissa 1900-luvun myötä. Käytännöt kuitenkin vaihtelivat erillisvuoroista ”*naiset ja lapset erinänsä*” saunan lavoon jakavista verhoista. Saunatapojen muuttaminen yhteissaunomisesta sukupuolten erillisvuoroihin tapahtui hitaasti, mihin vaikuttivat saunakansan arvot ja tottumukset, rahapussin sisältö sekä toisaalta se, että rahvaan saunarakennukset olivat tyypillisesti pieniä ja vaatimattomia. Erillisten saunatilojen rakentaminen olisi ollut taloudellisesti raskasta pienyrittäjälle. Asiakkaille saunaan meno aikataulu kädessä lisäsi

painetta kellon kanssa kulkemiseen. Kun vanhastaan työntekoaikaa oli säädellyt auringonvalo, muutti teollistuminen ja sähkövalaistus arjen aikataulua.

Saunojen asiakkaina kävi Porissa niin säätyläisiä kuin rahvastakin. Asiakkaat olivat miehiä, naisia ja lapsia. Säädyt eivät kuitenkaan osuneet samaan saunaan, vaan säätyläiset käyttivät Aittaluodon kylpylaitosta ja Elisabetin kylpylaitosta, jotka tarjosivat erilliset saunat sukupuolille sekä palveluita, joita rahvaan saunassa ei ollut mahdollista saada. Tällaisia olivat suihkut, kylvyt ja pesijättärien palvelut. Saunassa käyminen oli säädynmukaista eivätkä kaupunkilaiset olleet yhtäläisiä ilman vaatteitakaan. Tosin on mainittava, että säätyläisistä miehillä oli suurempi vapaus valita saunansa. Säätyläisnainen tuskin istui ajurin perheen viereen työväen saunassa. Mitä tulee asiakkaiden saunassa käymisen tiheyteen, ei tutkielma anna siihen yleispätevää vastausta. Sauna kuului niin arkeen kuin pyhään ja erityisesti joulun ja juhannuksen aikana saunamainosten määrä lisääntyi. Ehkä tällöin köyhinkin perhe raotti kukkaron nyörejä ja suuntasi lähimpään pesulaitokseen.

Yhteisö eli koko ajan vuorovaikutuksessa kaupungin ja uusien ajatusten kanssa eikä yhteissaunomisen ajanjakson päätyminen aiheuttanut haikeutta kaikissa. Erityisesti naiset saattoivat kokea huojentavana siirtymisen erillisiin vuoroihin, joskin aikataulut rajasivat naiset ensin ahtaammalle. Kaupunkiin hetkeksi saapuneet työmiehet, jotka etsivät paikkaansa yhteisössä, alkoholi ja alastomuus aiheuttivat ikäviä tilanteita ja toisinaan jokin naissaunavieras joutui ahdistelun kohteeksi. Tutkimukseni kyseenalaistaa yleisiin saunoihin liittyneen korkean moraalin käsitteen, sillä toisinaan saunassa tapahtui prostituutiota, raiskauksia ja lähentelyä. Prostituutio ei tässä tutkielmassa kuitenkaan ollut riippuvaista saunanomistajasta, vaan se oli kaupungistumisen ja irtolaisuuden mukanaan tuoma satunnainen ilmiö.

Tutkielmassani keskeinen rooli kaupunkien yleisillä saunoilla on ollut yhteisöllisyydellä, joka on saanut nostalgisen leiman myöhemmässä muistitietoaaineistossa. Yleiset saunat kaupunginosien asukkaiden kohtaamispaikkoina vertautuvat usein agraariin tapaan saunoa talon tai kylän väki yhdessä. Porissa asuneet tai Poriin muuttaneet kaupunkiyhteisön asukkaat eivät olleet valmis kyläyhteisö, joka siirrettiin valmiina pakettina urbanisoituvaan ympäristöön eikä sitä sellaisena voi käsitellä. Kaupunki eli jatkuvassa muutostilassa, jossa ihmiset elivät vuokralla, vaihtoivat työnantajaa, muuttivat toisaalle, avioituivat, saivat lapsia ja kuolivat. Kaupunkiyhteisössä oli aina niitä, jotka pysyivät ja niitä, jotka lähtivät. Yleisiä saunoja tutkittaessa on myös huomattava, että saunat eivät olleet yhteisöllisyyden hifistelypaikkoja, vaan tarpeen synnyttämiä palvelulaitoksia, joissa lavolle viereen istahtanutta kanssasaunojaa ei voinut valita. Saunakulttuurin muuttajina olivat käyttäjät, jotka omaksuivat ja hyväksyivät muutoksen. On myös huomattava, että saunakulttuuri

muuttui myös niin, että kaupunkiin muuttaneet uudet asukkaat saattoivat jäädä paikalleen ja perustaa perheen. Tällöin oman kaupunginosan sauna ja sen käytänteet saattoivat tuoda turvallisuutta ja yhteenkuuluvuuden tunteen.

Porin yleiset saunat elivät kaupungistumisen ristipaineessa ja elämä oli tiivistä eloa, jossa kaupunkilaiset hakivat paikkaansa ja identiteettiään uuden urbaanin elämäntavan ja ismien ristiaallokossa. Oman kulttuurisen mikromaailmansa modernisoituvaan Poriin loivat kaupunkien yleiset saunat, joissa näkyivät ajan aatteelliset ihanteet hygieniasta, siveellisyydestä ja seksuaalisuudesta, mutta toisaalta myös kaupunkilaisten oman elämän luomat raamit – peseydyttiin siellä missä oli varaa tai omaan makuun sopivimmat löylyt. Porin yleiset saunat eivät olleet vain ahtaita ja pimeitä pihan perällä sijaitsevia rakennuksia, sammalineen päivineen maalattuja hirsii, bakteereja tappavaa lämpöä ja eurooppalaista siveellisyyskäsitystä horjuttavia laitoksia, vaan yhtäältä käyttäjilleen hyvin tärkeitä, työviikon katkaisijoita, paikkoja, joissa oma olemus suhteutui kanssasaunojien vartaloiden kauneuteen ja virheisiin.

LÄHDELUETTELO

I Arkistolähteet:

Kansallisarkisto (KA)

Porin poliisilaitoksen rikososaston arkisto, Irtolaispöytäkirjat 1900-1907 (Cc:1-5).
Kansallisarkisto Turku.

Porin kaupungin arkisto (PKA), Pori

Terveyspoliisin raportit

Ca:1, Helsovårdsnämndens i Björneborg protokoller 1880-1885.

Ca:3 Helsovårdsnämndens protokoller 1890-1896.

Ca: 4 Helsovårdsnämndens protokoller 1897-1904.

Ca:5 Terveystenhoitolautakunnan pöytäkirjat 1905-1913.

Satakunnan Museo (SatMus), Pori

G. Th. Chiewitzin asemakaava 1852

F.J Lindströmin kartta 1895

Keskinäisen Vakuutusyhtiö Tarmon arkistot

Porin 6. kaupunginosan eli Päärnäisten rakennusinventointi 2008-2009.

Rosendahl Suvi: *Porin 9. kaupunginosan keskiosan rakennusinventointiraportti 1.9. 2015*. Painamaton lähde.

Rosendahl Suvi & Kuusikari Sanna: Porin Riihikedon Arava-alueen rakennusinventointiraportti 2016. Porin kaupunkisuunnittelu ja Satakunnan Museo. Painamaton lähde.:

[http://pori.fi/material/attachments/hallintokunnat/kulttuuritoimi/satakunnanmuseo/Hv56bq85B/Riihikedon_Arava-alueen_inventointiraportti_2016.pdf]

Turun yliopiston Kulttuurien tutkimuksen laitoksen haastattelut *Porilaista Kansanelämää 1860-1980*. Haastattelut vuodelta 1983.

Suomalaisen kirjallisuuden seura (SKS)

Sauna suomalaisen terveydenlähteenä – kyselyn vastaukset 1993.

Digitaaliset arkistot

Kansallisarkisto KA, digitaaliarkisto

Porin maistraatin rakennuspiirustukset 1871 – 1932

[<http://digi.narc.fi/digi/dosearch.ka?o=0>]

Suomen sukututkimusseuran Hiski-kirkonkirjojen tietokanta

[<http://hiski.genealogia.fi/historia/>]

II Painetut lähteet

Alkuperäislähteet

Porin kaupungin osoite-kalenteri ja kunnalliskirja 1891.

Ruuth J.W, *Porin kaupungin historia, Suomalaisen Kirjallisuuden seura*: Helsinki 1899.

Suomen tilastollinen vuosikirja 1900. VI: 34. Väestötilasto.

Työtilasto XIII. Tutkimus ammattityöläisten toimeentuloehdoista Suomessa 1908-1909. Vera Hjelt. Keisarillisen senaatin kirjapaino: Helsinki 1912.

Lehdet

Kansalliskirjaston historiallisten sanomalehtien tietokanta [<http://digi.lib.helsinki.fi/index.html>]

Björneborg 8.12.1866 no 49, 11.4.1868 no 19.

Björneborgs Tidning 12.10.1860, 14.12.1860 no 15, 1.5.1863, 10.6.1865, 9.12.1865

Kansalainen 4.3.1897

Porilainen 4.10.1892, 20.6.1893, 6.4.1894.

Porin Kaupungin sanomia 1.12.1860.

Satakunta **2.5.1874**, 27.11.1875, **3.4.1880**, 9.8.1882, 18.8.1883, 20.2.1884, 17.10.1885, 27.3.1886, 12.5.1886, **23.2.1887**, 4.5.1887, 7.7.1888, 21.11.1888, 2.3.1889, 27.4.1889, 11.5.1889, **11.1.1890**, 20.12.1890., **30.1.1891**, **22.11.1892**, 17.12.1892, **4.5.1893**, 8.2.1894, 13.2.1894, 13.10.1894, 10.11.1894, **14.2.1895**, 23.3.1895, 20.6.1895, **17.6.1896**, 4.7.1896, 18.7.1896, 29.8.1896, 8.12.1896., 29.12.1896, **4.8.1898**, 6.12.1898, **7.1.1899**, **17.11.1900**, **18.7.1901**, 7.11.1901, **15.3.1902**, **22.3.1904**, **20.6.1905**, **8.6.1906**, 7.8.1906, 19.7.1906, **12.6.1907**, **9.4.1908**, 8.7.1908, 6.11.1908, 22.11.1908, **3.9.1909**, **13.7.1910**, 25.8.1910, 16. ja **18.11.1911**.

(vuosiluvun vaihtuessa ilmestyspäivä lihavoitu)

Sosialidemokraatti 13.10.1901, 17.2.1906, 7.7.1906, 10.11.1906, 22.1.1907, 5.2.1907, 13.6.1907, 9.1.1908, 30.7.1908, 23.9.1909, 11.11.1909, 3.12.1910, 29.7.1911, 14.10.1915, 16.10.1915, 22.12.1917.

Suomen Terveystenhoito-lehti 1896 nro 3, 1896 nro 4, 1899 nro 9, 1901 nro 13, 1.11.1910,

Koti ja Yhteiskunta 1896 no 10., 1899 no 5-6., 1908 no 2, 1908 no 6.

Naistutkimus 4/1995

III Tutkimuskirjallisuus

Ahmas Kristina: *Roosin talo – tervaporvarin vaurauden symboli*. Teoksessa *Pohjanmaan porvariston vuosisata 1750 – 1850. Asuminen ja elämänmuoto*. Toim. Johnson Seija & Kauppi Sanna-Maija. Keski-Pohjanmaan maakuntamuseo. 2013.

Ahvenisto Inkeri, *Tehdas yhdistää ja erottaa. Verlassa 1880-luvulta 1960-luvulle*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura: Helsinki 2008.

Anttila Veikko: *Jyväskylän Tourula – Pienyhteisötutkimus*. Suomalaisen Kirjallisuuden seura: Jyväskylä 1982.

Aukia Markku & Virtanen Timo J.: *Porilaisten kaupunki. Asumista ja tapakulttuuria noin 1880 – 1980*. Satakunnan Museo: Kokemäki 1993.

Douglas Mary: *Puhtaus ja vaara. Ritualistisen rajanvedon analyysi*. Vastapaino: Tampere 2000. Suom. Virpi Blom ja Kaarina Hazard.

Frigren Pirita: *"Kaupungin wierustalla": Porin kaupungin rajojen ulkopuolella asuneiden kaupunkilaisuus ja alueen aikalaisulottuvuudet 1852-1864*. Suomen historian pro gradu, Jyväskylän yliopisto 2009.

Frigren Pirita: *Kotisatamassa. Merimiesten vaimot, naisten toimijuus ja perheiden toimeentuloehdot 1800-luvun suomalaisessa rannikkokaupungissa*. Jyväskylän yliopisto: Jyväskylä 2016.

Ginzburg Carlo: *Johtolankoja. Kirjoituksia mikrohistoriasta ja historiallisesta metodista*. Gaudeamus: Tampere 1996. Suom. Aulikki Vuola.

Grönstrand Mia: *Ruumiin terveydeksi, mielen virkeydeksi. Loviisalaista kylpyläelämää 1762 – 1936*. Loviisan Museon julkaisuja: Loviisa 2015.

Haapala Pertti: *Tehtaan valossa – Teollistuminen ja työväen muodostuminen Tampereella 1820-1920*. Historiallisia tutkimuksia 133. Suomen Historiallinen Seura: Helsinki 1986.

Haapala Pertti: *Sosiaalihistoria – Johdatus tutkimukseen*. Suomen Historiallinen Seura. Helsinki 1989.

Hakala Sirkka-Liisa: *Rakennustapa ja asuminen*. Teoksessa *Nouseva maakunta. Satakunnan historia VII (1870 – 1939)*. Satakunnan Museo/ Porin kaupunki ja Satakuntaliitto. Pori 2006.

Hakanen Tiia: *Se tavallinen tarina? Ohjesääntöinen prostituutio Tampereella tarkastusnaisten elämäkertojan kautta tarkasteltuna*. Historian pro gradu tutkielma. Tampereen yliopisto 2015.

Harjula, Minna: *Terveiden jäljillä. Suomalainen terveystalitiikka 1900-luvulla*. Tampereen Yliopistopaino Oy – Juvenes Print: Tampere 2007.

Hyrkkänen Markku, *Aatehistorian mieli*. Vastapaino: Tampere 2002.

Häggman Kai: *Perheen vuosisata. Perheen ihanne ja sivistyneistön elämäntapa 1800-luvun Suomessa*. Suomen Historiallinen Seura: Helsinki 1994.

Jauho Mikko: *Kansanterveysongelman synty*. Tutkijaliitto: 2007.

Juuti, Petri S.: *Vesihuollon piäiitkä historia, lyhyt oppimäärä – vesihuollon alku maailmalla ja viemärlaitoksen synty Poriin 1890-luvulla*. Teoksessa *Näkymätönt Porii*. Porin veden historia. Toim. Juuti Petri S., Katko Tapio S., Louekari Sami M., Rajala Riikka P. Saarijärvi 2010.

Juuti, Petri S.: *Vesilaitos Poriin vuonna 1935*. Teoksessa *Näkymätönt Porii*. Porin veden historia. Toim. Juuti Petri S., Katko Tapio S., Louekari Sami M., Rajala Riikka P. Saarijärvi 2010.

Karhunen Eeva: *Rakennusperintö ja arjen arvot. Nylundin yleinen sauna aineettomana perintönä*. Teoksessa *Mitä on kulttuuriperintö?* Toim. Tuomi-Nikula Outi, Haanpää Riina ja Kivilaakso Aura. Suomalaisen Kirjallisuuden seura: Vantaa 2013.

Karhunen Eeva: *Porin kuudennen osan tarinoista rakennettu kulttuuriperintö*. Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos. Kulttuuriperinnön tutkimus: Turun yliopisto. 2014.

Karhunen Eeva: *Koti kuudennessa osassa*. SunKirja: EU 2016.

Kiilo Tuulikki & Tulkki Carita: *Porilaisuus jo joittenki miälest ko stämppele ottas. Porin murteen keskeinen sanasto*. Satakunnan Museo: Ulvila 2008.

Kivimäki Sanna & Laiho Marianne, *Puhrasta tuli. Tarinoita Rajaportin saunasta*. Pispalan saunayhdistys ry: Tampere 1996.

Koivuniemi Jussi: *Kaupungistuminen ja esikaupungit*. Teoksessa *Nouseva maakunta – Satakunnan historia VII (1870 1939)*. Toim. Haapala & al. Satakunnan Museo/ Porin kaupunki, Satakuntaliitto: TRT, Pori 2006.

Koivuniemi Jussi: *Sukuyhtiön aika – Rosenlew 1853 – 1987*. Rosenlew – museo, Satakunnan Museo: Otavan Kirjapaino oy, Kerava 2011.

Knuuttila Seppo: *Tyhmän kansan teoria. Näkökulmia menneestä tulevaan*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura: Helsinki 1994.

Knuuttila Seppo, *Kansanomaisen maailmankuvan tieto-opillisia ongelmia: Esimerkin esimerkki, teorian teoria, merkitysten merkitys*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura: 2007 Helsinki.

Laaksonen Tapio: *Yhteissaunominen Suomessa*. Kansatieteen pro gradu tutkielma, Turun yliopisto 1994.

Lahti Emilia: *Naisasialiikkeen paheksuma kaksinaismoraali ja sille vastineeksi luodut ihanteet Koti ja Yhteiskunta-lehdessä 1889-1893*. Suomalaisen ja Skandinavian kirkkohistorian pro gradu – tutkielma. Helsingin yliopisto 2013.

Leimu Pekka: *Kansainvälinen suomalainen sauna*. Teoksessa *Suomen Kulttuurihistoria 4. koti, kylä, kaupunki*. Kustannusosakeyhtiö Tammi, Helsinki 2004.

Lehtonen Heikki, *Yhteisö*. Vastapaino/Gummerus Kirjapaino Oy: Jyväskylä 1990.

Lilius Henrik: *Suomalainen puukaupunki*. Akateeminen Kirjakauppa: 1985.

Lilius Henrik & Kärki Pekka: *Suomen kaupunkirakentamisen historia II*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura: Livonia Print 2014.

Lindgren Susanna: *”Kirkottomaton akka on kuin avonainen veräjä”*. *Kirkottaminen ja valta modernisoituvassa Suomessa*. Historian pro gradu tutkielma. Tampereen Yliopisto 2012.

Lundgren Risto: *Tutkimuksia suomalaisesta saunasta*. Helsingin yliopisto. Kouvola 1933.

Lönnroth Elias: *Suomalaisen Talonpojan koti-lääkäri*. Neljäs korjaamaton painos, Lääketieteellinen oppimateriaali kustantamo: Tampere 1981.

Nirkko Juha: *Sauna. Pieni perinnekirja*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura: Porvoo 2010.

Mattila Markku: *Kansamme parhaaksi. Rotuhygieniä Suomessa vuoden 1935 sterilointilakiin saakka*. Suomen Historiallinen Seura: 1999.

Markkola Pirjo: *Työläiskodin synty. Tamperelaiset työläisperheet ja yhteiskunnallinen kysymys 1870-luvulta 1910-luvulle*. Suomen Historiallinen Seura: Helsinki 1994.

Markkola Pirjo: *Synti ja siveys. Naiset, uskonto ja sosiaalinen työ Suomessa 1860 – 1920*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura: Tampere 2002.

Mikkola Kati: *Tulevaisuutta vastaan – Uutuuksien vastustus, kansatiedon keruu ja kansakunnan rakentaminen*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1251, Tiede: Helsinki 2009.

Mäenpää Helena: *Saunassa ja pyykillä*. Teoksessa *Kotina suojeltu talo. Arkea, elämää ja rakennussuojelua Suomessa ja Saksassa*. Toim. Tuomi-Nikula Outi & Karhunen Eeva. Kulttuurituotannon ja maisematutkimuksen laitoksen julkaisuja XIII: Pori 2007.

Nieminen Armas: *Taistelu sukupuolimoraalista*. Werner Söderström Osakeyhtiö: Porvoo 1951.

Niiranen Timo, *Miten ennen asuttiin. Vanhat rakennukset ja sisustukset*. Otava: Raahen 1991.

Nummelin Liisa: *Maatalous kaupungissa – Maanviljelys ja karjanhoito Porin kaupungissa 1880-luvulta 1940-luvun lopulle*. Suomalaisen ja vertailevan kansatieteen pro gradu – tutkielma. Turun yliopisto 1988.

Palander Ayana: *Yleisen saunan merkitys nyky-yhteiskunnassa. 2010 -luvun Helsingin uusien yleisten saunojen toimintakonseptien perusteella*. Taidekasvatuksen pro gradu – tutkielma. Jyväskylän yliopisto 2015.

Paulaharju Samuli: *Wanha Raahe*. Kustannusosakeyhtiö Kirja. 1925.

Peltola Jarmo: *Satakunta ja sen ihmiset*. Teoksessa *Nouseva maakunta – Satakunnan historia VII (1870 1939)*. Toim. Haapala & al. Satakunnan Museo/ Porin kaupunki, Satakuntaliitto: TRT, Pori 2006.

Peltonen Matti: *Viinapäästä kolerakauhuun – Kirjoituksia sosiaalihistoriasta*. Hanki ja Jää Oy: Helsinki 1988.

Peltonen Matti: *Mikrohistoriasta*. Hanki & Jää: Helsinki 1999.

Pentikäinen Matti: *Löylyn henki. Kolmen mantereen kylvyt. Inipi. Furo. Sauna*. Rakennustieto Oy: Helsinki 1999.

Rossi Riikka & Seutu Katja, *Nostalgia. Kirjoituksia kaipuusta, ikävästä ja muistista*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura: Helsinki 2007:-

Ruoho Marita: *Suutari Lönnrothin piha*. Teoksessa *Kotina suojeltu talo. Arkea, elämää ja rakennussuojelua Suomessa ja Saksassa*. Toim. Tuomi-Nikula Outi & Karhunen Eeva. Kulttuurituotannon ja maisematutkimuksen laitoksen julkaisuja XIII: Pori 2007.

Saarikangas Kirsi: *Asunnon muodonmuutoksia*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura: 2002.

Saarin Juhani: *Porin historia III. 1809-1939*. Porin kaupunki 1972. Kokemäki.

Savolainen Panu: *Tirkistelyä förmaakeihin ja ylihuoneisiin – Turkulaista asumista kahden vuosisadan takaa*. Turun Museokeskus: Turku 2014.

Sillanpää Merja: *Säännöstelty huvi – Suomalainen ravintola 1900-luvulla*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura: Helsinki 2002.

Simmel Georg: *Suurkaupunki ja moderni elämä. Kirjoituksia vuosilta 1895-1917*. Gaudeamus: Helsinki 2005.

- Sulkunen Irma: *Raittius kansalaisuskontona – Raittiusliike ja järjestäytyminen 1870-luvulta suurlakon jälkeisiin vuosiin*. Suomen Historiallinen Seura. Historiallisia Tutkimuksia 134: Helsinki 1986.
- Sulkunen Irma: *Raittiusliike*. Teoksessa: *Suomalaiset kansanliikkeet – Yleisradion opetusohjelmat*. Päiväämätön.
- Suvikumpu Liisa: *Suomalaiset kylpylät*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura: Helsinki 2014.
- Särkikoski Tuomo: *Kiukaan kutsu ja löylyn lumo. Suomalaisen saunomisen vuosikymmeniä*. Suomen Saunaseura: Jelgava Printing House Latvia 2012.
- Talve Ilmar, *Bastu och torkhus i Norden*, Nordiska Museets Handlingar 53: Stockholm 1967.
- Tikka, Lappalainen & Järvinen: *Helsingin sisäpihat kertovat*. 2015
- Teinonen Markku: *Porilainen perhe 1881 – 1931*. Turun Yliopiston kansatieteen laitoksen toimituksia 12. Turku 1984.
- Tokila Heikki: *Se assuu Toejoe rannal*. Kehitys Oy: Pori 2002.
- Tomminen Hannu: *Malkakatosta peltiin*. Teoksessa *Talo kautta aikojen – Julkisivujen historia*. Toim. Kaila Panu, Pietarila Pentti, Hannu Tomminen. Rakentajain Kustannus Oy: Jyväskylä 1987.
- Tuomaala Saara: *Työtätekeivistä käsistä puhtaiksi ja kirjoittaviksi. Suomalaisen oppivelvollisuuskoulun ja maalaislasten kohtaaminen 1921 – 1939*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura: Helsinki 2004.
- Tuomi Jouni & Sarajärvi Anneli, *Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi*. Tammi: Helsinki 2009.
- Vainio-Korhonen Kirsi, ”*Käsityöläiset, pienkauppiaat ja ammattikuntalaitos*”. Häggman Kai, Kuisma Markku, Markkola Pirjo, Pulma Panu, Kuosmanen Riitta-Liisa & Forsius Riitta (toim.), Teoksessa *Suomalaisen arjen historia – Säätyjen Suomi*. WSOY: Porvoo 2007.
- Vuorenjuuri Martti, *Sauna kautta aikojen*, Otava: Helsinki 1967.
- Väistö Juhana: *Tampereen yleiset saunat*. Suomen historian pro gradu tutkielma, Tampereen yliopisto 1984.
- Vähämäki Pia: ”*Mutta hyvät löylyt siellä oli*”. Teoksessa *Kotina suojeltu talo. Arkea, elämää ja rakennussuojelua Suomessa ja Saksassa*. Toim. Tuomi-Nikula Outi & Karhunen Eeva. Kulttuurituotannon ja maisematutkimuksen laitoksen julkaisuja XIII: Pori 2007.

Wahlroos Lasse: *Valoa ja voimaa Satakunnasta*. Lasse Wahlroos: Vammala 2007.

Waris Heikki: *Työläisyhteiskunnan syntyminen Helsingin pitkänsillan pohjoispuolelle*. Weilin + Göös: Helsinki 1973-

IV Verkkolähteet:

Helsingin yliopiston Kansatieteen kotisivut:

[<http://www.helsinki.fi/kansatiede/historia.htm>]

Koulutettujen hierojien liiton 50-vuotis juhla-julkaisu ”*Aivoilla, käsillä ja sydämellä*”. Historiikin kirjoitus Mikko Laakso.

[<http://www.khl.fi/wp/wp-content/uploads/2011/04/historia.pdf>]

Koskesta voimaa:

[<http://www.historia.tampere.fi/etusivu.htm>]

Museoviraston rakennusperinnön ja korjaamisen ohje: vanhat mitat

[<https://web.archive.org/web/20081015215531/http://www.nba.fi/fi/vanhatmitat>]

Satakunnan Museon verkkonäyttelyt

Kadunnimet – kaupungin muisti.

[<https://www.pori.fi/kulttuuri/museot/museoverkossa/kadunnimet-kaupunginmuisti/porinkadunnimistouudistuu.html>]

Naisia Porissa:

[<http://www.pori.fi/kulttuuri/museot/satakunnanmuseo/nayttelyt/verkkonayttelyt/naisia-porissa.html>]

Puukaupungin tarina

[<http://pori.fi/kulttuuri/museot/satakunnanmuseo/nayttelyt/verkkonayttelyt/puukaupungintarina.html>]

Teollisuustyön jäljillä:

[<https://www.pori.fi/kulttuuri/museot/teollisuustyonjaljilla.html>]

Satakunnan ELY-keskuksen selvitys Yyterin maisemasta ja historiasta:

[http://www.ely-keskus.fi/documents/10191/1930404/inventointilomake_Yyteri.pdf/783cf3a4-0ed9-4788-a474-af04f0b5dd61]

Suomen Pankin Rahamuseo, jossa rahanarvon laskuri:

[www.rahamuseo.fi]

Suomen Sauna-Seura:

[<http://www.sauna.fi/>]

Tutkielmassa mainitut teokset:

Dahlgren Maija: *A Survival Guide to the Finnish Sauna for Businesspeople* 2001.

Hartea, Mauri: *Uusilla urilla I-III, Suomen hierojaseuran julk. 1, 3, 4, 1915.*

Koppelo Heli & Alanen Milka: *Naisten saunakirja* 2006.

Tiira Hannes: *Yyteri hiekkarantojen kuningatar* 2005.

Tiira Hannes: *Yyteri dyynien kuningatar* 2013.

Saijonmaa Arja: *Arjan saunakirja* 2010.

LIITE 1.

Porin kaupungin väkiluku vuosina kymmenen vuoden välein vuosina 1860-1910.

Vuosi	Väkiluku
1860	7130
1870	6959
1880	8718
1890	10 010
1900	14 953
1910	16 921

Lähde: Juhani Saarinen, Porin historia III, 1972. Porin kaupungin väkiluku ja sen muutokset vuosina 1810-1940. s. 460-465.

LIITE 2.

Porin kaupungissa toimineet yleiset saunat 1860-1869.

Sauna	Saunan omistaja	Omistajan ammatti	Omistajan sukupuoli	Osoite
Berg	-	-	-	-
Haapala	Leskirouva Sahlberg	Leskirouva	Nainen	-
Hjulberg	-	Vyöttyri	-	Tontti 156, 4. kaupunginosa
Lönnroth	Lönnroth	Teurastaja	Mies	4. kaupunginosa.
Mickelsson	Maria Mickelsson	-	Nainen	Tontti 67, 2. kaupunginosa
Nordlund	J. Nordlund	Vyöttyri	Mies	4. kaupunginosa
Sjövall	Wilhelmina Sjövall	Kirjansitojan vaimo	Nainen	5. kaupunginosa
Yhtiön sauna	-	Porvari	Mies	Aittaluoto

Lähde: *Björneborg* 8.12.1866, 11.4.1868; *Björneborgs Tidning* 12.10.1860, 14.12.1860 no 15, 1.5.1863, 10.6.1865, 9.12.1865, *Porin Kaupungin sanomia* 1.12.1860: Hiski-tietokanta.

LIITE 3.

Porin kaupungissa toimineet yleiset saunat vuosina 1870-1879.

Sauna	Saunan omistaja/vuokraaja	Omistajan ammatti	Omistajan sukupuoli	Saunan osoite
Koivula	Maria Koivula	Sepän vaimo	Nainen	5. kaupunginosa
Nordlund	Katarina Rask	-	Nainen	4. kaupunginosa
Wiren	Karl Wiren	Rakennusmestari*	Mies	Joens pohjoispuoli, Isosanta
Yhtiön sauna	Yhtiö	Porvari	Mies	Aittaluoto

Lähteet: Satakunta 1870-luku; Hiski-tietokanta.

*Wirenin saunaa mainostetaan rakennusmestarin Wirenin talossa sijaitseväksi. Kirkonkirjoissa Wirenin ammatiksi on mainittu snickare, nikkari ja nikkarimestari. Aina saunamainoksia lukiessa ei voi varmuudella tietää, kuka saunaa piti. Mainoksessa mainitaan saunan olevan suunnattu herraväelle ja sijaitsevan rakennusmestari Wirenin tontilla. Saunaa siis saattoi vuokrata ulkopuolinen yrittäjä tai saunaa tosiaan piti itse Karl Wiren.

LIITE 4.

Porin kaupungissa vuosina 1880-1889 toimineet yleiset saunat.

Sauna	Saunan omistaja	Omistajan ammatti	Omistajan sukupuoli	Saunan osoite
Branderin sauna*	?	-	-	tontti 270, 5. kaupunginosa
Friman	Fina Friman	-	Nainen	-
Hjulgren*	Adam Hjulgren	Työmies	Mies	Isosanta (Blomin kaupunki)
Koivula	Maria Koivula	Sepän leski	Nainen	tontti 224
Lindfors	Maria Lindsted	Räättälin vaimo?	Nainen	-
Lindgren*	Sofia Lindgren	?	Nainen	5. kaupunginosa
Lindroos	-	Peltiseppä	Mies	-
Lönnqvist*	-	Merimies	Mies	tontti 175
Nylund	Aleksandra Nylund		Nainen	tontti 142
Palmroth	-	-	Nainen	tontti 243
Wahlroos	-	Kauppia	Mies?	tontti 156
Yhtiön sauna	Osakeyhtiö	Porvari	Mies	Aittaluoto

Lähde: Satakunta. Björneborgs Tidning. Porin kaupunki seurakunnan rippikirjat 1875-1882. Hiski-tietokanta.

*Saunojen omistajat vaihtuivat usein. Porissa 1880-luvulla toimineista saunoista Hjulgrenin saunaa piti ainakin Adam Hjulgrenin itsensä lisäksi Serafia Munter (Satakunta 22.9.1883), Wilhelmiina Widelson (Björneborgs Tidning 3.1.1885) sekä Maria Galenius (Satakunta 7.7.1888). Merimies Lönnqvistin saunaa piti vuonna 1888 Lönnqvist itse sekä Aleksanda Lauren (Satakunta 5.6.1886). Branderin saunan mainoksessa ei ollut allekirjoitusta, mutta tontilla 270 asui rippikirjan 1875-1882 mukaan useita henkilöitä, jotka ammatilliselta statukseltaan olisivat voineet pitää saunaa (mm. poliisikonstaapeli ja merimies) (Satakunta 4.5.1887). Lindgrenin saunan kohdalla rippikirjoissa 1875-1882 neljännessä kaupunginosassa tontilla 175 asui seppä Lindgren vaimonsa Sofian kanssa, mainoksessa vuonna

LIITE 5.

Porin kaupungissa 1890-1899 toimineet yleiset saunat.

Sauna	Saunan omistaja/vuokraaja	Saunan omistajan/vuokraajan ammatti	Sukupuoli	Osoite
Anttila	-	-	-	-
Brandhill	-	-	-	-
Elisabetin Kylpylaitos	Alfred Konstantin Saine	Maalari	Mies	
Hanelius	Frans Fredrik? Ulrika?	Ravintoloitsija?	Mies? Nainen?	Kolmas kaupunginosa, tontti 99?
Hjort	Johanna Hjort	-	Nainen	Tontti 142, 4. kaupunginosa
Hjulgrenin sauna*	Adam Hjulgren Wilhelmiina Nordlund (11.2.1893) Kustaa Hellman (29.8.1896)	Työmies	Mies Nainen	Isosanta
Holm	-	-	-	Hakariihet
Koivula	Maria Koivula	Sepän leski	Nainen	5. kaupunginosa Tontti 224 (Vähälinnankatu 16)
Lindroos (ent. Wahlroosin sauna)*	D.B. Lindroos? 25.2.1893 (Wahlroos 20.12.1890) (22.3.1890 Sofia Lindgren)	Läkkiseppä	Mies	Tontti 156
Lindwall (entinen Lindwallin sauna)	-	-	-	Hakariihet
Lönnqwest	Juliana Anttila	-	Nainen	Yrjönkatu 24
Palmroth*	12.1.1893 (K.Henrikson 13.5.1893)	Työmies?	Mies?	Tontti 243
Penttilä	J.E.Lehtonen	Työmies?	Mies?	6. kaupunginosa
Sauna (ent. Branderin sauna)* (Röström 11.1.1890)	17.1.1891	-	-	Isolinnankatu 24, Tontti 270
Sauna	-	-	-	Tontti 321
Sjöholm (ent. Hjulgrenin sauna)	Anna ja Viktor Sjöholm (5.9.1895)	-	Aviopari	Isosanta Tontti 19

	Sjöholm 23.6.1896 (Hjulgren)			
Sundqwist	-	-	-	6. kaupunginosa tontti 37
Tuori	6.6.1899	-	-	5. kaupunginosa
Tysk	P.F.Tysk	Nuohoojamestari	Mies	Mikonkatu 14, tontti 142, 4. kaupunginosa
Yhtiön sauna	Yhtiö	Porvari?	Mies?	Aittaluoto

Lähde: Satakunta 1890-1899. Hiski-tietokanta.

LIITE 6.

Porin kaupungissa toimineet yleiset saunat 1900-1909

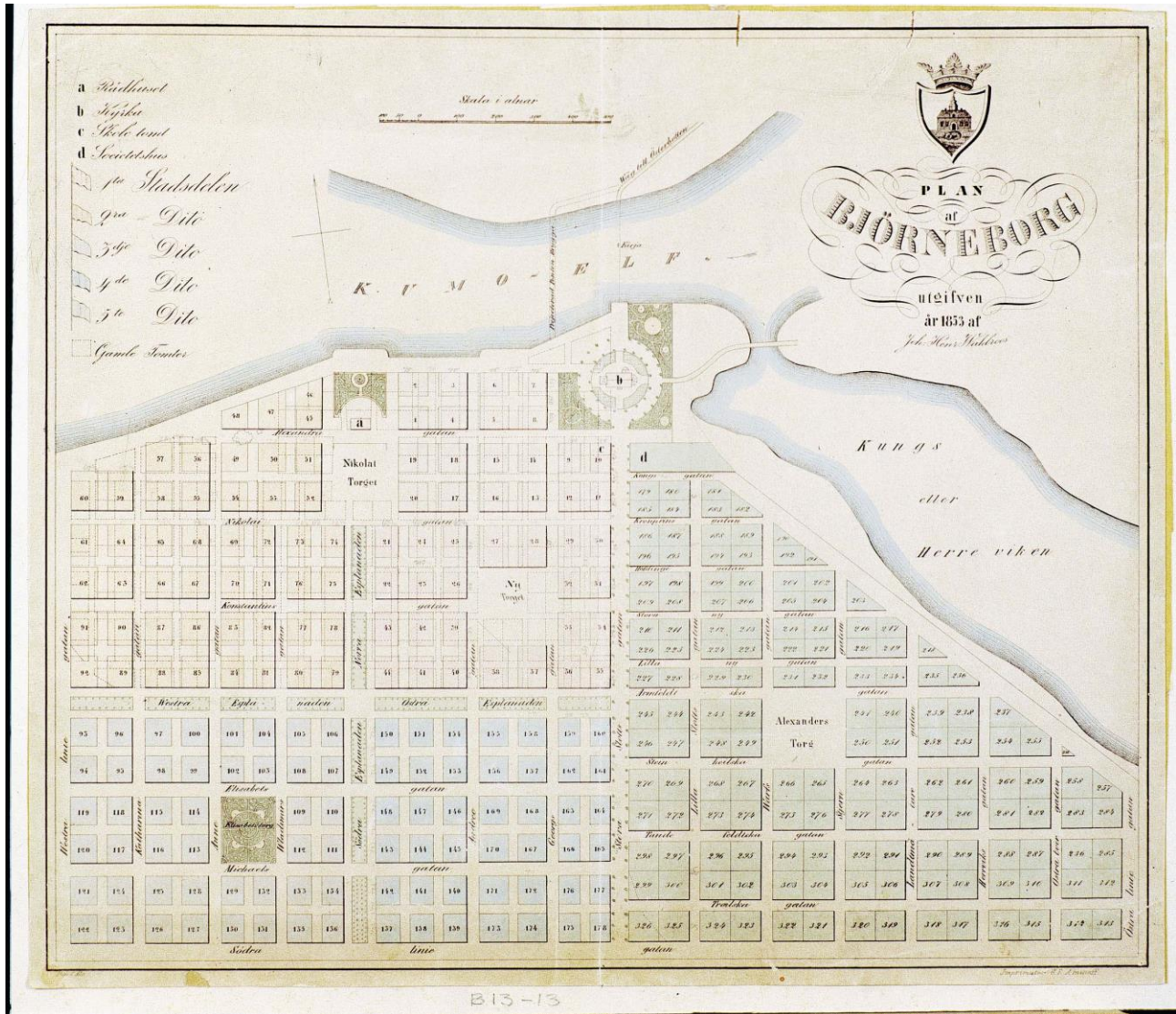
Sauna	Saunan omistaja	Saunan omistajan ammatti	Saunan omistajan sukupuoli	Osoite
Anttila, Edla (rakennuksen omisti vuonna 1902 kauppias J.Brander)	Edla Anttila	Ylikonstaapelin rouva	Nainen	Mikonkatu 24, tontti 128, kolmas kaupunginosa.
Arvela, Amanda	-	-	Nainen	Mikonkatu 14, kolmas kaupunginosa.
Hanelius	J.P.Hanelius	Nuohoojamestari	Mies	Elisabethinkatu 26, tontti 98, kolmas kaupunginosa.
Helmroos (ent.Lehtonen)	Lydia Helmroos	Leipurin leski?	Nainen	kuudes kaupunginosa.
Korsman Karl Fredrik	Kirjaltaja?	Talonomistaja	Mies	Varvinkatu 19.
Lax	-	-	-	5. kaupunginosa
Laaksonen	Laaksonen Fr.	Kauppias	Mies	Alminkatu 11, 6.osa
Lönqvistin sauna aleksandra Wallin 6.12.1904 Järnberg, Juho	Wallin, Aleksandra; Järnberg, Juho	-	Nainen, Mies	Yrjönkatu 24. (4.12.1909)
Leppänen	-	-	-	Armfeltinkatu 10
Lindroos, M.	-	Talonomistaja?	-	Vähäuusikatu 15
Lindroos, D.P.	Lindroos	Läkkiseppä	Mies	Yrjönkatu 14 (30.3.1901), tontti 156,
Nordling	Nordling, Kustaa	Työmies	Mies	Aittaluoto

Palmroth (Blomqvist 23.3.1901)	Blomqvist	-	-	Armfeltinkatu 14, tontti 243.
Rein (ent.Lehtosen sauna)	Rein, S.	-	-	Ekinkatu 27, tontti 105, kuudes kaupunginosa.
Sauna	-	-	-	Wahlberginkatu 15, kuudes kaupunginosa
Sofian kylpylaitos (Saunajussi?)	-	-	-	Katariinankatu 9
Stark (entinen)	-	-	-	Katariinankatu 3
Tuorin sauna	-	-	-	Troilinkatu, Viides kaupunginosa
Tysk	Tysk, P.F	Nuohoojamestari	Mies	Mikonkatu 14,
Tähtisen sauna	-	-	-	-
Wiren	Wiren	Rakennusmestari	Mies	Isosanta 1879, 6.12
Yhtiön sauna	Yhtiö	-	-	Aittaluoto

Lähde: Satakunta 1900-1910, Hiski-tietokanta.

LIITE 7.

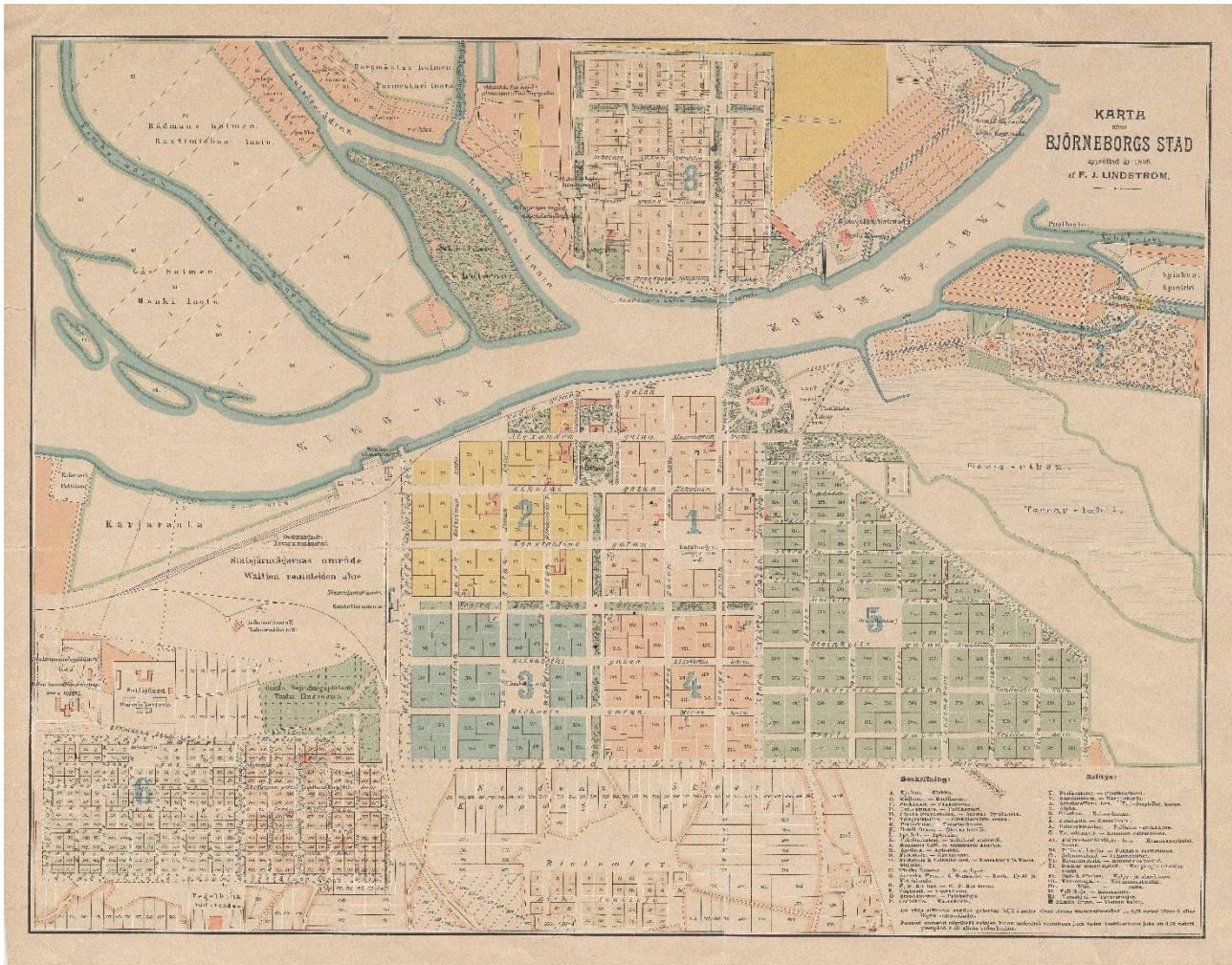
Porin kaupungin kartta vuonna 1853. Laatinut John Henrik Wahlroos.

Lähde: Satakunnan Museo.

LIITE 8.

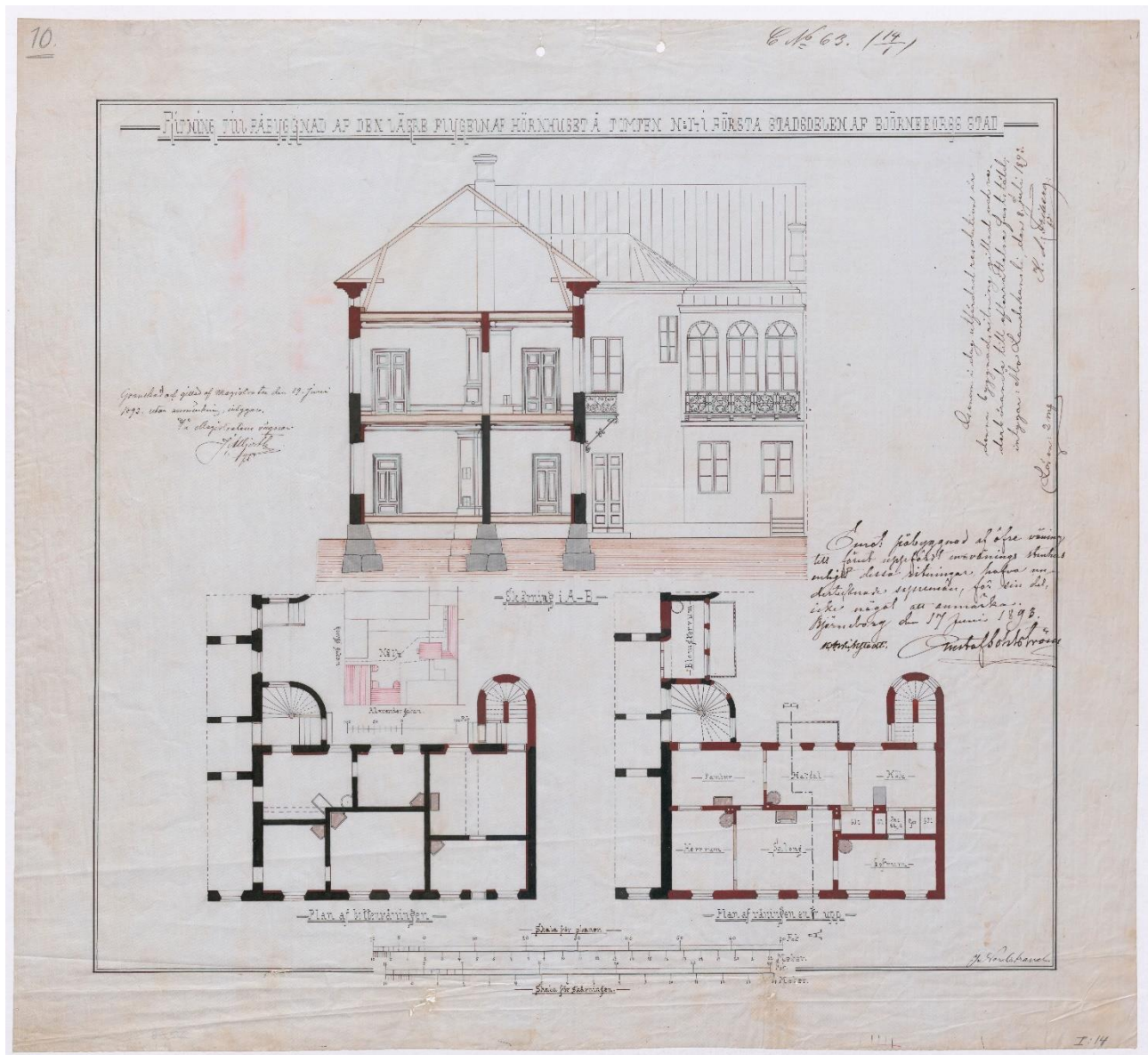
Porin kartta vuodelta 1895. Laatinut F.J.Lindström.

Lähde: Satakunnan Museo

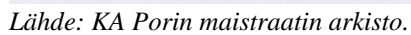
LIITE 9.

Rakennuspiirustukset tontille 14 Porin kaupungin ensimmäisessä kaupunginosassa vuonna 1893.

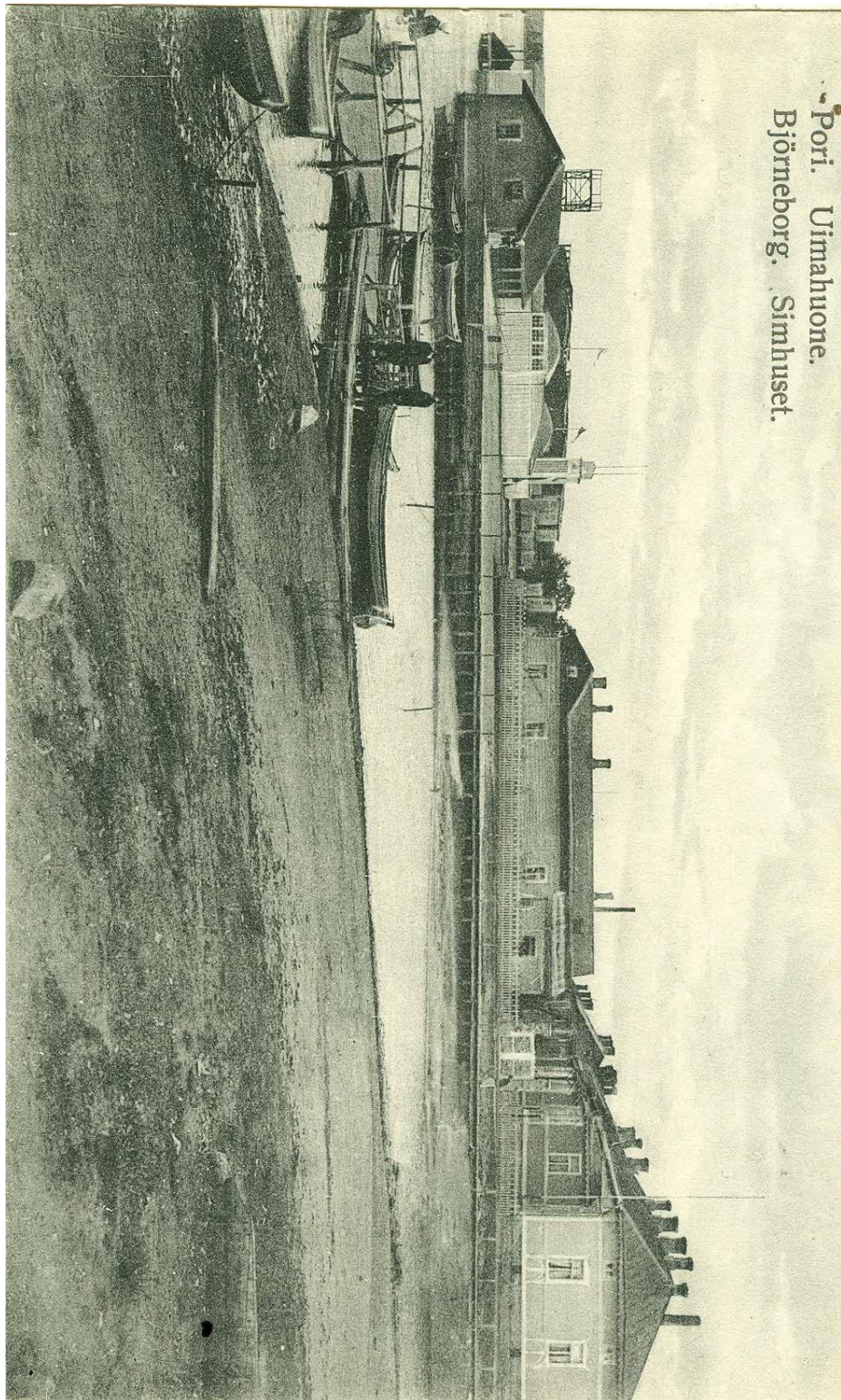
Lähde: KA Porin maistraatin arkisto.

Rakennuspiirustukset tontille 5 Porin kaupungin ensimmäisessä kaupunginosassa vuonna 1907.

LIITE 11.

Aittaluodon uimahuone. Kuvan tiedoissa ei vuosilukua, mutta kuva on mahdollisesti 1900-luvun alusta.. Uimahuoneen välittämässä läheisyydessä toimi Yhtiön sauna eli Aittaluodon Kylpylaitos.

Lähde: Satakunnan Museon kuva-arkisto. Postikortti on lahjoitettu yksityishenkilön toimesta vuonna 1966.

LIITE 12.

Osoitteessa Yrjönkatu 24 toiminut yleinen sauna, joka myöhemmin toimi pyörä- ja jäähdyttäjäkorjaamona J. Hällströmin toimesta.

Lähde: Satakunnan Museon kuva-arkisto. Kuva: Voitto Niemelä 1966 (Satakunnan Museo).

LIITE 13.

Keto-Seppälän linja-auto- ja korjaamohallit osoitteessa Mikonkatu 24, jossa toimi aiemmin Elisabetin kylpylaitos.

Lähde: Satakunnan Museon kuva-arkisto. Kuva. Sven Raita, lahjoittanut museolle 1963.

